

Sarnyai Csaba Máté
KERESZTTŰZBEN

Károli Könyvek
monográfia

Sorozatszerkesztő: Sepsi Enikő

A szerkesztőbizottság tagjai:

Boros Gábor, Csanády Márton, Fabiny Tibor, Furkó Péter,
Homicskó Árpád, Csoma Mózes, Jakab Éva, Kendeffy Gábor,
Literáty Zoltán, Mészáros József, Pap Ferenc, Tóth J. Zoltán

Sarnyai Csaba Máté

KERESZTTŰZBEN

Az erdélyi római katolikus autonómia felszámolása
(1918–1932)

A kötet a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kara által finanszírozott, „Az erdélyi katolikus autonómia intézményének felszámolása” 1918–1933 című, 20757B800 témaszámú pályázat keretében készült.

© Károli Gáspár Református Egyetem, 2025

© L'Harmattan Kiadó, 2025

© Sarnyai Csaba Máté, 2025

Szakmai lektorok:

Orcsik Károly

Tamási Zsolt-József

A borítón a kolozsvári Státuspaloták
(Iuliu Maniu utca, régi nevén Szentegyháza utca) láthatók.

ISBN 978-963-646-164-5

ISSN 2063-3297

DOI: <https://doi.org/10.56037/9789636461645>

Felelős kiadó:

Gyenes Ádám, a L'Harmattan Kiadó igazgatója és Trócsányi László, a KRE rektora

Károli Gáspár Református Egyetem

1091 Budapest, Kálvin tér 9.

Telefon: 455-9060

A kiadó kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:

L'Harmattan Könyvesbolt

1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.

Tel.: +36-70-554-3177

harmattan@harmattan.hu

www.harmattan.hu

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	9
Elméleti keretek	15
Technikai felvezetés	15
Társadalomelméleti megalapozás	17
A politikai elméletektől az egyházpolitikákig	18
A hrochi modell alakváltozatai	25
A hrochi/gulyási és a luhmannita elméleti keretek érintkezési pontjai	30
Az egyházak szerepének alakulása a nemzetállam-építés során	35
A Gulyás-féle kiegészítés	37
Az erdélyi magyar katolikusok impériumváltás utáni helyzetének értelmezési irányai az elmúlt évtizedekben	41
Viták az Erdélyi Római Katolikus Státus eredetéről	
és hatásköréről a dualizmustól az 1930-as évekig	55
Csorba Ferenc Státus-kritikája	55
Forster Gyula Státus-kritikájának történeti alapjai	61
A Státus jogkörei	66
A Státus szervezete az újjáalakulás után	69
Az egyházi vagyon kezelése	72
Csorba és Forster javaslatai	74
A Státus létének megkérdőjelezése az impériumváltás után	76
Az erdélyi világi katolikusok helyzetértékelése az impériumváltás után (1921) . . .	89
A Memorandum	89
A nemzeti és felekezeti kisebbségeket érintő jogi keretek	
alakulása Romániában (1918–1932)	97
„A konkordátumok a kisebbségi jogok előharcosai nem lehetnek”	97
A Vatikán konkordátum-politikája az első világháború után	97
Az egyes érintettek viszonya az elhúzódó tárgyalásokhoz	99

Az erdélyi katolikus közösség gazdasági helyzetének változása az impériumváltás után, különös tekintettel az Erdélyi Katolikus Státus által kezelt vagyonrészekre	107
Agrárreform és kongrua-csökkentés az impériumváltás után	107
A vagyonrészek kisajátítása körüli jogvita	114
Az erdélyi magyar felekezeti oktatási intézmények helyzetének fő vonásai az 1920-as években	121
A katolikus tanintézmények helyzete a Romániához került részekben a határváltozások előtt	121
Az egyházi oktatás első húsz éve Romániában	122
A történelmi egyházak küzdelme a felekezeti oktatásért	126
A jogi személyiség kérdése az Erdélyi Római Katolikus Státust illetően az 1932-es Emlékirat tükrében	133
Az Emlékirat	133
A Katolikus Státus jogtörténeti alapjai	134
A Katolikus Státus jogi személyiségének kérdése	135
A katolikus magyarság helyzete a Délvidéken a két háború között, a Szerbiai Bánság példáján	141
A későbbi szerbiai Bánság területén végbement vallási, felekezeti, illetve etnikai jelentőséggel bíró események vázlatos áttekintése az impériumváltásig	141
Az impériumváltás következményei, különös tekintettel a katolikus egyházra	146
Összegző értékelés	153
Függelék	171
Forrás	171
Az erdélyi világi katolikusok memoranduma az Apostoli Szentszékhez	171
A román concordatum-javaslat	187
A második román concordatum-javaslat	192
Az erdélyi világi hívők concordatum javaslata. Általános elvek	198
Az 1919. december 9-én Párisban kötöttkülön megegyezés fontosabb cikkelyei	202
Adattár	210
Fogalomtár	217
Irodalomjegyzék	221
A kötet szerzője	228

*Nagyapám,
Varga Zoltán emlékére*

BEVEZETÉS

Az első világháború után Romániához került magyar területeken előbb a második világháború eseményei, majd a kétpólusú világ kialakulása új mederbe terelték az impériumváltás után megindult folyamatokat. Ám az államnak a társadalom felé egyre erősödő egységesítési és a központosítási törekvései éppoly kevésbé vesztek jelentőségükből, mint a kisebbség és többség viszonyának kérdései. Különösen igaz ez a többségi állam és a kisebbségi egyházak kapcsolatrendszerére. Máig aktuális témáról van szó, amely a rendszerváltozás után újra előtérbe került az államosított egyházi javak visszaszolgáltatása kapcsán.

A kisebbségeket érintő kérdések tárgyalása gyakorta ölti érzelmi alapú oppozíció vagy apológia formáját.

Úgy gondoljuk, hogy történeti szempontból megalapozott lehet az a törekvés, ha értelmezésünk során a tárgyalt időszakban az érdekviszonyok rendszerét igyekszünk felderíteni. Az érdekek, illetve azok érvényesítési módjai természetesen változhatnak az események és a történelmi-politikai körülmények alakulásával. Ezzel párhuzamosan az egyes érdekcsoportok kompromisszumkészsége is módosítható. Ezt különösen érvényesnek tartjuk a világi és az egyházi hatalmi tényezők kapcsolatának interpretációjában. A kötet célja, hogy az adott korszak egyházi-politikatörténeti és kisebbségpolitikai kontextusában vizsgálja a címben jelzett témát. Ezért is kívánczik első mozzanatként a vonatkozó társadalomelméleti keret rövid felvázolása.

A katolikus egyházat érintő állami intézkedések egyik fő mozgatórugója a tárgyalt korszakban a világi állam társadalmi befolyásának növelése az egyházakkal szemben. A 19. század közepétől az állam szerepe újabb és újabb társadalmi dimenziókra terjed ki. Ilyenek mindenekelőtt az oktatás, a szociális gondozás és az egészségügy bizonyos formái, vagy a hivatalos nyilvántartás, vagyis az anyakönyvezés. Ezek ellátásának érdekében adókat szed, és elsődleges lojalitást vár el polgáraitól. Így veszi át a polgárosodás folyamatában a korábbi, elsődlegesen felekezeti jellegű lojalitást a kialakuló polgári nemzetállamhoz való lojalitás igénye és gyakorlata.

Az előzőekben vázoltak kiemelését azért látjuk fontosnak, mert a könyv társadalomelméleti fundamentumokat vizsgáló részében vesszük szemügyre annak a lehetőségét, hogy egy alapvetően vallási funkciókat ellátó intézmény (jelen esetben a katolikus egyház) miként tudott megfelelni társadalomrendező szerepének egy olyan közegben, amely már nem vallási alapon határozza meg a saját identitását. Ez az új közeg pedig az első világháború után a társadalmak nemzetállami ideológia mentén történő berendezkedése.

A polgárosuló államberendezkedés másik fontos mozzanata a többségi elvű döntéshozatal megjelenése a politikum és a társadalom világában egyaránt. A kisebbség/többség viszony kialakulásának felrajzolásához hivatott a segítségünkre lenni a közösségek/társadalmi nagycsoportok helyzetében bekövetkezett változások társadalomelméleti eredőjének rövid formatörténeti bemutatása.¹ A modernitást megelőzően az azonos vagy hasonló helyzetű, ám különböző identitású, és azonos vagy hasonló privilégiumokkal rendelkező, esetleg azoktól éppen megfosztott csoportok – politikai értelemben – nem voltak kisebbségek. A főként a birodalmiság elvére épülő abszolutizmusok (esetünkben a Habsburg Monarchia) idején ezek a közösségek ugyanis tartós és önálló politikai súllyal nem rendelkező társadalmi nagycsoportok lehettek csupán. Nem rajtuk múlt a hatalom legitimációja, legfeljebb egy-egy hatalmi játszma során, annak tárgyaként kerültek képbe. Átmeneti politikai súlyra így csak az úr/alattvaló alaphelyzet pillanatnyi érdekviszonyai mentén tettek szert.

A politika – a többségi elv alapján működni kezdő államok társadalmi alrendszere – az e formaváltás révén létrejött kisebbségeket rögtön ki is zárta a politikai hatalom gyakorlásának valós lehetőségteréből. Az egyenlőtlenségek intézményesülése a többségi képviseleti rendszerek elterjedése óta folyamatosan nyomon követhető.² E folyamat egyik fő forrása magának az uralomnak az egyik dominánssá váló új formája, a többségi elvű képviselet. Miközben ugyanis az a választójog kiterjesztésével kiszélesíti a politikai döntések meghozatalába bevonható társadalmi rétegek körét, egyben tartósan ki is zár onnan bizonyos társadalmi csoportokat, kisebbségeket.

Konkrét témánk felé lépve először historiográfiai dimenzióból igyekszünk áttekinteni az erdélyi magyar katolikusok két háború közti helyzetének néhány releváns interpretációját, elsősorban az ezredforduló utáni történetírásban.

¹ Niklas Luhmann: A modern társadalom modernsége, in uő: *A modernség megfigyelései*, ford. Böröczki Tamás, Brunczel Balázs, Budapest, Gondolat, 2010, 9–32.

² Csaba Máté Sarnyai – Tibor Pap: Personal autonomy and/or National Councils in Vojvodina, in István Horváth – Márton Tonk (eds.): *Minority Politics within the Europe of Regions*, Kolozsvár, Scientia Publishing House, 2011, 251–276, 253–256.

A következő részben főként arra a kérdésre keressük a választ, hogy két dualizmus kori magyar szerző érvelése miért és mennyiben teremthetett alapot a Státust román részről kritizálóknak az első világháború után. Az Erdélyi Római Katolikus Státus létjogosultságát az impériumváltás után ugyanis több román szerző is megkérdőjelezi,³ ami utóbb ideológiai-elméleti alapul szolgál a sok évszázados intézmény felszámolására. Gyakori hivatkozási pont számukra Csorba Ferenc 1891-es *Az erdélyi katolikus autonómiáról* című cikke éppen úgy, mint Forster Gyula *A Katolikus autonómiáról* című, több részben megjelent 1897-es nagy tanulmánya. Előbbi születésének fő oka egy korabeli vita, mely az erdélyi katolikus középiskolák kapcsán robbant ki. Ennek fő kérdése az volt, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium vagy az Erdélyi Római Katolikus Státus gyakoroljon-e bizonyos jogokat felettük.⁴ Forster írása nem foglalkozik az iskolák kérdésével, sokkal inkább a főkegyúri jog gyakorlásának és az egyházi vagyon Státus általi kezelésének problémájával. Figyelembe kell vennünk, hogy az egyházpolitikai viták ekkor még épp csak lezárultak. Másfelől a II. Országos Autonomia Kongresszus idején járunk (1897–1902), amikor egy – az egész országra kiterjedő – egységes katolikus autonómiaszervezet létrehozásán dolgoznak, amely a tervek szerint Erdélyt is magában foglalja.

A Szentszékkal kötendő román konkordátum-javaslatra válaszul az erdélyi katolikusok 1921-ben memorandumban fordultak XV. Benedek pápához, mivel számos ponton nem értettek azzal egyet. Memorandumukban feltárták az erdélyi katolikus egyház és közösség állapotát. A vonatkozó fejezetben ezt a dokumentumot kívánjuk bemutatni, elemezni, ezáltal némileg képet adni az impériumváltás után lassan stabilizálódó viszonyoknak az erdélyi magyar katolikus életére, vallási, egyházi mindennapjaira tett hatásairól. Végül röviden áttekintjük, mi valósult meg a gyakorlatban, illetve mi maradt csupán papíron a Memorandumban megfogalmazott törekvésekből és igényekből. Mivel ez a témánk szempontjából kulcsfontosságúnak tartott forrás meglehetősen nehezen elérhető, ezért azt kötetünk függelékében teljes egészében közöljük.

A könyv következő részében a nemzeti és felekezeti kisebbségeket érintő jogi keretek korabeli romániai alakulását tekintjük át röviden. A kisebbségek vallásfelekezeteit – az érintettek szerint – már nem is tekintik teljes egyházaknak, csupán „kultuszoknak”.⁵ A törvény elvben számukra is biztosítja a szabadságot, de az egyházi élet minden területén a többségi, autokefál felekezethöz szigorúbb állami felügyeletet rendel el felettük: nem politizálhatnak, a kormány engedelme

³ Mint például Onişifor Ghibu, akiről később még szó esik.

⁴ Csorba Ferenc: *Az erdélyi katolikus autonómiáról*, *Budapesti Szemle*, 68. köt., 1891/180, 338.

⁵ Szász Zsombor: *Az Erdélyi Római Katolikus „Státus”*, *Magyar Szemle*, 17. évf., 1933/2, 196.

nélkül nem fogadhatnak el segílyt külföldről, a papi rend tagja csak román állampolgár lehet, az egyházfőknek pedig hűségesküt kell tenniük a román alkotmányra az uralkodó előtt.⁶ Mindez pedig jól illeszkedik Románia korabeli, nagyszabású külpolitikai terveihez, röviden fogalmazva: ahhoz a politikai elképzeléshez, hogy – az orosz bolsevizmus ellenpontjaként – kiterjessze befolyását az egész Balkánra. Ennek egyik eszközeként az ortodox kereszténység új központjaként igyekezett feltűnni a térségben.⁷

Témánk szempontjából igen fontos, hogy kitérjünk az erdélyi katolikus közösség gazdasági helyzetének változásaira az impériumváltás után, különös tekintettel az Erdélyi Katolikus Státus által kezelt vagyonrészekre. E résznek az aktualitását az adja, hogy az államosított katolikus vagyon ügyének rendezése kapcsán manapság ismét a Státust támadó publikációk láttak napvilágot. Ennek köszönhetően a közvélemény szemében romlott a Gyulafehérvári Főegyházmegye megítélése, és ez hosszú távon negatív hatást gyakorolhat a lefoglalt egyházi tulajdon visszaszolgáltatására.⁸ A gazdasági helyzet súlyosságát nem csak a háború utáni pénzügyi megingás, az általános elszegényedés okozta. A katolikus egyházi vagyon egésze – és azon belül a Státus⁹ által kezelt alapok – számára a román állam által folytatott központosító, részben laicizáló politika éppen úgy negatívan hatott, mint a kisebbség-, egyház- és birtokpolitika mindennapi gyakorlata.

Az erdélyi magyar felekezeti oktatási intézmények helyzetének 1920-as évekbeli fő vonásait azért emeljük ki, mert ezáltal (az oktatás állami szabályozásának általános igénye mellett) jól kivehető, hogy ezt a világiasítási folyamatot hogyan igyekszik felhasználni a többségi politikai elit a kisebbségek identitásának meggyengítésére.

Az Erdélyi Római Katolikus Státus Igazgatótanácsa emlékirattal fordult a román kormányhoz 1932-ben. Ennek a dokumentumnak az intézményjogi személyiségét érintő passzusait kívánjuk kiemelni, elemezni ebben a részben, mert ezt érte igen jelentős támadás a korszakban. Ezáltal igyekszünk némileg képet adni arról, hogy az impériumváltás után hogyan igyekezett a magyarság meg-

⁶ Szász Zsombor: Az Erdélyi Római Katolikus „Státus”, II, *Magyar Szemle*, 17. évf., 1933/3, 291. (Továbbiakban: Szász: *Státus*/2.)

⁷ Keresztury Sándor: A bukaresti patriárkátus és az erdélyi magyar kisebbségek, *Magyar Kisebbség*, V. évf., 1926/1, 23–24.

⁸ Vö. Holló László (szerk.): *Katolikus autonómia. Fejezetek az Erdélyi Római Katolikus Státus történetéből*, Csíkszereda, Státus, 2007, 6.

⁹ Az Erdélyi Római Katolikus Státus meghatározása „szigorú egyházi jogi szempontból” a következő: „[a] Státus az erdélyi katolikus hívők összessége által választott egyházi és világi képviselők azon szervezete, mely a papokat az egyházmegyei vagyon egy részének kezelésében és a jelzett vagyonból fenntartott intézmények kormányzásában segíti.” Forrás: Bagossy Bertalan (et al.): *Az erdélyi katolicizmus multja és jelene*, Dicsőszentmárton, Erzsébet Könyvnyomda Részvénytársaság, 1925, 376.

védeni egyik legrégebbinek tekintett, a magyar katolikus identitást alapvetően befolyásoló intézményét az erősödő román felszámolási kísérletektől. Végül röviden bemutatjuk, mi lett (vagy talán inkább mi nem lett) az emlékiratban megfogalmazott törekvések hatása.

A Délvidéket tárgyaló fejezet célja, hogy párhuzamokat és sajátosságokat vessen fel a két terület katolikus magyarságát ért változások kapcsán. Épp ezért csak a terület katolikus magyarságával kíván foglalkozni. Nem feledve, hogy a katolikus hívek többségükben németek voltak. Az impériumváltást követő felmérésekből világosan kitűnik, hogy már a két világháború között megindult a szláv nyelvű lakosság arányszámának határozott növekedése és az állami dominancia erősödése. Az egyházkormányzati változások gyakorlati végrehajtása is egyfelől az új állam (a többségi társadalmat is érintő) központosítási igényeit, másfelől a kisebbségekkel szemben a szláv etnikai befolyás erősítését szolgálta.

Az adattárban található, táblázatba rendezett adatok bemutatásának elsődleges célja, hogy az erdélyi egyházmegye és a Státus korszakunkra vonatkozó birtok- és személyi állományáról némi képet kapjunk. Azért tartjuk ezt fontosnak, mert a felszámolás körüli viták kulcskérdései közé tartozik az egyházi vagyon kezelésének módja, éppen úgy, mint az iskolák és a hívek szerepe és súlya.

A fogalomtár megírásával a kevésbé közismert, de a kötetben előforduló, vagy kifejezetten hangsúlyos fogalmak rövid magyarázatára törekedtünk. Ezért ha valamely fogalom értelmezése első pillantásra nehézséget okozna, reményeink szerint hátra lapozva fellelhető a tömör magyarázat. E rész összeállításában jelen van a szubjektív kiválasztás korlátozó jellege, de bízunk abban, hogy megfelelően segíti majd a kötet olvasóját.

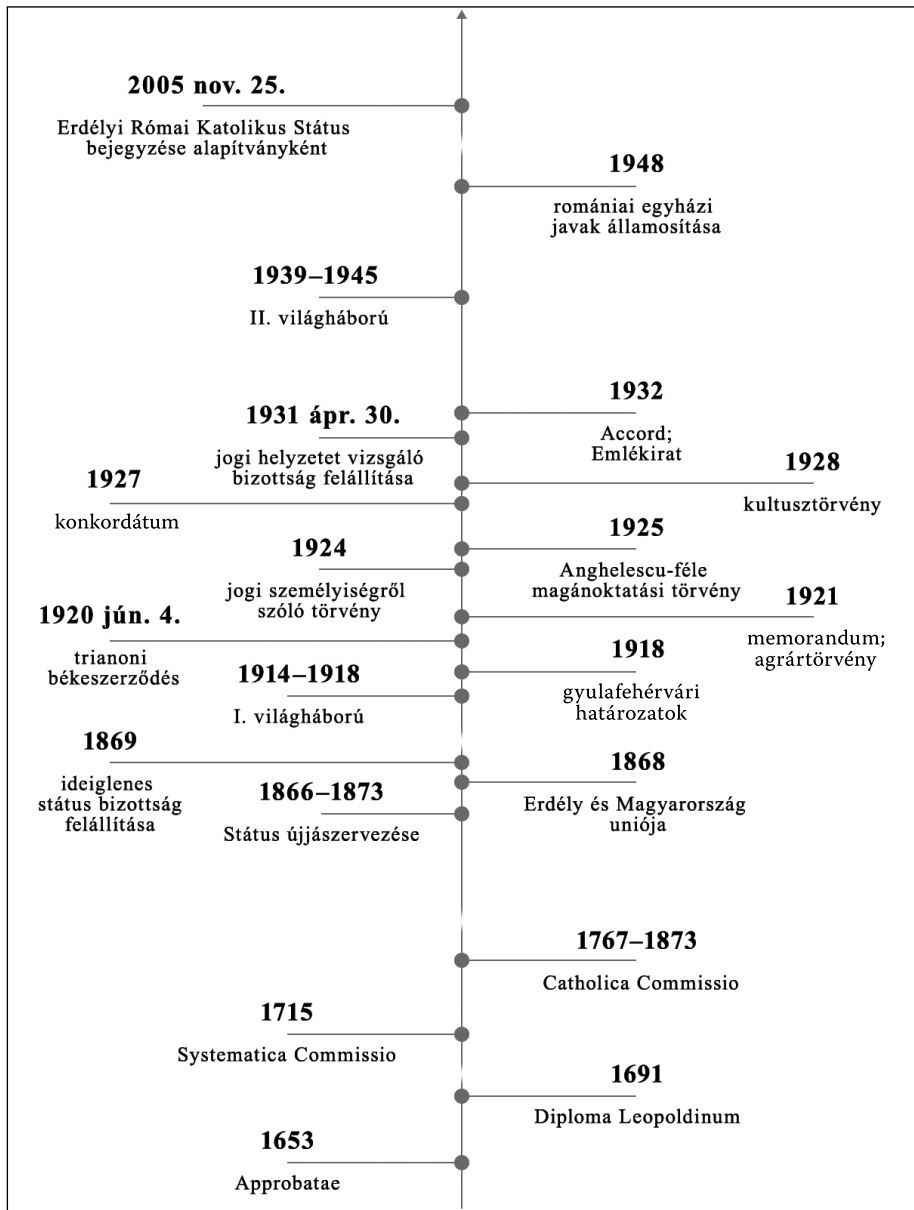
Kutatásaink során felhasználtuk a Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Erdélyi Római Katolikus Státus Levéltára és Könyvtárának, valamint a Kalocsai Főszékesegyházi Könyv- és Levéltárának anyagait is. Hálával gondolunk az itt említett intézmények munkatársainak segítőkészségére is.

Külön köszönettel tartozunk Bessenyei Balázsnak, Bozsó Péter Tamásnak, Józsa Klára Lídiának, Orcsik Károlynak, Papp Tibornak, Puchinger Noéminek, Szabados Tamásnak, Tamási Zsoltnak és Várnai-Vígh Adrienn-nek, akik önzetlen segítségükkel nagyban hozzájárultak a munka elkészültéhez.

Végül meg kell emlékeznünk azokról a szervezetekről, amelyek anyagi támogatással tették lehetővé a szakmai feladat elvégzését: az Országos Tudományos és Kutatási Alapról,¹⁰ valamint a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kar Egyéni Kari Kutatói Pályázatáról.¹¹

¹⁰ Pályázatszám: PD 76004.

¹¹ Pályázatszám: 20757B800.

1. ábra. Kronológiai sorrend.

ELMÉLETI KERETEK

TECHNIKAI FELVEZETÉS

A könyv bevezető, társadalomelméleti alapvetéseket taglaló részében annak elméleti lehetőségeit vizsgáljuk, hogy az egyház (mint szervezet) miként volt képes az egyes társadalmak 1918 utáni, nemzetállami alapon újrászegmentált rendszereiben a korábban hozzárendelt, de nem kifejezetten vallási funkciókat ellátni.¹² Ezt eleve nehezített terepen, külső társadalom- és politikaformáló tényezők hathatós jelenléte mellett kellett véghez vinnie. A könyv központi részét képező kutatási anyag (át)értelmezéséhez – fő vezérlő elvként – Niklas Luhmann¹³ modelljét vesszük alapul. Ezt a megközelítést általában konzervatívnak szokták nevezni, amit vitatnánk, ha nagyobb terjedelmű rész állna rendelkezésre az elméleti kérdések tárgyalására. Itt megelégszünk annyival, hogy evolucionistának tekintjük, mivel ez az egyik olyan fő jellemzője, amely megkülönbözteti a jóval ismertebb, Jürgen Habermas (Luhmann nagy riválisa) által is preferált baloldali/revolucionista társadalomszemlélettől. Ahhoz, hogy az egyes társadalmi tényezők (alrendszerek) és a vallás vertikális ([al]rendszerközi) kapcsolatait és kapcsolódási módjait értelmezni tudjuk, Richard Münch interpenetrációs elméletét is felhasználjuk. Erre azért van szükség, hogy láttatni tudjuk a vallás és az egyház társadalmi szerepének átalakulását. A kialakult helyzet közép-európai szintű, horizontális modellezésénél Miroslav Hroch¹⁴ elképzeléseiből indulunk ki, ám az azokból levezetett újabb értelmezéseket (Gulyás László¹⁵, Bozsó Péter) is figyelembe vesszük az összkép felvázolásánál. Reményeink szerint az egyes szegmentumok (nemzetállamok) párhuzamos vizsgálatával a nem túl távoli jövőben hangsúlyossá válhat – az eltérések sokfélesége mellett – azok gyakorlatban betöltött szerepének hasonlatossága. Az így felmutatható funkcionális ekvivalenciák segítenek az egyes alrendszerek

¹² Vö. Niklas Luhmann: *Die Organisierbarkeit von Religionen und Kirchen*, in Lukas Tacke (hg.): *Schriften zur Organisation* 3., Wiesbaden, Springer, 2019, 9.

¹³ Niklas Luhmann (1927–1998), társadalomtudós, szociológus; a szociológiai rendszerelmélet az ő nevéhez fűződik.

¹⁴ Miroslav Hroch (1932–), történész, egyetemi tanár.

¹⁵ Gulyás László (1965–), történész, egyetemi tanár.

közötti speciális teljesítményátvitelek megértésében, és tisztázzák, hogy mi tekinthető közös alapra vissza nem vezethető, egyedi jellegzetességnek, s mi a hasonló kihívásokból fakadó forradalmi vagy evolucionista változatnak. A bevezetőben az értelmezés fő tengelyét a rendszerelméleti szempontok adják, amelyek a vizsgált egységek alrendszerek közötti viszonyainál lehetnek termékenyek. Mindközben a luhmannita megközelítés elsődlegessége a horizontális síkon is érvényesül, s a Hroch munkáin alapuló modellek továbbgondolásánál is ezen elemek holisztikus megállapításaira támaszkodunk.

Az az előzetes felvetésünk, hogy az így kialakuló kép alkalmas lesz arra, hogy árnyalja a magyar történettudomány, pontosabban az egyháztörténet olyan hagyományos téziseit, amelyek az utódállamokban kialakult állapotokat, és azokon belül az egyes kisebbségi helyzetbe került magyar közösségek kielégítőnek máig sem mondható életviszonyait szinte kizárólag a szegmentációból (a területek elcsatolásából) fakadó problémahalmaznak tekintik. Meggyőződésünk, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása egy, a fokozatos társadalmi átalakulás (társadalmi evolúció) eszközeivel nehezen értelmezhető viszonyrendszer több központból szorgalmazott megváltoztatásának köszönhető. Erre hagyományosan a háború és/vagy a forradalom a „megfelelő eszköz”. Az új politikai és gazdasági viszonyok ugyanis sokkal inkább ki tudtak bontakozni egy-egy nemzetállam, semmint egy birodalom strukturális keretei között. Az állam és az etnikai közösségek földrajzi kereteinek egybe nem esése fontos, de a mélystrukturális változások szempontjából másodlagos tényező. A magyar történetírás komoly komparatív hátránnyal kénytelen számolni, ha erre nincs tekintettel, és sok esetben nem tűnik teljesen alaptalannak az azzal kapcsolatban felmerülő „sérelem-diskurzus” címke. Értelmezésünk ezt a besorolási problémát (amely – szerintünk – nagymértékben hibáztatható a magyar történettudományi és egyháztörténeti eredmények nemzetközi porondon meglévő mérsékelt dialógusképességéért) úgy próbálja meg elmozdítani, hogy a szegmentációhoz köthető hazai monokauzális elemzési hagyományt a formatörténeti értelmezések két síkján, a politikatörténet és a gazdaságtörténet terén dinamizálja. Így egy legalább háromdimenziójú értelmezési kerettel kívánja felváltani a bevett egydimenziós modellekre épülő gyakorlatot. Az új szemlélettől azt várjuk, hogy emelje ki, és ebből kifolyólag segítsen felmutatni azokat a rendszer- és formatörténeti változásokat, amelyek a területi szegmentáció lehető legmértékesebb lezajlása mellett is problémaként jelentek volna meg az első világháborút követő évtizedekben. Ha sikerül láthatóvá tennünk a változások strukturális, belső mozgatóit, akkor a különböző alrendszerek egymásra történő hatását is több eredőre tudjuk visszavezetni. Ezek mentén a kisebbségi helyzetből fakadó sérelem és az egyház társadalmi szerepének átalakulásából származtatható fejlemé-

nyek is új megvilágításba kerülhetnek. Az így létrejött eredmények pedig – reményeink szerint – sok tekintetben összevethetőbbé válnak az utódállamok történetét vizsgálók az adott korra vonatkozó megállapításaival.

Egy ilyen szemlélet persze sokkal hatékonyabb lenne, ha eleve egy több országra kiterjedő, sokszereplős, összehangolt kutatás keretei között valósulhatna meg, ám meglévő erőforrásaink ezt egyelőre nem teszik lehetővé. Abban azonban erőteljesen bízunk, hogy jelen próbálkozás eredményeire épülve minél előbb sor kerülhet egy hasonló szemléletű, több szaktudóst és tárgyterületet egyszerre mozgósító, kiterjesztett vizsgálódásra is. E bevezető ezt úgy próbálja megellegezni, hogy elméleti levezetéseit illetően nagyban támaszkodik egy immár két évtizedes, főleg kisebbségkutatási területeken megvalósult szerzői együttműködésre Pap Tiborral, illetve egy bő fél évtizedes, főleg geopolitikai kérdésekkel foglalkozó munkára, ahol bevett szerzőpárosunkhoz Bozsó Péter csatlakozott harmadikként. Itt szeretnénk hangsúlyozni, hogy az elméleti meglátások körkörsége és korábbi közös munkánkban való felbukkanása nem a véletlen műve, bár az azokat kontinuitásukban felmutató kötet megjelenése még várat magára.

TÁRSADALOMELMÉLETI MEGALAPOZÁS

Luhmann gondolatmenetének vezérfonala a vallás funkcionális vizsgálatánál arra a hipotézisre épül, mely szerint a középső szinten lévő szervezet (az egyház) közvetít az igen nagy komplexitású, e modell leírásában a legfelső szinten lévő állami társadalom, és a legalsó szintet megjelenítő társadalmi interakciók, jelen esetben a vallásos kommunikáció között. A fő kérdés itt az, hogy milyen fogalmi keret segítségével lehet az egyház formájában megjelenő vallás szerepét a fenti hipotézis értelmében leírni.¹⁶

A fókuszban lévő folyamat nem a hagyományos módon zajlott: nem egy hosszú éveken/évtizedeken át tartó, szelekciós mechanizmusokból eredő kiválasztódás (társadalmi evolúció) eredményeként állt elő az új helyzet. Pontosabban: az első világháború, s az azt követő határmódosítások radikálisan felgyorsították az alternatívák megjelenését, és rövidre zárták azok kiválasztásának (máskor évtizedes) folyamatait. Nevezük ezt a sem forradalomnak, sem rendszerváltásnak nem tekinthető időszakot a korlátozott kontingencia szakaszának. Vagyis hogy az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásával nemcsak új államok keletkeztek a horizontális (területi alapú) szegmentálódás síkján, hanem az egyes új, kibővült, illetve megcsonkított államok vertikális (osztályalapú) síkon is átala-

¹⁶ Luhmann: *Die Organisierbarkeit*, 8.

kultak. Ezek az átalakulások a béke által jellemzett evolucionista évtizedekhez képest (szociológiai értelemben) akkor is forradalminak tekinthetők, ha – mint az Magyarország esetében történt – nemhogy nem a kommunista forradalom eszméi mentén, hanem egyenesen azzal szemben konszolidálódtak. Ebben a közegben lényegesen megváltozott funkciókkal szerveződtek újjá az állam egyes részterületei. Ennek következtében a társadalom nem állami szegmensei – köztük az egyházak – is új viszonyrendszerben kényszerültek működni. A huszadik század 30-as és 40-es éveiben az elsődleges kihívás az volt, hogy képesek legyenek-e az egyházak mint szervezetek „lekövetni” a frissen összeállt, még formálódó új társadalmak (a meg-, illetve újjáalakult nemzetállamok) éppen kibontakozó, sajátos komplexitását. Ez a probléma más funkcióterületeken – politika, jog, gazdaság, kultúra – is tapasztalható volt. Vagyis az egyházaknak újra kellett gondolniuk az állammal való viszonyukat. Mégpedig olyan folyamatok közepette, melyek egyre inkább nyilvánvalóvá tették, hogy ennek a változásnak sem az államjogi, sem a társadalmi környezete nem elsősorban az egyházak elvárásainak és igényeinek mentén alakul. Az is kérdéses volt, hogy milyen válaszokat adnak a horizontális szegmentáció kikerekítései során alakot öltő radikális társadalmi változásokra a saját szervezeti kereteik között – azaz hogyan tudják magukat belsőleg meg-, újra- és átszervezni az új állami tényezők által kialakított jogi és gazdasági viszonyok között.¹⁷

A POLITIKAI ELMÉLETEKTŐL AZ EGYHÁZPOLITIKÁKIG¹⁸

A politika és a vallás kapcsolata legkésőbb a 20. század első harmadában fokozatosan új alapokra helyeződött. Ebben az elsődleges (s a leginkább szembevetendő) szerepet a politika legitimációjának átrendeződése játszotta. Ekkor vált általánosan jellemzővé a többségi elvű választásokra épülő uralom, s terjedt ki egyre több társadalmi nagycsoportra a választójog.

A pre- és koramodernnek nevezett társadalmi rendszerekben a hatalomgyakorlás médiuma (úr/alattvaló) a klasszikus, weberi megkülönböztetés szerinti formákon (főként a tradíción, illetve a karizmán) alapult. A gyakorlatban az amúgy szegmentált társadalmi nagycsoportokkal legfeljebb csak bizonyos privilégiumok-

¹⁷ Uo.

¹⁸ Ez a rész Pap Tibor kisebbségelméleti levezetésének szerkezetét követve értelmezi át Luhmann és Münch rendszerelméleti/funkcionalista szemléletének tükrében az egyházak 20. századi szerepének átalakulását. Vö. Pap Tibor: A kisebbségpolitikától a társadalompolitikáig: támogatáspolitikai a Vajdaságban, in Pap Tibor (szerk.): *Az első száz év*, Szabadka, Vajdasági Magyar Képző-, Kutató- és Kulturális Központ, 2021, 253–255.

ban testet öltő különalkuk köttettek. A politikai legitimitásnak nem létezett olyan „elve”, ami általánosan elfogadott, jogilag az éppen hatalmat gyakorló szándékai és érdekei ellenében is kikényszeríthető lett volna. Hosszú és konfliktusokkal teli folyamat vezetett a hatalomgyakorlási forma új alapon történő átszervezéséhez, az ún. képviseleti (parlamentáris) politikai rendszerek kialakulásához. Ennek egyik jellemző fordulatát Közép-Európában is az 1848-as forradalmak jelentették, előbb csak időlegesen, majd utóbb a politikáról való gondolkodás szintjén meg- és kikerülhetetlenül. A közösségi szintről a társadalmasulás útjára lépő népek/etnikumok lakta térségben ekkor kerül előtérbe a *többség*, a politikába bevonhatók/bevonandók akaratképzésének elve. Ám közben a tényleges hatalomgyakorlás még sokáig a legitimitását a tradíció elvére alapozó Habsburg-uralkodóház akaratának, érdekeinek és lehetőségeinek derivátuma marad.

A képviseleti demokrácia elvi és gyakorlati megjelenésével párhuzamosan felbukkanó regionalizációs törekvések értelmezéséhez a hatalom médiumában fellépő változások természetére kell először felhívni a figyelmet. A képviseleti forma csak akkor működőképes, ha együtt jár a politika terrénumában (alrendszerében) lehetőséghez jutó passzív és aktív résztvevők körének kiterjesztésével. Ezt a korabeli Habsburg és magyar politikai elit már a reformkorban át-, illetve belátta. Az Európán végigsöprő forradalmi hullám csak alkalmat adott a konzekvenciák gyakorlati levonására. Eközben a hatalom médiumát meghatározó fő kérdéskör (a rendszerelméleti értelemben vett kontingencia-kontingencia),¹⁹ a szuverenitás gyakorlása és megjelenítése egészen a kiegyezésig csak részleges marad.

A magyar részről felkínált szemlélet, amely szerint az egyedüli „politikai nemzet” a magyar, sem elméletileg, sem gyakorlatilag nem elégítette ki a képviseleti kormányzást területi alapon is át-/megszervezni kívánó nem magyar közösségek elvárásait. A korszak esztétörténeti feldolgozásaiban többnyire nem térnek ki a fenti szembenállásnak a hatalom éppen kialakítandó formáját illető strukturális ellentmondásaira. A képviseleti forma értékduálja a kormányra kerülni / ellenzékben maradni kettőssége mentén szervezi a politikai szerepvállalást. Ilyetén módon nem volt minden alap nélkül az a nem magyar közösségek részéről megfogalmazott intenció, amely a birodalom keleti felén is át kívánta szabni a hatalomgyakorlás területi egységeit. Ám a többnyire még a régi forma (úr/alattvaló) retorikai paneljei és hatalomtechnikai megoldásai, azaz a korábbi privilégiumok mentén kibontakozó diskurzus résztvevői közül is csak kevesen vállalkoztak regionalizációs elképzeléseikben a képviseleti alapokra helyezendő hatalmi forma strukturális igazságtalanságának kiküszöbölésére.

¹⁹ Niklas Luhmann: *Die Politik der Gesellschaft*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 2002, 170–188.

A probléma lényege, hogy a többségi képviselőlet (mint a hatalomgyakorlás formája) ún. előzetes többségeket generál, melyekből kimaradva a társadalom vertikális (osztályalapon) és horizontális (területi alapon) elkülönülő rétegei soha nem kerülhetnek hatalmi/döntéshozói pozícióba, még a kialakítandó új forma esetlegesen tisztességesen működtetett hatalomtechnikai megoldásai mellett sem (bár ez a korra amúgy sem volt igazán jellemző). Előbbiek azért, mert eleve kívül maradnak a politika új alapokon éppen kikülönülő alrendszerén (a különféle cenrushoz kötött szavazati jog okán). Utóbbiak pedig azért, mert számbeli arányukból kifolyólag legfeljebb a „releváns kisebbség” szerepe juthat nekik az új hatalmi forma működtetése során.

A 20. század elejére a helyzet már a maga evolucionista keretei között is szintet látszott lépni: küszöbön állt az, hogy a politika médiumának hosszan tartó átalakulása lezárul. Ezt a folyamatot gyorsította fel és zárta rövidre a Monarchia felbomlása. Az első világháborút követően a politika maga is az ebből következő, szinte magától értetődőnek tűnő feladatot tűzte ki maga elé, s jelölte meg programcélként az egyes nemzetállamok kiépítését. Még akkor is érdemes ezt szem előtt tartani, ha például a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban legelőbb a három népből összegyúrhatónak gondolt délszláv nemzetet kellett (volna) megteremteni, vagy „elrománosítani” a magukra nem románként tekintő etnikai kisebbségeket. A másik, máig hangoztatott programmegfogalmazás, a demokrácia – mint a legitimáció elsődleges hivatkozási alapja – nem volt teljesen összeegyeztethető ezzel az általános céllal.²⁰ A korabeli nemzet- és államközi szerződésekben a wilsoni elvek szellemében megfogalmazásra került passzusok sokszor csak formálisan, s pusztán papíron „próbáltak” megfelelni a demokratikus elvárásoknak. A nemes elvek kapcsán hangoztatott normák gyakorlati másod-, vagy inkább sokadrendűsége a politikai csatározások mindennapjaiban a frissen átrendeződött kisebbség/többség szembenállások mentén vált érzékelhetővé. Itt bukkantak elő a demokratikusnak nevezett viszonyok aktuális fejlettségi szintjén megoldhatatlan belső feszültségek.

Az új államok politikai tényezői nem feltétlenül hangoztatták azt, amit ténylegesen cselekedtek. A Monarchia nemzeteket elnyomó viszonyai – ahogy korabeli kritikái jellemezték a birodalmi logika strukturális sajátosságait – megszűntek

²⁰ A nagybetűs Demokrácia, mint legitimációs bázis, politikaelméleti alapon, a luhmannita felfogásban, a többségi döntéshozatal szemantikai dimenziója. Ez akkor is érvényes, ha a politikaelméletek nagyobb része is előszeretettel veszi át ezt az [ön]értéktételeket.) Ezalatt a politikai önértékelés diszkurzív aktusai értendők, melyek során a „Demokráciák” saját felsőbbrendűségüket anélkül tudják kommunikálni a maguk és a környezetük számára, hogy esetenként számba kellene venniük a többségi elvű döntéshozatallal járó strukturális anomáliákat. Jelen szöveg kapcsán fontosnak tartjuk felhívni a figyelmet a Demokrácia szemantikai dimenziójában megjelenő valláspótlék-funkcióra: a demokráciába vetett hit holisztikus, világnézetformáló szerepére.

ugyan, de az új leosztás egyáltalán nem oldotta fel a társadalmi nagycsoportok (etnikumok) közötti egyenlőtlenségeket, hanem csak új alapra helyezte azokat. Hogy a politika önmagáról való korabeli állításait a tudomány politikáról alkotott modelljeiről le tudjuk választani, ezeket a különböző szinteken létrehozott elképzeléseket meg kell különböztetnünk egymástól. Először a politika luhmannita modelljét ismertetjük Brunczel Balázs értelmezésének segítségével hívásával:

Ahhoz, hogy megértsük, mire és miért használja Luhmann a politikai elmélet megjelölést, meg kell különböztetnünk a politikai rendszer kétfajta leírását. A politikát egyfelől leírhatja a tudományos rendszer, ami a politika tudományos elemzését jelenti. Mindezt a tudomány a politikához képest külső pozícióból teszi, ami azt jelenti, hogy a politika a megfigyelésének a tudomány logikájához, kritériumaihoz kell alkalmazkodnia. Luhmannnál azonban létezik egy másik formája is a politikai rendszer leírásának, mégpedig a politikai rendszer önleírása, önreflexiója. Szemben a tudományos leírással, a politika önleírása nem a tudományos kritériumoknak kíván eleget tenni, hanem a politikaiaknak, tehát eredményességének kulcsa nem a tudományos igazság, hanem a gyakorlati politikai alkalmazhatóság. A politikai rendszer ezen önreflexióját nevezi Luhmann politikai elméletnek (politische Theorie), megkülönböztetendő az előbbi esettől, vagyis a politika tudományos elméletétől vagy a politikaelmélettől (Theorie der Politik).²¹

Azaz a korabeli politikai elméleteket a maguk re- és/vagy evolucionista háttérrel együtt kezelve használjuk, s azokat a politikaelmélet rendszerelméleten belüli kontextusában értelmezzük.

A luhmannita értelmezési keretre támaszkodva a továbbiakban a politikai alrendszerben a hatalom médiuma által létesített (egyházi [belső] és politikai [külső]) döntéshozatal strukturális viszonyait tekintjük át.²² Itt a mélystruktúra működéséből következő, nem feltétlenül szándékosan kialakított alrendszerek közötti viszonyok és befolyásolási kísérletek intézményesülését vizsgáljuk. Az így górcső alá vett helyzetet a politika számára környezetként megjelenő további alrendszerek szintjén (gazdaság, kultúra, közösségi szerkezet, oktatás, média) is kihívások elé állító komplex viszonyrendszerként vesszük számításba. Szeretnénk kiemelni, hogy a rendszerelméleti megközelítés kommunikációelméleti alapokra épül: vizsgálódásának alapegységét a (társadalmi) kommunikáció képezi, s így eltér az általánosan bevett cselekvéseméleti megközelítésektől. Így a kutatás elsődleges fókusza a kommunikációs mechanizmusok médiummá

²¹ Brunczel Balázs: *Modernitás illúziók nélkül*, Budapest, L'Harmattan, 2010, 263.

²² Mindeközben – a fentiek tükrében – az egyház önleírásait egyházi politikának, az egyházzal való tudományos leírásokat egyházpolitikának lenne célszerű nevezni a továbbiakban.

szerveződéseire irányul: a politika kitüntetett helyzetben lévő alrendszere számára a hatalom az elsődleges médium, ez viszonyul külsőleg (szakszóval: irritálja) az egyházak által kialakított vallási alrendszert, s azon belül az egyes egyházak kommunikációját. Az akkor létrejött új, a korábbi birodalmi programot fel/leváltó, és az egymás mellett speciális körülmények közepette működő állami viszonyoktól radikálisan különböző, rendszerelméleti szempontból forradalminak (gyorsan és kizárólagosan, többnyire felülről létrehozottnak) tekintendő formációk, s az azokhoz kapcsolódó kihívások képezik vizsgálódásunk elsődleges tárgyát. Az immár nemzetállami alapon felálló, magyar szempontból utódállamokként kezelt szegmentációs politikai alakulatok új, korábban nem tapasztalt egyenlőtlenségeket/különbségeket idéztek elő az egyházak alrendszerében is. Ezek az egyes nemzetállami politikák különböző dimenzióiban – a politikai intézményekben, a pártrendszerekben és a szakpolitikákban (polity, politics és policy) – egyaránt, de eltérő intenzitással jelentek meg. A legutóbbi az, ami itt és most leginkább érdekel bennünket a politika alrendszere kapcsán, mivel itt kap hivatalos formát az egyházakat közvetlenül érintő „irritáció”. A vallás, s annak vertikális tagolódásában az egyházak alrendszerének cseremédiума a hit. Ez az, amivel a többi alrendszer médiumai párhuzamba állíthatók. Ilyen pl. a közösségi szerkezet médiuma, a szolidaritás,²³ mellyel kapcsolatban a nemzetállam egyik alapvető kérdését kell feltenni: kikkel és meddig szolidáris, s kiket és mennyire rekeszt ki akár intézményesen, akár spontán módon egy-egy új államalakulat. Az egyes alrendszerek teljesítményeit pedig – Münch modelljében – az interpenetráció közvetíti.²⁴

A modern társadalom alrendszerekké való differenciálódása mellett azonban ő [Münch] az egyes önállósult alrendszerek kölcsönhatását, interpenetrációját tekinti döntőnek a nyugati fejlődés, a modernitás viszonyainak kialakulása szempontjából. Luhmann-nal szemben fontosabbnak tartja az egyes alrendszerek kölcsönhatását, mint elkülönülését, és szerinte éppen a sajátos autonómiára szert tett tevékenységi rendszerek egymást áthatása bizonyult mindig is termékenyítő hatásúnak.²⁵

Azzal a kitételrel, hogy az egyházak esetében ebben a korszakban szó sincs az alrendszerek közötti kapcsolatoknak Münch nyomán Bayer által feltételezett „termékenyítő” hatásáról:

²³ A gazdaság alrendszerének mindenki számára ismert médiuma a pénz.

²⁴ Richard Münch: *Az Európa-projekt*, Budapest, József Műhely, 2001, 37.

²⁵ Bayer József: *A politikai legitimitás. Elméletek és viták a legitimitásról és a legitimációs válságról*, Budapest, Napvilág, 1997, 127.

[...] a modern társadalom fejlődése azonban nem merül ki a differenciálódás folyamatában. Ha ugyanis az elkülönült funkcionális rendszerek valamely egésznek a részei, akkor az elkülönülés értelme az, hogy az egész szempontjából fontos, specifikus funkciókat teljesítenek, s ezt is csak akkor, ha e specifikus teljesítmények más részrendszerekbe is átvihetők. A gazdaság nem csupán önmaga számára, hanem az egész társadalom, illetve valamennyi más alrendszer működésének fenntartása végett küzd meg a források szűkösségének a problémájával. A politika nem csupán önmagában jelent kollektív döntéseket, s nem csupán önmaga számára jelöl ki célokat, hanem az egész társadalom, továbbá valamennyi más részrendszer számára. [...] Ez pedig azt jelenti, hogy valamely részrendszer teljesítményének az átvitele egy másik részrendszerbe a társadalom folyamatos fennmaradásának egyik alapvető feltétele.²⁶

Itt szeretnénk rámutatni arra, hogy a vallás és az egyház szerepe a modernitás korszakában fordított pályát fut be, mint a többi alrendszeré. A politika mellé lassan felzárkózik a gazdaság alrendszere, miközben a vallás alrendszere által betöltött társadalmi funkciók szerepe lassan, de folyamatosan leértékelődik. A hit ugyan még sokáig az értelmezés központi motívuma, de a társadalom komplexitása megköveteli, hogy a politika egyre több, korábban a vallásnak átengedett tevékenység felett vegye át/vissza az ellenőrzést. A formatörténeti változások, így a többségi elvű választások is támogatják ezt az átrendeződést. A horizontális szegmentáció pedig kifejezetten kedvez neki: a nemzetállamok programjaihoz a nemzeti eszme gondolkörébe bevonható államegyházak rendkívül előnyösek voltak a politika számára. Ugyanakkor az oktatás terén még a nemzetállammal legjobban együtt mozgó egyházak is veszítenek pozícióikból.

Az egyházak esetében (is) az egyik alrendszer által a saját „normál működése” során létrehozott egyenlőtlenségek következtében kialakuló társadalmi előnynek/hátránynak egy másik alrendszerben zajló tevékenységek révén történő elismeréséről/mérsékléséről lehet szó a korrekciós mechanizmusok megléte/működése esetén.

A modernitás hajnalán a vizsgált térségben erősnek még nem igazán mondható állam ha egyáltalán (akár korlátozott önállóság mellett) fenn tudott maradni (mint például Erdély), „szuverén” akaratából erőforrásokat – jellemzően földtulajdont – engedett át az egyházaknak, hogy az ezen területek jószágaiból való jövedelméből olyan közszolgáltatásokat lásson el, mint az oktatás, vagy az elesettekről való gondoskodás.

²⁶ München: *Európa-projekt*, 15–16.

A Münch által megelőlegezett társadalmi szintű integrációhoz korrekciós mechanizmusokra van szükség – azok hiányában a társadalmi nagycsoportok (így az egyes, új helyzetbe kerülő egyházak képviselői és hívei) marginalizálódnak. Akár el is tűnhetnek, hisz a klasszikus hármas felosztás szerint ide vezet a „hűség”, a különbségek megtartása nélküli integráció. Esetleg válságot idéznek elő a társadalom adott szegmentációs viszonyai mellett (elszakadás: harc az elismerésért; kivonulás: migráció). Intézményi és szervezeti mechanizmusok kialakulásával kerül biztos alapra a fenti idézet végén olvasható „a társadalom folyamatos fennmaradásának feltétele” kitétel. Az egyházak helyzete tehát részben a politika alrendszerében keletkezett új (nemzetállami alapon újraszerveződött) strukturális egyenlőtlenségek miatt alakul át ki, de az ebből fakadó társadalmi kihívások enyhítésére az „interpenetrációs zónák” révén más alrendszerekbe is átvezető „intézmény-hidak” (lennének) szükségesek.²⁷

Az egyházak évszázadok során kialakult, jól működő intézmény-hidakat tartottak fenn. Vizsgálatunk központi elemét, az Erdélyi Római Katolikus Státust is egy ilyen, az intézmény-hidak működését biztosító szervezeti keretnek tekinthetjük, amely a létrejöttétől folyamatosan alakulva nyerte el autonóm szervezeti és működési formáját. Amit már a dualizmus kori állami centralizációs törekvések idején is támadtak. Ez az impériumváltáskor az új többségi államhoz kerülve ismét, de a korábbiaknál immár sokkal erőteljesebben történt meg. A kialakulását és működését övező újkori, és a Monarchia bukását követő legújabb kori helyzet abban is más, hogy amíg az előbbiben a felekezeti különbségek voltak az elsődlegesek, addig az utóbbiban az etnikai hovatartozás kapcsán látszótlak egyre erőteljesebb kontúrokkal kirajzolódni az állam által még megtűrhetőnek, illetve intézményesen ellehetetlenítendőnek vélt intézmény-hidak kapcsán kialakult diskurzusok.

Az egyház ugyanis nem kívánta átengedni a többségi nemzetállamnak a már évszázados működtetési tapasztalatokkal rendelkező speciális szervezeteit. Különösen azok után, hogy a 19. század vége felé egyszer már sikerült őket megvédeni az állam központosító terveitől. Az új helyzetben azonban olyan kisebbségpolitikai funkciók is hozzárendelődtek volna az intézmény további működtetéséhez, amelyeket az új nemzetállam központi kormánya sem nézett jó szemmel. A rendszerkapcsolódások nyomán az egyenlőtlenségek enyhítésére/megszüntetésére két nagy csoportba sorolhatók az egyházpolitikát megtestesítő speciális intézmények. Az egyik megoldás az, hogy a politikai döntéshozatal delegálása segítségével új szegmentációs egységeket hoznak létre. Ezek lehetővé tehetik a közösség-specifikus döntések meghozatalát. Ezek a döntések kapcsa-

²⁷ Uo., 37.

lódhatnak térhez (egyházi autonómia) vagy szakpolitikákhoz (kulturális/perszonális autonómia) egyaránt. Az így átruházott hatáskörök ellátásához anyagi alapokra lett volna szükség. Ezek a források a gazdaság többletteljesítményéből a politika révén más alrendszerek számára elkülönített juttatások, amelyek a területi elhelyezkedés és/vagy a költségviselők szerint is tovább tagolhatók: nemzetállami, anyaországi és szupranacionális szereplők által biztosítottak lehetnek. Az új államhatalom azonban a másodlagos feladatok ellátásának céljából magához kívánta vonni az egyháznak korábban átengedett erőforrások feletti rendelkezés jogát. Jelen vizsgálódás fókuszában ezek a történetileg és államonként eltérő egyházpolitikai tényezők,²⁸ illetve az azok megjelenése kapcsán kialakult elvek, célok, módszerek és csatornák állnak.

A HROCHI MODELL ALAKVÁLTOZATAI²⁹

A Délvidék története kapcsán Gulyás László a nemzetállamok ki- és átalakulásának sajátosságait elemző vizsgálata során (Miroslav Hroch munkáira támaszkodva) felállított egy többdimenziós szempontrendszert.³⁰ Mi itt a Gulyás–Hroch-modellből kiindulva, azt néhány további elemmel kiegészítve kívánjuk újraértelmezni az állam- és nemzetépítés kulcsmomentumait, amelyeknél azt is kiemelten számításba vesszük, hogy változás történt a társadalomszerveződés ún. formatörténeti dimenziójában.

A cseh Miroslav Hroch történészként vált a nacionalizmus elméletének egyik leginkább hivatkozott forrásává. Amíg Ernst Gellner meglátása szerint az iparosodás, azaz egy főként gazdasági alapú változás hozta létre a nemzeteket, addig Hroch a kis népek történetét is vizsgálva több elemre bontotta ezt az összefüggést. Bár *A nemzeti mozgalmak előfutárai a kis európai népeknél* című könyvét nem kifejezetten teoretikus céllal írta, a kötet pedig főként a változás társadalmi összetevőinek empirikus vizsgálatát végzi el, a szöveg jó néhány általánosan is érvényes elemre hívta fel a figyelmet a nemzetté válás folyamatát illetően. Ebben az az evolucionista ív is kirajzolódik, amelyet az egyes népek a maguk nemzeti mozgalmai esetében a kezdeti próbálkozásoktól a tömegmozgalommá válásig bejártak.

²⁸ Vö. uo., 19–21.

²⁹ Ez a rész Bozsó Péter összegzésének megállapításaira támaszkodva foglalja össze Hroch modelljének magyar recepcióját és készíti azt elő a társadalomelméleti dinamizálásra Luhmann és Münch vonatkozó tanainak tükrében.

³⁰ Gulyás László: *A Délvidék története, 3. köt. Trianontól a királyi Jugoszlávia összeomlásáig (1941)*, Szeged, Egyesület Közép-Európa Kutatásáért, 2013, 11–42.

Az angolul 2015-ben kiadott *Európai nemzetek* című kötet azt mutatja be, hogy miként vált a kevés tudós által fejtegetett passzív írásokból dinamikus (aktív) mozgalmá a nemzet megteremtésének vágya. A nemzeti mozgalmak tényleges társadalmi háttérét vizsgálva már kutatásai legelején feltűnt neki, hogy – a létezett szocializmus korabeli elképzeléseivel ellentétben – a nemzeti mozgalmak aktorai nem tekinthetők sem forradalmároknak, sem a burzsoázia tagjainak. De még csak nem is a nép egyszerű fiainak soraiból verbuválódtak, ahogy azt egyes nemzeti mítoszok hangadói beállítani szerették volna. A tények azt mutatják, hogy főleg alsóbb rétegekhez tartozó polgárok – iparosok, kereskedők, illetve értelmiségiek – voltak.

Szerinte az az értelmezés sem áll meg, mely szerint a nacionalizmus vándor-eszmeként terjedt népről népre. Ennek ellentmond az is, hogy pl. a franciákkal szomszédos katalánok nemzeti ébredése csak majdnem egy évszázaddal a francia forradalom után alakult ki, a tőlük jóval távolabb élő csehek pedig alig egy évtizeddel követte a franciákat: azaz nem szomszédsági alapon terjedtek a nemzetté válás eszméi. Hroch kiemeli, hogy csak meghatározott társadalmi adottságok megléte esetén szökkenhetett szárba a nemzetépítés gondolata az egyes népeknél.

Az értelmiségiek csak akkor tudták sikerre vinni a nemzeti közösség megteremtésének spekulatív tervét, ha már léteztek a nemzet kialakulásának egyes előfeltételei. Ilyetén módon maga a nemzet sem egy örök kategória, hanem egyrészt a történelem bonyolult alakulásának konstrukciója, melynek gazdasági, politikai, nyelvi, kulturális, vallási, földrajzi, történelmi meghatározói vannak, amelyek kombinációi az egyes konkrét esetekben nagyon is eltérhettek egymástól, másrészt „a kollektív tudatban történő szubjektív reflexió által integrált” eszme.³¹ Ezeket a fenti csoporton belüli kapcsolatokat számos kötődés tartja össze, de az eredményes nemzetté válás minden esetben elengedhetetlen, más-
sal nem helyettesíthető előfeltételei a következők:

1. a sorsközösség, a közös múltnak az emlékezete;
2. a közösségen belüli magas szintű kommunikációt lehetővé tevő nyelvi/kulturális kötődések sokasága, amelyek a *mi* és az *ők* elhatárolását lehetővé teszik;
3. az egyenlőséget hirdető magánkezdeményezések.

Hroch szerint különbséget kell tenni a nemzeti mozgalom és a nacionalizmus között. Az első olyan mozgalom, amely szervezett erőfeszítést tesz a nemzetté

³¹ Vö. Miroslav Hroch: A nemzeti mozgalmtól a nemzet teljes kifejlődéséig: a nemzetépítés folyamata, *Regio*, XI. évf., 2000/3, 4.

válás eléréseért, a másik egy nézetrendszer, amely „abszolút elsőbbséget ad a nemzet értékeinek minden más értékkel és érdekekkel szemben”.³² Nem tekinthető minden hazafi egyszersmind nacionalistának is.

A három legmeghatározóbb elérendő cél a nemzetté válás során a következő:

1. a nemzeti kultúrájának helyi nyelven alapuló fejlesztése, a nyelvnek az oktatásban, közigazgatásban és gazdasági életben való alapvető használata;
2. az állampolgári jogok és a politikai öngazgatás elnyerése, eleinte az autonómia, végül (határozott követelésként rendszerint igen későn) a függetlenség formájában;
3. az etnikai csoportból épülő teljes társadalmi struktúra létrehozása, művelt elittel, hivatalnoki karral és vállalkozói réteggel, de ahol szükséges, szabad parasztokkal és szervezett munkásokkal is.³³

Miroslav Hroch szerint a nemzeti mozgalom kialakulásának szakaszai a következők:

- A) szakasz: amikor tudósok és műkedvelők elkezdik tudományosan kutatni és feltárni a nem-domináns csoport nyelvi, kulturális, társadalmi és történelmi jellemzőit. E fázisban még jellemzően nem merül fel a fellelt hiányosságok pótlására politikai igény. Ez a tudományos érdeklődés szakasza.
- B) szakasz: újabb szereplők csatlakoznak a mozgalomhoz, akik főadatuknak tekintik a (cél)csoport felébresztését, meggyőzve őket, hogy csatlakozzanak a leendő nemzet létrehozásának tervéhez. Ez a hazafias agitálás szakasza.
- C) szakasz: amikor a nemzeti identitás már megerősödött, a csoport jelentős részében mozgalom jön létre. Ekkor differenciálódik a mozgalom konzervatív, liberális és demokratikus szárnyra. Ez a tömegmozgalom szakasza.³⁴

A társadalom komplexitását a premodern, kevésbé differenciált állapothoz képest egyfelől az jeleníti meg, hogy társadalmi szerepek különülnek ki egyes kevésbé önálló részfeladatok elvégzésére. Ilyenek például az oktatás vagy a betegellátás. Másfelől ezek a funkciók egy-egy kulcsérték (pénz, képzettség, szolidaritás) mentén alrendszerékké szerveződnek. Ezeknek a komplexitását az egyes területeken belülre koncentrálna értelmezik, és így teszik működőképpé az egyre differenciáltabb társadalmat.

³² Hroch: *A nemzeti mozgalomtól*, 5.

³³ Uo., 6–7.

³⁴ Bozsó Péter Tamás: Az albán nacionalizmus és Hroch elmélete, *Közép-Európai Közlemények*, XIII. évf., 2020/4, 236.

A nemzeti mozgalmak fejlődése is illeszkedik ehhez a strukturális átalakuláshoz. A folyamat maga nem ér véget a tömegmozgalommá válás szakaszával, még akkor sem, ha Hroch csak eddig a fázisig elemezte az egyes nemzeti mozgalmak történetét. A hrochi harmadik szakasz lezárulását empirikusan egy-egy önmagára nemzetként tekintő közösség (társadalmi nagycsoport) kikülönülése mutatja. Ez sokszor összekapcsolódik egy-egy önálló állam, kevésbé kedvező esetben részben szuverén területi egység kivívásával – ahogy az az Osztrák–Magyar Monarchián belül is történt a kiegyezéseket követően a magyar és a horvát nemzettel. Ezekkel egy új szakaszba lép a nemzetépítés. Így – Gulyás László nyomán, aki a kelet-európai nemzetek vizsgálata során jut el ehhez a negyedik periódushoz, azzal a kitételrel, hogy itt már az államépítés van a mozgalmak fókuszában – mi is önálló szakasznak tekintjük ezeket a korszakokat.³⁵ Mivel Hroch nem ír sem a C szakasz végének ismérveiről, sem az azt követő időszakról, így a hrochi felsorolást ki-ki – az előző szakaszok logikáját kiterjesztve – tovább tudja gondolni. Gulyás is így jár el, amikor különbséget tesz a nemzetépítés (A–C), az államépítés (D) és a nemzetállam-építés (E) etapjai között. Ezek eredménye egy-egy erős nemzet (A–C), egy-egy önálló vagy önállóságra törekvő állam (D), s – ha minden törekvés egy lépésben teljesül – egy-egy erős nemzetállam (E) megalakulása. Az ő szakaszolása szerint a nemzetépítés első korszaka egybeesik Hroch A és B szakaszaival, ezt a hrochi C korszak követi, amit Gulyás a nemzetépítés második fázisaként (II), s egyben az önmagukra önálló nemzetként tekintő népekkel azonosít. Ebben a II/C szakaszban indul el az önálló terület feletti rendelkezés iránti igény (a szuverenitás különböző szintjeinek mint politikai célkitűzésnek a megfogalmazása). Ám ez csak az államépítés kezdete. A végső cél egy önálló, erős állam kivívása. A folyamat maga azonban már nehezebben ragadható meg a tudományos leírás eszköztárával, s szakaszolása is problémákkal jár együtt. Gulyás szerint: „az államépítés és a nemzetállam-építés közötti határ átlépése [...] akkor történik meg, amikor egy többnemzetiségű államban a politikai vezető szerepet megszerzett kultúrnemzet úgy dönt, hogy egyértelműen saját nemzeti érdekeinek rendeli alá az államépítést és ennek jegyében állam-nemzetként kezd el cselekedni.”³⁶ Ezek a politikai programok lényegi hasonlóságokat mutatnak a Hroch által nacionalizmusnak nevezett jelenséggel.

A nemzetépítés kezdeményezői általában írók, újságírók, nyelvtudósok, illetve történészek közül kerülnek ki: a nyelvészek azon dolgoznak, hogy kialakuljon a nyelvi norma, vagyis hogy egységesítsék és/vagy megújítsák az egyes nyelvjárásokat beszélők nyelvét. Az irodalmárok létrehozzák a nemzeti irodalom

³⁵ Gulyás: *Triantonól*, 19.

³⁶ Uo., 13.

történetét. A históriák kutatói a nép történetéhez kapcsolódó adatok és a szájhagyomány rendszerezésével a jövőbeli nemzet történetét konstruálják meg. Az értelmiségiek mindezen folyamatok alakulásában és elterjedésében döntő szerepet játszanak. A kollektív identitás kialakítása elképzelhetetlen a már az agitációs szakaszban elkezdődő nemzeti intézményrendszerek megteremtése nélkül. A sajtó és a könyvnyomtatás szerepét nem lehet eléggé hangsúlyozni: ezek a kiadványok teszik elérhetővé a nemzeti gondolatokat az egymástól földrajzilag távolabb élő, direkt módon nem érintkező nemzettársak számára. A normát nyert nemzeti nyelv ismerete ekkortól elvárás lesz, hiszen az azonos nyelven érkező nemzettársak nélkül nem jöhetne létre a nemzet közössége, a nemzeti összetartozás (a szolidaritás) érzete.

Akkortól beszélhetünk a tömegmozgalom szakaszának kezdetéről, amikortól a fenti folyamatok egységes politikai programmá szerveződnek. A program központi eleme a közösen uralandó (szuverén) terület iránti igény megfogalmazása. Ennek alátámasztására születnek meg a nemzeti szállásterületeket feltűntető térképek. A térképrajzolók a politikai célok megalapozásának a letéteményesei: vizualizálják a programot, s az ősiség vagy az érdem mentén legitimálják a program által kinyilvánított célokhoz óhatatlanul szükséges követeléseket. A tömegmozgalom korában fogalmazódik meg az államépítés szükségességének első foka, amely egy vagy több lépcsőben az önálló állam létrehozását célozza. Gulyás alapján ez három fő elemből áll:

1. az államépítés programjának megfogalmazása;
2. békés eszközök használata, például tárgyalások;
3. keményebb eszközök használata, például fegyveres harc és emigrációs tevékenység.³⁷

Ha az államépítés első szakasza révbe ér, s megalakul az önálló állam, akkor megindulhat az államépítés második szakasza. A vizsgált régióban ekkor még jellemzően nem a nemzet egészére terjed ki az állam fennhatósága (ilyen pl. Szerbia és Románia). Az első világháborút megelőző helyi háborúk a Balkánon ezt az állapotot kívánták „orvosolni”. (De – némileg korábban, az államépítés első, elbukott lépcsőfokánál – hasonló helyzetben volt a magyar nemzet is 1848-ban, amikor az önálló magyar államiság megteremtésének egyik követelése volt a birodalmon belül külön közigazgatási egységként létező Erdéllyel alkotandó unió létrehozása.)

³⁷ Uo., 20.

Hroch a nemzeti mozgalmak és az átalakulás kapcsolatát aszerint is besorolta, hogy az előbbiek kezdete mikorra datálható az ún. „polgári forradalomhoz” képest. Hármasszakaszolása alapján és az átalakuláshoz³⁸ viszonyítva négy típusról tesz említést. Ezek a következők: 1. forradalmi; 2. elhúzódozó; 3. felkeléses; 4. megkésített.

Az első, forradalmi típusban az agitálás már a polgári átmenet előtt kezdődött, és a forradalmi átalakulás során vált a mozgalom tömegessé. (Ekkor jelent meg a munkásmozgalom is.) Az átmeneti időszak alatt bontakozott ki a nemzeti program is. A régi rend idején veszi kezdetét az agitáció időszaka a második típusban is, ám tömegmozgalommá csak a polgári átmenet után válik, ami olykor csak rövid, de számos esetben jelentős késéssel történik meg. A harmadik típusnál még a régi, rendi jellegű társadalomstruktúra fennállása idején sikerül a nemzeti mozgalomnak tömegessé válnia. Ez vezet fegyveres felkelésekhez, ami a vizionált nemzetállam egy részének önállósodásával, belső változás nélkül hozza el az államosodás állapotát. Ez történt az Oszmán Birodalom európai területein a görögök, a szerbek és a bolgárok esetében: egy visszaszoruló birodalom peremterületein (hathatós külső támogatás mellett) önálló államként váltak le az egyes nemzeti magterületek, amelyek a későbbi nemzetállami program centrumaiként működtek. Az agitálás alkotmányos keretek között, iparosodni kezdő környezetben indul meg a negyedik típusnál. Itt a szakaszok gyorsan követték egymást, s rövid időn belül sor került a tömegmozgalommá válásra is. Ide tartozik a katalán és a baszk nemzetépítés, s hasonlóan zajlottak a szakaszok később Flandriában. Ám a hrochi típusok itt is nyitottak, hiszen Skóciában ugyanez a folyamat csak a közelmúltban indult be. És vannak olyan népcsoportok (a walesiek és a bretagnok), akiknél máig sem jelent meg az önálló politikai nemzetté válás igénye.

A HROCHI/GULYÁSI ÉS A LUHMANNITA ELMÉLETI KERETEK ÉRINTKEZÉSI PONTJAI

A politika mint önálló alrendszer csak a funkcionálisan differenciált társadalomba való átmenet, tehát az egész társadalom struktúraváltása – polgári átalakulása – során jött létre. Ez azt jelentette, hogy ettől fogva kizárólag a politika alrendszere képes döntéseket hozni a hatalom médiumát illetően (a vallás és az egyházak – befolyásukat nagyrészt elvesztve – kiszorulnak a hatalomból). Az

³⁸ Az előjogokon alapuló rendi társadalomból a jogegyenlőségre épülő polgári társadalomba való átmenetet nevezte polgári átalakulásnak.

önálló politikai alrendszer szempontjából fontos szerepet játszott a szuverén államok kialakulása, mivel ezáltal létrejöttek azok a világosan megkülönböztethető területek, melyeken minden felmerülő politikai kérdésben egyazon politikai hatalom volt illetékes dönteni (szemben a birodalmon belüli parlamentarizmusokkal, ahol pl. a magyar államnak és az Országgyűlésnek is korlátozott volt a szuverenitása).

A rétegzett társadalmakban tovább folytatódott a politika centralizációja, hiszen létrejött egy felső réteg, ahol a politikai hatalom összpontosult. Ugyanakkor még itt sem beszélhetünk önálló politikai részrendszeréről, mivel annak kialakulásához az szükséges, hogy minden politikai funkció ellátásáért kizárólag ez a részrendszer legyen felelős. Nem elég tehát a szerepdifferenciálódás vagy az egyes területekhez tartozó szemantika önállósodása, ha mindezzel nem jár együtt minden politikai funkció egy részrendszerben történő koncentrálódása. Ha a társadalmak evolúcióját a politika szemszögéből vizsgáljuk, akkor azt a politikai hatalom folyamatosan növekvő centralizációja jellemzi. Ez a központosítási törekvés (strukturális fejlődési sajátosság) új lökést kapott a korlátozott kontingenciával (a lehetséges megoldások variációinak a minimálisra szűkítésével) a területi szegmentáció korszakában.

Ebben a körben azokra a szempontokra szeretnénk felhívni a figyelmet, amelyek eddig nem kerültek be a Kelet-Közép-Európa 20. századi történetével kapcsolatos értelmezésekbe. Ez a formatörténeti átalakulás – a területi szegmentáció mellett (de nem helyett) – két szakaszban zajlott le: az első világháborút követően, majd a második világháború után a szocialista átalakulással. Utóbbi természetesen túlmutat a tanulmány által tárgyalt korszakon. Az eddigi modellek többnyire sikeresek a vizsgálat alá vont korszakok jelenségei komplexitásának redukálását illetően, de az így kapott tudományos eredmények nem mindig esnek egybe a köznap érzelés kollektív értelmezéseivel.

A társadalmi differenciálódás az alrendszerekre való tagolódás révén történő komplexitás-növekedés. A nacionalizmus is értelmezhető adott esetben ennek az egyik lehetséges kifejeződéséként. Azt is hangsúlyoznunk kell, hogy még a magukat demokratikusnak valló államok sem igazán bizonyultak eddig nyitottaknak sem a rendszer forradalmi átalakulására (kivételt talán csak a szocialista térség alkotmányos visszarendeződései jelentenek³⁹), sem a birodalmon, államon belüli más közösség (nemzet/nép) békés kiválására.⁴⁰

³⁹ A tranzíció társadalomelméleti kerete: Habermas helyreállító forradalomnak, a luhmanniták pedig pótlólagos kikülönülésnek nevezik.

⁴⁰ Elég csak a skót népszavazás többség által megteremtett jogi körülményeire gondolnunk: formálisan lehetővé vált ugyan az elszakadás, de a politikai mérnökösködés minden eszközt bevetett, hogy ne vezethessen a magállami többség számára kedvezőtlen eredményre.

Vannak ellenpéldák is.⁴¹ A legismertebb esetek a délszláv polgárháborúkhoz vezető szegmentációs törekvések, de az ukrán–orosz háború kiváltó okainak mélyén is meghúzódik egy ilyen szecesszionista törekvés, még ha maga a nyílt katonai konfliktus nem is vezethető vissza pusztán arra az egy eredőre. Hroch fázisai is jól tükrözik ezt.

Ám a strukturális változás/átalakulás nem csak a meghirdetett/képviselt program függvénye. Ha nem megy végbe a fokozatos szervezeti átalakulás, akkor nem jön létre a sajátos új forma stabilizációjának „mozzanata”. Ez a „mozzanat”, a modernizáció másfél-két évszázadon át tartott. A folyamat elején párhuzamosan voltak jelen a rendi és a modern társadalom elemei. Előbbit a 19. és a 20. század folyamán váltották fel az egymástól elkülönült alrendszerek és az azokhoz igazodó „szemantika”, az államnak a polgári/nemzeti önértelmezése/önleírása, vagyis az új nemzeti politikai elméletek. A nemzetállam luhmannita nézőpontból a világtársadalom politikai szegmentációjának földrajzi vetülete.

Az állam szerepe a rendi társadalom „leépülése” után megváltozott. Ennek ellenére a klasszikus, hegeli szembeállítás még ma is jelen van: állam vs. társadalom ([rendszer vs. életvilág]). Amióta a képviseleti alapra (a többségi elvű választásra) épül a politika, ez a megkülönböztetés nem igazán indokolt. Az állam a társadalom „követelésére”/nyomására (ld. mozgalmak) egyre több funkció megszervezését, a javak elosztását és a források biztosítását vonja magához. A többi részrendszer teljesítési deficitéért is felelősséget vállal az ún. társadalompolitika (szociálpolitika) intézményesítésével: munkanélküliség, idősellátás, időszakos gyermekgondozás, manapság még a gazdaságpolitikának is van ilyen funkciója. Az egyház ebben a tekintetben elveszíti évszázados szerepét az oktatás és a gondoskodás terén.

Kisebbségi szempontból az a kérdés, hogy az egyre komplexebbé váló társadalom által biztosított előnyök elérhetőek-e a nem többségi társadalom tagjai számára: hogy meddig és kikre terjed ki a nemzet kapcsán intézményesedő szolidaritás; hogy vannak-e (és milyen alapon) vesztesei az átalakulásnak. Ez leginkább annak a függvénye, hogy a nemzetállam megteremtésének és megerősítésének a folyamatához honnan szerzik az erőforrásokat. Azaz hogyan szervezi meg a többségi képviseleti rendszer (elsődleges politikai kódolás) a másodlagos kódot, vagyis a hatalomhoz való hozzáférést (kormány/ellenzék, pártprogramok). Van-e az államban regionális alapú hatalommegosztás. Ha van, egybeesik-e az államnemzethez nem tartozók területi elrendeződésével.

A modernitás korában, a nemzetállamok kiépüléséig a szolidaritás közösségi alapon szerveződött, s mint ilyen, a felekezethez tartozás adott neki működési

⁴¹ Csehszlovákia példája csak részben kivétel, hiszen ott elvben azonos státusú részek váltak szét.

keretet. A 19. és a 20. század fordulójára a nemzethez tartozás lett a fő önszerveződési elv, s így módon ahogy az egyes nemzetek államhoz vagy korlátozott szuverenitáson alapuló jogosultságokhoz jutottak, megpróbálták monopóliumuk alá vonni a korábban felekezeti szinten tagolt funkciókat. Az egyházak a szolidaritást igyekeztek megtartani, ahogy az állam által korábban elhanyagolt funkciók központosítása során az más esetekben is történt. A birodalmi elvű térfelosztást felváltó nemzetállamok kiépülése során pedig újra próbálták szervezni a müncheni intézmény-hidakat. Tették ezt annak ellenére is, hogy az új állameszme nevében a nemzetpolitika volt az elsődleges közösség számára a legfőbb jó megtestesítője. A nemzetállam pedig a jogalkotás eszközeivel szervezte/szabályozta az interpenetrációs lehetőségeket az alrendszerek között.

Gulyás László Délvidék-értelmezései közben a sorozat harmadik kötetében összeállt értelmezési keret nemcsak alkalmazza és továbbgondolja a Hroch munkái kapcsán ismertté vált nemzetépítési variánsokat, hanem – miközben az értelmezési lánc hangsúlyát a nemzetállamok megerősödésére helyezi – saját modellt, egy szemléletes mező-elképzelést is kiépít az államosodás⁴² időszakának bemutatására. Gulyás Lászlónak a szerb, illetve a délszláv állam mint nemzetállam szűk száz évét nyolc államépítési alkorszakra bontó nemzetállam-építési modellje nyolc mezőre osztja a vizsgálni kívánt időszakokat.⁴³ Ezek a következők:

1. az együttélés – a többség/kisebbség viszony;
2. az ideológiai mező;
3. az oktatási-kulturális mező;
4. a politikai mező;
5. a gazdasági mező;
6. a regionális folyamatok;
7. a nagyhatalmak és a nemzetközi államközösség;
8. az anyaországok.⁴⁴

A fenti alterületekre való tagolás során könnyebbé válik az egyes korszakok jellemzőinek az összevetése, de a modell-jellegből adódóan szükségszerűen elnagyolt

⁴² A túlnyomórészt birodalmi alapon szerveződő Európát felváltó nemzetállami szegmentációt a városodás szakkifejezés mintájára nevezzük államosodásnak.

⁴³ Az idő- és meződimenziók összesen 64 vizsgálat alá vonandó elemet feltételeznek nemzetenként, amit még egy igazi összehasonlító vizsgálat során be kell szorozni a kutatásba bevonandó népek számával (Gulyás táblázatában is van vagy egy tucat, ha az olyan egységeket, mint a jugoszláv és a csehszlovák, nem is kezeljük külön), s akkor még az implicite beleértett, a nemzeté válás útjára később lépő közösségek (bosnyák, macedón, moldáv, montenegrói), illetve a több országgal önállóságot elért (Albánia és Koszovó), azaz államhalmozó népet csak egyszer vettük számításba.

⁴⁴ Gulyás: *Trianontól*, 25–42.

lesz az egyes elemek bemutatása. Ahogy az az elméleti keretek esetében lenni szokott, az általános érvényre törő elképzelések itt sem tudnak minden egyes eseménysort az értelmezés mezőin belül tartani. Másrészt a modell működésének az is korlátot szab, hogy a nyolc megnevezett egység (amelyből az első hat belső, a két utolsó pedig külső tényező) messze nem azonos kategóriai szinteket jelöl meg a társadalmon belül: a 2. (az ideológiai mező) és a 6. (a regionális folyamatok) elem olyan területeket emel be a vizsgálódás fókuszába, amelyek még a nemzetállammá válás sikeres levezénylése során sem különülnek ki a megnövekedett komplexitású társadalom alrendszeréivé. Ezzel szemben a 3., a 4. és az 5. elem előbb-utóbb önállósodó potenciális alrendszer, annak ellenére is, hogy a vizsgálat kiindulópontjában a fő cél ezeknek az állam fennhatósága alá történő minél sikeresebb bevonása. Vagyis az első mező sem illik bele az elemzési keretbe, hiszen az inkább típusjellemző: az egyes nemzetállamoknak az államiság kezdetén fennálló homogenitási fokára mutat rá. Ez az egyik olyan adottság, amely a homogenizációra való törekvés eszköztárát is nagyban meghatározza. Itt válik az általunk korábban 64 eleműnek titulált gulyási rendszer háromdimenzióssá, s további 10 gyakorlati és egy elméleti (önkéntes határmódosítás) elemmel éri el egy kaleidoszkóp bonyolultságát a kelet-közép-európai nemzetek államépítésének a története.

Gulyásnak a nemzetállamok megerősödésének folyamatában érdekelt szereplőket mezőkbe rendezve bemutató modellje igen szemléletes. A 20. században már született egy általánosan ismert s elismert, nagy hatású mezőelmélet Pierre Bourdieu-nak köszönhetően, akinek ezen elképzeléseit Niklas Luhmann rendszerelméletével összehasonlító, monográfia szintű értekezések is készültek. Gulyás modelljének kellő el nem ismertsége szerintünk a megnevezést illető önreflektálatlanságból ered. A mező fogalmának elméleti foglaltsága az egyik kerékkötője annak, hogy az nem eléggé hivatkozott.⁴⁵ Ha nem lenne megtévesztő az önelnevezés – s mondjuk mezők helyett síkokkal/aspektusokkal operálna –, akkor jóval komolyabb pályát futhatna be az államiság kiépülésének érdekeltjeit felvonultató, formalizált, az egymással bonyolult és több vonatkozásban is aszimmetrikus tényezőket táblázatba rendező leírása. Ugyanakkor erőssége is, hogy az egyes elemek további tagolása révén felveti az egyes helyzetek sajátosságait.⁴⁶

A Gulyás által felvonultatott tényezők mellett – némileg Hroch típusaihoz nyúlva vissza – szeretnénk kihangsúlyozni annak az előzménynek a fontosságát, hogy valamely államalkotó közösség előzetesen milyen szerepet töltött be

⁴⁵ A másik a saját nemzet érdekeinek kizárólagos követése a konklúziók levonása során.

⁴⁶ Egy ilyen, Gulyás által felvillantott kaleidoszkóp azonban csak az érintett nemzetek történészeinek összehangolt munkájával alkotható meg.

a birodalomban, amelyből kikülönült. Birodalmi nemzetről van szó, ha ő képezte / része volt a maghatalmat adó birodalmi centrumnak. Azaz amely a nemzetállami forma elnyerése előtt meghatározott időn át külső erőforrások sokaságát volt képes elvonni más (nem a később kiépített nemzet által benépesített) területekről.⁴⁷ A nem központi helyzetű, de részben szuverén előtörténettel rendelkező nemzetek ezek nélkül az erőforrások nélkül, vagy jóval kevesebb idegen erőforrással vágtak neki a folyamatnak. (Főleg, ha nagyobb területi veszteségeket is elszenvedtek az önálló állammá válás során.) A birodalmon belül teljesen alávetett népek akár forradalom, akár felkelés útján nyerték el állami önállóságukat, nem rendelkeztek külső erőforrásokkal, ezért jellemzően a belső erőforrások átrendezésével kényszerültek hozzáfogni a maguk nemzetállam-építési terveihez, ami azzal járt, hogy saját többségi lakosságuktól is forrásokat kellett elvonni akkor, ha mérsékelni kívánták a különböző társadalomtörténeti múlttal rendelkező területi egységeik közötti – elsősorban gazdasági, de sokszor kulturális természetű (pl. analfabétizmus) – különbségeket. Ez egy olyan negyedik dimenzió, amit szintén nem árt szem előtt tartani az elemzések során. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a homogenizációs törekvésekre milyen – csak a határokat és az állam lakosságának összetételét átrendező, félforradalmi (az első világháború után), vagy a gazdasági és a politikai viszonyokat teljesen újrarendező, forradalmi (a második világháborút követően) – körülmények között került sor. Utóbbi az egyházak szerepét is radikálisan átírta. Azok a szocialista blokk országokban már nemcsak az állam által háttérbe szorítandó, s a nemzetállam kiépítésében bevethető, hasznosságuk szerint új sorrendbe állítandó aktorai az együttélésnek, hanem a forradalom révén eltörlendő történelmi rezídiumok, amelyek a múlt zárványaiként felekezettől függetlenül elsorvasztásra lettek ítélve.

AZ EGYHÁZAK SZEREPENEK ALAKULÁSA A NEMZETÁLLAM-ÉPÍTÉS SORÁN

Abból kell kiindulnunk, hogy a premodern kori államok berendezkedéséhez és hatalommegosztási gyakorlatához képest a modernitás kialakulása során az egyházak szerepe fokozatosan visszaszorul. A nemzeti alapon önállósuló, és ugyanezen elv mentén magukat újragondoló államok esetében egyaránt csökken

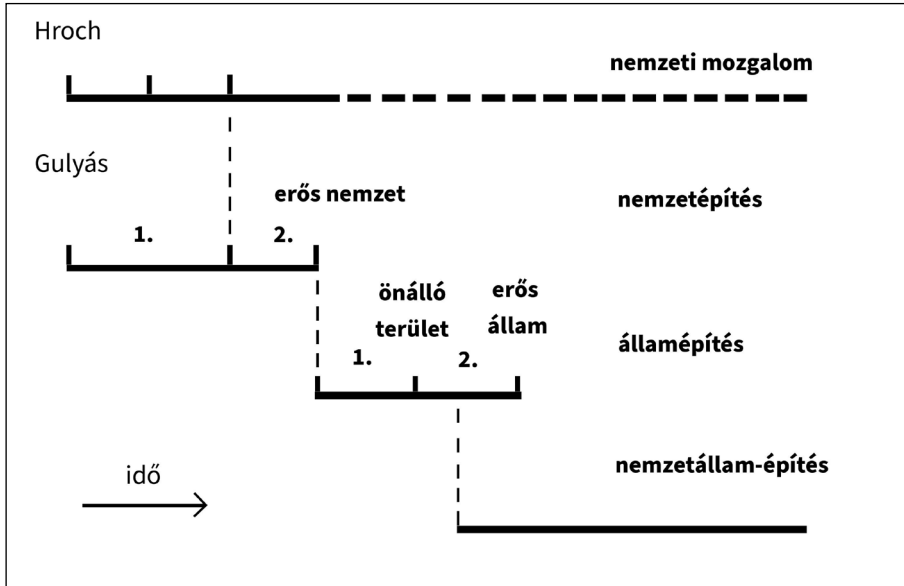
⁴⁷ Így a vertikális szolidaritás kiépülésekor is. A horizontális szolidaritás eszméje csak jóval később, amolyan többgenerációs szociális jogként bukkant fel az elméleti írásokban, s máig sem számít kiemelt elvárásnak a nemzetközi politikában. Lásd: Pap: *A kisebbségpolitikától*.

az egyház befolyása. Az állam igyekszik megszerezni, maga alá gyűrni az oktatás és a gondoskodás immár egyre bonyolultabbá és tömegesebbé váló feladatait. A 20. századra az előbbi teljesen kikerül az egyház feladatköréből, s az egyházi oktatás felett is nagyrészt az állam rendelkezik. A szemantikai/ideológiai kérdésekben is rohamosan veszít befolyásából. Hogy a világ általános értelmezése milyen alapokon épül fel, azt is egyre inkább az állam és a politika kezdi meghatározni. Az állam függetlenedése a vallástól különböző intenzitással zajlik le az egyes államokban. Ám még azon ortodox nemzetállam-építések esetében is veszít cselekvőképességéből és befolyásából, ahol van hivatalos államegyház. Ahol nincs ilyen, de egy domináns felekezet határozza meg a vallás helyzetét az államon belül (mind a többség, mind a kisebbségek viszonylatában), ott kevésbé látványos és konfliktusokkal telített az átrendeződés, de a vallás szerepe ott is visszaszorulóban van. A politikai rendszer önállósodása során előbb-utóbb napirendre veszi a szekularizáció kérdését.

Azokban az országokban, amelyekben a nemzetet építő többség és az ezen folyamaton kívül rekedt kisebbség(ek) eltérő felekezethez is tartoznak, a nemzetállam kiépítése és megerősítése során kiéleződnek a vallási/felekezeti feszültségek. Ennek elsődleges oka, hogy a többségi társadalométól eltérő egyházak nem kaphatnak politikai szerepet ebben a programban. Így a törvényi szabályozásban is különbséget tesznek az egyes egyházak jogosultságait és támogathatóságát illetően. A közösségi alapon szerveződő egyházak és az állam konfrontációjában előbbieket csak magukra (tagjaikra és híveikre) számíthatnak. A Római Katolikus Egyház esetében azonban a szervezet és a hívek egyaránt apellálnak a Vatikán támogatására, amely nemzetközi szervezatként állhatna ki az egyes nemzetállamokban működő felekezeteinek érdekei mellett. Ez azonban nem egészen úgy következik be, ahogy azt a hívek és az egyházi funkcionáriusok várják. A Vatikán maga is új helyzetben találja magát a 20. század elején. Az államosodás következtében számos új nemzetállammal találja magát szembe, amelyekkel egyenként kell kialakítania a nemzetközi kapcsolatok akkori elvárásainak megfelelő viszonyát. Ebben a képlékeny diplomáciai helyzetben az egyházi állam érdekei nem ritkán felülrírják az adott nemzetállam viszonyai között élő hívek érdekeinek képviselését. Mivel a struktúra mindig is felülről lefelé szervezett hierarchiát képviselt, csak nagyon kis mértékben volt képes belehelyezkedni a hívők hitéletén túlra mutató, de egyházi vonatkozásokkal is bírótalmi problémáinak horizontjába. Ez óhatatlanul hívei helyi érdekeinek az érvényesítése terén megvalósuló tér- és eszközvesztést vont maga után, amit a hívek számának apadása is követett. A Vatikán paradoxona abban foglalható össze, hogy az egyes államokkal kialakítandónak gondolt és ápolandónak vélt jó kapcsolat az adott országokban élő római katolikus hívek helyzetének negatív irányú

alakulásával járt együtt, miközben a Vatikán maga is politikai játszmákba kényszerült. A hívők ezzel kapcsolatos véleménye – bár próbáltak élni a rendelkezésükre álló formális és informális csatornákkal – mindeközben nem igazán jutott el a Vatikán politikaalkotóinak ingerküszöbéig.

A GULYÁS-FÉLE KIEGÉSZÍTÉS⁴⁸

2. ábra. A nemzeti mozgalmak nemzetállam-építése.

⁴⁸ Hroch: *A nemzeti mozgalmaktól*, 7. és Gulyás: *Trianontól*, 15–21. alapján

1. táblázat. A korszakok jellemzői Románia és az új délszláv állam(ok) esetében.⁴⁹

	Királyság		Szocialista állam		Újjáéledt nemzetállam	
	inter-regnum	királyi	felszabadulás	szocialista	hosszú átmenet	tranzíció
	1918–1922	1922–1941	1944–1945	1945–1989	1990–2000	2000–
Elsődleges cél		nemzeti egység	anti-fasiszta tisztogatás	szocialista egyenlőség	nemzeti primátus	polgári egyenlőség
Legitimáció	önrendelkezés	földrajzi	ANVOJ	ideológiai inkluzív	kizárásos	perszonális
Kisebbségi státus	lebegtetés	kizárás	szelekció	nemzetiség	bizonytalan	emancipáció
Választási mód	nemzeti tanácsok	korlátozott többségi	fegyveres	oktrojált képvisleti	formális többségi	demokratikus többségi
Kommunikáció	alulról, szórt	ellenőrzött, alulról szórt	nincs	központi regionális, főlülről ellenőrzött	szórt, kaotikus, szabad, fenyegetett	piaci korlátok, digitalizáció
Média helyzete	eseti	piaci		állami	kevert	piaci, centralizált

⁴⁹ Forrás: Bozsó: *Az albán nacionalizmus*.

2. táblázat. A szakaszok és a polgári átalakulás Hrochnál.⁵⁰

Típus		Példa	A szakaszok és a polgári átmenet		
			Régi rend	Forradalom	Alkotmányos rend
1.	forradalmi	magyar, cseh, norvég	B		
2.	elhúzódozó	horvát, szlovén, litván, lett	B	C	C
3.	felkeléses	szerb, görög, bolgár	B, C		
4.	megkésett	baszk, katalán, flamand			B, C

⁵⁰ Forrás: saját összeállítás Hroch: *A nemzeti mozgalomtól*, 7–8. alapján.

AZ ERDÉLYI MAGYAR KATOLIKUSOK IMPÉRIUMVÁLTÁS UTÁNI HELYZETÉNEK ÉRTELMEZÉSI IRÁNYAI AZ ELMÚLT ÉVTIZEDEKBEN⁵¹

Elsőként az erdélyi magyar katolikusok két háború közti helyzetének az ezredforduló utáni történetírásban megjelenő, releváns interpretációját fogjuk áttekinteni. A Holló László⁵² által szerkesztett *Katolikus autonómia. Fejezetek az Erdélyi Római Katolikus Státus történetéből* című tanulmánygyűjteményben, amely 2007-ben látott napvilágot, az elsődleges hangsúly nem a két háború közti korszakon van. Ahogyan azt az előszóból megtudhatjuk, az Erdélyi Római Katolikus Státus⁵³ Szakkollégiumának⁵⁴ kiadványát vehetjük kézbe. A kötet témájának különös aktualitását az adta, hogy az államosított katolikus vagyon ügyének rendezése kapcsán ismét a Státust támadó publikációk láttak napvilágot Romániában. Ezek hatására a közvélemény szemében romlott a Gyulafehérvári Főegyházmegye megítélése, ami hosszú távon negatív hatást gyakorolhat a második világháború után lefoglalt egyházi tulajdon visszaszolgáltatására.⁵⁵ A kötet szerzőinek elsődleges célja az, hogy megismertessék a szélesebb nyilvánossággal a mára feledésbe merült Státus „[...] kialakulásának történelmi hátterét, hajdani jogi helyzetét, fejlődését, vagyonának eredetét és összetételét, intézményrendszerének alakulását, az általa fenntartott nagynevű státusgimnáziumok által, az erdélyi katolikus felekezeti oktatás megszervezésében betöltött szerepét, valamint társadalometikai jelentőségét”. Emellett a kiadvány a „[...] katolikus autonómia, azaz a klerikus-laikus együttműködés négyszáz éves történetének bemutatásával jó szolgálatot tehet”.⁵⁶

⁵¹ Eredeti formájában megjelent: Sarnyai Csaba Máté – Puchinger Noémi: Az erdélyi magyar katolikusok impériumváltás utáni helyzetének értelmezési irányai az elmúlt évtizedekben, in Fazekas Csaba – Rada János (szerk.): *Az egyháztörténet-írás története Magyarországon*, Miskolc, Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2022, 138–151.

⁵² Holló László (1966–), teológus, az Erdélyi Római Katolikus Státus alelnöke, az Erdélyi Római Katolikus Státus Szakkollégium alapítója és vezetője.

⁵³ Lásd: Fogalomtár.

⁵⁴ A Babeş–Bolyai Tudományegyetem Római Katolikus Teológia Kara keretében 2006-ban alapított kutatóműhely.

⁵⁵ Vö. Holló: *Katolikus autonómia*, 6.

⁵⁶ Uo.

Holló a könyvben olvasható *Az erdélyi katolikus autonómia*, illetve az *Erdélyi Római Katolikus Státus tegnap és ma* című tanulmányában⁵⁷ először az autonómia fogalmát vázolja fel röviden: „[a]z erdélyi katolikus autonómia, vagyis az Erdélyi Római Katolikus Státus, az Erdélyi Római Katolikus Egyházmegyének az újkor elején, a reformáció terjedésével előidézett történelmi változások hatására kialakult intézménye [...]”⁵⁸ A Státus egyházmegyei intézményként jött létre; először püspök nélkül, majd később a püspök vezetésével az egyházmegye világi és egyházi képviselőinek egyházkormányzati döntéshozásának, a felekezeti oktatás és az egyházmegyei vagyoni adminisztrálásának szervezeteként. Maga a „Státus” fogalom az Erdélyi Fejedelemség országgyűlésének szervezeti formájából, a „Satus et Ordines”, vagyis „karok és rendek” kifejezésből származik. Ez az erdélyi három nemzet és a négy bevett vallás rendjeiből állt össze. Tehát eredetileg mind a négy felekezet használta a Státus nevet, viszont csak a Római Katolikus Státus tartotta meg később is.

Ezek után a Státus keletkezését ismerteti. A történeti közeget az Erdélyi Fejedelemségben a 16. század közepén uralkodó politikai és egyházi viszonyok jelentették. Az Erdélyi Római Katolikus Státus pedig a 17. század közepétől kezdett intézményes formát ölteni. Ezt követően olvashatunk arról a folyamatról, mely Erdély protestáns fejedelmeinek uralkodása alatt fokozatosan elvezetett a római katolikus püspök kitiltásához a fejedelemség területéről. Mivel vezető nélkül maradt az egyház, az országban a katolikusnak megmaradt országgyűlési tagok képviselték a katolikusok ügyét. Ezután az erdélyi katolikus nemesség szerepe – mely már a 15. században (rendi) közösségként is az egyház patrónusának tartotta magát – az egyházi élet szervezésében és irányításában jelentősen megnőtt. 1653-ban a „Status Catholicus” törvényes jogalapot kapott az Erdélyi Törvénykönyvben. A laikusok egyházi hatalma magába foglalta a felekezeti oktatás megszervezését, lelkészek választását, az alapítványok kezelését, a vikárius, és később a püspök választását is. 1873 előtt a Státus tagjai a következők voltak: „[a]z erdélyi püspök, mint elnök, a királyi főkormányzók, a kincstári tanács, és a királyi Tábla katolikus tagjai, az országgyűlési katolikus regalisták,

⁵⁷ E két rész újabb formájában megjelent: Holló László: Az erdélyi római katolikus autonómia: az Erdélyi Római Katolikus Státus, in Fodor György – Török József – Tusor Péter (szerk.): *Felekezetek az Igazság szolgálatában. Történelem – Teológia – Önazonosság (1500–2000)*, Studia Theologica Budapestinensia 34, Budapest, Új Ember – Márton Áron, 2009/34, 73–90; és Holló László: *Az Erdélyi Római Katolikus Státus tegnap, ma és holnap*, in Holló László (szerk.): *Gyárfás Elemér a „civil püspök”*, Kolozsvár, Szent István Társulat – Verbum, 2016, 26–62. Ahol az utóbb megjelent írás tovább mélyítette a korábbi, ott azt használtuk.

⁵⁸ Holló: *Az erdélyi római katolikus autonómia*, 74.

a katolikus főtiszték, főispánok, ítélőmesterek, a székesegyházi káptalan tagjai, az esperesek és alesperesek, valamint az erdélyi szerzetes házak főnökei.”⁵⁹

1866 és 1873 között újjászervezték a Státust. A státusgyűlés 1/3 egyházi és 2/3 világi képviselőből állt össze. A szervezet demokratikusabbá vált, mivel már nemcsak hivatalból kijelölt, hanem választott tagok is bekerülhettek. Laikus tagok voltak a „Státus vegyes bizottmány tagjai, minden esperesi kerületből két választott világi képviselő, a kolozsvári főtanoda katolikus világi tanárai, a több mint 5 000 katolikust számláló városok és helységekből egy-egy választott képviselő, kivéve Kolozsvárt, mely három képviselőt küldött”.⁶⁰

A román uralom alatt az 1927-ben megkötött konkordátum⁶¹ alapján támadások érték a Státust, és 1932-ben megfosztották nevétől és autonóm jellegétől is. Ekkor (az *Accord*⁶² aláírása után) Egyházmegyei Tanácsá alakult, jogosultságai nagy részét elvesztve, majd története újabb fordulatot vett a kommunista hatalomátvétel után.

Románia 1948. július 19-én törvényerejű rendelettel felmondta a konkordátumot és a hozzá kapcsolódó egyezményeket, és megkezdte az egyházi javak államosítását. Márton Áron püspök sejtette, hogy a Tanács tagjai (főként a világiak) kommunista befolyás alá kerülhetnek, ezért felfüggesztette annak működését, és saját hatáskörébe vonta feladatait.⁶³ A kommunista párt megpróbálta feléleszteni a Státust a Rómával való teljes szakítás reményében, de a püspök és a papok ellenállása miatt intézkedéseik nem értek célra.⁶⁴ A tanulmány záró részében a rendszerváltozás óta eltelt évek főbb eseményeiről kaphatunk képet. 1991-ben a jogfolytonosság jegyében felmerült a szándék az Egyházmegyei Tanács munkájának újraindítására. A megvalósításon a Főegyházmegyei Tanács Ideiglenes Bizottsága dolgozott, de tagjai között nem volt teljes az egyetértés. Az érvényben levő törvényes keretek közé beilleszthető formát kellett találni, de többek számára elfogadhatatlan volt „a hajdani nagynevű Státus [...] alapítványi szintű újjászervezése”.⁶⁵ Konkrét elképzelések azonban nem fogalmazódtak meg a megoldásra vonatkozóan. 2001-ben az Ideiglenes Bizottság megbízásából per zajlott az érsekség és a román állam között. A bíróság [...] helyet adott a felperes

⁵⁹ Uo., 85.

⁶⁰ Uo., 85–86.

⁶¹ Lásd: Fogalomtár.

⁶² Lásd: Fogalomtár.

⁶³ Holló: *Katolikus autonómia*, 30. Erről részletesebben: Holló László: Az Erdélyi Római Katolikus Státus és Márton Áron püspök viszonya, in Bodó Márta – Lázár Csilla – Lövétei László László (szerk.): *Az idők mérlegén. Tanulmányok Márton Áron püspökről*, Budapest–Kolozsvár, Szent István Társulat – Verbum, 2013.

⁶⁴ Holló: *Katolikus autonómia*, 31.

⁶⁵ Uo., 32.

kérésének, és kimondta a Szentszék és a Román Kormány 1932. május 30-i egyezménye által létrehozott Gyulafehérvári Latin Rítusú Egyházmegyei Tanács és a Gyulafehérvári Római Katolikus Főegyházmegyei Tanács [...] közötti jogfolytonosságot”.⁶⁶ 2005. november 25-én pedig bejegyezték az Erdélyi Római Katolikus Státust, alapítványi formában, mely céljául tűzte ki az államosított javak visszaszerzését és a célalapok⁶⁷ újbóli rendeltetésszerű felhasználását. Ennek érdekében a laikusok és a klerikusok ismét együtt dolgoznak, újjáélesztve a katolikus egyházban egyedülálló, több száz éves múltra visszatekintő együttműködést.

Sas Péter⁶⁸ témánk szempontjából kulcsfontosságú, *Az erdélyi római katolikus egyház 1900–1948* című 2008-as könyvének a konkordátumnak szentelt fejezetében ír az 1920-ban kezdődött tárgyalások menetéről, a román kormány túlzó követeléseiről és a görögkeletiek uniójával kapcsolatos hitegetésekről, melyek sosem valósultak meg, de nagy hatást gyakoroltak a Szentszékre, és elkeserítették az erdélyi római katolikus magyarokat. A szerző álláspontja szerint ez vezethetett a tárgyalások ideiglenes megszakadásához: „[a] román kormánynak adott, megfontolt tervezetüket elutasító, pápai válaszbizonyára szerepet játszott az erdélyi főpapok híveik akarátát és saját lelkiismeretüket tükröző bátor kiáltása”.⁶⁹ A tárgyalások később újraindultak, de bizonyos pontokban (egyházmegyék kialakítása, püspökválasztás, hitvallásos iskolák, *Patrimonium Sacrum*⁷⁰) nem sikerült közelíteni az álláspontokat. Ennek fényében a magyar oldalon is voltak, akik úgy vélték, hogy egy ilyen előnytelen konkordátum megkötésénél az is jobb lenne, ha egyáltalán nem születne megállapodás. A szerző a folytatásban vázolja a konkordátum főbb pontjait.

Az Erdélyi Római Katolikus Státus elleni támadások és a Római Egyezmény című fejezetből megtudhatjuk, hogy a konkordátum egyik legnagyobb hibája a Státus kihagyása az egyház jogi személyiséggel bíró intézményeinek felsorolásából. Ezzel a Státus elvesztette az egyházi alapok kezelésének négyszáz éves jogát. A politikai támadások elsősorban ezek megszerzésére irányultak. A Státust leghesebben a román történész, Onişifor Ghibu támadta.

Ghibu munkája 1918 után indult el, és 1945-ös nyugdíjazásáig egyedülálló tempóban készítette publikációit, melyeknek egyik fő témája a magyarság, különösen a magyar katolikusok támadása volt. Magyarellenes tevékenységét

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ A Státus célalapjai: vallásalap, tanulmány- és ösztöndíjalap, elemi iskolai alap, Teréz árvaházi alap, tisztviselői és tanári nyugdíjalapok, biztosítási alap. (Ezeket részletesebben ismertetjük a kötet végén lévő Fogalomtárban.)

⁶⁸ Sas Péter (1954–), irodalom- és művelődéstörténész, a Magyar Tudományos Akadémia tagja.

⁶⁹ Sas Péter: *Az erdélyi római katolikus egyház 1900–1948*, Budapest, Mundus, 2008, 45.

⁷⁰ Lásd: Fogalomtár.

az íróasztalnál is tovább vitte: számtalan helyen tett feljelentést a magyar katolikus egyház ellen, még a Népszövetség vezetőségéig és a pápáig is eljuttatta panaszait, vélt sérelmeit.⁷¹ A kezdetektől a kolozsvári magyar egyetem egyik legfőbb ellenzője volt, az intézményt le akarta rombolni, és helyére egy színromán intézményt kívánt létrehozni. Magyarellenes elképzeléseit a gyakorlatba is át tudta vinni, amikor 1919. május 12-én katonai kísérettel, erőszakkal átvették az intézmény irányítását az egyetem magyar származású vezetőségétől.⁷² Miután megszerezte a románságnak (és személy szerint saját magának) az egyetem vezetését, minden erejével a Státus ellen fordult. Olvashatunk itt Ghibu tanulmányairól, melyekben kétségbe vonta a Státus működésének jogi alapjait, illetve érvelésének más szerzők általi cáfolata is.

A Státus fő ellenzői közül Nicolae Iorga miniszterelnököt említi még, aki a legnagyobb veszélyt a szervezet magyar nemzeti jellegében látta, és ezen akart változtatni. Megtudhatjuk, hogy a kormány a konkordátum révén akarta végleg megoldani a problémát. Afeletti aggodalmában, hogy a Szentszék a Státus mellett foglal állást, az egyezmény felmondását is kilátásba helyezte. Végül a többségi politikai vezetés csak azután volt hajlandó támogatni a konkordátumot, hogy a Szentszék elfogadta a IX. szakasz azon módosítását, mely megszüntette a Státus jogi személyiségét.

Magát a Státust azonban nem tudták egy tollvonással felszámolni, ahogy azt sokan szerették volna. Megoldási kísérletként kötötték a Római Egyezményt, mely átalakította azt, megszüntetve egyedülálló autonómiáját. A Státus egykori vezetői célul tűzték ki, hogy mindent megőrizzenek a régi szervezetből, ami nem ütközik az egyezménnyel, hogy így védelmezhesék tovább identitásuk két fontos forrását: nyelvüket és hitüket.

A román politikum elégedetlenségét jól tükrözi, hogy Iorga úgy vélte, az egyezmény nem oldotta meg a problémát. Iorga egy állam- és egyházközi küzdelem kezdetét látta a Státus felszámolásában, Ghibu pedig – elégedetlenségének hangot adva – röpiratban intézett újabb támadásokat az állami vezetők felé. Itt is olvashatjuk, hogy támadásaival elérte, hogy a bíróságok nem fogadták el az egyezményt, és így nem ismerték el a most már Gyulafehérvári Római Katolikus Egyházmegyei Tanács néven létező intézményt. Ezáltal veszélybe kerültek annak intézményei, melyekre a görögkatolikus egyház – korábbi kijelentéseivel ellentétben – igényt nyújtott be. Még a kormány és az igazságügyi minisztérium ráhatása sem bizonyult eredményesnek. A helyzet megoldása érdekében újból a Szentszékhez kellett for-

⁷¹ Balázs Sándor: *Onisífor Ghibu – Álarc nélkül*, Kolozsvár, Komp-press, 10–11.

⁷² Balázs: *Onisífor*, 100.

dulni. A szerző összefoglalja az ismételt tárgyalások főbb eseményeit, melyek eredményeként 1940. március 2-án végül királyi rendelet ratifikálta az egyezményt.

Jakab Attila⁷³ 2009-ben kiadott, *Vergődésben* című könyvének a két világháború közötti romániai állapotokat bemutató fejezetében a fő hangsúlyt a vallásgyakorlás korlátozása mellett a felekezeti iskolák fennmaradásáért folytatott küzdelemre helyezi.

Előbb ismerteti azokat az előnyöket, melyeket a történeti magyar felekezetek szempontjából az 1918-as gyulafehérvári határozatok⁷⁴ nyújthattak volna, ha elnyerik a királyi szentesítést, és a gyakorlatban is alkalmazták azokat. Ez azonban nem történt meg, és így szabad vallásgyakorlás helyett többnyire a kormányok szűnni nem akaró „románosító” törekvéssel kellett a nemzeti és vallási kisebbséggé vált magyarságnak szembenéznie. A szerző álláspontja az, hogy az állami egyház- és iskolapolitikát egyaránt elsődlegesen a „romanosítás” jegyében fogalmazták meg és vitték át a gyakorlatba, mely „[...] egy homogén nemzetállam megvalósítása érdekében [...] a román nemzetstratégia állandó eleme lett”.⁷⁵ Elsőként említi a földreformot, mely megfosztotta az egyházakat az iskoláik fenntartásához szükséges források jelentős részétől. Majd kitér arra, hogy az 1923-as alkotmány, az erre épülő állami egyházpolitika és a vonatkozó törvények a román többségű ortodox egyházat tekintették államegyháznak, míg a görögkatolikus közösséget egyértelműen előnyökben részesítették a magyar többségű erdélyi történeti keresztény egyházakkal szemben. Mindeközben egyre nagyobb számban jelentek meg román állami iskolák és ortodox templomok a magyarlakta területeken, az állami hivatalok is részt vettek az erőszakos „romanosítási” és az ezzel párhuzamos ortodox hitre térítési kísérletekben. Megtudhatjuk, hogy előfordultak tömeges áttérések, melyeket többek között a munkahely megtartásának kényszere vezérelt.

Leírja, hogyan készítették ezek az intézkedések összefogásra Erdély római katolikusait, reformátusait és unitáriusait, és hogyan fonódott össze egyházi intézményeikért folytatott harcuk híveik nemzeti identitásának megőrzésével. Az összefogás eredményeként egyre gyakrabban léptek fel közösen érdekeik védelmében, majd létrehozták az Erdélyi Magyar Egyházak Felekezeti Központi Tanácsát. Áttekinti azokat a társadalmi változásokat is, melyeket ez az intézkedés előidézett. Ilyen volt szerinte a magyar vidéki értelmiség, a kis- és nagybirtokosi réteg elszegényedése. Emellett a kisebbségi középosztály tagjainak többségét ezentúl állami

⁷³ Jakab Attila (1966–), vallástörténész, az Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítványának tagja.

⁷⁴ Lásd: Fogalomtár.

⁷⁵ Jakab Attila: *Vergődésben. Magyar kisebbségek „történelmi” egyházai az átalakuló Európában*, Budapest, Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, 2009, 45.

tisztviselők helyett értelmiségiek és egyházi személyek tették ki. Rájuk nagy terheket rótt az új szerepkör, az új magyar vezető réteg megteremtésének feladata. A magyar kisebbség nagy része vidéken élt, így az ő igényeikhez alkalmazkodva kellett megvalósítani a népnevelést.⁷⁶

Jakab szerint a „románosítás” jegyében a felekezeti iskolákat már a kezdetektől súlyos támadások érték, melyek ellen az egyházak minden erejükkel küzdöttek. Mindkét fél tudta, milyen jelentőséggel bír az anyanyelvi oktatás és a vallásos nevelés. A magyar többségű egyházak saját pénzen fenntartott iskoláinak működésébe pedig a hatóságok minél jobban igyekeztek beleavatkozni. Kitér az elemi iskolai törvény kapcsán elindult *nyelvét elfelejtett románná* nyilvánítások problémájára és a kultúrzóna létrehozására⁷⁷ is, majd az érettségi törvény következményeit részletezi. Ezt követően a folyamat betetőzésének tekinthető magánoktatási törvénnyel foglalkozik, mely minden korábbinál nehezebb helyzetbe hozta a felekezeti és a szerzetesi iskolákat. Olvashatunk Márton Áron és társai állhatatos munkájáról és erőfeszítéseik eredményéről: az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség és az Erdélyi Katolikus Akadémia megalakulásáról.

Orosz Krisztofer Levente⁷⁸ *A Státus-alapok jogi természete* címmel írt dolgozatot a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen 2010-ben. Az írás elején világosan megfogalmazza az írói szándékot: „[...] a vagyon kezdetektől a Státus kezelésében állott. Tagadva ezt a román állam helytelen úton magának kisajátította és most, mikor tulajdonképpen ennek a vagyonnak a visszaszolgáltatását igényli a Státus, minden lehetőséget megtagadva igyekszik magának megtartani ezen értékes kincseket.”⁷⁹

Az írás a Státus vagyonának eredetét Báthory István fejedelem jezsuitáknak tett 1581-es kolozsmonostori birtokadományára vezeti vissza. A két évvel koráb-

⁷⁶ Jakab: *Vergődésben*, 51.

⁷⁷ A kultúrzónát az Anghelescu-féle „románosító” oktatáspolitikai részeként 1924-ben vezetik be. „Jogalapja” az 1924/176. számú tanügyi törvény. Az erdélyi magyarlakta vidékeket érintette elsősorban. Ezekben a területeken az oktatásnak különös gondot kellett fordítania a többségi nemzet érdekeire. Ezt a rendelkezést egészítette ki az elemi iskolai törvény, amely kimondja, hogy „az állami iskolákban az elemi oktatás román nyelven folyik. Az olyan községekben, ahol nem román anyanyelvű a lakosság, a Közigazgatási Minisztérium elemi iskolákat fog létesíteni az illető lakosság anyanyelvén, ugyanolyan arányban, mint a román községekben. Ezekben az iskolákban a román nyelv tanulása kötelező a szabályzatban meghatározott órák száma szerint”, illetve a 8. § az anyanyelv kérdésében úgy nyilatkozik, hogy „azok a román származású állampolgárok, akik elvesztették anyanyelvüket, kötelesek olyan állami vagy magániskolákban taníttatni gyerekeiket, amelyekben a román az oktatás nyelve”. Forrás: Tóth Szilárd: A „kultúrzóna” szükség vagy politikai cél? Gondolatok a két világháború közötti román tanügyi törvények kapcsán, in Kinda István (főszerk.): *Acta Siculica*, Sepsiszentgyörgy, Székely Nemzeti Múzeum, 2009, 526–527.

⁷⁸ Orosz Krisztofer Levente, helytörténész, az RMDSZ egyik ügyvezető elnöke.

⁷⁹ Orosz Krisztofer Levente: *A Státus-alapok jogi természete*. Szakdolgozat, Kolozsvár, Babeş–Bolyai Tudományegyetem Római Katolikus Teológia Kar, 2010, 2.

ban általa betelepített rend fő feladata Erdélyben is a katolikus szellemű oktatás és nevelés. Orosz úgy fogalmaz: „[e]zt a vagyont a saját maga pénzéből vette meg és adományozta aztán a jezsuita rendnek. A fejedelemre tartozott tehát annak eldöntése, hogy ezekkel a birtokokkal mit tesz.”⁸⁰ Bethlen Gábor fejedelem iniciatívájára a rendi országgyűlés 1615-ben létrehozta a kincstári birtokokat, amelyek részét képezte a kolozsmonostori uradalom is. Ugyanakkor született az a döntés is, hogy „a fejedelem csak ideiglenesen, nem pedig örök érvényűen adományozhat birtokokat a kincstári vagyomból”.⁸¹ Az újabb változást az jelentette, hogy a rend 1744-ben visszaváltotta a birtokokat. Ezt a helyzetet a szerző úgy értelmezi, hogy újbóli szerzetesi vagyonként az nem csupán a jezsuitákat illette, hanem a katolikus egyházat magát, hisz a rend is az egyetemes egyház része. Mária Terézia a jezsuita ordó megszüntetése után aztán a tanulmányi alapba olvasztotta a birtokokat, melyeket a kancellária Egyházügyi Bizottsága kezelte. Ezt a helyzetet Orosz úgy tekinti, hogy azok egyházi tulajdonban maradtak.

Témánkhöz kapcsolható Vincze Gábor⁸² *A Keleti Akciótól a revízióig, Bethlentől Telekiig* című tanulmánya, melyben bemutatja, hogyan támogatta a magyar kormány a román fennhatóság alá került erdélyi felekezeti iskolákat.

A Keleti Akció a két világháború között Romániához került területeken működő magyar intézményrendszer honi kormányzati támogatásának „fedőneve” volt.⁸³ Az egymást váltó, többnyire a háttérben tevékenykedő szervezetek már 1918 végétől figyelemmel kísérték a határon túlra került magyarok ügyét. Főbb feladatuknak tekintették segítséget nyújtani az anyaországba érkezőknek. Emellett a kisebbségbe kényszerültekkel szembeni jogsértéseket gyűjtötték össze.

A Népies Irodalmi Társaság (NIT) gondoskodott a román állam által kisajátított kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem azon tanulóinak támogatásáról, akik Magyarországon folytatták tanulmányaikat. Néhány év alatt kiderült, hogy az itt szerzett diploma honosítása elé a román hatóságok akadályokat gördítenek, így a diákok többsége nem tért vissza Erdélybe. Sokan közülük a diplomás munkanélküliek egyre növekvő táborát gyarapították az anyaországban.⁸⁴

A Bethlen-kormány a 20-as évek elején úgy döntött, hogy korlátozza a befogadottak számát. Egyrészt mert elhelyezésüket már nem tudták megoldani, másrészt pedig mert „[...] nem akartak segítséget nyújtani a román hatóságoknak ahhoz,

⁸⁰ Orosz: *Státus-alapok*, 4.

⁸¹ Uo.

⁸² Vincze Gábor (1962–), történész, a hódmezővásárhelyi Emlékpont muzeológus-történésze.

⁸³ Vincze Gábor: *A Keleti Akciótól a revízióig, Bethlentől Telekiig*; Budapest Erdély-politikája az 1920–30-as években, in Miklós Péter (szerk.): *Újragondolt negyedszázad. Tanulmányok a Horthy-korszakról*, Szeged, Belvedere, 2010, 283.

⁸⁴ Vincze: *A Keleti Akciótól*, 286.

hogy Erdélyt magyartalanítsák”.⁸⁵ Ezért csak bizonyos csoportoknak engedélyezték a letelepedést vagy a huzamosabb ideig tartó itt-tartózkodást. Az egyetemi tanulmányokat folytatni vágyók eleinte közéjük tartoztak, de mikor látták, hogy a módszer nem biztosítja az erdélyi magyar értelmiségi réteg fennmaradását, úgy döntöttek, hogy inkább a helyi képzés erősítését támogatják.⁸⁶

Vincze a magyar felekezeti oktatás kapcsán megállapítja, hogy új felekezeti iskolák alapítása már 1919-ben szükségessé vált, mert a román Kormányzótanács az államiakat elvette. Pótlásukra összefogtak Erdély történelmi egyházai, de önerőből nem tudták volna fenntartani ezeket az intézményeket, hiszen az 1921-es földtörvény miatt elvesztették anyagi szükségleteik fedezésére szolgáló birtokállományuk majdnem egészét. A Magyarországról érkezett segélyek kétharmad részét tehát a felekezeti oktatási intézmények fenntartására fordították.⁸⁷ Ezzel megteremtették az elemi és a középfokú képzés alapjait. Az időközben felnőtt generáció tagjai közül a továbbtanulni kívánók pedig elsajátították az államnyelvet, így a román egyetemeken szerezhettek diplomát.⁸⁸

Vincze beszámol arról, hogy egy „alternatív egyetemet” is létrehoztak Kolozsváron. A NIT támogatásával az 1928/29-es tanévtől kiegészítő szemináriumokat tartottak az egyházi kollégiumokban. Tizenhét kurzus indult, neves előadók közreműködésével.⁸⁹

Pénzes Lóránd⁹⁰ *A Státus újjászervezése és jelenléte az erdélyi közéletben* című írásában röviden áttekinti a Státus történetét, de a két háború közötti időszakot csak a következő mondat érinti: „[a] Státus közéleti szereplésének csökkenése a trianoni döntést követő évtizedekben következett be.”⁹¹

Tamási Zsolt⁹² *Gyárfás Elemér és a katolikus iskolák* című tanulmánya Gyárfás Elemér a Státus-iskolák fenntartásáért folyó küzdelemben vállalt szerepét, valamint korábbi tapasztalatait és a gondolkodását meghatározó alapelveket járja körül.

Gyárfás már az első világháború előtt is kritikusan szemlélte a felekezeti oktatásba történő beavatkozást a Román Fejedelemségben és az Osztrák–Magyar Monarchiában is. Mindkét állam esetében látta, és ki is emelte a kisebbségi-

⁸⁵ Uo., 285.

⁸⁶ Az oktatási intézmények mellett támogatták a művelődést, a folyóiratokat (a *Magyar Kisebbséget* is), a gazdasági szövetkezeteket és a kisgazda társadalmat. Vö. Vincze: *A Keleti Akciótól*, 287.

⁸⁷ Uo., 285.

⁸⁸ Uo., 286.

⁸⁹ Uo.

⁹⁰ Pénzes Lóránd, történész, a Sepsiszentgyörgyi Gyűjtőlevéltár levéltárosa.

⁹¹ Pénzes Lóránd: *A Státus újjászervezése és jelenléte az erdélyi közéletben*, *Keresztény Szó*, 2009/6. https://epa.oszk.hu/00900/00939/00106/2009_06_09_00106.htm (Letöltés: 2024. augusztus 15.)

⁹² Tamási Zsolt (1975–), történész, egyháztörténész.

nemzeti nyelvű és jellegű oktatás háttérbe szorítására irányuló törekvéseket. 1904-ben elítélte az államnyelv erőltetését a nem államnyelvű felekezeti oktatásban mindkét részcélról, ezzel a felekezeti oktatás autonómiájának fontosságát képviselve már ekkor is.

Az impériumváltás után Gyárfás bízott benne, hogy a román kormány nem ismétli meg a magyar kormány fenti jogi hibáit, bár tisztában volt azzal is, hogy a román törvényhozásban az ókirálysági politikusok és az erdélyi románok fő szempontjai különböztek. 1921-ben írt tanulmányából kitűnik, hogy a felekezeti iskolák nyilvánossági jogának biztosítása a könnyebb, az iskola fenntartási költségeinek fedezése a nehezebb, ezzel előre látta a Státus-iskolák működésének egyik fő problémáját is. Ugyanakkor felmérte azt is, hogy az állami támogatás az elemi oktatás szintjén fontosabb. Azt is látta, hogy a román kormány a román felekezetek álláspontja alapján fog dönteni a felekezeti oktatás fenntartása kapcsán.

Gyárfás mindezt figyelembe véve készítette elő *A hitvallásos iskolatípus* című indítványát az 1921. november 12-i státusgyűlésre. Ebben leszögezte egyfelől, hogy a Státus-iskoláknak államsegélyre van szükségük. E cél elérését biztosabbnak látta akkor, ha a katolikus iskolák fenntartását világegyházi szempontból közelíti meg, nem pedig etnikai kérdésként. Részből azért jutott erre a következtetésre, mert a romániai magyarságot nem érezte sem elég erősnek, sem elég egységesnek, sem pedig elég szervezettnek. Másrészt úgy vélte, hogy csak akkor remélheti a világegyház erkölcsi és anyagi támogatását, és így a szándékolt cél elérését, ha világegyházi szempontból nézi a témát is.

Gyárfás két módon igyekezett biztosítani a Státus-iskolák működését. Az egyik az államosítás kivédése, illetve az állami beavatkozás minimalizálása. A másik az iskolák működéséhez szükséges anyagi háttér biztosítása, lehetőleg törvényileg garantált, rendszeres államsegély formájában.

A felekezeti, katolikus Státus-iskolák egyházi felügyelete, a nyilvánvaló állami, részben románosító beavatkozás kivédése folyamatosan visszatérő motívum úgy a Státus-gyűlések, mint Gyárfás Elemér részéről. Gyárfás a kisebbségi létbe kerülő magyarság mentsvárának tekintette a felekezeti oktatást.⁹³

A felekezeti iskolák államosítási tervét a Státus határozottan elutasította. Majd miután bevezették a román nyelvet, a történelem és a földrajz román nyelvű oktatását, a tanárok nyelvvizsga-kötelezettségét és megtiltották a magántanulók és más vallású diákok felvételét, Gyárfás megfogalmazott egy indítványt. Ebben aggodalmát fejezte ki a közoktatásügyi kormányzat fenti kérdéseket érintő ren-

⁹³ Tamási Zsolt: Gyárfás Elemér és a katolikus iskolák (Státus-iskolák), in Holló (szerk.): *Gyárfás Elemér a „civil püspök”*, 157.

deleteivel kapcsolatban, mivel ezek a felekezeti oktatás mellett az anyanyelvi oktatást is veszélyeztették.

1925-ben hasonló helyzet állt elő a kisebbségeket hátrányosan érintő Anghelescu-féle magánoktatási törvény betervezése után. A Státus ekkor tiltakozással fordult az uralkodóhoz, de nem járt sikerrel. Emiatt a tagok egy része úgy látta, hogy a hatékony magyar érdekképviselő hiánya okozta a kudarcot. Ebből azt a következtetést vonták le, hogy a szenátorokat rá kell venni arra, hogy a kisebbségvédelmi cikkelyek⁹⁴ betartására készítsék a kormányt. Gyárfás (szénátorként) igyekezett ennek megfelelni. Ennek ellenére sem jelentek meg a román jogrendben a Státus és a kormány közti magánoktatási törvényre vonatkozó egyeztetéseken megfogalmazott igények.

Az 1930-as évek elején a román állam agresszív támadást indított a felekezeti iskolák ellen, és igyekezett az állami iskolákba átirányítani a diákokat. Erre válaszul Gyárfás ismét megfogalmazta, hogy a Státus-iskoláknak nem mint etnikai, hanem mint felekezeti iskoláknak a jogvédelme hozhat csak eredményt: „[...] nekünk katolikusoknak a hitvallásos iskola nem politikai hatalom kérdése, még csak nem is elsősorban nemzeti vagy faji érdek, hanem világnézeti kérdés.”⁹⁵

Emellett a Státus-iskolák fenntartásának anyagi alapja volt még hangsúlyos kérdés a két világháború között. Mivel nem kaptak államsegélyt erre a célra, 1923-ban felmerült, hogy – a megváltozott viszonyok között – mennyire indokolt a hét főgimnázium fenntartása. Elvben ugyanis a Státus minden iskolájához ragaszkodott, de fenntartani saját forrásból csak hármat tudott. 1932-ig az államsegélyért folyó küzdelem volt hangsúlyos.

1931-ben Gyárfást megválasztották a Státus világi elnökének, így realpolitikusként ténylegesen működtethető megoldásokat igyekezett keresni, és reflektálni a bizonytalan politikai helyzetre. 1934-ben a főgimnáziumok kapcsán az értelmiségi képzésekkel szemben a konkrét megélhetést biztosító képzések mellett foglalt állást. A legfőbb feladatnak az érintettek megélhetésének megalapozását tartotta, így a Székelyföld gazdasági megerősítését tekintette az oktatás elsődleges céljának.

⁹⁴ 1919. december 9-én Párizsban a szövetséges hatalmak és Románia kisebbségi egyezményt kötött, amely a Magyarországtól elszakított egyházak helyzetét is élhetőbbé tette volna. „Minden román állampolgár faji, nyelvi vagy vallási különbözőség nélkül a törvény előtt egyenlő és ugyanazokat a polgári és politikai jogokat élvezi. Vallási, hitbeli vagy felekezeti különbség a polgári és politikai jogok élvezete, így nevezetesen: nyilvános állások, hivatalok és méltóságok elnyerése vagy a különféle foglalkozások és iparok gyakorlása tekintetében egyetlen román állampolgárra sem lehet hátrányos.” Idézi: Nagy Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*, Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet, 1944, 219.

⁹⁵ Gyárfás Elemér: Régi célok – Új eszközök, *Erdélyi Tudósító*, XV. évf., 1932/23, 761–762. Idézi: Tamási: *Gyárfás*, 162.

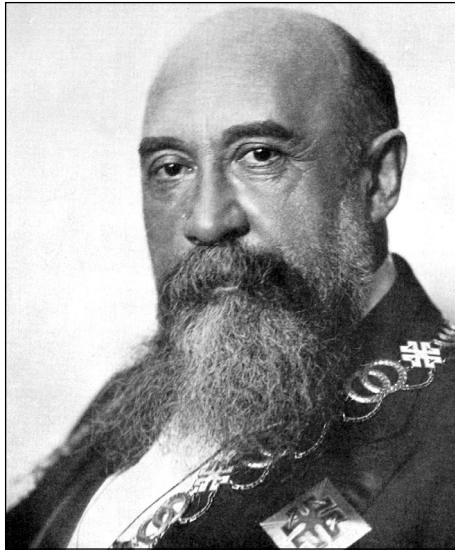
1. kép. Onișifor Ghibu (1883–1972), román pedagógus, politikus.⁹⁶

2. kép. Gyárfás Elemér (1884–1945), erdélyi magyar jogász, politikus,
a Státus világi elnöke.⁹⁷

⁹⁶ A kép forrása: Dr. Onișifor Ghibu: Răspuns cârții „Ardealul Nostru”, *Gazeta Ilustrată*, vol. XIII, 1934/3–4, 62.

⁹⁷ A kép forrása: Polgárdy Géza: Bukaresti sírja régen elenyészett. És az életműve? – Százharminc éve született Dr. Gyárfás Elemér erdélyi nemzetpolitikus, *Kapu*, XXVI. évf., 2014/5, 82–83.

3. kép. Nicolae Iorga (1871–1940), román miniszterelnök.⁹⁸

⁹⁸ A kép forrása: *Cele Trei Crișuri*, Oradea, XIII. anul, 1932/3–4, 1.

VITÁK AZ ERDÉLYI RÓMAI KATOLIKUS STÁTUS EREDETÉRŐL ÉS HATÁSKÖRÉRŐL A DUALIZMUSTÓL AZ 1930-AS ÉVEKIG⁹⁹

CSORBA FERENC STÁTUS-KRITIKÁJA

Az impériumváltás után az Erdélyi Római Katolikus Státus kritikusai vitatták az intézmény létjogosultságát, felhasználva két dualizmus kori magyar szerző írásait is. Az első Csorba Ferenc¹⁰⁰ 1891-es, *Az erdélyi katolikus autonómiáról* című cikke, mely azt a kérdést járja körbe, hogy az erdélyi katolikus középiskolák a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, vagy pedig az Erdélyi Római Katolikus Státus joghatósága alá tartoznak-e. A másik auktor Forster Gyula, akinek az 1897-es, több részben megjelent munkája *A Katolikus autonómiáról*¹⁰¹ címet viseli. E két műre is támaszkodtak tehát azok a román szerzők – mint például Onişifor Ghibu –, akik a Státus felszámolása mellett kardoskodtak. Az alábbiakban a fent említett két írást elemezve arra a kérdésre keressük a választ, hogy a szerzők érvelése miért és mennyiben teremthetett alapot a későbbiekben a Státus bírálóinak.

Csorba először a Státus megalakításának körülményeit taglalja. Úgy véli, hogy felállításának módját, valamint szervezeti felépítését meglehetősen sűrű homály fedi, illetve a Státus intézménye alkalmatlan arra, hogy mintaként szolgáljon egy országos katolikus autonómaszervezet számára.¹⁰² Sőt épp ellenkezőleg, egy országos katolikus önkormányzatba az erdélyi Státus meglévő formájában nem illeszthető be.

⁹⁹ Eredeti formájában megjelent: Sarnyai Csaba Máté – Puchinger Noémi: Viták az Erdélyi Római Katolikus Státus eredete és kompetenciái kapcsán 1891–1932, *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, XXXV. évf., 2023/1–2, 100–114.

¹⁰⁰ Csorba Ferenc (1862–1949), a budapesti egyetem jogi karán szerezte képesítését és doktori fokozatát. Táblai tanácsjegyzőként működött, majd 1887-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba került, ahol a törvényelőkészítő osztály vezetője, ezt követően pedig államtitkár lett. Eközben folyamatosan publikált. Néhány említésre méltó műve a példa kedvéért: *A közgazdaság alapfogalmai* (1887), *Az angol büntető eljárás* (1888), *Alapítványaink és a legfelső felügyeleti jog* (1889), *Obscrutio és cloture* (1903).

¹⁰¹ Forster Gyula: A Katolikus autonómiáról, *Budapesti Szemle*, 91. köt., 1897/248. (Továbbiakban: Forster: *Katolikus*/248.)

¹⁰² Csorba: *Erdélyi katolikus*, 337–338.

Az írás sorra veszi az Erdélyi Római Katolikus Státus történetét és a megírás pillanatában fennálló állapotát.

A Státus történetének taglalásakor a szerző az 1866-os státusgyűlésből indul ki, ahol a szervezet – 1873-ra kikristályosodó – felépítését tárgyalták. Az itt egybegyűltek álláspontját Groisz Nándor választott jegyzőnek a katolikus autonómia történetére vonatkozó munkájából, valamint a gyűlés felterjesztéseiből szűri le: az autonómia alapja és kiindulópontja a Szentírás és a kánonjog, közvetlen jogalapja pedig az erdélyi fejedelmek hozta törvények, különösképp az 1653-as *Approbatæ et compilatæ constitutiones*, amely kimondta, hogy a katolikus a négy bevett vallás közé tartozik, és ugyanolyan önkormányzati jogok illetik meg, mint a másik hármat.¹⁰³ Ezt I. Lipót 1691-ben kiadott hitlevele is megerősítette,¹⁰⁴ akárcsak az Erdély és Magyarország unióját kimondó 1868-as törvénycikk.¹⁰⁵

¹⁰³ Az *Approbatában* a bevett vallásokról olvashatjuk a p. 1. tit. 1. art. 3-ban: „[a] négy recepta religiók az országnak ezen megegyezett közönséges végezései szerint, ennek utánna is in perpetuum pro receptis tartassanak, boldog emlékezetű eleinknek dicséretes példájok szerint, holott az hazának közönséges megmaradása is azt kívánja, hasonlóképen az ország constitutioi és néhány rendben lőtt uniók is. Ezen négy recepta, úgymint: Evangelica reformata, (vulgo Calviniana) Lutherana sive Augustana, Romano Catholica, Unitaria, vel Antitrinitaria religioknak szabados exercitiumok in locis juxta constitutiones regni solitis ezután is megengedtetessék.” Az art. 9.-ben pedig: „[a] négy recepta religion lévők közül, a felül megnevezett reformata evangelica, lutherana vagy augustana, unitaria vagy antitrinitaria religion levőknek tulajdon püspökjük magok vallásán levők legyenek, a catholicusoknak vagy pápistáknak pedig vicariusok, kik az ő religiójok és inspectiojok alatt az egyházi rendekre vigyázzanak, mindazonáltal az eleitől fogván observáltatott usus szerint, a kik a püspökségre vagy vicariusságra választatnak, az ő közönséges egyházi gyülekezeteknek tetszésekből és végezésekből, azok a fejedelmektől confirmáltassanak, (non obstantibus tamen regni legibus ac usu roboratis consuetudinibus) melyek szerint mind a püspökök, mind esperestek a visitatiók állapotjában procedáljanak, kiki a maga inspectioja alá biztatott és ez ideig observáltatott usus szerint.” Forrás: Fazakas Zoltán József – Fegyveresi Zsolt – Veress Emőd (szerk.): *Források Erdély jogtörténetének a tanulmányozásához*, Kolozsvár, Forum Iuris, 2021, 96, 99.

¹⁰⁴ A Diploma Leopoldinum 1. cikkelye a következőt tartalmazza: „[s]emmit sem változtatunk az Erdélyben bevett vallások ügyében, ez idő szerint meglevő templomaik, iskoláik lelkeszségeik tekintetében, és nem vezetünk be más papságot vagy egyházi személyeket; ennek ellenkezőjét soha nem fogja elérni az egyházi vagy világi rend semmiféle tiltakozása sem; olyan értelemben azonban, hogy a katolikusok saját költségükön, tehát a többi vallás legcsekélyebb megterhelése nélkül, Kolozsvárott, jelenlegi imaházuk helyén templomot építhetnek, továbbá: Gyulafehérvárott, a nemrégiben Báthori Kristóf által emelt, ez idő szerint azonban romban álló templomukat helyreállíthatassák; ugyanazon katolikusok minden helységben - ha kevesen vannak és jövevények, akkor magánmódon, ha azonban sokan vannak, akkor nyilvánosan - gyakorolhassák vallásukat és meglegyen nekik templomépítési joguk, ugyanúgy, ahogyan mindez megilleti a többi bevett erdélyi vallást is, abban az esetben, ha tagjai az adott helységben többségben vannak.” Forrás: uo., 146.

¹⁰⁵ A 14. § kimondja, hogy „[...] Erdély mindazon törvényei, melyek az erdélyi területen és a korábban ugynevezett magyarországi részekben a bevett vallás-felekezetek, egyházak és egyházi hatóságok vallásgyakorlat s önkormányzati szabadságát, jogegyenlőségét, egymás közötti viszonyait,

Ezen jogalapok mellett a státusgyűlés még hivatkozott arra, hogy Erdélyben a katolikus világi hatalmasságok a múltban is gyakran tartottak egyházi ügyekben gyűlést, és gyakoroltak itt önkormányzati jogokat. Hivatkoztak még a Mária Terézia által szervezett *Catholica Commissióra*,¹⁰⁶ amely testület a római katolikusok egyházi, iskolai és alapítványi ügyeit volt hivatott intézni, és amely a státusgyűlés szerint nyilván a katolikus autonómia megóvására jött létre. Ugyan a *Catholica Commissio* hatáskörét II. József alaposan megnyirbálta, de az végül II. Lipót alatt visszanyerte a Mária Terézia által kialakított eredeti formáját, és egészen 1848-ig megmaradt, majd ezt követően az autonómia egészen 1861-ig nem működött.¹⁰⁷ 1866-ban a most tárgyalt státusgyűlés azért ült össze, hogy az autonómiában eszközölendő szükséges változásokat megtárgyalja. Mindezek alapján a gyűlés felterjesztést intézett az uralkodóhoz, melyben kérték a *Catholica Commissio* megszüntetését, illetve hogy minden annak hatáskörébe tartozó ügyet az Erdélyi Katolikus Státus és annak választott, huszonnégy tagú bizottsága vegyen át, valamint hogy a *Commissio* egyházi és iskolai vagyona is e szervezet kezelésébe menjen át. Ezt Ferenc József engedélyezte is, azzal a kikötéssel, hogy az a magyar kormány és az összes érdekelt fél egyetértésével megállapított módon, a legfelsőbb kegyúri és fő felügyeleti jogok csorbulása nélkül menjen végbe.¹⁰⁸

Fogarassy Mihály (1800–1882) erdélyi püspök 1868 februárjában újabb státusgyűlést hívott össze, hogy a majdani szervezet pontos felépítésében megállapodjanak. Itt a klerikális elemek túlsúlya miatt az erdélyi püspök jelentős jogosítványokat kapott: ő lett a Státus elnöke, a Státus minden határozata csak az ő beleegyezésével volt érvényes, és különösen az iskolák ügyében élvezett nagy szabadságot. Az iskolákat illető minden, hivatalos iratot hozzá kellett intézni, és nem az igazgatótanácshoz, véleményét minden az iskolákat érintő ügyben meg kellett hallgatni, határozata ellen pedig nem lehetett fellebbezni a főtanácshoz. Fontos tény az is, hogy a püspök ezen jogokat nem mint a Státus tagja kapta, hanem attól függetlenül, hivatalánál fogva gyakorolhatta.

1868-tól 1873-ig nem tartottak új státusgyűlést, ez idő alatt a volt *Catholica Commissio* ügyeit egy úgynevezett ideiglenes katolikus bizottság intézte. 1873-ban a püspök új státusgyűlést hívott össze, ahol az 1867-es királyi határozatra hivatkozva megválasztották a huszonnégy tagú bizottságot, és átvették az ideiglenes bizottság ügyeit. Ezután a gyűlés felterjesztést intézett a vallás- és köz-

s illetőleg hatáskörét biztosítják, nemcsak sértetlenül fentartatnak, hanem egyszersmind a görög- és örménykatolikus, és a keleti-görög szertartású egyházakra is kiterjesztetnek.” Uo., 216.

¹⁰⁶ Lásd: Fogalomtár.

¹⁰⁷ Csorba: *Erdélyi katolikus*, 340–341.

¹⁰⁸ Uo.

oktatásügyi miniszterhez, melyben bejelentette az eljárást, és kérte a kincstári kezelés alatt álló közalapok átadását. A miniszter 1873 júniusában rendeleti úton jóváhagyta a szervezet működését,¹⁰⁹ de a kért közalapokat nem adta ki; annál is inkább, mert ezekről az 1867-es határozat sem rendelkezik, valamint ezek eredetileg nem is álltak a *Catholica Commissio* kezelése alatt, tehát az annak hatáskörét átvevő bizottság sem rendelkezhetett velük, továbbá ezek országos jellegű alapítványok voltak, nem specifikusan erdélyiek. Ennek ellenére a Státus ezekkel szabadon rendelkezett a tanulmány megírásának pillanatában is, azon indokkal, hogy ez az 1868-tól 1873-ig működő Ideiglenes Katolikus Bizottságnak is jogában állt. Igaz, hogy az nem örök időkre kapta e jogosítványt, hanem – ahogy neve is mutatja – ideiglenesen.¹¹⁰ Ezek voltak a fennálló állapotok a tanulmány megszületésének időpontjában.

Csorba Ferenc pontról pontra igyekszik megcáfolni az egész erdélyi katolikus Státus létjogosultságát, kezdve a jogalapként citált törvények és szokások szemrevételezésével és kritikájával, bőséges példaanyagot felhozva, és a korabeli állapotok pellengérré állításával bevégezve. Úgy látja, hogy a Státus eredetét és szervezetét homály fedi, hogy helytelenül hivatkoznak a Státus évszázados múltjára. Másik célja, hogy tisztázza, az lehet-e mintája egy esetleges későbbi országos katolikus autonómiának. Utóbbit rögtön meg is cáfolja azzal, hogy egy ilyen országos autonómiába maga az erdélyi Státus sem lenne beilleszthető.¹¹¹

A Szentírással és a kánonjoggal nem foglalkozik, mindössze ironikusan megjegyzi, hogy nyilván sem Szent Pál, sem a tridenti zsinat sem merengett a leendő erdélyi viszonyokon, sem a különböző országos közalapok kezelésének módján.¹¹²

Ami viszont az erdélyi fejedelmek alatt hozott törvényeket illeti, azokat már figyelmesen górcső alá veszi. Kimondja, hogy a protestantizmus védőbástyájaként ismert Erdélyben (melynek különállását ugyanazon az 1556. évi kolozsvári

¹⁰⁹ Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter a következőket írta: „[t]ekintettel ő cs. és ap. kir. Felségének 1867-ik Augusztus 19-én kelt legfelsőbb elhatározására, mely az erdélyi kath. Státussal 1867. év szeptember 12-én 896. eln. sz. a. kelt, inneni intézvénnyel közöltetett, a kath. Statusnak teljes joga lévén arra, hogy évi üléseit megtartsa, és a 24 tagú igazgató-tanácsot, mely az ekkorig működött kath. egyházi bizottság helyébe lépjen, önkebléből megválassza: az erdélyi püspökmegyei Statusnak ebbeli eljárását jóváhagyó tudomásul veszem, és egyúttal azon megállapodását is helybenhagyom, mely szerint az összes, ekkorig a kath. egyházi bizottság hatásköréhez tartozott ügyeket, jövőben, ama már megválasztott 24 tagú igazgató-tanács befolyásával kezelendi és intézendí.” Forrás: Kulpinszky Eleonóra: Az Erdélyi Római Katolikus Státus 1873. évi újjászerveződése a státusgyűlés jegyzőkönyve és a *Pesti Napló* tükrében, in Kötél Emőke – Szarka László (szerk.): *Határhelyzetek II.: Kultúra, oktatás, nyelv, politika*, Budapest, Balassi Intézet, 2009, 52.

¹¹⁰ Csorba: *Erdélyi katolikus*, 360–363.

¹¹¹ Uo., 339.

¹¹² Uo., 341.

országgyűlésen mondták ki, amely gyűlés elkobozta az erdélyi püspökség és káptalanok javait) nemigen születhetett a katolicizmusnak privilegizált helyzetet biztosító törvény. Igaz ez a már említett 1653-as *Approbata*éa is, mert az mindössze azt mondja ki, hogy az egyházi ügyekben az egyháziak gyűlésén, míg a világiakban a világiak gyűlésén, a politikai hatóságok vezetőinek és a kegyuraknak a hozzájárulásával szülessen döntés, és ez is csak helyi szinten működött. Úgy látja tehát, hogy ez a törvény nem biztosított a katolikusoknak semmiféle autonómiát.¹¹³

Ezek után a szerző az *Erdélyi egyháztörténeti adatok*¹¹⁴ című munkából hoz példákat arra nézve, hogy a 16–17. században Székelyföldön pontosan hogyan is működött a világiaknak az egyházi ügyekre történő befolyása, és megállapítja, hogy az egyháziak és a világiak közös önkormányzata tisztán csak a helyi autonómia jellegével bírt. A szervezet nem az egyházi, hanem a világi politikai közigazgatással függött össze, és hogy gyakorolt jogai nem állami vagy egyházi jellegűek, hanem magánjogiak, egész pontosan a kegyúri jogkör részének tekinthetők. E jogok lényeges része Magyarországon is érvényben volt, itt azonban másként nyilvánultak meg, mint a más jelentős kiváltságokkal is bíró székelyek közt.¹¹⁵

Annyit a szerző is elismer, hogy Erdélyben a különállás korában a világiaknak nagyobb beleszólásuk volt az egyházi ügyekbe, mint például Magyarországon, de ennek oka nem valamiféle külön fejedelmi jóindulat vagy privilégium volt, hanem ellenkezőleg: azért volt erre szükség, mert miután száműzték innen a katolikus püspököt, a híveknek maguknak kellett gondoskodniuk az egyházi élet zökkenőmentes folyásáról.¹¹⁶

Ami az emlegetett katolikus gyűléseket illeti, azzal kapcsolatban felhozza, hogy nemcsak a katolikusok, hanem minden bevett felekezet tartott külön tanácskozásokat annak idején, az erdélyi országgyűléseket megelőzően. Igaz ugyan, hogy a katolikus vezetők gyakran az országgyűlésektől függetlenül is összeültek tanácskozni, de ezeket a rendszertelenül tartott, semmiféle egyházi vagy állami jogforráson nem alapuló, se megállapított szervezettel, se határozott ügykörrel nem rendelkező gyűléseket aligha lehet autonómiának nevezni.¹¹⁷ Így van ez még akkor is, ha bizonyos magánjogi alapokon nyugvó megegyezéseket mind az állammal, mind az egyházzal kötöttek. Nem lehet hivatkozni ezen „szervezetre” továbbá azért sem, mert a korabeli katolikus Státus a szervezet által gyakorolt valódi jogokkal nem is kívánt élni.

¹¹³ Uo., 346–347.

¹¹⁴ Veszely Károly (szerk.): *Erdélyi egyháztörténeti adatok*, 1–2. köt., Kolozsvár, 1860.

¹¹⁵ Csorba: *Erdélyi katolikus*, 342–344.

¹¹⁶ Uo., 347.

¹¹⁷ Uo., 344–347.

Hátravan még a Mária Terézia által alapított *Catholica Commissio*, melynek viszont teljes hatáskörére igényt tartott a Státus, nemkülönben a *Commissio* felügyelete alatt állt országos közalapok és az abból fenntartott iskolák irányítására. Azonban a tanulmány megszületésekor a katolikus Státus által kezelt közalapok egyike sem létezett Mária Terézia uralkodásának korában, ezek mind későbbi alapításúak. Az emlegetett *Commissio* sem a katolikus önkormányzat megóvására jött létre, hanem a jezsuita rend feloszlata után keletkezett ún. Lusitán-alap jövedelmeinek felhasználása céljából. Mi több, az eredetileg három taggal létrejött testület tagjai közül csak egy – a püspök – volt egyházi ember, a másik kettő a mindenkori kormányzó és a királyi kincstárnok.¹¹⁸ A később a jezsuita rend vagyonából alapított közalapok kincstári kezelés alá estek, jövedelmükkel azonban (elszámolási kötelezettség mellett) a *Commissio* rendelkezett. II. József alatt a *Commissio* látszatönállóságát is elvesztette, és teljesen alárendelődött az erdélyi kormányszéknek. II. Lipót uralkodása alatt, 1792-ben született ugyan egy törvény, mely szerint a katolikusok a király felügyelete és felségjogainak sérülése nélkül, maguk intézhetik egyházi alapítványi és iskolai ügyeiket, azonban még ez sem lehet alapja a Státus által igényelt teljes szabadságnak.¹¹⁹

Különösen alaptalannak találja a szerző a püspököknek az iskolák dolgában gyakorolt (már említett) nagyfokú szabadságát. Igaz ugyan, hogy a katolikus iskolák ügyei (II. József uralkodásának idejét leszámítva) a *Catholica Commissio* hatáskörébe tartoztak, valamint hogy már a jezsuiták idején, de főleg kiűzésük után a főigazgatói teendőket mindig a püspök végezte, gyakran külön kinevezés nélkül. Ám csak három konkrét eset ismert, amikor a püspök főigazgatói kinevezést kapott, és ennek mindenkor praktikus indokai voltak (általában az, hogy a püspök egyébként is körutat volt köteles tenni egyházmegyéjében, és így az itt található katolikus iskolák főigazgatói minőségben való meglátogatása nem igényelt a kormány részéről külön költségeket), és a három közül egyszer külön feltüntették a megbízás ideiglenes jellegét.

A vitatott közalapok tekintetében a szerző azon az állásponton van, hogy azok jog szerint a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz (mint a főkegyúri jog végrehajtó szervéhez) tartoznának, ám ez 1891-ben mindössze az alapok kiadásainak és bevételeinek könyvelésében, valamint az éves költségvetés jóváhagyásában nyilvánult meg.¹²⁰

¹¹⁸ Uo., 349–350.

¹¹⁹ Uo., 352–353.

¹²⁰ Uo., 366–367.

FORSTER GYULA STÁTUS-KRITIKÁJÁNAK TÖRTÉNETI ALAPJAI

A másik jelentős bíráló a II. Országos Autonómia Kongresszus megindulása idején Forster Gyula¹²¹ volt, aki 1897-ben egy ötrészes cikksorozat formájában megalkotta az erdélyi katolikus önrendelkezési szervezet talán legkomolyabb bírálatát.

Forster szerint a katolikusok autonómiájának kérdése túlságosan sokáig volt nyitva,¹²² ám ez a késlekedés csak az ügy előnyére vált a későbbiekben.¹²³ A katolikus autonómia gondolata az 1848. XX. törvénycikkben¹²⁴ született meg, és az erdélyi katolikusok még ugyanabban az évben hozzáláttak a munkához, amely a javaslat részletes kifejtését célozta. A szervezet konkrét felépítésének tervezete csak 1871-ben készült el, egy erre a célra összehívott kongresszuson. A szerző szerint e csúszás annak volt betudható, hogy sem az egyházi vezetők, sem a világi előjárók nem számoltak eléggé a katolikus egyház és az állam összekapcsoltságával.¹²⁵ Viszont ez haszonnal is járt: az idő előrehaladásával mind a politikai, mind pedig a szellemi berendezkedés alkalmasabbá vált a katolikus önkormányzat létrehozására.

Az autonómia létrejöttének egyik fő mozzanata az, amikor a jelentős egyházi vagyon az állami felügyelet alól egy egyházi/világi vegyes bizottság kezébe kerül, ezzel összefüggésben az autonómia kérdése hatalmi kérdéssé is válik.¹²⁶ Szintén jelentős szempont a főpapok személye, illetve kinevezésük módja. A főpapi székek megüresedésével ugyanis az előzőleg az állam által adományozott vagyon visszaszáll eredeti tulajdonosára, egészen a következő főpap kiválasztásáig. Szerinte ezzel az áramlással biztosították, hogy a hívek és az egyház kölcsönösen ellenőrizni tudja egymást.

¹²¹ Forster Gyula (1846–1932), jogi doktor, a Magyar Földhitelintézet igazgatója. 1869–70-ben a párizsi jogi iskolát és a Collège de France-t látogatta. 1883-tól a közoktatási minisztériumban miniszteri tanácsos 1887-ig. Ezt követően a Magyar Földhitelintézetnél az egyik igazgató és a műemlékek országos bizottságának alelnökévé is kinevezték. 1891-től a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Bizottságának tagja.

¹²² Forster: *Katolikus*/248, 165.

¹²³ Uo., 168.

¹²⁴ A 8. § szerint „[...] a görög nem egyesülteknek vallásbeli és iskolai ügyeik iránti intézkedési joga is az álladalom felügyelése mellett ezennel biztosítottván, e célból a magyar felelős ministerium lehető legrövidebb idő alatt, mindenestre pedig a legközelebb tartandó országgyűlése előtt, egybehivandja az összes felekezet által választandó egyházi gyülekezet (congressust), mellynek tagjai addig is, míg annak szerkezete törvény által rendeztetni fog, ezúttal, a különböző nyelvű népességre való tekintettel, oly arányban választandók, hogy az egyházi osztályból 25, a világból 75, s ezek közé a határörvidékről 25 követ küldessék”. Forrás: Fazakas–Fegyveresi–Veress: *Források*, 182.

¹²⁵ Forster: *Katolikus*/248, 168.

¹²⁶ Uo., 169.

Forster az autonómiáról úgy gondolkodik, mint katalizátorról, ami a világi és az egyházi elemet egyaránt az egyházi ügyekben való elmélyedésre sarkallja.¹²⁷ 1877. január 1-jén egy Mailáth György elnökölte bizottság Haynald Lajos kalocsai érseknek kifejtette az autonómia bizottság megalakításának gondolatát, és hossz- szas tárgyalásokat követően 1880. április 15-én megszületett a határozat, ami a testület megszületését garantálta.¹²⁸ A főpapság az önállóság és a függetlenség követelésénél nem a kormányzók tagjaiból verbuvált, hatáskörüket és függetlenségüket tekintve erőteljesen korlátozott korábbi bizottságokat tekintette követendő példának. Új elvi alapokon érvelve kijelentették,¹²⁹ hogy a kormány nem rendelkezhet befolyással az egyház, és így a kialakítandó autonómia fölött. Egyedül a király gyakorolhatja felségjogait, de ő sem mint uralkodó, hanem mint főkegyúr. Viszont mivel a királyt a pápa tette főkegyúrrá, úgy ő is függ a Szent- széktől, ez pedig befolyásolhatja viszonyát a katolikus autonómiával kapcsolatban.

Forster szerint ez az elképzelés ott hibádzik,¹³⁰ hogy az egyházat a magyar állam uralkodói alapították, és ők biztosítottak számukra adományokat. Ezáltal az egyházak kvázi az állam alá rendelve, hiszen javadalmaikat is az államnak köszönhetik. E tény időben történő felismerése – legalábbis a szerző szerint – számos elkeseredett tárgyalástól kímélhette volna meg a feleket. Azt is kijelenti, hogy a felségjog minden esetben az állam szuverén joga.¹³¹

Említi azt is, hogy a bécsi udvarban is hasonlóképpen gondolkodtak az egyházügyi bizottságok hatásköréről. Erre bizonyíték az, hogy II. József egy évvel létrehozataluk után eltörölte a *Systematica Commissiókat*¹³² (1783-ban).¹³³ Az 1767-ben Erdélyben felállított katolikus bizottság (a fentebb már említett *Catholica Commissio*) pedig a kormányzóság megbízásából jött létre, mégpedig azért, hogy a jezsuiták felszámolását követően Mária Terézia által az erdélyi katolikusoknak adományozott vagyonrész felett őrkdjenek.¹³⁴ A bizottság *Commissio in publico-ecclesiasticis* néven alakult meg. Ezt követően szinte azonnal súrlódások jelentkeztek az erdélyi magyar katolikusok és a *Commissio* között.¹³⁵

A tanácsosok között két nézet alakult ki: az egyik fél attól tartott, hogy a *Commissio* befolyása a többi erdélyi felekezetre is ki fog terjedni, míg a másik

¹²⁷ Uo., 170.

¹²⁸ Uo., 171.

¹²⁹ Uo., 173.

¹³⁰ Uo., 175.

¹³¹ Uo.

¹³² Lásd: Fogalomtár.

¹³³ Forster: *Katolikus*/248, 176.

¹³⁴ Uo., 177.

¹³⁵ Uo., 178.

meg volt győződve, hogy a bizottság működése katolikus körökön belül fog maradni.¹³⁶ II. József ideje alatt két nagy változás következett be. Egyfelől a testület három részre oszlott: egyházi, tanulmányi, valamint alapítványi részre, de ez a felosztás II. József halála után megszűnt, a szervezet 1849-ig egységesen működött.¹³⁷ Másfelől pedig a *Commissiónak* szánt leveleket a kormányzósághoz kellett intézni.¹³⁸ Szintén fontos kérdés volt a püspök szerepköre a kormányzótanácsban. E problémakörben II. Lipót hozott véglegesnek mondható döntést 1791-ben, amikor is a püspököt tanácsosként a tanács tagjává tette.¹³⁹

A *Commissio* történetének első felvonása 1849-ben zárult, és csak tizenkét évnyi szünet után, 1861-ben vette kezdetét a második. Ez 1873-ig tartott, amikor is a szervezet helyébe az erdélyi római katolikus igazgatótanács lépett.¹⁴⁰ A bizottság fennállása alatt egyértelműen a főkormánysház szervezete volt, és nem a katolikus autonómia segítője. Forster ezen álláspont megerősítését látja Mária Terézia 1775. április 20-i és 1777. december 31-i deklarációiban is, melyekben döntött a főkormánysház és a katolikus bizottság vezetőjének személyéről, és utóbbit (gróf Bethlen Miklóst) a kormánysház tagjaként tüntette fel.¹⁴¹

Szintén kényes kérdés a katolikusok erdélyi autonómiájának megítélése a Mohács utáni helyzet viszonylatában. Ugyanis a tragikus vereség után Erdély önálló fejedelemséggé alakult, és kezdetét vette a katolikus vallás háttérbe szorítása. Az 1500-as évek folyamán számos dokumentum tanúskodik ezekről a törekvésekről, az évszázad végére pedig valamennyi katolikus előjog megszűnt, sőt, a felekezetnek a tulajdon létéért kellett küzdenie.¹⁴² Forster úgy véli, hogy az ezen megpróbáltatásokból fakadó egymásrautaltság kovácsolta egygá a katolikus közösséget, és generálta az államhatalomtól való elszakadásra irányuló törekvéseket.¹⁴³

Egy másik fontos mozzanat a király főkegyúri joga volt, ennek uralkodói gyakorlására utaló dokumentumok 1760-ig léteznek, azt követően pedig a kormányzóság rendelkezett e jogkörrel.¹⁴⁴ A püspök kinevezési joga tehát végig a magyar királyi udvarban maradt, és az író szerint ez a tény egy újabb ellentmondást szül. Nevezetesen: ha a fejedelemség korszakában a perifériára szorult erdélyi magyar római katolikusok szabadon választhattak vicariust (püspöki

¹³⁶ Uo., 179.

¹³⁷ Uo., 181.

¹³⁸ Uo., 179.

¹³⁹ Uo., 181.

¹⁴⁰ Uo.

¹⁴¹ Uo.

¹⁴² Uo., 182.

¹⁴³ Uo., 182–183.

¹⁴⁴ Uo., 186.

helynököt), akkor miért nem tartottak igényt a püspök megválasztásának jogára is?¹⁴⁵ A fennmaradt források arra engednek következtetni, hogy már a katolikusok püspökjelölése is fenségi kegyből fakadt (jogi és/vagy törvényes alapról nincs bizonyíték).¹⁴⁶

Az erdélyi rendek is tartottak a katolikusok önállóságának megerősödésétől.¹⁴⁷ A rendek közötti vita a Lipót-féle hitlevél kiadását követően robbant ki: a katolikus rendek püspököt akartak, a másik három vallás rendjei viszont ezt ellenezték, a fentebb már említett királyi főkegyúri jogra hivatkozva.¹⁴⁸ Az 1791-es XX., XXI. és XXII. törvénycikkek,¹⁴⁹ melyek a négy bevett vallás rendjeinek kijelölési

¹⁴⁵ Uo., 187.

¹⁴⁶ Uo., 188.

¹⁴⁷ Uo., 189.

¹⁴⁸ Uo.

¹⁴⁹ A törvénycikkek a következőképpen szólnak: „XX. Ő szent felsége a szabad választási jogot, mely a rendeket a dicsőült I. Lipót császár oklevele és a fejedelem és rendek kölcsönös megegyezésével arra következett és gyakorlat után állandósult törvények értelmében az országos főhivatalok betöltésére nézve megilleti, kegyesen elismervén, kegyelmesen megengedni méltóztatott, hogy valahányszor a hitlevélben említett eme hivatalokra nézve üresedés esete áll be, ezt a királyi főkormányzók az ő tisztéből folyó kötelességénél fogva Ő felségének azonnal bejelentvén, az ország rendei, az ő legmagasabb engedelmeivel, a legközelebb tartandó országgyűlés alatt a választáshoz hozzáfoghassanak. A rendek szabad szavazataival megejtendő választás után a haza polgárai közül mindenik bevett vallásfelekezetből szavazattöbbséggel megválasztott három egyént pedig, a kik arra a hivatalra, a melyre megválasztják, a jelen 1791. évi országgyűlés 15., 17., 18. és 19. cikkelyei értelmében alkalmasak, királyi kinevezés végett a felséges udvar elébe kell terjeszteni. A mely választásra a felséges udvar is illő tekintettel legyen, kegyesen számba véve úgy a bevett vallások, mint a különböző nemzetek illetőségét; előzetes kijelölés nélkül pedig Ő szent felsége az e hitlevélben érintett hivatalokat ne töltsse be és az ilyen hivatalok adományozása tárgyában a törvényes és régtől fogva szokásos alakban kiadandó levelekben, valamint az eskü mintában is a rendek szabad választásáról mindenkor említés történiék.

XXI. Ő szent felsége kegyelmesen beleegyezik abba, hogy a midőn az erdélyi udvari cancelláriához tanácsosokat nevez ki, a királyi főkormányzók véleményének meghallgatásával különös tekintettel legyen a főkormányzók belső tanácsosokra és a bevett nemzetek és vallások illetőségére.

XXII. Minthogy a királyi főkormányzók a megdicsőült I. Lipót császár hitlevelében megerősített hatalmánál fogva és erre a hitlevélre következett utasítások értelmében, a rendek választása után betöltendő hivatalokon kívül, a főispánok és más előkelő és kiváló tisztek beállításában a királyi főkormányzók meghallgatandó és a tanácsosok többségének a szavazatai tekintetbe veendőek: Ő szent felsége az ilyen hivatalokra alkalmazandó egyének kinevezésében a királyi főkormányzók kijelölésével és ajánlatával éljen és szemmel tartván az előbbi cikkelyekben említett egyenlőséget, a grófok, bárók és nemesek közt való különbség nélkül kiváló tekintettel legyen az illetők érdemeire és a szavazatok többségére. A mi pedig a királyi főkormányzók részéről eszközözendő kijelöléseket illeti, azokra nézve azt a divatban levő gyakorlatot állandósítják meg, hogy a királyi főkormányzók azoknak az alantos kormánytestületeknek vagy hatóságoknak a kijelölését is vegye be, a melyeknek körében a hivatal üresedésbe jött, és ez a királyi főkormányzók a kijelölésével vagy véleményével együttesen, a felséges udvarhoz fölterjesztendő; s úgy amabban, mint ebben a királyi főkormányzók kijelölésben, azokból a vallásfelekezetekből való egyének közül, a melyeket a választás után betöltendő tisztség megillet és a melyekben arra

jogát érintették, stabilizálták a rendek közötti állapotokat.¹⁵⁰ Ez a három törvény-cikk megerősítette a rendek kijelölési jogát, méghozzá úgy, hogy minden bevett vallásból felhatalmaztak három-három személyt az 1791-es XV., XVII., XVIII. és XIX. törvénycikk szemmel tartására, az uralkodó kinevezése által.¹⁵¹

alkalmas személyek akadnak, bármely vallást illetően, három egyént kell Ő szent felségének királyi kinevezésre ajánlani; továbbá az alsóbb rendű és kisebb tisztségek adományozásában, a melyeket a felséges udvar elébe terjesztendő kijelölés nélkül a főkörmányzó, a főkörmányszék és más előjárók kinevezés útján szoktak betölteni, ugyanezt az egyenlőséget kell tiszteletben tartani.” Forrás: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei?keyword=1791> (Letöltés: 2024. augusztus 10.)

¹⁵⁰ Forster: *Katolikus*/248, 191.

¹⁵¹ A törvénycikk a következőképpen szól: „XV. Mivelhogy a köztársadalom jóléte főképen az ifjuság nevelésétől függ: azért Ő királyi felsége jóváhagyásával határozták a karok és rendek, hogy a nemzeti nevelés és a sajtószabadság általános elvei rendszerének kidolgozására, a királyi jogok sérelme nélkül, országos bizottság neveztesse ki, mely azután munkáját átvizsgálás és helybenhagyás után az ország törvényei közé iktatása végett bemutatandja.

XVII. Az 1741:XI. törvénycikk érvénye ezennel egész terjedelmében helyreállítván, Ő szent felsége kegyelmesen méltóztatott önként kijelenteni, hogy ő ezen cikkely fogantatását a maga részéről szíven viselendi, s azért mind az államministeriumhoz magyarokat alkalmazand, mind pedig rendeleteket ad, hogy ha a magyar nemzetből különben a szükséges tehetségekkel és minősültségekkel bíró egyének követségi állások betöltésére hajlandóságot mutatnak, olyanoknak a belső állami kancelláriában minden megkívántató alkalom nyújtassék a maguk beható kiképzésére; és hogy végre a karok és rendek azon kívánságait, mely szerint ugy a bel-, mint a külügyek, még pedig amazok magyarok által, emezek pedig magyaroknak is közrejáráásával vezettessenek és így közvetlenül Ő felsége határozata alá terjesztessenek, igazságosan teljesítendi; jövődöben pedig fönt nevezett Ő felsége gondoskodni fog, hogy az országnak a törökkel való békekötésre vonatkozó szentesített törvényei fogantatást nyerjenek.

XVIII. Mivel a köztársadalom jóléte és a polgárok boldogsága a törvények tiszteletben tartásától és a mi ezzel kapcsoltban áll, a helyes és pontos közigazgatástól függ, s annál fogva fontos, hogy a közigazgatás föladatai a király és ország javára teljesítettessenek, Ő királyi felsége elrendelendi:

1. § Hogy, a mennyiben a magyar kormányzéseknek az ország törvényei megtartására tett esküvel való kötelezés nem volna behozva, az behozassék, és ezután azoknak tagjai a törvények megtartására is hitbeli esküvel kötelezzék magukat; épségben maradván a honlakosoknak joga az országgyűlésen és a többi sérelmek között panaszt emelniök az olyan ellen, a ki esküvel erősített hite ellenére cselekednék.

2. § Ő királyi szent felsége az igazság- és méltányosságban gyökerezőnek, sőt saját királyi szolgálata természetével megegyezőnek ismeri el, hogy egyszerű föladásra senkit se lehessen hivatalától megfosztani, nehogy a véletlen ártatlanokat sujtson; s azért senki viselt szolgálatából ne bocsáttassék el előbb, mint a vád pontjai az ilyen beárult tisztviselővel, a körülmények különféleségéhez képest Ő felsége által meghatározandó módon közöltetnének, és neki a maga tisztítására teljes alkalom nyujtatóknak. Épségben maradván egyebekben a fönnálló törvényeknek a hivataloktól való elmozdításra vonatkozó rendeletei.

XIX. Hasonlóképen arról is teljesen biztosítani méltóztatott Ő szent felsége az ország és a hozzá kapcsolt részek karait és rendeit, hogy bármely néven nevezendő, akár pénzben, akár terményekben vagy ujonczokban álló hadi segedelmek se a karokra és rendekre, se a nem-nemesekre, a király szabad tetszése szerint nem fognak kirovatni, sőt szabad ajánlat örve alatt, vagy bármely más czímen, országgyűlésen kívül nem fognak szorgalmaztatni, épségben maradván az 1715:VIII. törvénycikknek az 1741:XXII. törvénycikkben bővebben magyarázott rendelkezése. Az állandó katonaság tartására szánt adó mennyisége pedig mindenkor egyik országgyűléstől a

Az 1691. decemberi fogarasi országgyűlésen találkozhatunk az Erdélyi Római Katolikus Státus névvel.¹⁵² A Státus magába foglalta a római katolikus vallás híveit és a katolikus hitű országgyűlési rendeket. Lipót 1699. szeptember 5-én kiadott egy leiratot, amelyben az erdélyi katolikusok kéréseinek kívánt eleget tenni. A leirat a katolikusok számára szabad vallásgyakorlást, az ország tisztségviselői, hivatalnokai körében pozíciókat, és az erdélyi három pecsét egyikének őrzését biztosította.¹⁵³

A STÁTUS JOGKÖREI

Az, hogy konkrétan mi is tartozott a Státus jogkörébe, Forster a sorozat második részében taglalja. Az erdélyi katolikus önállóság kérdése három hatáskört érint: a püspöki kinevezések jogát, az alapítványok kezelésére vonatkozó jogot és az iskolákra vonatkozó jogot.¹⁵⁴

Az első két jog történetét Forster végigvezeti Erdély legfontosabb időszakain. A fejedelmek korában a katolikus vallásra rossz idők jártak, ezért értetlenül áll az író az előtt, hogy a státusgyűlés által 1885. szeptember 22-i, az országgyűlésnek benyújtott kérvényében az erdélyi katolikusok a fejedelmek idejéből származó szabadságjogokra hivatkoznak.¹⁵⁵ Ugyanitt megjegyzi, hogy az állam e jogokkal csak eltűrte a katolikus egyház létét, de pozíciójából semennyire sem mozdította azt előre. Alapítványok híján pedig az azokra vonatkozó kezelési jog abszolút nem illette meg a katolikusokat, pláne hogy királyi eredetű javaikat a fejedelmek irányítása alatti államhatalom elkobozta.¹⁵⁶ Mikor Erdély visszakerült az anyaországhoz, a püspökjelölés jogát ugyan meghagyta a király a katolikusoknak, mindez azonban csak a szabad vallásgyakorlást biztosító törvények figyelembevételének volt köszönhető, saját alapítványaik pedig ez időben sem voltak.¹⁵⁷ Azt a keveset is, amely javakkal bírtak, Mária Terézia jóindulatának köszönhatték.¹⁵⁸ A katolikus *Commissio* idejében pedig (bár a szervezet a kormányszék nevében működött) nem gyakorolta a püspökválasztás jogát (ez a

másikig folyó időre fog megállapíttatni; az idézett 1715:VIII. törvénycikk tartalmát egyebekben érintetlenül hagyván, sőt ezennel megerősítettnek jelentvén ki.” Forrás: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=2&k=3&f=4874&s=0> (Letöltés: 2011. április 22.)

¹⁵² Forster: *Katolikus/248*, 192.

¹⁵³ Uo., 193–194.

¹⁵⁴ Forster Gyula: A Katolikus autonómiáról, *Budapesti Szemle*, 91. köt., 1879/249, 350. (Továbbiakban: Forster: *Katolikus/249*.)

¹⁵⁵ Forster: *Katolikus/249*, 351.

¹⁵⁶ Uo.

¹⁵⁷ Uo., 351, 352.

¹⁵⁸ Uo., 352.

guberniumot illette meg), így a státusgyűlés sem tarthatott rá igényt, miután hivatalosan is a *Commissio* helyébe lépett.¹⁵⁹

A fentebb említett 1885. szeptemberi kérvényben foglaltakat szintén kritizálja, hiszen az ott követelt hatáskörökre vonatkozólag a *Commissio* jogköre nem lehet hivatkozási alap.¹⁶⁰ I. Lipót 1690-es diplomája nemhogy az autonómiát, de még a jogegyenlőséget sem biztosítja a katolikusok számára, hiszen a szabad vallásgyakorlás jogát a felekezet lélekszámához köti. Az erdélyi rendek által felterjesztett 1791-es törvényjavaslat pedig azt bizonyítja, hogy a *Commissio* a kormányshéz nevében járt el.¹⁶¹ Utóbbi azért különösen fontos, mert a katolikusok önellenmondásba keverednek a szervezet hatáskörével kapcsolatban. Részenben e bizottságtól eredeztetik a katolikus autonómiát, másfelől viszont több dokumentumban azt állítják (két konkrét példa: az 1866. január 10-i ülés jegyzőkönyve és egy 1873. május 13-i, a kultúrminiszterhez címzett felirat), hogy ugyanez a *Commissio* törvénytelen volt, és felállításával Mária Terézia csak a katolikusokat kívánta megfosztani önállóságuktól.¹⁶² Forster szerint egyik állítás sem igaz.

A következő elemzett forrás az 1792. évi legfelsőbb elhatározás, amit a Státus feliratában idéztek. Itt tényleg szó van a katolikusok iskolai, alapítványi és egyházi ügyeinek külön elbírálásáról, de az író rögtön leszögezi, hogy az uralkodó, I. Ferenc egyfelől ezt a lehetőséget minden bevett vallás képviselői számára biztosította, másfelől pedig ezen ügyek önálló tárgyalásának lehetőségét szigorú feltételekhez kötötte. Ilyenek voltak például, hogy a tárgyalandó eseteket a király számára a tárgyalás megkezdése előtt világosan definiálni kell (a lehetséges megoldások ismertetésével együtt), és a tárgyalás alatt havi rendszerességgel kell jegyzőkönyvet küldeni Őfelségének.¹⁶³ Ezek az elvek azonban a gyakorlatban sosem valósultak meg, az uralkodó soha egy intézkedést sem hagyott jóvá.¹⁶⁴

Ide kapcsolódó epizód, hogy 1792. október 19-én a katolikusok kijelentették, hogy az iskolai ügyekben a továbbiakban is fenntartják az addig érvényes eljárásokat, de nem fognak ezekről jegyzőkönyveket készíteni, mert az ellenkező a lipóti gyakorlattal.¹⁶⁵ A kancellária szembefordult ezzel, a fő érvük az volt, hogy a jegyzőkönyvek éppen hogy támogatják a lipóti gyakorlatot, hiszen azok hiányá-

¹⁵⁹ Uo.

¹⁶⁰ Uo., 353.

¹⁶¹ Uo., 353–354.

¹⁶² Uo., 354.

¹⁶³ Uo., 354–357.

¹⁶⁴ Uo., 357.

¹⁶⁵ Uo.

ban az uralkodónak egyetlen zajló ügyről sem lenne tudomása.¹⁶⁶ A döntés a többi erdélyi (helvét, ágostai és unitárius) felekezet soraiban sem maradt válasz nélkül, ők e kijelentés visszavonását követelték.¹⁶⁷

Az is kérdéses, hogy bár a *Commissió*ban katolikus emberek ültek, attól még a kormányzék nevében jártak el, és ez a bökkenő: az, hogy egy állami intézményt katolikusok igazgatnak, még nem tekinthető a katolikus autonómia alapjának.¹⁶⁸ Forster szerint a katolikusok újabb önellentmondásba kerülnek, amikor a Státus feliratában elismeri, hogy a jogelődjének tekintett *Commissio* a kormány tanácsosaiból állt.¹⁶⁹ Ugyanitt kapcsolódó példaként még a Helytartótanácsot hozza fel, amelynek összetétele és helyzete hasonló volt a *Commissió*éhoz.

Az 1885. évi 7044. számú leiratot sem hagyja szó nélkül a Státus kritizálója. Az irat azt állítja, hogy a *Commissio* 1775-ben a katolikus autonómiára épülve jöhetett létre.¹⁷⁰ Itt az a kérdés merül fel, hogy – az író állítása szerint – az ezt az autonómiát biztosító törvények vagy uralkodói eskük nem léteztek.¹⁷¹ A felirat azt is állítja, hogy Erdélyben a katolikus volt az uralkodó felekezet: ezzel az a baj, hogy egyfelől a Mária Terézia idején létrejött alapítványok bevétele ugyan a katolikusokat illette, mindez azonban az uralkodónő jóindulatának volt köszönhető, másfelől pedig az, hogy hiába tartja egy testület egy adott vallás híveit a soraiban, az attól még nem válik az adott felekezet saját szervezetévé.¹⁷² Ennél fogva a katolikusok uralkodó szerepe erőteljesen megkérdőjelezhető.

A Katolikus Státus elnevezés megszületését – a kifejezés eredetileg az országgyűlésben dolgozó katolikus rendet jelentette – Forster a 17. század végére datálja. Az erdélyi katolikusok 1711 óta tekintették azt autonómiájuk szervezeti formájának, ugyanis ettől az időszaktól kezdtek törekedni a más vallású státusoktól való különválásra.¹⁷³

Forster a Státus konkrét jogkörének bővítésével kapcsolatos fordulópontokat is elemzi. 1861-ben újra létrehozták a katolikus bizottságot, és elindult az elkövetkezendő években zajló tárgyalássorozat a bizottság hatáskörének kiterjesztéséről.¹⁷⁴ Végül az 1866. január 10-én megtartott státusgyűlésen a Státus azt kívánta az uralkodótól, hogy átvehesse a *Commissio* feladatköreit, valamint ki-

¹⁶⁶ Uo., 358.

¹⁶⁷ Uo.

¹⁶⁸ Uo., 361.

¹⁶⁹ Uo.

¹⁷⁰ Uo., 362.

¹⁷¹ Uo.

¹⁷² Uo., 364.

¹⁷³ Uo., 367–368.

¹⁷⁴ Forster Gyula: A Katolikus autonómiáról, *Budapesti Szemle*, 92. köt., 1879/250, 26. (Továbbiakban: Forster: *Katolikus/250*.)

jelentette, hogy a *Commissio* intézményét a Státus sosem tekintette törvényesnek, és működése az erdélyi katolikus autonómia korlátozására irányult.¹⁷⁵ A főkormánysház a kéréseknek helyt adott, elsősorban a többi felekezet önrendelkezési jogaira, illetve a tanácsosok/titkárok állományában előforduló csekély számú katolikusra hivatkozva.¹⁷⁶

A STÁTUS SZERVEZETE AZ ÚJJÁALKULÁS UTÁN

1868. február 9-én Gyulafehérváron megalakult a Státus szervezete, ami ellen a kisebbség azonnal támadást intézett a püspöki jogokkal kapcsolatos ellentmondásokra hivatkozva. Ugyanis a püspöki jogokat az alapításnál nem tisztázták. Emiatt minden fontos kérdésben a püspök beleegyezését kívánta a többség.¹⁷⁷

Fogarassy Mihály püspök április 20-án Eötvös József miniszterhez fordult a konfliktus miatt. Ő március 4-én közölt válaszában amellet foglalt állást, hogy minden szempontot figyelembe véve a katolikus autonómiai bizottság létrehozása időszerűtlen, ellenben egy, a *Commissio* funkcióit és hatáskörét megöröklő, a kultuszminiszternek és a királyi biztosnak alárendelt, és bevételügyileg is az országos kasszához sorolt, ideiglenes szervezet felállítása szükségszerű lenne.¹⁷⁸

Végül 1869. május 1-jén létrejött az ideiglenes státusbizottság, maga a státusgyűlés pedig 1873-ban újra összeült, és május 13-án az erdélyi egyházmegye huszonnégy tagú igazgatótanácsát is megválasztotta, melyet június 16-án Trefort Ágoston miniszter is jóváhagyott. Az alapítványi vagyon átadását célzó kérelmet azonban elutasította.¹⁷⁹ 1893. november 4-én a Státus megszerezte az anyagilag hozzá tartozó középiskolák irányítását biztosító felhatalmazást, és a Státus számára ez az intézkedés megerősítette azon elképzelését, miszerint az államnak semmi köze az erdélyi katolikus alapokhoz.¹⁸⁰

A szerző magának a Státusnak az eredetét az 1867. évi legfelsőbb uralkodói elhatározáshoz köti. A dokumentumhoz szerinte egy ellentmondás kapcsolódik: ugyan maga az elhatározás felvilágosult szellemben, a felekezetek önrendelkezési jogát tiszteletben tartva született, ugyanakkor az Egyházügyi Bizottságon keresztül az állami főhatósághoz kötötte az erdélyi katolikus egyházat. Így annak megszűntével a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium hatáskörébe kellett

¹⁷⁵ Forster: *Katolikus*/250, 27.

¹⁷⁶ Uo., 28.

¹⁷⁷ Uo., 29.

¹⁷⁸ Uo., 29–30.

¹⁷⁹ Uo., 30.

¹⁸⁰ Uo., 31.

volna visszakerülniük.¹⁸¹ Hogy mégis miért nem történt ez meg, arra két magyarázattal szolgál. Az egyik, hogy a kormány – a liberalizmus szellemében – átengette a Bizottság jogkörét az egyház tagjainak, a másik, hogy egyszerűen senki sem volt tisztában azzal, hogy nem a Státust illeti a Bizottság korábbi jogköre.¹⁸² Bármelyik verziót is vizsgáljuk, problematikusságuk abban rejlik, hogy korlátozták az állami fennhatóság gyakorlását az erdélyi országrészt az anyaországgal éppen újra egyesíteni kívánó Magyar Királyságban.¹⁸³

A Simor János primásnak a magyarországi katolikusok számára meghatározott autonómia-tervezetéhez hasonlólt képzelt el az erdélyiek számára Fogarassy Mihály gyulafehérvári püspök is. Ezt a következőkben röviden összefoglaljuk. A püspöki kar 1867. november 7-én vitatta meg Simor primás autonómiára vonatkozó előterjesztését, és a vita során Haynald Lajos kalocsai érsek kifejezetten Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszterre hivatkozott. Szavainak lényege az, hogy politikai és egyházi téren egyaránt reformokra van szükség. Eötvösre utalva – mintegy megelőlegezve a szubszidiaritás elvét¹⁸⁴ – Haynald arra hívja fel a figyelmet, hogy a polgári és az egyházi életben egyaránt a megfelelő szinteken kell döntéseket hozni, azaz „a község dolgaiban a község, a megyeiekben a megye, az országos ügyekben az ország határozzon”,¹⁸⁵ akárcsak a különböző szintű egyháztanácsok esetében. Így került bele a szervezeti szintek közé – utólag, Eötvös javaslatára – az espereskerületi tanács, illetve az országos főegyháztanácsban a klerikus és világi képviselők feles arányszámnak 1/3-2/3-ra való átváltoztatása. Számokban kifejezve: a 267 tagból álló főegyháztanácsban 82 egyházi és 185 világi főtanácsos lett volna.

A következő lépésben a püspöki kar 1867. december 8-án tervet dolgozott ki a katolikus autonómia szervezéséről. Eszerint a klerikusokból és világiakból álló „vegyes tanácskozás” célja a templomi alapítványoknak, az egyházi iskolák vagyionrészeinek és tanügyi kérdéseknek a felügyelete, kezelése és ellenőrzése. Az autonómiaszervezet felépítése elgondolásuk szerint háromszintű (egyház-községi tanács, egyházmegyei tanács, országos főegyháztanács), a valódi befolyás pedig egy végrehajtó funkcióval rendelkező állandó bizottság, az igazgatótanács kezében van. Az egyes egyháztanácsok tagjainak egy részét választanák, míg

¹⁸¹ Uo., 33–34.

¹⁸² Uo., 34.

¹⁸³ Uo.

¹⁸⁴ Lásd: Fogalomtár.

¹⁸⁵ A Haynald Lajos kalocsai érsekre vonatkozó részekben több ponton támaszkodtunk Lakatos Andor Haynald Lajos munkásságára vonatkozó doktori értekezésére. Ezúton is köszönettel tartozom, hogy rendelkezésemre bocsátotta a kéziratot. A jegyzőkönyvet idézi: Török Jenő: *A katolikus autonómia-mozgalom 1848–1871*, Budapest, Stephaneum, 1941, 345.

a másik része hivatalánál fogva kerülne be. A hívek csak az egyházközségi tanács tagjaira voksolnának közvetlenül, de a plébános eleve tagja lenne a testületnek. A legalsó szintű grémium tagjai választanák az espereskerületi képviselőket, ők az egyházmegyei tanács tagjait, ők pedig a főegyháztanácséit. A többszűrös választási rendszerrel akarta a püspöki kar távol tartani a világiakat a valódi befolyástól. Az 1848-as püspöki autonómiakonceptiótól eltérően – ahol a világiak kétharmados többségben lettek volna az egyes testületekben – ez a javaslat 50-50%-ot tartalmaz, ami jelentős visszalépés.

Visszatérve Forster tanulmányára, Fogarassy püspök azzal érvelt a fenti elképzelés mellett, hogy egy olyan egyházmegyében, ahol a protestantizmus túlsúlyban van a katolicizmussal szemben, az egyházi hatalomra nézve káros lehet egy világiakból és egyháziakból álló intézmény. Emellett még akkor is kiállt, amikor a primás kezdeti véleményét felülbírálvá hajlandóságot mutatott az önrendelkezés néminemű bővítésére.¹⁸⁶ Az ügyben érintett egyházi elöljárók természetesen nem álltak mind szemben a Státussal. Példa erre az erdélyi püspök metropolitája, Haynald Lajos kalocsai érsek. Ő úgy vélte, hogy a király jogkörének megváltozását követően a kormány az egyházra nézve veszélyessé vált. Ezért a püspöki karnak kifejezetten érdeke lett, hogy az egyházi vagyon és javak védelme céljából a hívők a saját kezükbe vegyék a vagyoni ügyek irányítását.¹⁸⁷ Mindeközben a katolikusok világi képviselői sem tétlenkedtek. 1869. január 25-én egy neygvén fős katolikus testület elkészített egy panaszlevelet, Eötvös József vallásügyi miniszternek címezve. Ebben a levélben többek között kifejtették az 1868. évi státusgyűlés sikeretelenségének okát (nevezetesen, hogy a püspök nem hagyott elég teret a világiaknak), és hangot adtak azon szándékuknak is, hogy csak bizonyos keretek között kívánnak belefolyni az egyházzal kapcsolatos kérdésekbe.¹⁸⁸

Fogarassy püspök azonban megelőzte a világiakat. 1869. január 19-én levelet küldött Péchy Manó gróf erdélyi királyi biztosnak, melyben azt írja, hogy a Státus összehívására 1868 után nem lesz szükség, viszont a megszűnt Katolikus Bizottság helyére hasznos lenne létrehozni egy ideiglenes bizottságot, amely megörökli annak jogkörét. Ezzel a katolikus alapokat országos pénzügyi kezelés alatt tarthatnák.¹⁸⁹ Február 18-án írt Simor primásnak is. Neki azt a véleményét fejtette ki, miszerint a püspöki és az egyházi tekintélyt rombolni kívánó világiak megállításának az lenne a legjobb módja, ha az autonómia kérdését Erdélyben nem különállóan, hanem a többi magyar egyházmegyével közösen rendeznék le.

¹⁸⁶ Forster Gyula: A Katolikus autonómiáról, *Budapesti Szemle*, 92. köt., 1879/252, 379. (Továbbiakban: Forster: *Katolikus*/252.)

¹⁸⁷ Forster: *Katolikus*/252, 380.

¹⁸⁸ Uo.

¹⁸⁹ Uo., 381.

Ellenkező esetben a kormány az előbb említett egyházellenes tevékenységeknek adna táptalajt.¹⁹⁰ Fogarassy végül keresztülvitte akaratát, mind a miniszter, mind a prímás elálltak a státusgyűlés újbóli összehívásától, és ezáltal az autonómia életbeléptetésétől, helyette létrejött az ideiglenes bizottság.¹⁹¹

Kiemelésre kívánczik néhány gondolat az alapítványok helyzetének megítéléséről is. A Forster-cikk születésekor maguk az alapok a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium felügyelete alá tartoztak, de a Státus a költségvetésen belül szabadon rendelkezhetett a jövedelmek felhasználásáról.¹⁹² A Státus vitatta azt, hogy a kincstártól függene pénzügyileg. Ez Forster szerint azért volt már-már humoros, mert a kolozsvári állami pénztár (amely az alapítványokat kezelte) nevével ellentétben alapítványi szerv volt, ennél fogva nem is a katolikus Státus, hanem az alapok jogi részlege irányította működését.¹⁹³

AZ EGYHÁZI VAGYON KEZELÉSE

Forster alaposan tárgyalja az autonómia kapcsán felmerült talán leghangsúlyosabb vitakérdést, az egyházi vagyon megfelelő kezelését.¹⁹⁴ A szerző a katolikus egyház vagyonrészeinek ismertetésébe belefűzi az anglikán egyház vagyonkezelési normáinak részleteit is. Angliában a püspöki jövedelmek megállapítása teljesen a parlament és az uralkodó belátásától függött.¹⁹⁵ Az 1830-as években létrehoztak egy öttagú bizottságot, amely 1836-ban egy törvényjavaslatot fogalmazott meg, amely azt biztosította volna, hogy a gazdagabb püspökségek javadalmaiból arányosan levont összegekből létrejöjjön egy alap, amely a szegényebb püspökségeket támogatja, ezzel egyensúlyt kialakítva az anglikán egyház valamennyi része között.¹⁹⁶ Szintén ez a bizottság volt az, amely egyensúlyba hozta az angliai dékánok és kanonokok éves jövedelmeit.¹⁹⁷

A cikk ezt követő részében Forster az osztrák katolikus egyház vagyonát veszi szemügyre, melynek minden lehetséges elemét áttekinti, kezdve a római katolikus székesegyházak bevételeitől a görögkatolikus káptalanok jövedelmein át a római

¹⁹⁰ Uo., 381–382.

¹⁹¹ Uo., 382.

¹⁹² Forster: *Katolikus*/250, 36.

¹⁹³ Uo., 36–37.

¹⁹⁴ Forster Gyula: A Katolikus autonómiáról, *Budapesti Szemle*, 92. köt., 1879/251, 170. (Továbbiakban: Forster: *Katolikus*/251.)

¹⁹⁵ Uo., 171.

¹⁹⁶ Uo., 172.

¹⁹⁷ Uo., 174.

katolikus papnövendékek juttatásaiig.¹⁹⁸ A tizenkét pontba szedett adatok alapján az osztrák katolikusok összjövedelme 27 618 748 forint volt, ezzel szemben a magyar katolikusoké 2 075 000 forint.¹⁹⁹ A szöveg megírásakor a szerző e vagyon aktuális értékét jobb híján az egyház által befizetett illetékek alapján próbálja meghatározni.²⁰⁰ A Pénzügyminisztérium adatai alapján (az illeték-egyenértéket szem előtt tartva) 1887-ben a magyarországi katolikusok vagyona 114 166 392 forint volt, ebből 84 482 310 forint ingatlan érték és 29 684 082 forint ingó vagyon.²⁰¹ Ebből azonban le kell vonnunk bizonyos más szerzetesrendek (például a női vagy a görögkeleti rendek) vagyonát, így marad 111 269 553 forint.²⁰² A katolikusok vagyonához köthető ingatlanok összterületéről is szolgál adatokkal. A Földművelésügyi Minisztérium szerint a felekezethez tartozó birtokok össznagysága 1 677 302 hold, ebből a vallásalap 159 762 holdat, a tanulmányi alap pedig 66 381 holdat tesz ki.²⁰³

A legfőbb kegyúri jog az uralkodó személyét illette meg Forster sorainak írásakor is, amit az illetékes miniszter ellenjegyzésével gyakorolt. Ennek alapján Ferenc József kompetenciája volt a főpapi javak és címek adományozása (a magyar katolikus egyház vagyona a magyar király felségjogán alapult).²⁰⁴ Emellett – a főpapság feltételezésével ellentétben – ezt a jogot nemcsak a pápai felhatalmazás, hanem az állami szuverenitás is garantálja, így az uralkodónak módjában állt akár a híveknek is beleszólást biztosítani a javadalmakkal kapcsolatos ügyletekbe.²⁰⁵ Ezzel a probléma ott kezdődik, hogy az államhatalom gyakorlásának fejlődésével, illetve szétaprózódásával megszületett a lehetőség, hogy az uralkodó ne közvetlenül, hanem egy miniszter vagy egy tanácstestület segítségével döntson az egyházi címek és javadalmak kiosztásáról, és ez táptalajt adott a témával kapcsolatos különféle értelmezéseknek, ami bizonytalanságra ad okot egy esetleges autonómiai testület működésének hatékonyságával kapcsolatban.²⁰⁶ Ha esetleg mégis létrejönne az autonómia-szervezet, akkor maximum igénye lehetne az egyházi vagyon kezelésének megfelelő módjára vonatkozólag, nem pedig jogai.²⁰⁷ A szövegben a katolikus alapokról is szó esik. Mindegyik közül a leginkább problematikus az egyetemi alap, amely katolikus célokra van rendelve, de

¹⁹⁸ Uo., 177–178.

¹⁹⁹ Uo., 179.

²⁰⁰ Uo.

²⁰¹ Uo., 180.

²⁰² Uo.

²⁰³ Uo., 192.

²⁰⁴ Uo., 431–432.

²⁰⁵ Uo., 433.

²⁰⁶ Uo., 433–434.

²⁰⁷ Uo., 434.

ennek ellenére maga az egyetem állami intézmény, és ezért fontos lenne az alap katolikus voltát általánossá tenni, nehogy a tanulmányi alap sorsára jusson, vagyis az állam által bármikor bevonhatóvá váljon.²⁰⁸ Viszont a többi katolikus alappal kapcsolatban stabilizálni kellene azok tiszta és sérthetetlen királyi jogalapját, amely még abból az időszakból maradt vissza, amikor a katolikus egyház egyeduralkodó volt az országon belül, és ezen a vallási felekezetek közötti egyenjogúságot biztosító 1848-as törvények sem tudtak változtatni.²⁰⁹

CSORBA ÉS FORSTER JAVASLATAI

Tanulmánya végén Csorba Ferenc hangot ad saját véleményének. Eszerint az Erdélyi Katolikus Státust jog szerint nem illetné meg autonómia, legfeljebb az egykori *Catholica Commissio* által kezelt ügyekben való eljárás lehetősége, és az is csak a kormány felügyeletével. Ám a szerző ennek ellenére maga sem kívánja a szervezet felosztatását, mert úgy véli, hogy a vallási és etnikai szempontból igen heterogén Erdélyben szükség van egy olyan szervezetre, mely a katolikus egyházi és világi hívek közt az együvé tartozás érzését elmélyíti. Ám ezalól szerinte kivételt kell képeznie az iskolaügynek, ugyanis itt az *állami* és a nemzeti érdek az előbbre való, és tűrhetetlen, hogy miután az 1883. évi középiskolai törvény tisztázta az ország összes jogi állását, ebből az erdélyi középiskolák ki-maradtak.

Az ideális megoldás szerinte az lenne, hogy a Státus számára az iskolákkal kapcsolatban szélesebb jogkört kellene biztosítani, mint például a városi középiskolák fenntartóinak, de semmiképpen sem akkorát, mint amit a tanulmány születésekor bírtak.²¹⁰

Forster cikksorozatának lezárásában visszautasítja azon feltételezéseket, amelyek szerint az erdélyi autonómiát pusztán negatív elfogultságból ellenzi. Ennek alátámasztására újra sorra veszi azokat a valláspolitikai eseményeket, amelyek a 19. század végén a katolikus önrendelkezés ellentmondásosságához vezettek.²¹¹ Szerinte az autonómia akkor megfelelő, ha azt a püspök gyakorolja. Ő tehát ellenzi azokat az elképzeléseket, amelyek szerint a katolikus önrendelkezési jog egyet jelentene azzal, hogy világiak (is) döntenének az egyházi ügyekben. A híveket maximum meghallgatni kellene, de az sem a jogon, hanem

²⁰⁸ Uo., 435.

²⁰⁹ Uo., 435–436.

²¹⁰ Csorba: *Erdélyi katolikus*, 366–367.

²¹¹ Forster: *Katolikus*/252, 426–427.

csupán szívélyességen alapulna.²¹² Az egyháznak ugyanakkor szüksége van bizonyos fokú önállóságra a hívekkel kapcsolatban, egészen addig, amíg ezen jogkörök nem érintkeznek az állam fennhatóságával. Amennyiben ez így van, semmi akadálya sem lenne annak, hogy a kormány és a püspöki kar hozzájárulásával létrejöjjön egy szervezet, ami a katolikus öngazgatást képviselné. Sőt még az sem lenne kifogásolható, ha kisebb-nagyobb hibáit idővel módosítani kellene.²¹³ A tárgyalás szempontjából azonban a legfontosabb az egyházhoz kötődő javadalmak, alapítványok és iskolák ellenőrzésének kérdése. Ezzel összefüggésben úgy fogalmaz, hogy az állam és a katolikus egyház közötti kapcsolat annyira szorossá vált az 1800-as évekre, hogy még az 1848-as, a vallások egyenjogúságát biztosító XX. törvénycikk²¹⁴ sem ad legitimitást feltétel nélkül a katolikus autonómiának.²¹⁵

Forster úgy látja, hogy mindenképpen lépni kell a katolikus önrendelkezés kérdésében. Hosszabb távon csak ártana, ha nem jönne létre a katolikus autonómia. Így azt vagy a kongresszusnak, vagy a kormánynak és a püspöki karnak életbe kell léptetnie, záros időintervallumon belül.²¹⁶ Viszont bizonyos hiányosságokat mindenképpen pótolni kellene. Ilyenek például, hogy a katolikusokat érintő alapok és alapítványok helyzetét tisztázzák; az egyházi főpozíciókkal (érseki, püspöki, préposti, apáti) kapcsolatos kinevezésekbe a püspöki kart vonják be; a vallásalapok egyházi célokat szolgáljanak; az önkormányzatok számára adják át az egyetemi és a tanulmányi alapokat, valamint az utóbbiból fenntartható oktatási intézmények közül annyit, amennyit csak lehetséges.

Ide tartozik még a katolikus egyetem létrehozásának joga; a királyi kinevezésektől függő javadalmak megfelelő elosztása és biztosítása; a javadalmasok számára a birtokok közvetlen irányításának lehetősége; a főpapi javadalmasok megfelelő éves bérezésének biztosítása; a javadalmas szerzetesrendek bevételre leslegének az egyházra való átruházása; a káptalani testületek létszámának és éves jövedelmeinek szabályozása; a főpapi és egyéb egyházi ingatlan és ingó vagyon jövedelmeinek egy részének a helyi önkormányzatok számára történő átadása; és végül az, hogy a javadalmasok vagyonának egyházi célokra megállapított részét a katolikus egyházi alap javára utalják.²¹⁷

Azonban szükség van egy szervezetre, ami e változásokat koordinálni tudja. Az 1880. május 21-én, királyi leirrattal felállított vallási és tanulmányi alapokat

²¹² Uo., 427.

²¹³ Uo., 428.

²¹⁴ Lásd: 70. lábjegyzet.

²¹⁵ Forster: *Katolikus*/252, 429.

²¹⁶ Uo., 439.

²¹⁷ Uo., 440–442.

felügyelő bizottság hatásköre túlságosan korlátozott a feladathoz. Így egy nagyobb kompetenciájú bizottságra volna szükség, amely létrehozásához az aktuális testületet fel kellene oszlatni.²¹⁸ Az új szervezetbe delegálni kellett volna tagokat a főpapok közül, a javadalmas rendek főnökeiből, a főkáptalanok küldötteiből, világi részről a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium jelöltjeiből, az országgyűlés mindkét házából, valamint az autonómiaszervezet tagságából. A létrehozandó testület vezetője az egyháziak részéről a prímás, a világiakéről pedig a király által kinevezett tag lenne, hatásköre pedig a fentebb taglalt funkciókat fedné le.²¹⁹ A Bizottságnak függenie kellene a királytól és a kultuszminisztertől, a javaslatokhoz nekik is hozzá kellene járulniuk. Működéséről és költségvetéséről évente beszámolóval tartozna az országgyűlésnek, de intézkedései nemcsak törvényi, hanem rendeleti úton is életbe léptethetők lennének.²²⁰ Végül hozzáteszi azt is, hogy a felállítandó biztosságnak kezdetben tanácsadásra és javaslattételre kellene koncentrálnia, és később fokról fokra látná el a fentebb említett feladatköröket. Mindezt a Pénzügyi és Földművelési Minisztérium, valamint az Állami Számvevőszék bevonásával.

Az, hogy a kormány részéről az autonómia ügyében milyen intézkedések voltak várhatóak a tanulmány születésének idején, azt az 1871-ben született országos kongresszusi határozatokból lehetett leszűrni: mindenekelőtt olyanok, amelyeknek célja a határozatok által emelt akadályok elhárítása. A jelzett határozatok a főpapválasztás jogát nem teszik lehetővé az autonómiaszervezet számára, csak az ajánlást, és az állami alapokat, valamint az alapítványokat is a kultuszárca fennhatósága alatt hagyták.

A STÁTUS LÉTÉNEK MEGKÉRDŐJELEZÉSE AZ IMPÉRIUMVÁLTÁS UTÁN

A román uralom alá került magyar katolikusok egyházi kérdéseit csak a Szentszékekkel egyetértésben lehetett békés módon megoldani, hiszen ennek elmaradása esetén a román kormány kitette volna magát az egyház- és vallásellenesség vádjának, ami a Szentszék országok feletti erkölcsi tekintélye miatt meglehetősen kellemetlen lett volna. Ezért hosszas, közel nyolc évig húzódó tárgyalások folytak a román kormány és a Szentszék között. Ezek során hitegetéssel kieszközöltek egy olyan egyezménytervezetet, majd utóbb egyezményt, amely a magyar kato-

²¹⁸ Uo., 442–443.

²¹⁹ Uo., 443.

²²⁰ Uo., 444.

likusok szemszögéből számos sérelmes kitétele tartalmazott.²²¹ Példaként a román kormány be nem váltott (mert aligha beváltani kívánt) ígéreteire csak azt említjük, hogy a román ortodoxok át fognak térni a római katolikus vallásra.²²²

Sokat elárulnak a román államhatalomnak a tárgyalások során kitűzött céljairól és módszereiről annak a Raymund Netzhammer bukaresti római katolikus érseknek a szavai, aki utóbb épp bukaresti nyomásra volt kénytelen lemondani. A vele szemben felhozott vád az volt, hogy túl keményen védte a katolikus érdekeket a román nemzeti érdekekkel szemben a megbeszélések kezdetén. Ő így fogalmazott:

A győzelem friss mámorában íródtak le a Szentszéknek Romániával való konkordátum-tervezetei, amelyeknek éle a Romániához került magyarság ellen volt fordítva, nevezetesen a nagyváradi és szatmári két magyar püspökség megsemmisítésére. Rómában gyanakvóan és vádlón tekintettek mindenkire, aki a görögkeleti románok áttérésére vonatkozó szép reménység megvalósulásában kételkedett.²²³

A román fennhatóság alatt a Státust támadó román nacionalisták vezéregyénisége a már többször említett Onişifor Ghibu volt. Az Erdélyben az impériumváltást követően zajló asszimilációs törekvések egyik fő iránya a többségében magyar és német ajkú híveket számláló történelmi keresztény egyházak elleni fellépés volt.

A magyarsággal szemben a román dominanciát erősíteni kívánó szándékok egyik kulcsfigurája Ghibu volt.²²⁴ Célkeresztjében hangsúlyosan ott állt a római katolikus egyház és annak egyik erdélyi fő fundamentuma, az Erdélyi Római Katolikus Státus. Egyebek mellett ezzel szembeni kritikáját és törekvéseit foglalja össze (Fritz László fordításában) *Egy anakronizmus és egy kihívás* című művében, amelyet Kosutány Ignác 1925-ös *A római katolikus egyház Erdélyben* című munkájában tekint át.

A román szerző dolgozata már felütésében is érdekes, kijelenti ugyanis, hogy a magyaroknak Erdélyben csak jobb sorsuk lett 1918 után. Sőt, az ugyanezen év december 1-jén megtartott gyulafehérvári román népgyűlés által meghozott, valamennyi vallási felekezet autonómiáját biztosító intézkedések szerinte magyar politikai célokat szolgáltak. A nyugati értelemben vett katolikusokat pápistáknak

²²¹ Sarnyai Csaba Máté: Az erdélyi katolikusság „kiáltó szava” a pápához (1921). A román konkordátum-javaslat és az erdélyi hívek reagálása, *Székeltyöld*, XIII. évf., 2009/9.

²²² Jakabffy Elemér: A konkordátum és a nemzetkisebbségek, *Magyar Kisebbség*, X. évf., 1931/2.

²²³ A cikk a *Schönere Zukunft* című katolikus egyházi folyóirat 1928. április 8-i számában jelent meg. Lásd: Jancsó Benedek: A katolikus egyház helyzete Romániában, *Magyar Szemle*, 1928/1, 59.

²²⁴ Kosutány Ignác: *A római katolikus egyház Erdélyben*, Szeged, Szegedi Városi Nyomda, 1925.

nevezi, igaz katolikusoknak pedig a görögkeleti keresztényeket tartja. Ghibu ugyanis abból indul ki, hogy az 1054-es egyházszakadás ténylegesen nem szüntette meg a kereszténység egyetemes egységét. Azaz nem ismeri el azt, hogy Európa ilyen irányú kettészakadása mentalitástörténeti szempontból is kettéosztotta a kontinens népeit, így a román nép akarva-akaratlanul is egy másik kultúrkörben nevelkedett, bárhogyan próbálja is ezt tagadni a konzervatív román felfogás. A román értelmiségi még saját testvérei közül is megvetette azokat, akik (legalábbis szerinte) áruló módjára lepaktáltak Rómával az 1698. évi unió megalkotásával, és ezáltal pápistákká (görögkatolikusokká) váltak. Természetesen Ghibu eközben lelkes híve volt a románokat a rómaiaktól eredeztető dákoromán kontinuitás elméletének.²²⁵

A Státus támadása külön fejezet Ghibu munkásságában. Trianon előtt és után egészen máshogy vélekedett a Státus intézményéről. Mindenekelőtt fontos kiemelni egy 1915-ös írását, amelyben azt állítja, hogy az erdélyi magyarok a kereszténységet az eredetileg ortodox román néptől vették át, később pedig a Pápa irányába tett közeledésből cseréltek hitet.²²⁶ Még a román parlamenttel is szembekeverült, ami ekkor még a nemzetközi visszhangtól tartva támogatta az erdélyi római katolikusokat.²²⁷ Ghibu arra hivatkozott, hogy a Státusnak sosem volt autonómiája.

Több adattal is próbálja alátámasztani azt, hogy a magyar impérium – a katolikus egyházzal szövetkezve – az erdélyi románság beolvasztására törekedett. Egyik állítása például az, hogy II. Endre magyar király a Fogaras vidéki kerczi kolostort a szászoknak adta, ezáltal kvázi hajléktalanná téve a „lelki-épülésre” vágyó románokat. Ghibu Kosutány *Egyházjog* című munkájából is idéz, hogy a magyar nemzet és a katolikus felekezet románellenes törekvéseit bizonyítsa. Itt a magyar királyoknak a római katolikus egyházon belül élvezett főkegyúri jogán szörnyülködik, figyelmen kívül hagyva az Európa más területein is megtalálható hasonló uralkodói-egyházi kapcsolatokat.²²⁸

A cikk második felében Kosutány rátér az Erdélyi Magyar Római Katolikus Státus körül kialakult vita tárgyalására. 1918. május 19-én lépett életbe az új *Codex*, amely biztosította az erdélyi római katolikus autonómiát mint régi jogot. Az addigi jogokat négy részre osztotta: az egyházi hatóságoktól eredő jogok, a szerzett jogok, a szokásjogok és az írott jogok. A katolikusok önrendelkezési joga pedig a harmadik csoportba tartozott, mivel nem is az egyházi hatóságtól, és nem is az államtól, hanem a nép szükségéből eredt. A *Codex* szokásjogokra vonatkozó része

²²⁵ Kosutány: *Római katolikus*, 2–5.

²²⁶ Balázs: *Onisífor*, 129.

²²⁷ Uo., 132.

²²⁸ Kosutány: *Római katolikus*, 10–11.

már csak koránál fogva is lehetővé teszi az erdélyi katolikus autonómiát (Kosutány idejében 400 éves volt), de a frissen keletkezett szokásjogokra érvényes pontjairól is elmondható ugyanez.²²⁹

Ezeket is figyelmen kívül hagyva Ghibu írásában tagadja az erdélyi római katolikusok autonómiájának gyökereit, és magát a Státust politikai intézményként tartja számon. E kijelentését azzal próbálja alátámasztani, hogy az *Approbatákban*, az erdélyi törvényekben nem talál a katolikus autonómiával kapcsolatos intézkedéseket. E kijelentés kapcsán felvetődik a kérdés, hogy miért nem veszi figyelembe: a helyi katolikus felekezet önrendelkezése a hívek igényein és a kényszer szülte szokásjogon alapult. Ugyanis az 1542 és 1666 között eltelt hetvenhat év püspök, és még több esztendő rendes katolikus kormányzat nélkül telt el. Ehhez járult a reformáció által generált katolikusellenesség, ami arra készítette a felekezet tagjait, hogy saját kezükbe vegyék sorsuk irányítását, mind világi, mind vallási téren.²³⁰

Szintén ellentmondásba keveredik a román szerző, amikor arról értekezik, hogy a román állam tulajdonképpen kinek is köszönheti az erdélyi katolikus egyház feletti rendelkezési jogot. Először is említ egy, a román vallásügyi miniszter által kidolgozott törvényjavaslatot, valamint a pápát is felemlegeti ezen intézkedés kapcsán. Ugyanitt olvashatjuk azon vélekedését is, miszerint az anyaországtól elszakított magyarok 1918. december 1-jét követően a román nép jóindulatával visszaélve politikai harcot indítottak az új hatalom ellen, és e harc központja a Státus volt. Ennek tükrében nem is meglepő, hogy Ghibu fő célja a Státus felszámolása, vagyonának pedig a román állam javára való begyűjtése, és e törekvéseinek jogosságát pont magyar kollégája, Kosutány két művére hivatkozva próbálja alátámasztani. A magyar szerző elhatárolódik e megoldástól, és úgy véli, tudományos értekezéseinek szavai ki lettek forgatva, román pályatársát pedig a tények objektív szemlélete és feldolgozása helyett inkább az érzelmek és a spekulációk vezették.²³¹

Ghibu célja – Kosutány szerint – nem lehet csak pusztá vagyonszerzés, ugyanis bőségesen volt cselekedetei mögött morális szándék is. Sajátos és meglehetősen egyoldalú értelmezése például, hogy a római katolikus egyház a magyar állam – színtisztán gyűlöltre épülő – erőszakszervezete volt.²³² Asszimilációs szándékait a katolikus autonómia léte és további fenntartásának igénye csak tovább erősítette. Ghibu szembeszállt a romániai felekezetek számára önállóságot biztosító gyulafehérvári határozattal (1918-ban). Meg kell jegyezni, hogy nem

²²⁹ Uo., 15–17.

²³⁰ Uo., 17–19.

²³¹ Uo., 20–22.

²³² Balázs: *Onisifor*, 116.

kímélte a román görögkatolikusokat sem, annak ellenére, hogy a dákoromán kontinuitás elméletét tőlük eredeztetik. Az éles kritika fő oka az volt, hogy Róma felé fordultak, és ehhez társult még az is, hogy ez a felekezet is képviseltette magát a gyulafehérvári gyűlésen.²³³

A Szentszékkal végül 1927-ben aláírt, 1929-ben becikkelyezett konkordátumban az erdélyi és az új államhatár menti püspökségeket az eredeti román állami szándéknak megfelelően a bukaresti római katolikus érsek fennhatósága alá rendelték. Ellentételezésként a Vatikán nem szüntette meg a váradí és a csanádi (temesvári) egyházmegyéket. Az előbbi azonban egybeolvasztotta a szatmárral, és engedélyezte az ötödik román görögkatolikus püspökség felállítását. Így a görög- és római katolikus püspökökből alakult tanácsban a román (görögkatolikus) püspökök kerültek többségbe. A magyar katolikusok birtokában levő állampapírokból ún. *Patrimonium Sacrum*ot szerveztek, amelyet a konkordátum szerint a görög- és római katolikusok közösen kezeltek. Így a magyar vagyoni fölött is a román egyházi vezetőknek lett döntési joguk.²³⁴

A Státus működésének az alapja viszont továbbra is kérdéses maradt, mivel a megállapodás nem tulajdonított neki jogi személyiséget. Ez olyan támadási felületet nyújtott a kritizálóknak – legfőképp Onişifor Ghibunak –, hogy az már a Státus létét fenyegette. A román vallásügyi minisztérium 1931. április 30-án felállított egy bizottságot, melynek az volt a feladata, hogy kivizsgálja a Státus helyzetét. A bizottság eszköztára bár bőséges (13 pontos), de az évek során semmit sem változik, egysíkú és kiszámítható lesz, de egyszerűsége révén követőkre talál.²³⁵

Az 1931. április 30-i 52.202. sz. vallás- és közoktatásügyi minisztériumi rendelet – a román állam és a Szentszék között kötött konkordátum rendelkezései felhasználásával – egy bizottság felállítását tűzte ki célul, mely az Erdélyi Római Katolikus Státus jogi „megalapozottságát” vizsgálta. Ghibu erre hivatkozva ál-

²³³ Uo., 112–113.

²³⁴ Sas Péter: A Vatikán és Románia államközi megállapodásai a két világháború között, *Egyház-történeti Szemle*, IV. évf., 2003/1, 80–89.

²³⁵ Scheffler János: Az „Erdélyi Katolikus Státus” küzdelmes húsz éve, *Magyar Szemle*, 60. köt., 1941/5, 303. „A vizsgálat kapcsán december 21-én a kolozsvári ügyész megidézte a Státus titkárát és könyvelőjét. Az ajtónálló, majd egy gépirónő tolmácsolása mellett hallgatták ki őket. A szervezet múltbéli elismertségével kapcsolatban tettek fel nekik kérdéseket, Mária Terézia diplomájára és egyéb olyan ügyekre vonatkozólag, amikről nem rendelkeztek beható ismeretekkel. Gyárfás, mikor erről tudomást szerzett, felkereste az ügyészt, hogy felajánlja, ő, mint illetékes, válaszol a kérdésre, és hogy megtudja, »valamilyen bünyügyi eljárás van folyamatban? Azt válaszolta, hogy az államtitok.« Ez volt az egyedüli válasz, amit kapott. Ez után nagyon megdöbbenett, hogy egy román képviselő a már megszűletett vádiratból idézett az övét megelőző felszólalásban.” Forrás: *Az Erdélyi Katolikus Státus a Szenátus előtt*, Cluj, Különnyomat az *Erdélyi Tudósító* 5. számából, 1932, 13.

lapította meg, hogy a Státusnak semmiféle törvényes vagy kánonjogi megalapozása nincs. Sőt mi több, veszélyes a román államra nézve, ezért megszüntetendő, emiatt elkobzandó vagyona pedig a román államra, részben a román ortodox egyházra száll, illetve azt a kolozsvári egyetem költségeinek fedezésére kell fordítani. Ghibu a következőképpen fogalmaz:

Az eddig elmondottak alapján, figyelembe véve, hogy Románia és a Szentszék között megkötött konkordátumot követően az Erdélyi Római Katolikus Állam néven ismert szervezet, amelynek soha nem volt jogi léte, minden jelentőségét elvesztette.

Tekintettel arra, hogy azok az okok, amelyek miatt a korábbi magyar kormányok megtúrták ezt a szervezetet, ma már nem létezhetnek.

Figyelembe véve, hogy ez a szervezet, amely az országos kultúra fejlesztésére kiutalt hatalmas közvagyonot és közpénzeket minden ellenőrzés nélkül és saját akarata szerint a tulajdonoshoz méltó követeléssel kezel, veszéllyé vált az állam biztonságára nézve, azon a véleményen vagyunk, hogy a Román Államnak tagadhatatlan joga van arra, hogy véget vessen ennek az anakronisztikus és veszélyes szervezet létezésének és minden tényleges megnyilvánulásának.

Ennek jegyében, az Oktatási és Vallásügyi Minisztérium által létrehozott bizottság az 52202-1931. sz. rendelet alapján, minekutána alaposan és lelkiismeretesen megvizsgálta a Római Katolikus Állam és véglegesen rögzítette annak helyzetét a fent felsoroltak mellett, az alábbi következtetésekre jutott:

A Trianoni szerződés 45. cikke alapján a volt Magyar Állam minden jogának helyébe lépő Román állam miniszteri határozattal átveheti az Erdélyi Római Katolikus Állam több évtizede jogellenesen birtokolt vagyonát annak érdekében, hogy azokat a birtoklásukra jogosult szervekre bízzák.

A jogi személyekről szóló törvény vagy más hasonló törvény előírásai alapján nincs szükség a Katolikus Állam felosztatására, mivel az említett szervezet nem rendelkezik jogi személyiséggel, következésképpen összejövetelei egyszerűen megtilthatók.

A javak átvételét az Oktatási és Vallásügyi Minisztérium megbízott képviselője végzi, akit a Román Állam szükséges szervei segítenek.

Az átvételt követően egy szakemberekből álló bizottság esetről esetre megvizsgálja a szóban forgó javak állapotát, és javaslatot tesz a minisztériumnak arra, hogy miként lehetne ténylegesen felhasználni az egyes javakat a Katolikus egyház, a Kolozsvári egyetem és a Román állam egyházi és törvényes szervei javára.

Jelen határozatot, a végén szereplő következtetésekkel együtt az Oktatási és Vallásügyi Minisztérium által felállított Történelmi Jogi Bizottság Bukarestben, 1931. június 15-én tartott utolsó ülésén egyhangúlag és véglegesen megállapította.²³⁶

A jelentés azt is bizonyítja, hogy Ghibu volt megbízva azzal, hogy a magyaroktól a kolozsvári egyetemet a románok számára átvegye. Az viszont problémát jelentett, hogy bizonyos ingatlanokat és alapokat (amelyek az egyetemet illették, és a Státus is csak a szokásjog alapján rendelkezett felettük) hogyan mentsen át az új impérium számára, így ezek átvétele későbbre tolódott.²³⁷

A jelentés második részében a román államnak a Státus jogi helyzetével kapcsolatban teendő mihamarabbi fellépését sürgeti. Az általa vágyott felszámolást célzó döntés meghozatalának megkönnyítése érdekében a konkordátumra hi-

²³⁶ Eredetiből fordította: Józsa Klára Lídia. Az eredeti szöveg a következő: „În baza tuturor celor spuse până acum, considerând că în urma Concordatului încheiat între România și Sf. Scaun, organizația cunoscută sub numele Statul romano-catolic ardelean, și care nu a avut niciodată o existență de drept, și-a pierdut orice rost și în fapt, Considerând că motivele care au determinat pe fostele guverne ungare, să tolereze această organizație, nu mai pot exista astăzi, Considerând că această organizație, care administrează cu pretenția de proprietar, fără nici un control și după bunul plac, averi și fonduri publice enorme cu destinația culturală regnicolară, a devenit un pericol pentru siguranța Statului, – suntem de părere că Statul Român are în mod netăgăduit dreptul să facă să înceteze orice existență și manifestație în fapt a acestei organizațiuni anacronice și periculoase.

În această ordine de idei, Comisiunea instituită de Onor. Minister de Instrucție și Culte, prin ordinul Nr. 52202–1931, după ce a examinat în mod amănunțit și conștiincios, întreaga problemă a statusului romano-catolic și i-a fixat definitiv situația în cele mai sus expuse, a ajuns la următoarele concluziuni:

Statul Român, substituit în virtutea articolului 45 din Tratatul de la Trianon, în toate drepturile fostului stat Ungar, poate lua asupra sa, prin Decizie ministerială, bunurile deținute timp de câteva decenii, în mod ilegal, de către Statul romano-catolic ardelean, pentru a le încredința organelor în drept să le posedă.

De o disolvare a Statului catolic, conform prevederilor Legii persoanelor juridice sau altei legi anloage, nu este nevoie, întrucât zisa grupare nu are personalitate juridică și, în consecință întrunirile ei pot fi simplu interzise.

Preluarea bunurilor, se va face printr-un delegat al Ministerului de Instrucție și Culte, care va fi ajutat de organele necesare ale Statului Român.

După preluare, o comisiune de specialiști va examina, caz de caz, situația bunurilor în chestiune, și va propune Ministerului modul de afectare de fapt a fiecăruia din ele în favorul organelor canonice și legal constituite ale Bisericii catolice, a Universității din Cluj și a Statului Român.

Prezentul elaborat, dimpreună cu concluziunile de la sfârșit, s au stabilit, în unanimitate și definitiv, de Comisiunea istorică-juridică, instituită de Ministerul Instrucțiunii și al Cultelor, în ultima sa ședință, ținută la București, 15 Iunie, 1931.” Forrás: Onișfor Ghibu: *Acțiunea catolicismului unguresc și a Sfântului Scaun în România întregită*, Cluj, Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, 1934, 122–123.

²³⁷ Fritz László: Ghibu Onișfor: Egy anakronizmus és egy kihívás, *Magyar Kisebbség*, XI. évf., 1932/3–4, 107.

vatkozik. Konkrétan arra, hogy a nevezett megállapodás külön nem említi a Státust a római katolikus egyház intézményei és szervezetei között.

A harmadik részben Ghibu azt állítja, hogy sem a Szentszék, sem a Népszövecség nem léphet fel a fentebb említett bizottság határozatával szemben, hiszen az – az összes témába vágó törvényt és jogalapot tiszteletben tartva – vissza fogja állítani a gyulafehérvári egyházmegyében az egyetemes katolikus egyház kánonjogra épülő működését. Ezen a jogszerű működésen (legalábbis a román szerző szerint) a 18–19. századi osztrák és magyar politika csak rontott. Ezenkívül orvosolja az erdélyi katolicizmusnak azt a problémáját is, hogy vallási célok helyett a magyar fél politikai célkitűzéseinek eszközeiként használta fel a híveket – a jelentést megelőző több mint egy évtizedben.

Ghibu úgy véli, hogy a Státus törvényességének teljes hiánya és a magyar irredenták által képviselt politikai kockázat arra készítette a román közhatalmi közegeket Kolozsvárra, hogy szükségesnek és jogosnak lássák a Státus feloszlata ellen tiltakozók megbüntetését is. Ugyanitt azt is olvashatjuk, hogy a kolozsvári egyetem három tanára is interveniált a pápánál a Státus megszüntetése ügyében, mondván, hogy az intézményt a katolikus egyházra nézve is veszedelmesnek tartják.

A jelentés ötödik része azt taglalja, hogy a bizottság által javasolt megoldás az erdélyi vallási felekezetek és etnikumok számára kiegyensúlyozott oktatási lehetőséget teremtené (természetesen a Kolozsvári Tudományegyetem által), mivel minden indokolatlan és megosztottságot keltő privilégiumot megszüntetne. Ezáltal a magyar értelmiség lojálissá válhatna a román államhoz, hiszen véget érne a Státus azon tevékenysége, mellyel a magyar kisebbséget az anyaország felé orientálta, és megszűnne a két nép közötti ezeréves szembenállás.

A hatodik rész arra utal, hogy a Státus megszüntetése az erdélyi katolikusok számára is pozitív fejlemény lenne, mert a gyulafehérvári püspökség régi törvényes helyzetéhez térhetne vissza. Erre épülve pedig ráléphetnének a konszolidáció útjára, melyről letaszította őket a Státus magyar nacionalista politikai célokra való felhasználása.²³⁸

Az ezt követő hetedik, befejező rész arról értekezik, hogy a korábban a Státus hatáskörébe tartozó iskolák és alapok a továbbiakban a román uralkodó legfőbb kegyúri jogának a részét képezik. Ennek tudatosítása végre talán véglegesen meg fogja győzni az ország kormányát a kérdés mihamarabbi rendezésének szükségességéről. A bizottságnak legkevésbé sem érdeke konfliktusba keveredni a Szentszékkel, és a Státussal kapcsolatos vizsgálatai során figyelembe veszi az összes témába vágó jogot és irodalmat, valamint számos irattárban (például a

²³⁸ Fritz: *Ghibu*, 108–111.

minisztériumok, az egyetem vagy a kolozsvári ortodox püspökség irattáraiban) kíván kutatásokat végezni.

Zárásként ismerteti a bizottság által feldolgozott anyagot, majd tizenhárom fejezetben a bizottságnak az Erdélyi Római Katolikus Státussal kapcsolatban tett konklúzióit. A bizottsági vélemény két részre oszlik, értelemszerűen a magyar uralom és az impériumváltás szemszögéből írja le a Státus államjogi helyzetét.

A magyar impérium alatt – a konklúzió szerint – a protestáns alapon történő szerveződés megalakulásakor a fennálló állami és egyházi törvényeket figyelmen kívül hagyták. Maga a magyar király is inkább csak megtűrte, mint elfogadta a szervezet létét, sőt, a Szentszék sem hagyta jóvá azt. A Státus által kezelt alapok birtokjoga pedig több mint bizonytalan.

Az 1918. december 1-i impériumváltást követően a Státus – a román fél megfelelő, pontosabban megszigorító intézkedéseinek híján – szabadon alakíthatta ki működését. Ez ahhoz vezetett, hogy az 1920–1923. évi státusgyűlést követően Majláth Gusztáv Károly gyulafehérvári püspök – a jótékonyság álarca mögött a román állammal és a királlyal szemben – önálló magyar nemzeti és politikai szervezetet teremtett magának. A továbbiakban a Státus bel- és külföldön egyaránt fellépett a magyar igények mellett. Önállósága 1930-ban érte el csúcspontját, amikor is az utolsó gyűlésén megalakított egy teljesen új vallásügyi szervezetet. Tette mindezt a román vallásügyi minisztérium tudta és beleegyezése nélkül.

E „renitensnek” aposztrofált viselkedés tükröződik a bizottság jelentésének azon pontjaiban, amelyek a Státusnak a román uralom alatti működését tárgyalják. A jelentés felfogása szerint a Státus létezésének nincs törvényes alapja sem történetileg, sem a fennálló román törvények értelmében. Ráadásul óriási vagyont kezelt a román állam kárára. Emellett a helyi, különösen a kolozsvári értelmiség körében erősítette a magyar nacionalizmust. Ennek hatására a kolozsvári egyetem görög- és római katolikus oktatói tiltakozással fordultak a pápához.²³⁹

A bizottság ennek megfelelően a Státus megszüntetését tekintette az egyetlen jó megoldásnak. Az általa kezelt javakat pedig – a már fentebb részletezett módon – a román állam, az ortodox egyház és a kolozsvári egyetem szerveinek támogatására kívánta felhasználni.

A román kormány kereste a kapcsolatot a Szentszékkal is, mivel annak tagjai tisztán látták, hogy a katolikus magyarság jogi törekvéseinek megbénítására az egyik leghatékonyabb eszköz egy Rómával való hivatalos megegyezés lenne, amihez minden katolikus polgárnak tartania kell magát. Az 1932-ben kezdődő tárgyalások olyan pontokat érintettek, mint a Státus jogi személyiségi volta, a

²³⁹ Uo., 112–116.

görögkatolikusokkal való szorosabb összefonódás (úgy mint a közös ellenőrzés kérdése vagy a kolozsvári egyetem melletti katolikus templom átadása), illetve a legérzékenyebb pont: a vagyonkezelés kérdése.

A Státus vagyonát a kormány álláspontja alapján a görögkatolikusok tulajdonának is kellett tekinteni, amit a Státus megbízottjai – Balázs András és Gyárfás Elemér – a tárgyalásokon elutasítottak. A görögkatolikusok – Suciu érsek állásfoglalása alapján – nem kívánnak rendelkezni a vagyon felett.²⁴⁰

Végül 1932. május 30-án jött létre az *Accord* (Római Egyezmény),²⁴¹ ami szerint az Erdélyi Római Katolikus Státust felszámolják, és helyette a gyulafehérvári római katolikus püspökség Egyházmegyei Tanácsa az illetékes, immáron nem különálló jogi személyként, amely a bukaresti érsekkel együttműködve, és a román állam felügyeleti szervei alatt kezeli a vagyonát.

4. kép. Balázs András (1869–1956), erdélyi magyar római katolikus lelekes, jogtörténész, státusi referens.²⁴²

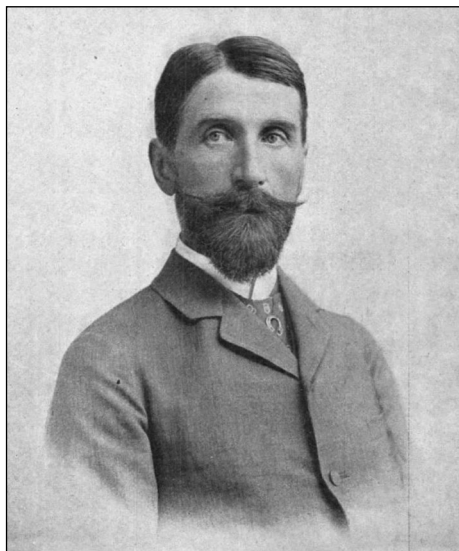
²⁴⁰ Sas Péter: Az erdélyi Római Katolikus Státus, *Egyháztörténeti Szemle*, III. évf., 2002/2, 66–73.

²⁴¹ Magát a dokumentumot a román törvényhozás nem cikkelyezte be. Csúpan miniszteri rendeletként tették közzé a hivatalos lapban (*Monitorul Oficial*, 1932. augusztus 3., 180. szám). Lásd: Nagy: *A kisebbségek*, 103.

²⁴² A kép forrása: Múcsarnok tavaszi tárlatáról – Hosszu Márton: Balázs András arcképe, *Pász-tortúz*, XV. évf., 1929/7, 155.

5. kép. Csorba Ferenc (1862–1949), jogász, vallás- és közoktatásiügyi államtitkár.²⁴³

6. kép. Forster Gyula (1846–1932), a Műemlékek Országos Bizottságának elnöke.²⁴⁴

²⁴³ A kép forrása: Hofbauer Aladár: Adatok a kultuszminisztérium történetéhez, *Néptanítók Lapja*, LXIII. évf., 1930/7–8, 24.

²⁴⁴ A kép forrása: Szüry Dénes: Forster Gyula, *Vasárnapi Ujság*, XLVII. évf., 1900/22, 1–2.

7. kép. Kosutány Ignác (1851–1940), jogász, egyházjogász, kolozsvári egyetemi tanár.²⁴⁵

8. kép. Majláth Gusztáv Károly (1864–1940), erdélyi (gyulafehérvári) püspök.²⁴⁶

²⁴⁵ A kép forrása: *Erdélyi Lapok*, V. évf., 1912/25, 1.

²⁴⁶ A kép forrása: Cs. A.: Gróf Majláth Gusztáv, *Vasárnapi Ujság*, XLIV. évf., 1897/7, 1–2.

9. kép. Raymund Netzhammer (1862–1945), bukaresti római katolikus érsek.²⁴⁷

²⁴⁷ A kép forrása: Soroceanu Alina: Raymund Netzhammer – Erzbischof von Bukarest 1905–1924, *Deutsches Kulturforum östliches Europa*, 2003/9.

AZ ERDÉLYI VILÁGI KATOLIKUSOK HELYZETÉRTÉKELÉSE AZ IMPÉRIUMVÁLTÁS UTÁN (1921)²⁴⁸

A MEMORANDUM²⁴⁹

Az erdélyi katolikusok a románok konkordátum-javaslatára reagálva fogalmazták meg 1921-ben a Memorandumot, amelyben a javaslatra vonatkozó ellenvételeiknek adnak hangot, megfogalmazván eközben egyházuk és közösségük körülményeit is. Maga a Memorandum három jól elkülöníthető részből áll. Az első a Szentatyá, XV. Benedek korban szokásos megszólítása. A számunkra igazán lényeges szakasz a második. Ezen belül a levél írói nyolc pontban foglalják össze kéréseiket, és azok indoklását. Végül a befejezésben – az illő záróformula előtt – még egyszer összegzik az egyházukat veszélyeztető állami törekvéseket.

A dokumentum elején a szerzők elismerik, hogy a Szentatyát nemcsak egy egyházmegye, hanem az egész világegyház gondjai terhelik, különösen igaz ez a világegés utáni viszonyok közepette. Ugyanakkor bíznak abban, hogy kérésük meghallgatásra talál, hisz hazájuk, Magyarország, és különösen Erdély neve a történelemben összeforrt a nyugati kereszténység és civilizáció védelmével.

A kifejtés első pontjában a magyar történelem és a pápák kapcsolatát tárják fel. A sort IX. Gergellyel kezdik, aki 1241-ben a tatár támadás idején az egész keresztény világot támogatásra szólította fel. Nagy Lajos környező országok eretnekei ellen vette fel a harcot. Felidézik, hogy a 15. század pápái is rendszeresen segítették a Hunyadiak törökellenes harcait, majd a török időkben sem apadt el a pápai támogatás. Különösen így volt ez Buda visszafoglalása és a török kiűzése kapcsán. Erdélyben ennek érdekében VIII. Kelemen sok anyagi áldozatot hozott. Külön megemlékeznek Malaspina pápai nuncius tevékenységéről Vitéz

²⁴⁸ Eredeti formájában megjelent: Sarnyai Csaba Máté: Az erdélyi katolikusság „kiáltó szava” a pápához (1921). A román konkordátum-javaslat és az erdélyi hívek reagálása, *Székelyföld*, XIII. évf., 2009/9, 89–99.

²⁴⁹ Az erdélyi világi katolikusok memoranduma (1921): Az erdélyi világi katolikusok memoranduma az Apostoli Szentszékhez, in *A román konkordátum-javaslat*, Budapest, Pallas, 1921. (Az 1921-es román konkordátum-tervezet – a hozzáfűzött megjegyzésekkel – és az itt bemutatott memorandumot kötetünk függelékében egészében közöljük. Továbbiakban: *Memorandum*.)

Mihály havasalföldi vajda 1599-es támadása idején. A történelmi példák alapján bíznak abban, hogy az egyház most sem hagyja magára Erdély katolikus népét.

A Memorandum második pontjában a világháború utáni „szörnyű időköt” mutatják be. Mindenekelőtt azt sérelmezik, hogy Wilson amerikai elnök 1918-ban közzétett 14 pontját nem tartják be. Ez különösen vonatkozik azokra a részekre, amelyekben azt taglalja, hogy a háború alatt felmerült területi kérdéseket az ott élő lakosság javára, és nem kizárólag a győztes felek érdekében kell megoldani. Erdélybe román csapatok vonultak be, és a nagyszebeni román Kormányzótanács (Consiliul Dirigent) vette át a hatalmat. Ez a testület igyekezett megátolni a Szentszék és a magyar egyházmegyéek érintkezését. Megemlítik, hogy Majláth Gusztáv Károly püspököt a román hatóságok rendszeresen zaklatták, letartóztatták, illetve számos papját bebörtönözték. A forrás szerint hívek ezreit hurcolták el vád és ítélet nélkül, sokakat halálra botoztak vagy agyonlőttek. Az erdélyi egyházi vezetők óvást is emeltek a jogtalanságok miatt a nagyszebeni Kormányzótanácsnál, de hiába hivatkoztak az 1918. december 1-jén tartott gyulafehérvári román népgyűlés döntéseire. A határozatok III. szakaszának 1., 2. és 4. pontja a következőt mondta ki: „1. Teljes nemzeti szabadság az együtt-lakó népek számára. Minden népnek joga van a maga neveléséhez és kormányzásához saját anyanyelvén, saját közigazgatással, saját kebléből választott egyének által. 2. Egyenlő jog és teljes autonóm felekezeti szabadság az állam összes felekezetei számára. 4. Korlátlan sajtó-, egyesülési és gyülekezési szabadság; minden emberi gondolat szabad terjesztése.”²⁵⁰

Az erdélyiekben némi remény támadt, amikor 1919. december 9-én Párizsban a szövetséges hatalmak és Románia kisebbségi egyezményt kötött, amely a Magyarországól elszakított egyházak helyzetét is élhetőbbé tette volna.

Minden román állampolgár faji, nyelvi vagy vallási különbözőség nélkül a törvény előtt egyenlő és ugyanazokat a polgári és politikai jogokat élvezi. Vallási, hitbeli vagy felekezeti különbség a polgári és politikai jogok élvezete, így nevezetesen: nyilvános állások, hivatalok és méltóságok elnyerése vagy a különféle foglalkozások és iparok gyakorlása tekintetében egyetlen román állampolgárra sem lehet hátrányos.²⁵¹

– áll a dokumentumban. Ezeket a cikkelyeket a román közigazgatás tudatosan nem tartotta be.

A román kormány konkordátumot készült kötni a Szentszékkal. Ez jelentősen befolyásolta volna a főként magyar ajkú erdélyi katolikusok helyzetét. Ez a

²⁵⁰ Pomogáts Béla: *Változó Erdély*, Budapest, Lucidus, 2001, 169.

²⁵¹ Nagy: *A kisebbségek*, 219.

szándék és a szerződéstervezet az érintettek tudomására jutott, a benne foglaltak azonban kevésbé találkoznak a Memorandum aláírói által képviseltek valódi érdekeivel. Éppen azért fordultak Krisztus földi helytartójához, hogy hallja meg hangjukat, és fontolja meg javaslataikat.

A harmadik pontban arra térnek ki, hogyan kívánja a román hatalom a fennhatósága alatt álló területeken a katolikus egyház szervezetét átalakítani: a bukaresti latin érsekség alá tartozna a jászvásári és a csernovici püspökség, a nagyváradi püspökséget megszüntetnék, a hívek pedig a csanádi püspökség fennhatósága alá kerülnének. A szatmári püspökséget szintúgy fel akarják számolni, a *juris dictio*ja alá tartozókat pedig az erdélyi egyházmegyéhez csatolnák. A csanádi és az erdélyi egyházmegyét kivennék a kalocsai érseki egyháztartományból.

Az erdélyi katolikusok tudták, hogy az új egyházkormányzati rendezésben egyházjogi okokból nem lehet döntő szavuk, de hangot kell adniuk a változtatásokkal kapcsolatos aggályaiknak. Véleményük szerint az új hatalom ezzel alapvetően sértené meg e több száz éves egyházi szervezet érdekeit. Úgy vélték, hogy már az is sokat árthatna, ha a csanádi és az erdélyi egyházmegye elkerülne a kalocsai érseki tartományból, hiszen annak bírósága pártatlan fórumot jelentett a híveknek. Legfőképp azonban a nagyváradi és a szatmári püspökség megszüntetésének szándékát sérelmezték. E két egyházmegye nagy múltra tekint vissza: az előbbi Szent László alapította 1080-ban, a másodikat pedig 1804-ben hozták létre. Nem csupán a történelmi múlt okán tiltakoztak ez ellen a javaslat ellen, hanem az egyházi adminisztráció nehézkessé válása miatt is. Magyar területről több mint egymillió katolikus került Romániához, ők nagy területen szétszórva éltek. A tervezet szerint a sok hívőt csak két püspök kormányozná, ez pedig szemben állna a Szentszék 343. kánonjában előírtakkal, amely az adminisztráció egyszerűsítése és a vizitációk hatékonysága érdekében megosztotta a túlságosan népes egyházmegyéket.

A Memorandum írói szerint azért volna szükség az eredeti állapotok fenntartására, mert a katolikusok száma egyre jobban nőni fog, hiába is próbálja majd ezt megakadályozni a román hatalom. Sérelmesnek tartották azt is, hogy amíg a két fent említett püspökség megszűnne, addig Suceavában a kevés bukovinai ruthén hívó számára egy ruthén püspökséget alapítanának, míg Bukarestben görögkatolikus érsekséget állítanának fel, annak ellenére, hogy a fennhatósága alá tartozó hívek a Kárpátokon innen élnek. Ugyanakkor a római katolikus hívők azt is jelzik, hogy mivel a két említett egyházmegye területe magyar és cseh uralom alá is esik, Románia egyedül nem jogosult egyoldalú szerződést kötni ezekre vonatkozólag Rómával.

A következő pontban a püspökválasztás módjának tervezett megváltoztatása ellen tiltakoznak. A görögkatolikus szertartású főpapokat az illetékes egyházmegyei zsinat választaná, a Szentszéknak csak a megerősítés maradna. A 17. századtól az erdélyi római katolikus püspöki szék betöltése a Római Katolikus Státus, a római katolikus autonómia közreműködésével történt. Az autonómia jelöltje volt például Antalfi János²⁵² és Rudnay Sándor²⁵³ is. Az adott pillanatban a főkegyúri jogot nem gyakorolták, ezért nemcsak az erdélyi püspökség autonómiájának kellene újraélednie, hanem a többi romániai katolikus egyházmegye tervbe vett autonómiájának jogai között is szerepeltetni kell a püspökjelölés jogát.²⁵⁴ Így a katolikus hívek nem vesztik el azon jogukat, hogy főpásztorukat ők javasolják Rómának, hiszen az érintettek tudják a legjobban, kik lennének a legalkalmasabbak az egyházmegye vezetésére, kik ismerik legjobban nyelvüket, szükségleteiket. A Memorandum szerzői megemlítik, hogy nem szeretnének olyan helyzetbe kerülni, mint Moldvában és Havasalföldön élő katolikus hitsorsosaik, akiknek 80%-a magyar ugyan, de már olyan főpásztoruk van, aki magyarul sem tud, templomaik „elrománosultak”, számuk pedig egyre jobban fogy.

Az ötödik pontban a katolikus egyházi és alapítványi birtokok kisajátításáról esik szó. A román konkordátum-javaslat szerint a katolikus egyház és annak módosabb hívei lényegében földönfutókká válnának. Már korábban, 1918-ban is román forradalmárok fosztogatták az egyházi és az alapítványi birtokokat. 1919-től pedig az egyházi, alapítványi és földesúri ingatlanokat csekély összegeért, holdanként 10–80 koronáért kényszerbérletek céljaira parcellázták fel. Ezekhez azonban római katolikus magyarok nem, csak többségükben ortodox románok juthattak hozzá. Az új, 1921-es agrártörvény szerint pedig holdanként 300–500 lejről szóló, 5%-kal kamatozó hitellevelet kap a birtokos, ami igen kevés, megélni lehetetlen belőle. Ez az szerzők szerint nem földreform, hanem a katolikus magyarság ellehetetlenítése. Kéri XV. Benedeket, hogy próbálja ezt megakadályozni, vagy legalább arra rávenni a román illetékeseket, hogy a felosztásra kerülő katolikus egyházi javak csak az illető egyházmegyéek földnélküli római katolikus hívei között legyenek szétosztva.

A hatodik pontban az oktatásüggyel foglalkoznak. Rámutatnak, hogy a román javaslatból hiányzik az új katolikus iskolák alapításának joga, amit már a párizsi

²⁵² Antalfi János (1644–1728), megyéspüspök.

²⁵³ Rudnay Sándor (1760–1831), Erdély püspöke, esztergomi hercegprímás.

²⁵⁴ „Méltányosnak úgy találnák, hogy a püspökjelölést, az arra alkalmas egyházmegyei bizottságok, melyek a papság és a laikusok 24 tagú állandó testületéből állnak, abszolút szótöbbséggel hármas kandidáció formájában ejtsék meg az Apostoli Szentszék előtt.” *Memorandum*, 92.

konvenció is kimondott.²⁵⁵ Kifogásolják, hogy csak az erdélyi és a szomszédos részek katolikus iskoláiról esik szó, és nem az összes kisebbségi iskoláról. Nem biztosítja továbbá a román javaslat az oktatás nyelvének szabadságát, amit már az 1868-as magyar kisebbségi törvény is biztosított a román iskoláknak a magyar állam akkori területén.²⁵⁶

A román konkordátum-javaslat az állami iskolák tanulmányi rendjéről se szól semmit, csupán általánosságban fogalmazza meg a katolikus egyházi iskolák igazgatási jogát és saját nyelvük használatát. Az a román követelés, hogy az állami iskolák tanulmányi rendjéhez alkalmazkodjanak a katolikusok iskolái is, azért sem elfogadható, mert ezzel jelentős mértékben visszaesne az iskolák művelődési színvonala. A párizsi konvenció 10. cikkelye²⁵⁷ csak annyit mond ki, hogy biztosítani kell a román nyelv tanítását, de mást nem, azaz a magyar mint oktatási nyelv szabad használata megilleti a magyar iskolákat. Itt kell hozzátenni, hogy a korábban említett 1868-as nemzetiségi törvény értelmében az akkor többségi magyar nyelvet még tantárgyként sem kellett oktatni.

Sérelmes volt a katolikus magyarságnak az is, hogy a javaslat értelmében a magyar iskolák nem kapnak éves államsegélyt sem. A háború előtt a román iskolák részesültek ebben, pedig a románság az adott időszakban jóval kevesebb adót fizetett be, mint a román impérium alá került magyarság. Azt, hogy az államsegély nem Románia belügye, a párizsi konvenció 10. cikkelye is rögzíti.²⁵⁸

²⁵⁵ A párizsi konvenció 9. cikkelye a következőképpen fogalmaz: „[a]zok a román állampolgárok, akik faji, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartoznak, jogilag és ténylegesen ugyanazt a bánásmódot és ugyanazokat a biztosítékokat élvezik, mint a többi román állampolgárok. Nevezetesen hasonló joguk van saját költségükön jótékonyági, vallási vagy szociális intézményeket, iskolákat és más nevelőintézeteket létesíteni, igazgatni és azokra felügyelni, azzal a joggal, hogy azokban saját nyelvüket szabadon használhatják és vallásukat szabadon gyakorolhatják.” Nagy: *A kisebbségek*, 219.

²⁵⁶ Az 1868. évi népiskolai törvény 38. tc. 58. §. a következőképpen fogalmaz: „[m]inden növendék anyanyelvén nyerje az oktatást, a mennyiben ez a nyelv a községben divatozó nyelvek egyike. Vegyes ajkú községben ez okból oly tanító alkalmazandó, a ki a községben divatozó nyelveken tanítani képes. Népesebb községekben, a hol többféle nyelvű lakosok tömegesen laknak, a meny nyire a községereje engedi, különböző ajkú segédtanítók is választatnak.” Forrás: <https://net.jogtar.hu/ez-er-torveny?docid=86800038.TV> (Letöltés: 2024. augusztus 7.)

²⁵⁷ A párizsi konvenció 10. cikkelye kimondja: „[o]lyan városokban és kerületekben, ahol nem román nyelvű román állampolgárok jelentékeny arányban laknak, a román Kormány a közoktatásügy terén megfelelő könnyítéseket fog engedélyezni avégből, hogy ily román állampolgárok gyermekeit az elemi iskolákban saját nyelvükön tanítsák. Ez a rendelkezés nem akadályozza a román Kormányt abban, hogy a román nyelv oktatását az említett iskolákban kötelezővé tegye [...]” Nagy: *A kisebbségek*, 219.

²⁵⁸ A párizsi konvenció 10. cikkely, második bekezdés szerint: „[a]zokban a városokban és kerületekben, ahol jelentékeny arányban laknak faji, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartozó román állampolgárok, ezeknek a kisebbségeknek méltányos részt kell biztosítani mindazoknak az összegeknek élvezetéből és felhasználásából, amelyek a közvagyon terhére állami, községi vagy más költségvetésekben nevelési, vallási vagy jótékony célra fordíthatnak.” Uo.

Eszerint a vallási kisebbségek a nevelési célokra az évi költségvetés terhére kapnak segítyt. Aggodalmas volt továbbá, hogy a román kormány nem törekedett arra, sőt kifejezetten akadályozni igyekezett azt, hogy katolikus diákokat katolikus tanárok tanítsanak. Még a kántorjelöltek sem tanulhattak magyar énekeket, hogy később a magyar híveknek magyarul énekelhessenek.

Ebben a pontban igyekeznek cáfolni azt az Erdély Romániához csatolását igazolni akaró román történelmi tévedést, amit a mai kor dákoromán kontinuitás néven emleget. Vagyis azt, hogy a hivatalos román propaganda állításával ellentétben itt semmilyen visszacsatolásról nincs szó, mivel Erdély sohasem állt román fennhatóság alatt. Azt a gyakran emlegetett érvet, hogy Erdély lakossága már 1599-ben alattvalói esküt tett volna Mihály vajdának, azzal utasították el, hogy amennyiben ez egyáltalán megtörtént volna, akkor is csak a magyar király helytartójának, és nem a havasalföldi vajdának szólhatott volna az eskü.

A hetedik pontban kéri a pápát, hogy vegye védelmébe az erdélyi katolikus autonómiát. Ez az intézmény akkor alakult ki, amikor a protestánsok többségben voltak Erdélyben, és a katolikus egyház léte veszélyben forgott. Ezt az autonómiát biztosította az 1918-as gyulafehérvári román népgyűlés és a párizsi konvenció 11. cikkelye is. Az erdélyi katolikus autonómiának századok óta vagyona is van, mely 27 293 hold szántó, erdő és legelő. Ebből a vagyonból építettek templomot, hajlékot a plébánosoknak, iskolákat, lelkészeket, tanítókat javadalmaztak, illetve diákokat oktattak belőle.

A nyolcadik pontban az erdélyi katolikusok képviselői azokat a problémákat összegzik, amelyek a román konkordátum-javaslatból szerintük kimaradtak. Ilyen a katolikus szervezetek egyesülési, gyülekezési, tanácskozási és döntéshozatali jogának elismerését, vagy az istentiszteletek rendjét a román hatóságok beavatkozásaitól védő rész. Nincs szó a templomépítés, díszítés, restauráció szabadságáról sem. Nélkülözniük kell a sajtótermékek írását és behozatalát engedélyező cikkelyt is. A katolikus sajtótermékek *de facto* ki vannak tiltva Erdélyből, míg például a bolsevista lap, az *Új Ember* megjelenhet. Nincs biztosítva az a joguk sem, hogy a külföldi katolikus szervezetekkel érintkezhessenek, vagy tagjaikká válhassanak. Nem említi a javaslat a vegyes rítusú házasságkötésre vonatkozó vitás kérdéseket, ahogy nem szól a római katolikus vallásra való szabad áttérés jogának biztosításáról sem. A katolikus egyházi személyek adózási immunitásának elvét és a katolikus intézményeket, könyvtárakat, múzeumokat, temetőket, alapítványokat érintő, 1918 előtt élvezett adókedvezményeket sem említi. Végül ez a konkordátum-javaslat az örmény és a görög–magyar szertartású gyülekezetek jogait sem biztosítja.

A Memorandum záró része összegzi az erdélyi katolikusság impériumváltás utáni sérelmeit. Az új hatalom nem védi a katolikus iskolák szabadságát, sőt

korlátozza azt, nem tiszteli az egyház birtokjogát, és közvetlenül is sanyargatja a katolikusokat. A román állam, illetve a hatóságok tevékenysége nincs összhangban sem az egyetemes egyház törvénykönyvének számos cikkelyével, sem a párizsi konvenció említett passzusaival, de még az 1918. decemberi gyulafehérvári román népgyűlés határozataival sem. Hisz az utóbbi két dokumentumban ígértek olyan alapvető vallási, nyelvi, oktatási és tulajdoni szabadságot garantáló jogokat, amelyekre az erdélyi katolikusok a fenti pontokban hivatkoztak. A gyakorlatban azonban az ígérek teljesítése elmaradt.

A befejezésben újra megszólítják a pápát, kérik, hogy segítsen megvédeni egyházukat a román ortodox egyház és állam fokozódó elnyomásától.

10. kép. XV. Benedek pápa (1854–1922).²⁵⁹

²⁵⁹ A kép forrása: Nicola Perscheid - Przystanek Historia: Info Pic/Getty Images: Info Pic, Közkincs.

A NEMZETI ÉS FELEKEZETI KISEBBSÉGEKET ÉRINTŐ JOGI KERETEK ALAKULÁSA ROMÁNIÁBAN (1918–1932)²⁶⁰

„A KONKORDÁTUMOK A KISEBBSÉGI JOGOK ELŐHARCOSAI NEM LEHETNEK”

A Vatikán konkordátum-politikája az első világháború után

Az első világháború után Romániában a kisebbségek vallási hovatartozásának megítélése az ortodox kereszténység origójából történt. Az elvben vallásszabadságban élő kisebbségek egyházaikat már csak mint „kultuszokat” tartották számon,²⁶¹ mivel Románia a Balkán ortodox centrumaként kívánt fellépni, így az összes többi vallási hagyományt igyekezett minél inkább háttérbe szorítani.²⁶²

1917-ben készült el a *Codex Juris Canonici*,

[...] benne az egyházi és világi hatalom egymáshoz való viszonya szisztematikusan szabályozva nincsen. Ez mutatja igazán, hogy a Szentszék is véglegesen elejtette az egyház és állam viszonyát illetőleg a középkorias felfogást és [...] minden államformát, mint szuverén közületi alakulatot ismerhet el, ha [...] „benne az uralom igazságos és az általános jólétet célozza”.²⁶³

Ebből a szemszögből vizsgálva a „konkordátum előfeltételül tehát bármely állam kikötheti, hogy ez a nemzetközi szerződés is az ő nemzeti állameszméjét egyes rendelkezéseivel elismerje”.²⁶⁴ Kérdés, hogy ha ezek a nemzeti érdekek az egyes államokban élő kisebbségek jogait sértik, akkor milyen álláspontot kell a Szent-széknek képviselnie. Erre nehéz választ adni, hiszen „[h]a a Szentszék az abszolút

²⁶⁰ Eredeti formájában megjelent: Sarnyai Csaba Máté: A nemzeti és felekezeti kisebbségeket érintő jogi keretek alakulása Romániában (1918–1932), *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, XXVII. évf., 2015/3–4, 49–61.

²⁶¹ Szász: *Státus*/1, 196.

²⁶² Keresztury: *A bukaresti patriárkátus*, 23–24.

²⁶³ Jakabffy: *A konkordátumok és nemzetkisebbségek*, 50.

²⁶⁴ Uo., 50–51.

krisztusi igazságosság érvényre juttatását kívánná [...], úgy aligha köthetne konkordátumot bármely modern állammal”.²⁶⁵

A Szentszék mégis szükségesnek látta a konkordátumok megkötését, hogy az egyház jogi viszonyai ne maradjanak kizárólag az államok hatáskörében. A kérdés ebben a helyzetben az, hogy milyen mércét kell követnie, Jakabffy Elemér szavaival élve: „hol találhatja meg a Szentszék azt a mérleget, melyre az egyes államok kívánta konkordátumi rendelkezéseket reá helyezheti [...]?”²⁶⁶ Ennek megválaszolásához a szerző a nemzetközi szerződéseket és a modern alkotmányokat tartja irányadónak.

Nem Románia volt az egyetlen ország, ahol az egyház és az állam viszonyát új alapokra kellett helyezni. Tudták ezt Rómában is: XV. Benedek pápa maga vetette fel a konkordátumok megkötésének szükségességét. Több állam is élt azzal a lehetőséggel, hogy ne csak saját törvényei, hanem egy nemzetközi egyezmény útján szabályozza kapcsolatát az ország területén működő katolikus egyházakkal.²⁶⁷ Főként azok, amelyek új határaikat a világháborút lezáró békének köszönhették. Ezeknek az országoknak saját függetlenségük kinyilvánítása és nemzeti érdekeik biztosítása volt az elsődleges céljuk, a konkordátumokat is ennek szellemében kötötték meg. A Szentszéknek tehát már a tárgyalások megindulásakor fel kellett tennie a kérdést, hogy a konkordátumi rendelkezések

[...] vajjon [...] a laikus, vagyis a kor uralkodó felfogása követelte igazságosságnak és jogelismerésnek megfelelnék-e vagy sem? [...] Ha már most a nemzeti állam ideológiájának elismerése mellett a Szentszék keresi azokat az elveket, melyek a ma érvényes általános felfogás szerint a nemzeti gondolat igazságos érvényesülésének határait mutatják a nemzetkisebbségekkel szemben, akkor ezeket az elveket [...] csak nemzetközi szerződésekben, vagyis a Párizsban megkötött ugynevezett kisebbségi szerződésekben és a Nemzetek Szövetségének ezekre vonatkozó felfogásában találhatja meg.²⁶⁸

– írja Jakabffy Elemér. Úgy véli továbbá, hogy „[a] konkordátumok kisebbségi jogok előharcosai nem lehetnek. A konkordátumoktól azonban megkivánhatjuk, hogy ne legyenek más nemzetközi szerződésekben elismert ilyen jogok feladói akkor, mikor a gyengébbeknek így elismert jogait az erősebbek csorbitani törekszenek.”²⁶⁹

²⁶⁵ Uo.

²⁶⁶ Uo., 52.

²⁶⁷ 1922-ben Lettország, 1925-ben Lengyelország, 1927-ben Litvánia. Lásd: Jakabffy: *A konkordátum*, 49; 1933-ban Németország. Lásd: Gyárfás Elemér: A német birodalommal kötött konkordátum, *Magyar Kisebbség*, XII. évf., 1933/19–20, 566.

²⁶⁸ Jakabffy: *A konkordátumok és a nemzetkisebbségek*, 52.

²⁶⁹ Uo.

AZ EGYES ÉRINTETTEK VISZONYA AZ ELHÚZÓDÓ TÁRGYALÁSOKHOZ

A tárgyalásokat az Averescu-kormány kultuszminisztere, Octavian Goga kezdte meg 1920-ban. Már az első évben legalább öt különböző tervezetet küldtek Rómába.²⁷⁰ Gogát Banu, majd Lăpădatu váltotta 1926-ig, 1927-ben pedig ismét ő utazott a Vatikánba, amikor is sor került a végül elfogadott szöveg részleteinek kidolgozására.²⁷¹

A megbeszélések hírére és a kiszivárgott részletekre minden érintett fél (a római katolikus magyar kisebbség, az ortodox románság, a román kormány és a görögkatolikus románok) másként reagált, mindenki a maga érdekei, elvárásai és félelmei szerint. Ezeket a tényezőket az érdekeltek csoportjain belül sem mindig látták egyformán.

A román állam viszonya ellentmondásos az egyházaival. Politikusainak keresztényellenes felfogása a francia politikai kultúra hatásából eredeztethető antiklerikális eszmék megvalósulásának gátját látja az egyházi autonómiákban. Az ortodoxiát az állam alárendeltjeként kezeli, az államvallás mint az állam egységének kifejezője jelenik meg: egységes nemzetállam egységes vallással. A kisebbségek kulturális és egyházi különállásukkal megbontják ezt az ideálisnak tekintett egységet,²⁷² különösen a görögkatolikus egyház léte: az állam ugyanis „olyan éknek tekinti, amelyet a román nép ellenségei annak idején azért vertek a román nép testébe, hogy megbontván vele vallásbeli egységét, szétrombolhassák nemzeti egységét is”.²⁷³ Ezért olyan kettős az állam viszonya ezzel a felekezettel. Egyrészt „a legnehezebb önvédelmi harcot kénytelen folytatni saját fennmaradásáért”,²⁷⁴ és azt követelték a hívektől, hogy forduljanak el Rómától. Másrészt viszont a római katolikusok rovására engedményeket kaptak. Az agrártörvény végrehajtásakor komoly birtokokhoz jutottak a többségükben a történelmi magyar egyházaktól kisajátított földekből.²⁷⁵ Ezenfelül minden püspökük helyet kapott a román parlament szenátusában.²⁷⁶

Mint korábban láttuk, Románia függetlenségének és területi annexiójának elismeréséért a politikai elitnek törvénybe kellett iktatnia a kisebbségek védelmét

²⁷⁰ Szász: *Státus*/2, 292.

²⁷¹ Pál Gábor: Konkordátum és a katolikus magyarság, *Magyar Kisebbség*, VII. évf., 1928/18, 678–679. (Továbbiakban: Pál: *Konkordátum*/1.)

²⁷² Szász: *Státus*/1, 193.

²⁷³ Jancsó Benedek: Kisebbségi magyar sors. A katolikus egyház helyzete Romániában, *Magyar Szemle*, 4. köt., 1928/4, 61.

²⁷⁴ Jancsó: *Kisebbségi*, 59–60.

²⁷⁵ Pál: *Konkordátum*/1, 686.

²⁷⁶ Jakabffy Elemér: A konkordátum, *Magyar Kisebbség*, VIII. évf., 1929/12, 442.

szolgáló nemzetközi egyezményt.²⁷⁷ Pontosan tudták azonban, hogy egységesítő – „elrománosító” – törekvések ezekkel a pontokkal nem egyeztethetők össze. Körültekintően kellett eljárniuk, hogy elkerüljék a nemzetközi bonyodalmakat, és hogy az elméletben elfogadott pontok gyakorlati áthágásáért ne kelljen felelniük a nemzetközi porondon. A legjelentősebb nyugati erkölcsi tekintéllyel, Rómával sem szerettek volna konfliktusba keveredni, miközben saját kisebbségi egyházpolitikájukat akarták jóváhagyatni a Szentszékkel. A cél olyan konkordátum megkötése volt, ami a lehető legkevesebb áldozatot követeli Romániától, ugyanakkor a lehető legtöbb előnyt biztosítja számára. A tárgyalások részletei nem kerültek nyilvánosságra,²⁷⁸ így minden érintett fél táborában nagy volt a bizonytalanság. Goldis²⁷⁹ volt kultuszminiszter a kedélyek megnyugtatósa érdekében igyekezett hangsúlyozni, hogy bár sokan nem örülnek a konkordátumnak, az hosszú távon nem jelent hátrányt Románia számára, ellenkezőleg, ez a lehető legjobb mód a kisebbségek panaszainak elhallgattatására.

Nem lett volna elégséges e szempontból egy egyszerű törvény [...] mert „ez csupán a román államnak egyoldalú ténye lett volna, a pápának, a katolikus egyház legfőbb tekintélyének nyilvánvaló és kifejezett hozzájárulása nélkül. Ez esetben [...] az irredenta agitáció egyenesen a román állam ellen irányult volna a vallási sérelmek ürügye alatt [...]”. A konkordátum azonban nehéz helyzetbe hozza az agitátorokat, mert ez nyíltan magán viseli a pápa jóváhagyását [...] és senki sem ismerheti el, hogy a romániai agitátorok jobb katolikusok volnának, mint maga a római pápa. E legfőbb tekintéllyel szemben el kell némulnia minden befeketésnek és rágalmazásnak.”²⁸⁰

Goldis szavai világosan mutatják, hogy a konkordátum megkötése miért volt érdeke a román kormánynak. Hogy mekkora sikert könyvelhetnek el általa, az attól függött, milyen hatékonyan tudják elkerülni, hogy számukra nemkívánatos engedményeket kelljen tenniük céljaik elérése érdekében.

A görögkatolikus egyház vezetői is ellentmondásosan viselkedtek. A megálapodás megkötését az impériumváltás után eleinte főként ők szorgalmazták.²⁸¹

²⁷⁷ Szász: *Státus*/2, 290.

²⁷⁸ Gyárfás Elemér: A Szentszék és az erdélyi katolikusok, *Magyar Kisebbség*, VII. évf., 1928/19, 720.

²⁷⁹ Vasile Goldis (1862–1934), a Román Nemzeti Párt és a Román Akadémia tagja.

²⁸⁰ Gyárfás Elemér: A konkordátum és az erdélyi katolikusok, *Magyar Kisebbség*, VIII. évf., 1929/12, 467.

²⁸¹ Metzger Márton: A konkordátum, *Magyar Kisebbség*, III. évf., 1924/22, 878.

Raymund Netzhammer bukaresti római katolikus érsek²⁸² írásából megtudhatjuk, hogy

[a] világháború után az erdélyi görög katolikus klérus főpapjai abban a hitben ringatóztak, hogy befolyásukkal sikerülni fog Bukarestben kedvező hangulatot teremteni a katolikus egyházzal való sokat emlegetett „únió” iránt. „Ezeket a reménységeket [...] az egyesültek Rómában is felkeltették.” [...] [G]yanakvóan és vádlóan tekintettek mindenkire Rómában, aki e szép remények megvalósulásában kételkedett.²⁸³

A görögkatolikus egyházi vezetők tehát Erdély román fennhatóság alá kerülése után azon munkálkodtak, hogy a görögkeleti románok is lépjenek unióra Rómával.²⁸⁴ A római katolikusokkal szemben viszont ellenségesen léptek fel, pedig összekötötte őket a pápához fűződő hűség, és a különböző mértékben, de mégis közösen elszenvedett hátrányos megkülönböztetés.²⁸⁵ A görögkatolikus egyházi vezetők „a római Szentszéket nem egyházas érzületből, hanem román nemzeti törekvések elősegítése céljából informálják”.²⁸⁶ A fent már hivatkozott Netzhammer érsek egy évtized elmúltával így értékelte a román görögkatolikus klérus törekvéseinek megvalósulását: „[m]a azonban, Nagy-Románia tizedik évében [...] maguk a görög katolikus románok is kénytelenek bevallani, hogy az akkori reményeknek a legcsekélyebb része sem teljesedett be. [...] [M]a Romániában az egyesülésre semmi kilátás sincs.”²⁸⁷

Az ortodox klérus álláspontja egyértelmű volt: Nagyváradon tartott kongresszusukon követelték, hogy a kormány szüntesse be a tárgyalásokat. 1927 tavaszán, mikor azok újra komolyabbra fordultak a Vatikánnal, Bukarestben gyűltek össze tiltakozni, mert „a konkordátum hivatalos formában megpecsételi a görög katolikus románság elszakadását”, és „alkalmat nyújt, hogy Róma katholizálja a románság többi részét is”.²⁸⁸ Az egyház vezetői nem akarták, hogy kormányuk szerződést kössön a Szentszékkal, hiszen ez ismét hangsúlyozta volna a tényt, amit szívesen figyelmen kívül hagytak volna: azt, hogy az ország területén nemzeti és vallási kisebbségek élnek.

²⁸² Netzhammer bukaresti római katolikus érsek politikai nyomásra kénytelen volt lemondani. A vele szembeni legfőbb kifogás az volt, hogy a konkordátum-tárgyalások során a katolikus érdekek védelmét a román nemzeti érdek elé helyezte.

²⁸³ A cikk a *Schönere Zukunft* című katolikus egyházi folyóirat 1928. április 8-i számában jelent meg. Lásd: Jancsó: *Kisebbségi*, 59.

²⁸⁴ Uo., 59–60.

²⁸⁵ Pál: *Konkordátum*/1, 688.

²⁸⁶ Uo., 804.

²⁸⁷ Jancsó: *Kisebbségi*, 59.

²⁸⁸ Szász: *Státus*/2, 292.

A római katolikus egyházmegyéek vezetői is igyekeztek minden lehetséges módon kifejezni tiltakozásukat a tervezet kapcsán. Glattfelder Gyula csanádi püspök memorandumot készített, Majláth Gusztáv Károly egyenesen a pápával vette fel a kapcsolatot, mivel a magyar katolikusok véleménye szerint a Vatikán túlzott engedékenységet tanúsított a Román Királysággal szemben,²⁸⁹ „amely mit sem törődik Magyarország ezeréves múltjával. [...] Futnak az unió illúziója után Rómában. Itt az ideje, hogy a magyar püspöki kar többé nem a hódolat letompított hangján, hanem nyílt és sértett önérzettel beszéljen a Szentszékkel és figyelmeztesse eddigi politikája veszélyeire”²⁹⁰ – így nyilatkozott Széchényi Miklós²⁹¹ nagyváradi püspök is a követendő politikáról.

Az erdélyi magyar katolikus közvéleményt és az azt a 16. század óta összefogó Erdélyi Római Katolikus Státus tagjait szintén megosztotta a konkordátum-tárgyalások híre. Akadtak, akik örömmel üdvözölték, mások tartottak tőle. Voltak, akik az erdélyi magyar római katolikusok elnyomástól való megmentését várták, de olyanok is, akik átlátták a kormány szándékát, és féltek, hogy minden igyekezet ellenére eléri majd a céljukat. Ennek ellensúlyozására az erdélyi katolikusok 1921-ben egy nyolc pontból álló memorandumban gyűjtötték össze észrevételeiket és adtak tájékoztatást valós helyzetükről.²⁹²

A konkordátum-tárgyalások 1924-ben kezdődő újabb szakaszának idején Metzger Márton leszögezte, hogy „[a] konkordátum reánk katolikusokra nézve nem életkérdés”.²⁹³ Igyekezett rávilágítani arra, hogy a tárgyalások iránt mutatott érdeklődés a magyar kisebbség részéről annak bizonyítéka, hogy maguk is szeretnék előmozdítani az állam boldogulását.²⁹⁴ A görögkatolikus értelmiséget hozta fel példaként, hogy megmutassa: „[a] kath. vallás az elnemzetlenítésre igen alkalmatlan eszköz!”²⁹⁵ Támogatta a konkordátum megkötését, arra hivatkozva, hogy „a hanyatló egyházak hanyatló hivei felette csekély számban térnek más egyházba, hanem a teljes vallástalanságba süllyednek, ami ma egyenlő a kommunizmussal”,²⁹⁶ ami kölcsönösen ártalmas a kisebbségek és az állam számára is.²⁹⁷

²⁸⁹ Ennek oka többek között Románia azon ígérete volt, mely szerint a közeljövőben az ortodoxok áttérése is várható a római katolikus egyházba, illetve egy olyan elképzelés, melyet a görögkatolikus román egyházfők is igyekeztek táplálni, hogy az országon belül minél nagyobb teret tudjanak hódítani – pápai támogatással a háttérben – az ortodoxoktól; vagyis a két katolikus egyház uniója. Természetesen a gyakorlatban egyik felvázolt ígéret sem találkozott a valósággal.

²⁹⁰ Sas: *Az erdélyi római katolikus egyház*, 44–45.

²⁹¹ Széchényi Miklós (1868–1923), kánonjogász, író, győri és nagyváradi püspök.

²⁹² Sarnyai: *Az erdélyi katolikusság*, 90.

²⁹³ Metzger: *A konkordátum*, 877.

²⁹⁴ Uo., 878.

²⁹⁵ Uo., 879.

²⁹⁶ Uo.

²⁹⁷ Uo.

„Megmondták-e hát valóban és idejében [ti. a Róma tájékoztatásával megbízott Státus-tagok] a római Szentszéknek mindazt, amit itthon nekünk oktatásul hirdettek? Ha igen, [...] akkor hihetjük-e, hogy »téves és hiányos információk« okozták a döntést? Ha pedig mindazt meg nem mondták, akkor nem volt-e jogos ok a nyugtalanságra?”²⁹⁸ – teszi fel a kérdést Pál Gábor. „Megnyugtathatom Pál Gábort, hogy »megmondtuk mindazt, amit itthon hirdettünk«, sőt ennél lényegesen többet is”²⁹⁹ – feleli Gyárfás Elemér, hozzátéve, hogy az egyik legfontosabb feladat továbbra is a Szentszék informálása az erdélyi katolikusok helyzetéről.³⁰⁰ A többségükben magyar erdélyi katolikusok számára a konkordátum-tárgyalások során ez volt az egyetlen eszköz, amivel a saját érdekeiket védhették. Röviden fogalmazva: a román kormány ígéreteivel valós helyzetük minél részletesebb ismertetését állították szembe.

Az erdélyi magyar katolikus közösség felfogását a hosszan alakuló konkordátum kapcsán jól foglalják össze a korábban már idézett – hangsúlyozzuk, hogy nem magyar – Netzhammer bukaresti római katolikus érsek szavai: „a Szentszéknek Romániával való konkordátum tervezetei[nek] éle a Romániához került katolikus magyarság ellen volt fordítva”.³⁰¹

11. kép. Glattfelder Gyula (1874–1943), a csanádi egyházmegye püspöke, az Actio Catholica ügyvezető elnöke.³⁰²

²⁹⁸ Pál: *Konkordátum*/1, 693.

²⁹⁹ Gyárfás: *A Szentszék*, 726.

³⁰⁰ Uo.

³⁰¹ Jancsó: *Kisebbségi*, 59.

³⁰² A kép forrása: A három új püspök, *Vasárnapi Ujság*, LVIII. évf., 1911/13, 243.

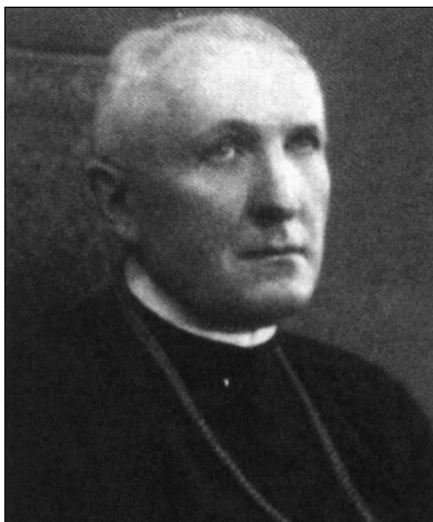
12. kép. Octavian Goga (1881–1938),
román költő, politikus, miniszter, miniszterelnök.³⁰³

13. kép. Jakabffy Elemér (1881–1963),
erdélyi magyar jogász, politikus, publicista.³⁰⁴

³⁰³ A kép forrása: *Luceafarul*, vol. X, 1911/7, 153.

³⁰⁴ A kép forrása: *Az új parlament, Tolnai Világlapja*, X. évf., 1910/27, 1509.

14. kép. Metzger Márton (1876–1945), pap,
az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség alelnöke.³⁰⁵

15. kép. Pál Gábor (1883–1968), erdélyi magyar ügyvéd,
politikus, publicista.³⁰⁶

³⁰⁵ A kép forrása: Az aradi címzetes prépostok onomasztikonja (1581–1945), *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 2002/14, 171–196.

³⁰⁶ A kép forrása: Az erdélyi képviselők bevonulása a Házba, *Képes Vasárnap*, LXII. évf., 1940/42, 5.

AZ ERDÉLYI KATOLIKUS KÖZÖSSÉG GAZDASÁGI HELYZETÉNEK VÁLTOZÁSA AZ IMPÉRIUMVÁLTÁS UTÁN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ ERDÉLYI KATOLIKUS STÁTUS ÁLTAL KEZELT VAGYONRÉSZEKRE³⁰⁷

AGRÁRREFORM ÉS KONGRUA-CSÖKKENTÉS AZ IMPÉRIUMVÁLTÁS UTÁN

Az egyik első jogi mozzanat, amely gazdasági szempontból érintette az Erdélyi Katolikus Státus – és az egész egyház – pénzügyi helyzetét, az 1919-es kisajátítási törvény alapján született 1921-es agrártörvény volt. Ennek kapcsán Octavian Goga, a Román Kormányzótanács vallási ügyekért is felelős politikusa már 1920-ban, a Tanács egyik ülésén tett nyilatkozatában sem hagyott kétséget afelől, hogy a leendő törvény – az országos gazdasági problémák megoldása mellett – komoly belpolitikai célokat is szolgál: Erdély „vissza-románosításának” egyik fontos eszköze.³⁰⁸

Az artikulus 6. cikkelye értelmében „[...] egész terjedelmükben kisajátítják azokat a falusi és városi külterületeket, amelyek olyan közérdeket szolgálnak, mint a testületek, alapítványok, intézetek, egyházak, szerzetesházak, káptalanok, egyetemek, iskolák, kórházak stb.”.³⁰⁹ A törvény hatálybalépése után az erdélyi püspökség 43 890 hold birtokából 6 333 hold maradt saját kezelésben, a Romániához csatolt nagyváradi püspökség birtokállományából 37 556, a temesváriéből 10 270, míg a szatmáriéből 536 holdnyi terület került az állam kezelésébe.³¹⁰

A Státus a rendelkezés alapján elvesztette alapjai birtokállományának 88%-át, ráadásul a tetemes összegű kezelési költségek miatt további 1%-ot is eladni kény-

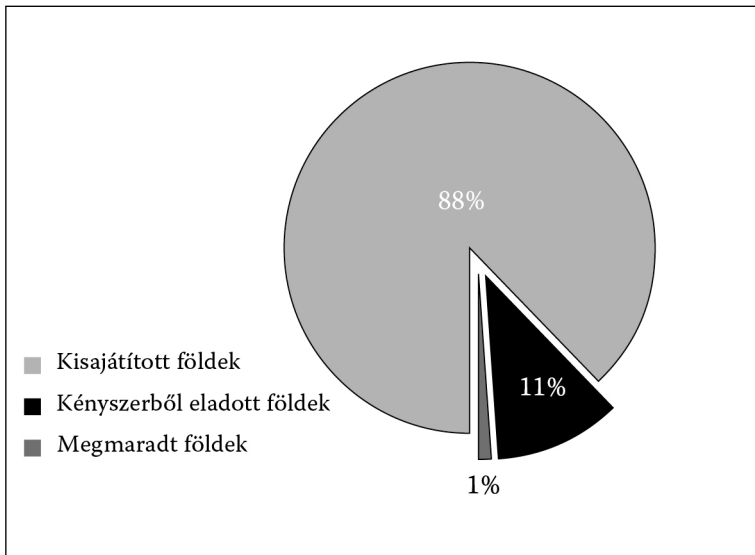
³⁰⁷ Itt kell megemlíteni, hogy azokat a gazdasági vonatkozású anyagokat, amelyek az Erdélyi Római Katolikus Státus bizonyos (a fejezet további részében tárgyalásra kerülő) alapjait érintik, nem bocsátották rendelkezésre, azzal az indoklással, hogy a katolikus egyház és a román állam között jelenleg is vagyoni jogi viták folynak ezek kapcsán. Eredeti formájában megjelent: Sarnyai Csaba Máté: Az erdélyi katolikus közösség gazdasági helyzetének változása az impériumváltás után, különös tekintettel az Erdélyi Katolikus Státus által kezelt vagyonrészekre, *Egyháztörténeti Szemle*, XVI. évf., 2015/3, 73–87.

³⁰⁸ Sas: *Az erdélyi római katolikus egyház*, 65.

³⁰⁹ Uo.

³¹⁰ Uo., 66.

szerült. Így végül az eredetileg birtokolt földek mindössze 11%-a maradt a tulajdonában. A kisajátított földek után járó kárpótlás általában nem történt meg, vagy ha mégis, a kisajátítási ár igen alacsony volt, és pénz helyett 5%-os kamatozó államkötvényt ajánlottak kárpótlásul az egyházmegyének,³¹¹ de évekig azt sem kapták meg. Azaz a devalválódó állampapírok még részben sem jelenthettek tényleges megoldást a pénzügyi problémákra. Eközben elestek a közvetlenül a háború után károsult kényszerbérletekből származó összegtől is. Ezt addig azok a román gazdák fizették, akik számára kötelezően bérbe kellett adniuk ezeket a területeket.³¹² Ezáltal egyfelől alapjaiban rendült meg a Státus gazdasági helyzete, másfelől a tan- és nevelőintézetek fenntartása is veszélybe került.

3. ábra. Az Erdélyi Római Katolikus Státus földbirtokállományának változása 1921 után.

³¹¹ A 85. § kimondja: „[a] kisajátítást szenvedett tulajdonosnak járó kártalanítási ár készpénzben, vagy 50 év alatt törlesztendő, 5% évi kamatozású járadéklevelekkel fizethető. A névérték a fizetésnél teljes összeggel számmíttatik. A 9. és 14. cikkek alapján kisajátított földekért a kártalanítási ár készpénzben fizetendő. A kártalanítási ár minden erkölcsi személy részére tőketörlesztés alá nem eső, 5% évi kamatozású járadék levelekkel fizetendő.” Forrás: Oberding József György: *Az erdélyi agrárreform*, Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részvénytársaság, 1930, 52.

³¹² Szövérdy Zoltán: Milyen az erdélyi agrárreform a valóságban?, *Magyar Szemle*, 2. köt., 1928/4, 348.

Annak rövid bemutatására, hogy a fenti törvény milyen hatást gyakorolt a többi magyar egyházra, összesített adatokkal rendelkezünk. Ezek szerint a katolikus, illetve a protestáns egyházak által birtokolt 371 756 hold nagyságú földterületből a román állam 314 331 katasztrális holdat, azaz 84,5%-ot vett el a fent bemutatott – lényegében – látszatkárpótlás fejében.³¹³ Az adatok vizsgálatát Észak-Erdély területére leszűkítve: a veszteség a nem román egyházak esetében 136 140 katasztrális hold, a román egyházaktól pedig 5 582 holdat sajátított ki az állam. A kisajátító bizottságok eljárásainak köszönhetően a magyar egyházak földbirtokainak mintegy 90%-a került el tulajdonukból, és jelentős hányadukat román kezelésbe juttatta az állam.³¹⁴ Tehát kijelenthető, hogy az összes veszteség 96%-át a nem román egyházak szenvedték el, míg a két privilegizált közösség – a görögkatolikus és a román ortodox – csupán földjei 4%-át veszítette el.³¹⁵

A törvény 6. §-ának 4. pontja kimondta, hogy 40 holdig minden egyházközségi földterület mentes a kisajátítástól. Ehhez kapcsolódtak azok a rendelkezések, amelyek értelmében az egyházközségi iskolák fenntartására még 16 holdat biztosítottak. Amennyiben a gyülekezet létszáma meghaladta a 300-at, akkor további 10 holdat mentesítettek az államosítás alól. Így összesen legalább 66 holdnak kellett volna egy egyházközség kezén maradnia; ez jelentette azt a minimumot, amivel az egyházközségnek rendelkeznie kellett ahhoz, hogy minimálisan fedezni tudja az iskola és egyház fenntartásához szükséges kiadásokat. A törvény biztosítékot is nyújtott arra az esetre, ha egy egyházközségi földterület mégsem érte el ezt a nagyságot: ekkor a hiányt állami földekből egészíthették ki. A gyakorlatban viszont ezt a rendelkezést pusztán a két „kitüntetett” egyház esetében alkalmazták.³¹⁶

Amikor a háború véget ért, az erdélyi katolikus egyházközségek 4 179 holddal rendelkeztek. A fenti rendelkezések alapján 12 595 holdat kellett volna még kapniuk, hogy elérjék a törvény által biztosított minimumot, ehelyett csupán három parókia kapott összesen 21 holdat. A gyakorlatban azonban ennek többnyire épp az ellenkezője történt, a legtöbb birtokot megcsonkították: Baróton 47 holdat a 98-ból, Kézdivásárhelyen 76-ot a 96-ból, Bözödújfaluban 45-öt a 78-ból. Tehát

³¹³ Scheffler: *Erdélyi Katolikus*, 300.

³¹⁴ A törvény megszűlését követően a végrehajtás megkezdésekor ünnepélyes keretek között történt meg a felosztás, melyre bizonyos esetekben a kormány egy-egy tagja is kivonult.

³¹⁵ Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867–1940*, Csíkszereda, Pro-Print, 2002, 330–333.

³¹⁶ Erről szolgál forrásanyaggal az 1924-ben Romániába érkezett, a protestáns egyházak helyzetét vizsgáló amerikai misszió, melynek tudósításában negyvenhárom olyan eset szerepel, amikor a magyar egyházak esetében nem alkalmazták a rendelkezést. A román kormány a vádakra történő reflektálásában nem ismerte el ezeket az eseteket.

a székelyföldi egyházközségek többnyire nem rendelkeztek még a törvény által biztosított minimummal sem, kivéve Ozsdola községet.³¹⁷

A kontrasztot Székelyföld esete mutatja a legjobban. A megnövelt területű román állam a többségében magyarokat hívei között tudó egyházak földjeinek nagy részét a fent említett módon kisajátította. Ez az eljárás a kormány hosszú távú nemzet-, birtok- és egyházpolitikáját szolgálta, mivel elsősorban a későbbiekben idetelepíteni kívánt románság egyházi közösségeinek anyagi alapjait fektette le. A telepítés az etnikai viszonyok megváltoztatását készítette elő, az államvezetés az összefüggő tömbben élő magyarok egységét kívánta megtörni, hiszen a székelyföldi falvakban egyelőre elvétve éltek csak románok. Példaként említhető ennek kapcsán, hogy a görögkatolikus hitközség Zsögödön 10 holddal rendelkezett, pedig a hívők száma mindössze 22 volt; Csíkverebesen 9 holdja volt az egyháznak, pedig egyetlen tagja sem volt, Márkosfalván 10, Nagytusnádon 5, Pálfalván 1, Csíkkászonjakabfalván 30 holdat kapott, ugyancsak egyetlen hívő nélkül.

Az 1920-as években lezajlott kisajátításokért járó kártalanítás a törvényi előírás ellenére sem történt meg,³¹⁸ csak az ígéret hangzott el, hogy a földekért a juttatás állampapírok formájában adható, ami – ahogy a kortársak egyértelműen hangsúlyozták – az adott gazdasági helyzetben azok devalválódása következtében messze nem fedezhette volna a veszteséget. A törvény értelmében holdanként 300–500 lejről biztosított volna az állam 5%-os hitellevelet.³¹⁹

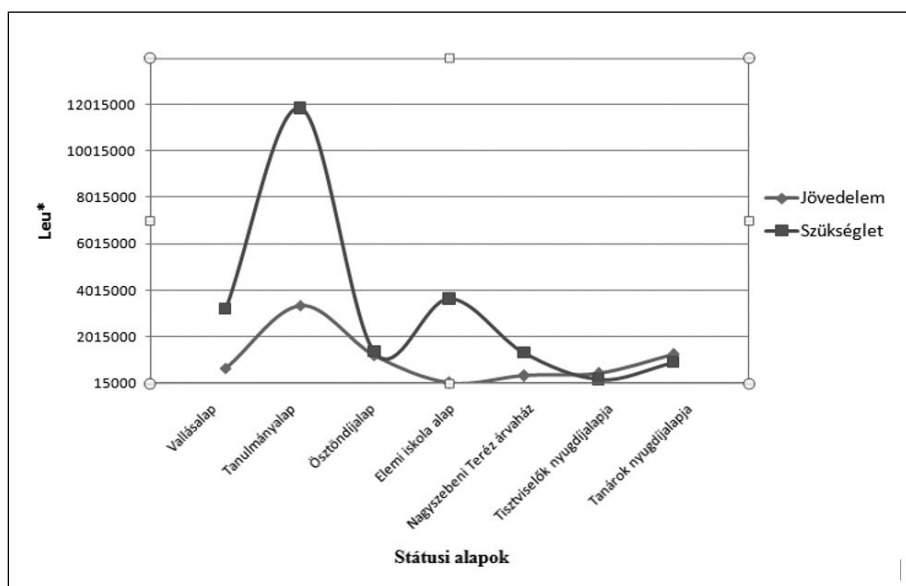
Igaz ugyan, hogy a törvény nyomán a két privilegizált közösség is elvesztette birtokai 4%-át, de 1936-ban éppen ennek kompenzálására lépett érvénybe az úgynevezett „konverziós törvény”, mely a kisajátításokat elszenvedő román egyházak külön kárpótlásáról rendelkezett. Eszerint a földművelésügyi minisztérium felhatalmazással rendelkezik arra, hogy a területet visszajuttassa az eredeti tulajdonosnak, így gyakorlatilag csupán néhány évig nélkülözték birtokaikat, és elvételük végül semmissé vált. Azonban ez is a megkülönböztetés jegyében fogant, mivel nem tett említést a kisebbségeket érintő kárpótlásról.³²⁰ Így ilyen eljárásról a magyar egyházak kapcsán sehol nem tudtak beszámolni.

³¹⁷ Bíró: *Kisebbségben*, 330–333.

³¹⁸ Balázs András: *Adatok az erdélyi kisebbségek iskolavédelmi küzdelmeihez 1919–1929*, Cluj-Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részvénytársaság, 1929, 221.

³¹⁹ Ez azt jelentette, hogy az állam a mintegy öt–tíz évvel azelőtti árviszonyok alapján számolta ki a földek értékét, vételárát, ami a háború utáni viszonyok közepette a korabeli érték 5%-át érte.

³²⁰ Bíró: *Kisebbségben*, 330–333.

4. ábra. A státusi alapok jövedelmeinek és szükségleteinek alakulása a birtokkisajátítások után.

A földek mellett az állam az ingatlanokat is kisajátította, emellett az eddig támogatást nyújtó magánszemélyek – főleg földbirtokosok – is kénytelenek voltak megválni föld- és ingatlantulajdonuk nem jelentéktelen hányadától. A Szentszékhez intézett Memorandum úgy jellemzi az erdélyi katolikusok 48,4%-ának helyzetét, hogy az emberek földönfutókká váltak, így az egyház elesett az eddig általuk nyújtott támogatástól is. A teljes erdélyi magyar lakosság 1925-ig összesen 2 494 585 holdat veszített, a későbbiekben ez elérte a 3 192 508 holdat.³²¹ A földeket az esetek többségében románok kapták.³²² 1918 után a birtokkisajátításokon túl az is komoly veszteséget jelentett a magyar egyházak számára, hogy elestek az addig a magyar állam által biztosított olyan komoly bevételi forrásoktól, mint például az államsegély vagy a kegyúri támogatás.³²³

Összehasonlítás céljából nézzük *A m. kir. kormány 1910. évi működéséről és az ország közállapotáról szóló jelentését* 1911-ből. Ebben olyan adatokat találunk, amelyek rávilágítanak arra a tényre, hogy 1900 és 1910 között Erdélyben 80 ezer holdnyi földterület volt a román görögkatolikus egyház tulajdonában,³²⁴ 1916-os

³²¹ *Memorandum*, 10.

³²² Uo.

³²³ Kosutány: *Római katolikus*, 8.

³²⁴ Uo.

források pedig mintegy 200 ezer katasztrális hold összesített birtoknagyságról számolnak be.³²⁵

Már az erdélyi világi katolikusok Szentszékhez írott 1921-es Memoranduma hangsúlyozta a parcellázás „faji célzatát”. A megalkotók véleménye szerint vagyonuk ezután a görögkeletiek pénzügyi kiadásait fogja szolgálni, emellett elősegítheti a magyarság kivándorlását Erdélyből, megváltoztatva az etnikai viszonyokat, és még inkább kisebbségi státuszba kényszerítve az ottmaradt lakosokat, ami egyben az egyházmegye kihalását eredményezheti.³²⁶ Hasonló módon nyilatkozott a trianoni béke egyik előkészítője, a kortárs román közéleti sajtóban sokat emlegetett brit történész, Seaton-Watson (Scotus Viator)³²⁷ is: „[a]z agrárreform nemcsak a magyar birtokosokat tette tönkre, hanem az egyházakon keresztül az egész magyar értelmiségi osztályt és néha a nemzeti bosszú látszatát keltette.”³²⁸

A többségi közvélemény negatív befolyásolása érdekében a román sajtó még 1932-ben is óriási státusi vagyont és földterületet emlegetett. Gyárfás Elemér a Státus kapcsán a román szenátus előtt elhangzott beszédében cáfolta ennek realitását: a főleg Báthori által adományozott és – a jezsuiták feloszlátása után – Mária Teréziától kapott földek nagysága az évszázadok során csökkent, illetve a fent említett földreform is jelentősen megapasztotta a birtokok méretét. Gyárfás 220 millió lej nagyságú improduktív tulajdonról számolt be, hangsúlyozva, hogy ezeknek a fenntartása inkább további terheket rótt a Státusra, nem pedig bevételi forrás volt. Egyedül a Kolozsváron található két bérbe adott ház könnyelhető el produktív tényezőként – állította beszédében.³²⁹

A román állam az egyházak és az etnikumok közötti megkülönböztetést a papi fizetéseket kiegészítő kongrua esetében is alkalmazta. 1920-tól indult meg a folyósítás, és körülbelül tíz évig nem jegyezték le olyan kirívó megkülönböztetést, mint például az agrárreform megvalósítása közben; vagyis hozzávetőlegesen a törvényben előírtak szerint történtek a kifizetések. 1931-ben viszont Costăchescu

³²⁵ Bíró: *Kisebbségben*, 330–333.

³²⁶ *Memorandum*, 11.

³²⁷ Robert William Seton-Watson (1879–1951), oxfordi történészprofesszor. Korai írásaiban használt írói neve Scotus Viator. „[A]z angol nyelvterületen a 20. század első felében Magyarország, a Habsburg monarchia és egész Délkelet-Európa egyik legalaposabb ismerőjének számított. [...] A trianoni békeszerződés talán legfontosabb szellemi előkészítőjévé, majd szívós védelmezőjévé vált. Ennek megfelelően magyar részről (legalábbis 1945-ig) jórészt csak [...] a történelmi Magyarország sírásóját és a magyarság halálos ellenségét látták benne. Szomszédaink viszont a két világháború között lelkesen ünnepelték, [...] emléktáblákat helyeztek el tiszteletére. Munkásságának elfogulatlan tanulmányozása valószínűleg a két szélsőség között jelölné ki helyét a térség historiográfiájában.” Jeszenszky Géza: Seaton-Watson és a magyarellenesség, *História*, 1987/1, 20.

³²⁸ Sas: *Az erdélyi római katolikus egyház*, 67.

³²⁹ Az 1932. február 12-i szenátusi ülés jegyzőkönyve alapján ezt a bejelentést a román szenátorok gúnyos véleménynyilvánítása követte. Ez eleve az egész ülés hangneméről elmondható.

– aki a Nemzeti Parasztpárt színeiben lett kultuszminiszter – előterjesztésére a hívek számának arányában indult meg a kiutalás. Meg kell említenünk, hogy ez szembement a kultusztörvény 31. szakaszában leírtakkal, mivel ott a törvényhozók kikötötték az egyházak anyagi feltételeinek és szükségleteinek figyelembevételét is.

1931 után a katolikus papok kongruája a hívek száma alapján 2050 és 3000 lej között volt. Az elkövetkező évek további jövedelemcsökkenést hoztak: 1933-ra összesen 4606 209 lejjel kevesebb államsegélyben részesültek, mint 1931 előtt.³³⁰ A református egyház 1935-ös kongresszusára készült közigazgatási jelentés is ezt támasztja alá:

Lelkészeink kongruája bár globális összegében valamivel emelkedett, ma sem éri el a létminimumot, sőt, több helyen, különösen városi helyeken néhány 100 lejre csökkentetett. A többségi egyházak kongruájával való egyesítés minden küzdelmünk, erőfeszítésünk ellenére sem sikerült [...]. A kongrua-csökkentéssel párhuzamosan sújtja egyházterületünket a vallásügyi miniszter úrnak az az intézkedése, hogy az elhalálozás, nyugalomba vonulás vagy lemondás folytán megüresedő rendes lelkészi helyek kongruája a folyó költségvetési évre beszünttetetik, illetve az ilyen helyre választott új lelkész akkor élvez kongruát, ha más kongruás helyről magával hozza, viszont ez esetben a másik egyház marad kongrua nélkül. Újjonnan végzett segédlelkészek 1935. április 1. óta kongruás helyre nem voltak kinevezhetők. Az ilyen irányban tett felterjesztések, személyes intervenciók mai napig eredménytelenek maradtak. Ha e rendelkezés tovább is fenntartatik, néhány év alatt számolnunk kell azzal, hogy a kongrua lelkészeinktől elvételük.³³¹

Bár a fenti idézet a református közösség viszonyait mutatja be, hasonlóan jellemezhető a katolikus lekipásztorok helyzete is.

Nem szabad megfeledkezni arról a tényről sem, hogy az államsegély megadása, illetve annak megtagadása az állam számára kiváló kényszerítőeszközt, megfelelő alkupozíciót is biztosított a „rebellis” papok, lelkészek és egyházi vezetők „megregulázására”, hiszen bármikor megvonhatta azt a központi érdeket és ideológiát nem megfelelően szolgáló egyházi személyektől. Ezt számos alkalommal meg is tette, főleg 1934 után. A legtöbb esetben a meglehetősen szélesen értelmezhető államellenes beszéd, cselekedet, az irredenta viselkedés szerepelt indoklásként, de a szankcionáláshoz elég volt nem megjelenni az állami ünnepségeken. A kultuszminisztérium rendeleti úton, minden külön hivataltól vizsgálat nélkül bármikor megvonhatta az államsegélyt. Mivel az állam

³³⁰ Bíró: *Kisebbségben*, 334.

³³¹ Uo., 333.

gondoskodott a teológiatanárok és az egyházi központi vezetők fizetéséről is, ezekben az esetekben is hasonló eszközök álltak rendelkezésére.³³²

A VAGYONRÉSZEK KISAJÁTÍTÁSA KÖRÜLI JOGVITA

Mint az előzőekből kitűnt, Románia igényt tartott az Erdélyi Katolikus Státus korábbi vagyonára, illetve annak kezelési jogára, miután Erdélyt az országhoz csatolták. Jogi szempontból kérdőjelezték meg a Státus jogát az addig megélhetési forrásként birtokolt vallási és tanulmányi alapokhoz, illetve ingó és ingatlan tulajdonához. Elsődleges érvként hangzott el, hogy a magyar állam addig Erdélyben gyakorolt összes joga (főkegyúri jog, legfelsőbb betekintési jog stb.) egyenesen a román királyra, így az államra szállt.

Az elkövetkezőkben azt vizsgáljuk, milyen egyházjogi alapjai és törvényi elismertsége volt a Státusnak ebben a minőségében. A Státus egyik legfőbb feladata a vagyonkezelés, méghozzá az oktatási célokat szolgáló alapok vagyonának kezelése, illetve a felekezeti iskolák fenntartása. Az erdélyi római katolikus közösség ezen intézményének tagjai és vezetői történelmi tények felsorolásával igyekeztek bizonyítani jogaikat, különös hangsúlyt fektetve a szervezet megelőző ötvenéves történetére.

A Státushoz hasonlóan azok az alapok, amelyek az egyház közvagyonát képezték, szintén a történelmi fejlődés eredményeként alakultak ki. Ezek a következők: vallásalap,³³³ tanulmányi alap,³³⁴ ösztöndíjalap,³³⁵ elemi iskolai alap,³³⁶

³³² Uo., 333–334.

³³³ A vallásalapot (*Cassa Parochorum*) eredetileg III. Károly hozta létre 1733-ban, a plébánosok segélyezése céljából. Ehhez csatolta Mária Terézia a jezsuita rend 1773-as feloszlata után a *fundus lusitanicus* néven ismert portugál jezsuita missziós alapot. Ezt követően II. József 1782-ben a feloszlátott szerzetesrendek és kolostorok javai mellett a főpapok ún. várépítési hozzájárulását is a vallásalapba olvasztotta. Az alapot a magyar kamara kezelte. Ezenfelül az uralkodó ugyanebben az évben összeíratta az egyház vagyonát és jövedelmeit, és azokat is a vallásalap ellenőrzése alá helyezte.

³³⁴ A tanulmányi alapot II. József hozta létre 1782-ben, a Mária Terézia által 1773-ban megszüntetett jezsuita rend vagyonából (később más felszámolt szerzetesrendek vagyona is belekerült), és az egyházi oktatási rendszer finanszírozására szolgált. Az alap – mint a vallásalap – magában foglalt kisebb adományokból származó jövedelmeket. Erdélyben idesorolták a kolozsvári intézetek fenntartását szolgáló kolozsmonostori uradalmat is.

³³⁵ Az ösztöndíjalap nem tér el jelentősen a tanulmányi alaptól, hisz mindkettő oktatási célokat igyekezett szolgálni. Vagyonának jelentős részét a jezsuita vagyon tette ki, de – a többi alaphoz hasonlóan – ennek keretén belül is működtek egyéb alapítványok.

³³⁶ Az elemi iskolai alapot Mária Terézia hozta létre 1776-ban, azzal a céllal, hogy az általa szervezett elemi iskolák fenntartását szolgálja.

Teréz árvaházi alap,³³⁷ nyugdíjalap,³³⁸ biztosítási alap.³³⁹ Ezek közül az 1868. február 9-re összehívott státusgyűlés szabályzatában nincs nevesítve a biztosítási alap és az elemi iskolai alap, közvetve azonban szerepelnek (ugyanis a tanítók fizetési alapját felsorolja),³⁴⁰ de az 1931. május 13-i szabályzat szövegében már megtalálhatók.³⁴¹

Az 1581-es alapítólevél tanúsága szerint Báthory István erdélyi fejedelem a kolozsmonostori uradalmat – ami korábban a bencés rendé volt – a hozzá tartozó birtokállománnyal együtt a betelepülő jezsuitáknak adományozta. Célja ezzel „a katolikus érdekek előmozdítása” volt, „iskolában és iskolán kívül”.³⁴² Miután a protestáns fejedelmek idején a jezsuitákat kiűzték az országból, a birtokok egy része először a kincstárhoz, majd magánszemélyekhez került. I. Lipót megegyezett az erdélyi rendekkel, és ennek következtében 1693. április 9-i rendeletében engedélyezte, hogy a birtokokat visszavásárolják, és azok az egyházzal legyenek templomok és iskolák fenntartása céljából, „örök tulajdonjoggal”.³⁴³ 1732-ben III. Károly október 15-i határozata révén alkalmuk nyílt az uradalom többi részének visszaszerzésére is, saját pénzükön, kárpótlás nélkül; így az összeg előteremtése nagy áldozatot követelt. Az uradalmat az 1744-es 8. törvénycikk alapján törölték a *pura fiscalitasok*³⁴⁴ sorából,³⁴⁵ így vált a birtok a jezsuita rend 1773-as feloszlása után

³³⁷ A Teréz árvaházi alap Mária Terézia adományára épült. 1770-ben ugyanis létrehozta a szebeni Teréz árvaházat.

³³⁸ A nyugdíjalap három részből tevődik össze: az elemi iskolák tanítóinak nyugdíjalapját I. Ferenc hozta létre 1808-ban, ehhez társult később a gimnáziumi tanárok és a Státus tisztviselőinek nyugdíjalapja. Mindhárom alapot a Státus vagyonának kell tekintenünk, melyek a nevükben jelzettek nyugdíját biztosították.

³³⁹ A biztosítási alap a kötelezett vagy jogosult biztosítottak (szerzetesrendek, káptalanok) befizetéseiből jött létre. Ez sem tekintendő a Státus tulajdonában lévő alapnak; olyan közös alapról van szó, amely az érintettek befizetéseiből jött létre, megszűnés esetén pedig a befizetések arányában osztandó szét.

³⁴⁰ Az Erdélyi Római Katolikus Státus Károlyfehérvárra 1868. február 9-ére egybehívott gyűléséről vezetett jegyzőkönyv VII. fejezete, a Státus közvagyonát tekintve, Erdélyi Katolikus Státus Levéltára (KSL). (Továbbiakban: *Jegyzőkönyv, 1868. február 9.*)

³⁴¹ Az Erdélyi Római Katolikus Státus 1931-ben leszögezett Működési Szabályzata, in *KSL, Külön kezelt iratok*, 1932, IV/4 h.

³⁴² Bagossy: *Az erdélyi katolicizmus*, 359.

³⁴³ Uo.

³⁴⁴ Kincstári javak.

³⁴⁵ Az említett törvénycikk így szól: „[j]óllehet, hogy a jezsuita társasághoz tartozó atyák kolozsvári collegiuma, az összes rendek előtt, a korábbi években ismételten előterjesztett emlékiratokkal kérelmezett az iránt, hogy a kolozsvármegyei Bács, Jegenye, Bogártelke, Kajántó faluit és Tiburczi pusztáját, a melyeknek tényleg békés birtokában van, miután a szentséges császári és királyi felség legkegyelmesebb beleegyezése is hozzájárult, a fiscalítások lajstromából törvénycikkely által kivegyék, a mit a néhai szentséges VI. Károly császár is kegyelmesen engedélyezni és e tárgyban hozzánk leiratot is intézni méltóztatott volt. Ennélfogva tekintetbe véve az említett jezsuita társasághoz tartozó atyák annyiszor ismételt kérését és méltó figyelemmel lévén arra is, hogy a midőn

– uralkodói jóváhagyással – végül a Státus tanulmányi alapjának törzsvagyonává. Ennek alapját pedig az apostoli magyar király főkegyúri joga képezte, ez biztosította a királyoknak a katolikus vagyon feletti felügyeleti jogot.³⁴⁶

A hagyományos egyházi álláspont szerint – amit a tridenti zsinat szentesített – a katolikus egyház anyagi javainak legfőbb kezelője a pápa, nem képezik nemzet, állam vagy uralkodó tulajdonát, még ellenőrzési joguk sincs felettük. A felügyelet joga az egyházmegyékben a püspököt illette meg.

Az idők folyamán azonban az Egyház e tekintetben némi tiszteletjogokat engedélyezett az egyházi vagyon adományozása vagy megmentése körül érdemet szerzett világiaknak. [...] A magyar királyok is csak egyházi fölhatalmazás, privilégium alapján juthattak azon főkegyúri jogokhoz, amelyeket a történelem tanúsága szerint Szt. Istvántól kezdve gyakoroltak.³⁴⁷

Az így nyert főkegyúri jogot a királyok csak az általuk adományozott javakra nézve gyakorolhatták, magánszemélyek adományaira az nem terjedt ki.

Az idők során azonban ez a jog fokozatosan szélesedett. A reformáció térnyerésének idején az egyház a királyok segítségét kérte a hit védelmében. Ők ekkor olyan intézkedéseket foganatosítottak, melyekhez csak az illetékes egyházi személyeknek lett volna joguk. Ekkor terjedt el az a gyakorlat is, hogy a királyok az üresedés alatt levő egyházi javak kezelésével a királyi kamarát bízták meg.³⁴⁸ Ezek a tényezők mind fontos szerepet játszottak a főkegyúri jog későbbi kiterjesztésében, mely így már – egyebek mellett – az egyházi vagyon feletti felügyeletet, annak ellenőrzési jogát jelentette.³⁴⁹ Az eredetileg „a pápától elismert tiszteleti jog”³⁵⁰ törvénybe iktatásával közjoggá vált, és a felségjogok közé került (de a főkegyúri jog nem egyenlő a király személyes felségjogával).³⁵¹ Mária Terézia és II. József túlzott mértékben élt ezekkel

ennek a rendnek és szerzetnek a bevétele a jelen cikkelylyel már előzetesen megtörtént, ugyanaz alkalommal az említett birtokoknak is a fiscális fekvőjóságok sorozatából ki kell esniök, a miképen, hogy azokat ki is veszszük és a fiscálítások lajstromából ki is töröljük és kihizzuk; hasonlóképen, még az 1693-ik évben nekik örökös joggal átengedett és átadott Monostor falut is, arra a területre nézve, a melyet ott ellentmondás mellett birtokol, a kolozsvári református egyház jogainak ez által semmi sérelmet nem okozhatván, a fiscálítások és fiscális fekvő javak sorozatából ugyanezen cikkelylyel kivettnék nyilvánítjuk.” Forrás: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=74400008.TVT&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei?keyword%3D1744> (Letöltés: 2024. augusztus 8.)

³⁴⁶ Bagossy: *Az erdélyi katholicizmus*, 360.

³⁴⁷ Uo., 378.

³⁴⁸ Uo., 379.

³⁴⁹ Uo., 380.

³⁵⁰ Uo., 382.

³⁵¹ „Ezen felségjogok [jura maiestatica / jura circa sacra – S. Cs. M.] fogalmát, amely az államfőt a vallások főfelügyelőjévé teszi, a protestantizmus honosította meg Európában.” Uo., 380. A katolikus egyház ezeket a jogokat soha nem ismerte el. Uo.

a jogosítványokkal, melyek akkori formájukban nem illették volna meg őket.³⁵² „A magyar alkotmányjog szerint a király a szt korona révén jut szt. István örökébe. A koronázáskor, amely szt. mise alatt történik, esküt tesz a király a katolikus egyház jogainak megvédésére. Ennek fejében koronázza meg őt az esztergomi érsek szt. István koronájával és ezen ténnyel lép a főkegyúri jogok birtokába.”³⁵³ És mivel az ország területe a Szent Koronáé, a király pedig nem egyedüli birtokosa a Szent Korona jogainak, a földterület sem képezi az ő magánvagyonát. Adományozási joga van („mint a közhatalom gyakorlására hivatott alany”-nak³⁵⁴), de a fentiekből következik, hogy ez nem magánjog, hiszen nem a saját vagyonából adományoz. „Ennél fogva a királyi adomány sem létesíthet magánjogi viszonyt az adományozó király és a megadományozott között.”³⁵⁵

Amennyiben a fenti értelmezést fogadjuk el kizárólagosnak, akkor a király főkegyúri joga általános felségjogaiból adódik, így pedig az utódállamokat a Magyarországtól elvett területek mindegyike felett megilletné ez a jog. És bár a román kormány valóban ebben a szellemben igyekezett eljárni,³⁵⁶ ez csak egyike a lehetséges interpretációknak.

Ugyanakkor ezen megközelítés esetén is problémásnak látszik a közvetlen jogi átszármaztatás. Az erdélyi fejedelmek idejében ez a jog fel volt függesztve,³⁵⁷ és nem illette meg automatikusan az utódállamokat, sőt még a magyar kormányzót sem.³⁵⁸ Onișifor Ghibu azt is állította, hogy a Szent Korona joga Romániára szállt át, Kosutány ezzel szemben leszögezi, hogy „nem szállt se a török szultánokra, se a római császárokra, még I. Ferencz Józsefre is csak akkor szállott, mikor őt az ország királlyá koronázta 1867-ben. Nem száll az Romániára sem.”³⁵⁹

Érdemes itt megemlíteni, hogy a főkegyúri jog részlegessége jól megvilágítja a Státus és a *Catholica Commissio* közötti kánonjogi különbséget. A középkorban a királyok ezt a jogukat udvari emberek közreműködésével gyakorolták. Hasonló szerepet töltött be a *Commissio* is, mely a főkegyúri hatáskörbe tartozó ügyeket kezelte, de mindez nem befolyásolta a Státus létét, sem jogát az egyház hatáskörébe tartozó ügyek további intézésére. A *Commissio* „belügye” volt a királynak mint főkegyúrnak.³⁶⁰

³⁵² Karácsonyi János: Ne fadjuk fel egymást, *Magyar Kisebbség*, III. évf., 1924/7, 298.

³⁵³ Bagossy: *Az erdélyi katolicizmus*, 381.

³⁵⁴ Kosutány: *Római katolikus*, 14.

³⁵⁵ Uo.

³⁵⁶ Fritz László: Ghibu Onișifor. Egy anakronizmus és egy kihívás II., *Magyar Kisebbség*, XI. évf., 1932/5, 145.

³⁵⁷ Bagossy: *Az erdélyi katolicizmus*, 384.

³⁵⁸ Uo., 381.

³⁵⁹ Kosutány: *Római katolikus*, 14–15.

³⁶⁰ Bagossy: *Az erdélyi katolicizmus*, 386.

A katolikus egyház anyagi javainak felügyeleti joga az erdélyi egyházmegyében a püspököt illette meg, akinek szerepét a hosszú vakancia idején a Státus vette át.³⁶¹ Befolyása több ponton – kisebb-nagyobb szünetekkel – a későbbiekben is többnyire megmaradt. A Státust ezért gyakran érte az a vád, hogy „protestáns ízű gyülekezet, mely püspöki jogokat vindikál magának és a püspök hatalmát a protestáns főpásztorok szűk jogkörére szorítja”.³⁶² Ezért – ellenfelei szerint – megszüntetése nem jelenthet hátrányt Romániára nézve, sem a Nemzetek Szövetsége, sem a Szentszék előtt, mert ezzel „visszaállítja egyszer s mindenkorra a gyulafehérvári róm. kath. püspökmegyében is az egyetemes kath. egyház teljes egészében mindenütt szokásos kánonjogi helyzetét, szemben a XVIII. századbeli osztrák kormány által teremtett jogi helyzettel, amelyet a XIX. századbeli magyar kormányzat folytatott”.³⁶³ A katolikus püspökök jogköre azonban korántsem merült ki az egyházmegyei vagyon közvetett kezelésében, sem az iskolák felügyeletében, így ezek a vádak egyértelműen túloznak. A világi főurakat – mint láttuk – a kényszer vitte rá a vagyonkezelés átvételére, de azóta is, amióta a püspökök visszatértek Erdélybe, vezetik a Státust, és osztoznak vele ezeken a jogokon; míg a protestáns főpásztorok az egyházkerületi gyűléseknek, az erdélyi püspökök elnökei a státusgyűléseknek voltak alárendelve. A vagyonkezelésnek ezt a formáját az egyházjog sem tiltotta. Az 1917-es *Codex Juris Canonici* 1519-es és 1520-as kánonjai értelmében a vagyonkezelés a püspök feladata. A püspöknek vagyonkezelési bizottságot kellett felállítania felügyelet céljából, saját székhelyén, legalább két taggal, „hacsak különleges jog vagy szokás révén más egyenértékű módon nem történt már törvényes gondoskodás”.³⁶⁴ Persze azt sem szabad elfelejteni, hogy ezek a kánonok a vagyon felügyeletére vonatkoztak, de a Státus ezenfelül kezelte is őket. Ezt az 1521-es kánon 2. §-a alapján tehette meg, mely megengedte a laikusok részvételét ilyen tevékenységekben (ha a püspök azt jóváhagyta), és megmaradt ellenőrzési joga is. Feltétel volt emellett az alapítók jóváhagyása is,³⁶⁵ ami – mint már korábban láttuk – a Státus elismerésével szintén megtörtént. Minden feltétel adott volt tehát ahhoz, hogy ez az intézmény ellássa az oktatási intézmények felügyeletét, meghatározza működésük kereteit, és kezelje a finanszírozásukra szolgáló alapokat.

További világi jogi hivatkozási alapként felhozhatták az 1867. szeptember 12-i 896. számú miniszteri rendeletet,³⁶⁶ melynek értelmében megszűnt a *Catholica*

³⁶¹ Uo., 378.

³⁶² Uo.

³⁶³ Fritz: *Ghibu*, 109.

³⁶⁴ Bagossy: *Az erdélyi katholicizmus*, 389.

³⁶⁵ Uo., 390.

³⁶⁶ „[...] Ő cs. és apostoli kir. Felsege folyó évi augusztus 19 én kelt legfelsőbb elhatározásával legkegyelmesebben megengedni méltóztatott, hogy az erdélyi főkormányshéknél fennálló úgynevezett

Commissio, és helyét, illetve feladatkörét az Erdélyi Katolikus Státus vette át. A *Catolica Commissio* munkáját 1873-ig ideiglenesen egy bizottság látta el, mely az addigi jogokat gyakorolta, illetve szervezte az átadást. Ez képezi a Státus létezésének közjogi biztosítékát.³⁶⁷ Erdély uniója után ideiglenes helyzetnek tekintették az ezt követő éveket, mivel az országos katolikus autonómia szervezetének megalakulásáig egyes vélemények szerint nem lett volna szerencsés, ha a minisztérium veszi kezelésbe a vallási és a tanulmányi alapokat. A Státus is kezdeményezte ennek megvalósítását. Az álláspont hívei vagy az Erdélyi Katolikus Státus, vagy az országos autonómia kezelésében szerették volna látni a vagyont.

1873-ban az akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter, Trefort Ágoston törvényileg nem engedte át a Státusnak az állami kezelésből az erdélyi közalapokat. Ugyanakkor a korabeli források arról számoltak be, hogy a Státus használta azokat, és gyakorlati kezelésükben is részt vett.³⁶⁸ A testület tagjai ezt azzal indokolták, hogy a miniszter nem kívánt az átengedéssel beavatkozni az akkor szerveződő országos autonómia leendő ügyeibe, illetve akkor még nem volt pontosan látható a feladatok megosztása és az országos autonómiával való viszonya az erdélyi szervezethez.³⁶⁹

Csorba Ferenc 1891-es – az akkori magyar kormány centralizációs törekvéseit szem előtt tartó – értelmezésében azt hangsúlyozta, hogy gyakorlatilag csak a felterjesztések érkeztek meg a minisztériumhoz, ahonnan mindössze a beleegyezést várták. Az alapok és azok kezelési joga a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium hatáskörébe tartozott, mivel a miniszter volt a királyi főkegyúri jog gyakorlati érvényesítője. E koncepció szerint a Státus azért nem kaphatta meg ekkor a korábban említett alapok kezelési jogát, mert azok országos alapítványok részét képezték, amit egy – utóbb létrehozandó – országos autonómia-szervezet hatáskörébe kívántak vonni, a Státus kompetenciája pedig pusztán az erdélyi egyházmegyére terjedt ki.³⁷⁰ Pedig a vagyonkezelés jogát nemzetközi

katholika commissio megszüntetvén, az eddig annak hatásköréhez tartozó ügyek az erdélyi róm. kath. Státusnak 1866-ik évi jan. 10 én Kolozsvárt tartott gyűlése jegyzőkönyvében körülírt szerkezetű gyűlésnek és az annak kebeléből választandó bizottmánynak befolyásával kezeltessenek és intéztessenek [...]” Forrás: *Az erdélyi római kath. Státus fontosabb jogtörténelmi okmányai. Közli az Igazgatótanács, Cluj-Kolozsvár, Minerva, 1926, 11.*

³⁶⁷ Balázs: *Adatok*, 219.

³⁶⁸ Példaként említhető a nagymási és a radnóti uradalom megvásárlása, amikor a bizottság a törzsvagyon jelentős részét felhasználva a Státus teljes tulajdonjogi szabadságot nyert. A kormány nem lépett közbe, tehát gyakorlatilag legalizálta a tranzakciót, csak annak törvényességét és helyességét vizsgálta.

³⁶⁹ *Az Erdélyi Római Katolikus Státus. Emlékirat, melyet az erdélyi róm. kath. Státus igazgatótanácsa Románia kormányához román nyelven terjesztett fel 1932. január 20-án, Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet, 1932, 9.*

³⁷⁰ Csorba: *Erdélyi katolikus*, 337–368.

szerződések is biztosították,³⁷¹ de miután Erdély román fennhatóság alá került, ezeknek a jogoknak az érvényesítése komoly akadályokba ütközött. A román szenátusban hangzott el Oanea véleménye, ő azt hangsúlyozta, hogy 1873-ban a Katolikus Státus egyszerűen csak rátette a kezét az akkori (magyar) állam vagyonának ezen részére, ezzel gyakorlatilag kimondta, hogy jogi értelemben ellopta azt.³⁷²

Az impériumváltás után a Státus arra hivatkozott, hogy a magyar állam nem tarthat igényt a vagyonra, mivel az adott terület már nem oda tartozik, ezért annak kezelése az ő feladatuk és jogosultságuk. Erre volt válasz az Oanea álláspontját tükröző román álláspont a korábban „eltulajdonított” állami jogok általuk történt visszavételéről és „átörökléséről”.

³⁷¹ Bagossy: *Az erdélyi katolicizmus*, 333.

³⁷² *Státus a Szenátus előtt*, 8.

AZ ERDÉLYI MAGYAR FELEKEZETI OKTATÁSI INTÉZMÉNYEK HELYZETÉNEK FŐ VONÁSAI AZ 1920-AS ÉVEKBEN³⁷³

A KATOLIKUS TANINTÉZMÉNYEK HELYZETE A ROMÁNIÁHOZ KERÜLT RÉSZEKEN A HATÁRVÁLTOZÁSOK ELŐTT

A magyar államhoz tartozó Erdélyben a katolikus egyház összesen 439 tanítási intézménnyel rendelkezett. Ebből hét német nyelven tanító polgári iskola volt, a többi intézményben magyar nyelven folyt az oktatás. A katolikus elemi iskolák száma elérte a 383-at, polgári oktatási intézmény összesen 32 volt, míg középiskola 13, és 11 tanítóképzővel rendelkezett.³⁷⁴

Egyházmegyei megoszlás szerint: az erdélyi püspökség fennhatósága alá 7 fiú, 1 leánygimnázium, a csíkszeredai tanítóképző, a nagyszebeni tanítónőképző, női felsőkereskedelmi iskola Kolozsváron és Nagyszebenben, a szintén kolozsvári egyházzenei iskola, 213 elemi népiskola, 18 polgári oktatási intézmény és a hittudományi tanintézet tartozott. A csanádi egyházmegyében, Temesváron hittudományi főiskola, piarista gimnázium, nyolcosztályos leánygimnázium, tanító- és tanítóképző, Aradon főgimnázium működött. A szatmári püspökségben az egyházhoz tartozott papnevelő intézet, hittudományi főiskola, püspöki konviktus, Máramarosszigeten és Felsőbányán leánygimnázium, illetve főgimnázium.³⁷⁵

Az Osztrák–Magyar Monarchia idejéből, a kormány 1911-es jelentéséből mérítünk adatokat az erdélyi románság iskolai ügyei kapcsán. A románok az 1868-as oktatási törvény bevezetésétől egyházi, iskolai, alapítványi ügyekben függetlenséggel bírtak. Az állam évenként mintegy 6 000 000 koronát biztosított a román oktatás és kultúra számára. Erdély területén 2331 román iskola volt, ahol anyanyelvi tanítók oktatták a diákokat. A középfokú képzést hat tanítóképző intézet, négy gimnázium és egy reáliskola biztosította. A magyar nyelv oktatását az 1868-as nemzetiségi törvény nem tette kötelezővé a nemzetiségek számára.

³⁷³ Eredeti formájában megjelent: Sarnyai Csaba Máté: Az erdélyi magyar felekezeti oktatási intézmények helyzetének fő vonásai az 1920-as években, *Közép-Európai Közlemények*, VIII. évf., 2015/2, 105–120.

³⁷⁴ Sas: *Az erdélyi római katolikus egyház*, 56–57. Vö. Sarnyai: *Az erdélyi katolikusság*, 89–100.

³⁷⁵ A gimnáziumot a Consiliul Dirigent 1919-ben elvette az egyháztól, és ettől kezdve mint az Eminescu Állami Líceum működött.

1 406 görögkeleti és 1 476 görögkatolikus plébánia várta a híveket, ezekből hat helyen prédikáltak magyarul, míg az utóbbi vallás magyar nyelvű plébániáin 155-ben románul. A nemzeti kultúra terjesztését kiszolgálva 1910-ben román nyelven negyvenhárom hírlap jelent meg, összesen 474 300 példányban.³⁷⁶

AZ EGYHÁZI OKTATÁS ELSŐ HÚSZ ÉVE ROMÁNIÁBAN

A kormányok intézkedései és a közvélemény hozzáállása tekintetében négy korszakot különböztethetünk meg.³⁷⁷ Az átmenetinek nevezett korszak 1918-tól 1922-ig tartott. Az első két évben a Kormányzótanács irányítása alatt folyt az új berendezkedés alapjainak megteremtése, mely a gyulafehérvári határozatok szellemében járt el, és a kisebbségi oktatás megszervezését az egyházra bízta. Elvben az egykori magyar törvényeket tekintették mérvadónak az új iskolák létesítésének engedélyezésekor. Bevezették a román nyelv tanítását és a román nemzeti tárgyakat: Románia földrajzát, történelmét és alkotmányját. Kezdetben az adott kisebbség anyanyelvén oktathatták ezeket. A Kormányzótanács megszűnése után a megalakuló kormány szakminisztere, Petre P. Negulescu³⁷⁸ vette át az ügyek irányítását. Az ő álláspontja már az erősödő román nacionalizmust tükrözte, azt hangoztatta, hogy az állami iskolák hasznosabbak a felekezetiéknél.³⁷⁹

A teljes szemléletváltás 1922-ben következett be, a nemzeti liberális párti Anghelescu³⁸⁰ első minisztersége idején. Az első visszaszorítás kora 1933-ig tartott. Ebben az időszakban a politika szembefordult a felekezeti oktatással, és tárgyalásokat kezdtek az erdélyi román felekezeti (görögkeleti és görögkatolikus) iskolák államosítása ügyében. Az elutasításra válaszul megtagadták az államsegélyek folyósítását. Ezt látva a tanítók határozatban kérték az iskolák államosítását. A törvényjavaslat elkészült, de az Averescu-kormány³⁸¹ bukása miatt félbeszakadt a folyamat. Az államosítás végül Anghelescu minisztersége alatt ment végbe.³⁸²

Az új határok között a többségi nemzet politikai elitje igyekezett elejét venni annak, hogy a magyarok öntudatát, nyelvét és kultúráját őrző és gyarapító intézmények zavartalanul működhessenek: „[n]em akarunk idegen erősségeket

³⁷⁶ Kosutány: *Római katolikus*, 8.

³⁷⁷ Bíró Sándor: Az erdélyi magyar iskola keresztútja, *Magyar Szemle*, 40. köt., 1940/1, 27.

³⁷⁸ Petre P. Negulescu (1870–1951), politikus, filozófus.

³⁷⁹ Bíró: *Magyar iskola*, 27.

³⁸⁰ Mircea Anghelescu (1869–1948), orvos, egyetemi tanár, oktatásügyi miniszter és miniszterelnök, a kultúrzóna kialakítása az ő nevéhez fűződik.

³⁸¹ 1859. március 9. – 1938. október 3.

³⁸² Bíró: *Magyar iskola*, 8.

nemzeti államunk belsejében.”³⁸³ Két lehetséges megoldás kínálkozott a fenti intézmények működésének megakadályozására: vagy felszámolják az összes felekezeti iskolát, vagy állami iskolák felállításával igyekeznek kiszorítani azokat. Külpolitikai megfontolások miatt az utóbbit választották.

A liberális párt uralma idején, 1922 tavaszán került a miniszteri posztra Anghelescu, akinek hungarofóbiája köztudott volt. Az oktatási intézményekkel szembeni fellépésnek három fő eszköze volt. Az első az iskolák fenntartásához szükséges bevételek elapasztása az agrártörvény segítségével. Ennek következtében 1922-re a 24 000 holdas római katolikus mezőgazdasági- és erdőbirtokból 20 000 hold került kisajátításra.³⁸⁴ A Státus ezzel egy olyan nehéz gazdasági helyzetbe került – tekintve, hogy kárpótlást egyáltalán nem kaptak, vagy nem elégségeset –, hogy a tan- és nevelőintézetek finanszírozhatósága is kétségessé vált.³⁸⁵ A bevételek és kiadások között keletkezett óriási eltérés roppant nehéz helyzetbe hozta az iskolafenntartókat. A pénzügyi ellehetetlenítés másik eszköze az államsegély megtagadása volt.³⁸⁶

A beavatkozás második területe az iskolák nyilvánossági jogának megvonása, a harmadik az iskolák önkormányzatának megszüntetése volt. Ahol ezeket a kedvezőtlen rendeleteket nem hajtották végre, ott az intézményeket azonnal bezárták. Az ezen a módon egy év alatt megszüntetett iskolák száma több százra tehető.³⁸⁷ A 6505-ös számú körrendelet 6. pontja értelmében,³⁸⁸ amit a kolozsvári közoktatásügyi államtitkárság adott ki, a különböző felekezetek tagjai többé nem látogathatták egymás iskoláit. Magyar fennhatóság alatt hasonló korlátozás nem volt érvényben. Erről egy főhatósági jelentésben Onişifor Ghibu is beszámolt.³⁸⁹ Bevezették a nemzeti tárgyak román nyelvű oktatását is. Az 1924-es új elemi iskolai törvény szintén a románosító törekvéseket szolgálta: óvodák nyíltak

³⁸³ Uo., 28. Ezzel ellentétes kijelentések is születtek, de azok a gyakorlatban nem valósultak meg. Lásd: *Státus a Szenátus előtt*, 26–27.

³⁸⁴ Balázs: *Adatok*, 221.

³⁸⁵ Scheffler: *Erdélyi Katolikus*, 300. A földeket ötven évre szóló kamatozó kötvénnyel váltották meg, melynek éves hozadéka 5%, de sokan ezeket a kötvényeket sem kapták meg. Lásd: Szövérdy: *Erdélyi agrárreform*, 348.

³⁸⁶ Sulyok István: Végső veszedelemben középfokú oktatásunk III., *Magyar Kisebbség*, II. évf., 1923/13, 497. Egyszer folyósították csak a kisebbségi szerződés 10. pontja értelmében járó állami támogatást, 1921-ben. Lásd: Bagossy: *Az erdélyi katholicizmus*, 351.

³⁸⁷ Bíró: *Magyar iskola*, 28.

³⁸⁸ A rendelet 6. pontja így szól: „[m]intha a felekezeti iskolák egy bizonyos meghatározott felekezet kulturális igényeinek kielégítésére szolgálnak, mindenik felekezeti középiskolába csak hasonló vallású tanulók vehetők fel.” Forrás: Sulyok István: Végső veszedelemben középfokú oktatásunk II., *Magyar Kisebbség*, II. évf., 1923/8, 284.

³⁸⁹ Sulyok István: A 6505. számú körrendelet, *Magyar Kisebbség*, II. évf., 1923/9, 325–328.

sorra, hogy „a kicsinyeket visszavezessék az ősi (azaz román) nyelvhez”.³⁹⁰ A törvény értelmében a „román származású állampolgárok” – felekezeti hovatartozástól függetlenül – csak román tanítási nyelvű iskolába járhattak. Arról, hogy mit kell pontosan „román származás” alatt érteni, sem a törvény, sem annak végrehajtási utasítása nem rendelkezett. „Ennek következtében minden kisebbségi román állampolgár ki van téve, hogy akármelyik állami alkalmazott: a községi jegyző vagy akár a csendőrőrsparancsnok is kénye és kedve szerint gyermekét románnak nyilváníthassa.”³⁹¹

Ekkoriban láttak napvilágot olyan adatok, melyek szerint Székelyföld lakossága 50%-ban román eredetű. Egyebek mellett az ő „visszarománosításuk” érdekében rendelte el az új elemi iskolai törvény 159. paragrafusa a kultúrzóna létrehozását.³⁹² Ennek területén 1920-ban több mint 750 000 magyar élt.³⁹³

A magánoktatási törvény minden eddiginél súlyosabb csapást mért a felekezeti oktatásra. A törvény nem ismerte el a felekezeti iskolákat, azokat a magániskolák közé sorolta. Új intézményt létrehozni csak a közoktatásügyi miniszter előzetes engedélye, felügyelete és ellenőrzése mellett lehetett. Magántanulókat a magániskolákba nem vehettek fel, a párhuzamos osztályok felállítása is engedélyköteles volt, akárcsak a tanárok alkalmazása. Oklevelet nem bocsáthattak ki, adminisztrálniuk románul kellett. Segélyeket és adományokat külön állami engedélyeztetés nélkül nem fogadhattak el. A tanítási nyelv meghatározásának joga elvben a fenntartót illette meg, de ha román szülők gyerekei is jártak az iskolába, akkor az csak román lehetett.³⁹⁴ (A román származás meghatározása – mint fentebb említettük – nem volt törvényileg szabályozva, ami visszaélésekre adott lehetőséget.³⁹⁵) A szerzetesrendi intézményekben minden esetben a román lett a kötelező tanítási nyelv. A nemzeti tárgyakat – tannyelvtől függetlenül – csak az

³⁹⁰ Bíró: *Magyar iskola*, 28.

³⁹¹ Barabás Endre: a magyar iskolák a román uralom alatt, *Magyar Szemle*, 4. köt., 1928/2, 145.

³⁹² A kultúrzóna területén még erdélyi gyökerű románt sem nevezhettek ki tanítónak, csak a Regátból érkezetteket alkalmazhatták, magasabb fizetésért. Emellett román tannyelvű iskolákat állítottak fel, ahol csak tudtak, hogy a helyben már meglévő magyar intézményeket ellehetetlenítsék. Aki a letelepedés szándékával érkezett ide Óromániából, az tíz hektár földet kapott az állami tartalék birtokállományból. Lásd: Bíró: *Magyar iskola*, 28–29.

³⁹³ Ajtai András: A kultúrzóna, *Magyar Kisebbség*, III. évf., 1924/15–16, 617. A nemzetiségek és felekezetek pontos számának meghatározása a korszakban nehézségekbe ütközik. Ezekről bővebben: Kovács Árpád: Erdély nemzetiségi statisztikája I., *Magyar Kisebbség*, XIV. évf., 1935/19–20, 556–559; Kovács Árpád: Erdély nemzetiségi statisztikája II., *Magyar Kisebbség*, XIV. évf., 1935/21, 590–596; Hegedűs Nándor: Megjegyzések Dr. Kovács Árpád fejtegetéseire, *Magyar Kisebbség*, XIV. évf., 1935/22, 614–616; Jakabffy Imre: *Magyarország Közép-Európa nemzetiségi térképéhez 1942*, Budapest, Teleki László Alapítvány Könyvtára, 1994, 29–42; Barabás: *Magyar iskolák*, 145.

³⁹⁴ Bíró: *Magyar iskola*, 29.

³⁹⁵ Barabás: *Magyar iskolák*, 145.

állam nyelvén lehetett oktatni.³⁹⁶ Csak azok az iskolák kaphattak nyilvánossági jogot, melyek minden feltételnek megfeleltek. Ha rendelkeztek vele, a tanulók az év végi vizsgáikat a saját tanári karuk előtt tehették le. Ennek hiányában azonban az állami iskolák – többnyire román – tanárai előtt kellett vizsgáznuk, akiknek ezért plusz díjazást kellett fizetni.³⁹⁷

1925. március 7-én újabb súlyos következményekkel járó törvény látott napvilágot. Az érettségi-baccalaureatusi törvénnyel „a magyar középiskolai tanulókkal szemben olyan rejtett »numerus clausus-féle« intézkedés lépett érvénybe, amelynek rendeltetése megakadályozni, hogy a magyar abiturientiensek a román többséghez való számarányuknál nagyobb tömegben mehessenek főiskolai tanulmányokra”.³⁹⁸ Tanulmányaik során a diákoknak két nagyobb vizsgát kellett tenniük: az elsőt a IV. osztály elvégzése után, hogy az V. osztályba léphessenek. A román nemzeti tárgyakból, illetve számtanból vagy franciából kellett vizsgáznuk, saját intézményük tanárai előtt, kormánybiztos elnöklete mellett, román nyelven. Az érettségi vizsgára a VIII. év végén került sor egy, az állami iskolák tanáraiból álló bizottság előtt, egy egyetemi tanár elnökletével. A vizsga a nemzeti tárgyakon kívül egy modern nyelvből és két természettudományos tantárgyből állt. Utóbbiakból magyarul, a többiből románul kellett beszámolni.

A tanárok számára is nagy megterhelést jelentettek a törvény rendelkezései. A felekezeti iskolák minden oktatójának vizsgát kellett tennie román nyelvből és a nemzeti tárgyakból.³⁹⁹ Azok közül a tanítók közül, akik az impériumváltás után nyugdíjazásukat kérték, senki sem kapta meg a neki járó juttatást. A helyzet megoldására a Státus önsegélyező alapot hozott létre.⁴⁰⁰

1926 és 1933 között a román többségi közvélemény és a kormányok kitartottak az Anghelescu által képviselt irányzat mellett, attól utódai sem tértek el jelentősen, akkor sem, ha ők maguk nem tartották azt megfelelőnek. Voltak kísérletek az enyhítésre, főként a nyelvhasználat terén, de csak annyit sikerült elérni, hogy a tanárok jóindulatától függött, mennyi engedményt tesznek. Ez többnyire nem sok jóval kecsegtetett.⁴⁰¹

A román kisebbségi oktatáspolitikai harmadik korszaka 1933-tól 1938-ig tartott, és újabb szigorító intézkedéseket hozott. A székelyföldi kultúrzóna fenntartásának idejét tíz évvel meghosszabbították, az érettségi vizsga tovább nehezedett, az anyanyelvhasználatot teljesen kiküszöbölték, a tanárokat újabb nyelvvizsgára

³⁹⁶ Sulyok: *Végső veszedelemben*, 496.

³⁹⁷ Bíró: *Magyar iskola*, 33.

³⁹⁸ Barabás: *Magyar iskolák*, 149.

³⁹⁹ Bagossy: *Az erdélyi katolicizmus*, 350.

⁴⁰⁰ Uo., 353.

⁴⁰¹ Bíró: *Magyar iskola*, 30–31.

kötelezték, és a IV. év után esedékes kisértségit is egy állami iskolai tanárokból álló bizottság hatáskörébe utalták. Ebben az időszakban egyetlen magyar felekezeti iskola sem kapta meg a nyilvánossági jogot.⁴⁰² Az egyetemi oktatásról szóló törvény szövegéből törölték az autonómia szót, bár elfogadtak olyan módosítási javaslatokat, melyek annak eszméjét megőrizték.⁴⁰³

Elrendelték, hogy minden községben épüljön román tannyelvű állami iskola, melynek költségeihez a római katolikus híveknek is hozzá kellett járulniuk. Sok felekezeti iskola ment tönkre, mert a magyar lakosság nem tudott két intézményt fenntartani. Az 1936. április 17–19-i temesvári román középiskolai tanáregyesület közgyűlése odáig ment, hogy a felekezeti oktatás azonnali, teljes megszüntetését követelte. „Feltétlenül szükséges, hogy a jövő nemzedékek nevelésének feladata csak románokra bízassék [...] hogyha a kisebbségek gyermekei Romániában akarnak élni, neveltetésüket román tanároknak, román szellemben és román nyelven kell végezniük.”⁴⁰⁴

A liberális párt 1937-es bukását követően 1938-ban változások történtek. A nemzetközi helyzetre való tekintettel az addig erősen államosító és „románosító” iskolapolitika is mérséklődött. A gyermekek nemzetiségének meghatározását ezentúl a szülőkre, a felvételi vizsgát pedig a felekezeti iskolák tanáraitra bízták. A nemzeti tárgyakat azonban továbbra is románul kellett tanítani, és az érettségi vizsga megtartásának joga sem került vissza hozzájuk.⁴⁰⁵ Az enyhülés hatására több iskola is elnyerte a nyilvánossági jogot, és néhány új megnyitására is lehetőség nyílt, bár mindez nem szüntette meg a legnagyobb nehézségeket.⁴⁰⁶

A TÖRTÉNELMI EGYHÁZAK KÜZDELME A FELEKEZETI OKTATÁSÉRT

Az iskoláik jövőjéért aggódó Erdélyi Római Katolikus Státus és a református, unitárius egyházkerületek Romániában jogorvoslatot hiába kerestek, ezért a párizsi konvenciók semmibevételére hivatkozva 1925. május 6-án, majd szeptember 15-én a Népszövetséghez (az ENSZ elődjéhez) intéztek panaszt.⁴⁰⁷ Ezekben

⁴⁰² Uo., 34. Az erdélyi püspök joghatósága alá tartozó, 1928-ban nyilvánossági jogi problémákkal küzdő oktatási intézményekről bővebben: Balázs: *Adatok*, 223.

⁴⁰³ Sándor József: Beszéde a kisebbségi főiskolák jogának törvénybe iktatásáról a szenátus 1932 március 9-iki ülésén és Iorga miniszterelnök válasza, *Magyar Kisebbség*, XI. évf., 1926/3, 191.

⁴⁰⁴ Bíró: *Magyar iskola*, 31.

⁴⁰⁵ Uo.

⁴⁰⁶ Uo., 34.

⁴⁰⁷ Balázs András: Az erdélyi egyházak lépése Genfben, *Magyar Kisebbség*, V. évf., 1926/3, 93–95. Először a Népszövetségi Ligák Uniójához nyújtották be a panaszt. Lásd: Jakabffy

a kisebbségi szerződés értelmében kértek védelmet a maguk számára. Nemzetközi bizottság felállítását és kiküldését szerették volna. Erre válaszul a román kormány Apponyi 1907-es törvényeivel védekezett, de azok szövegét meghamisítva közölte Genffel.⁴⁰⁸ Anghelescu így idézi a törvényt: „[a]bban az esetben, ha a román iskolák elfogadták az állami pénzsegélyt, bármilyen csekély volt is, kötelesek voltak nemcsak Magyarország történetét, földrajzát és alkotmányát, hanem a számtant, az általános földrajzot és a történelmet is magyarul tanítani.”⁴⁰⁹ Válaszában Ghibu egy könyvére is hivatkozik, ami idézi a törvény szövegét, így hát Anghelescunak ismernie kellett a hiteles szöveget, mert Ghibu azt közli: „[a]z állam segítyezi a felekezeti iskolákat, ha azok az általa kitűzött feltételeknek megfelelnek, azonban ez esetben öt tantárgynak (magyar nyelv, történelem, földrajz, alkotmánytan és számtan) tantervét az állam állapítja meg.”⁴¹⁰ A törvényhez kapcsolódva az erdélyi görögkeleti érseki egyházmegye a következő körrendeletet adta ki:

A mi felekezeti iskoláinkban legyenek azok államsegélyesek, vagy nem, az összes tantárgyakat kizárólag román nyelven kell tanítani, kivéve a magyar nyelvet, amely keretében számtani, történeti, alkotmánytani és földrajzi dolgok is felvehetők. Mindaz, ami e tárgyakból magyarul tárgyaltatik, csak azután kerül sorra, miután azt az illető tárgy tanítási óráján megtanulták. A számtani, történelmi, alkotmánytani és földrajzi órákon a tanítás kizárólag román nyelven folyik.⁴¹¹

Az eredeti vitához visszakanyarodva meg kell jegyeznünk, hogy Duca⁴¹² külügyminiszter felajánlotta, hogy közvetít a tárgyalásokon az egyházak és a közoktatási miniszter között.

Koncepciójukat 13 pontban foglalták össze,⁴¹³ ami a tárgyalások alapját képezte. E 13 pont fő követelései: ne tagadják meg a nyilvánossági jogot a törvényeknek megfelelő iskoláktól; a szerzetesrendek iskolái a többi felekezeti iskoláéval azonos elbánás alá esznek; az iskolák pedagógiai szempontú irányításába a kormány ne avatkozzon bele; más vallású tanulókat és magántanulókat is felvehessen bármelyik felekezeti iskola; a tannyelvet a fenntartó határozhassa meg;

Elemér: Az erdélyi magyarság helyzete nemzetközi vonatkozásaiban, *Magyar Szemle*, 4. köt., 1928/2, 168.

⁴⁰⁸ Barabás: *Magyar iskolák*, 146–147.

⁴⁰⁹ Barabás idézi Angelescut. Uo., 147.

⁴¹⁰ Barabás idézi Ghibut. Uo., 147.

⁴¹¹ Uo., 146–147.

⁴¹² 1879. december 20. – 1933. december 30.

⁴¹³ Balázs: *Erdélyi egyházak lépése*, 96–97.

megfelelő államsegély biztosítása; ne kötelezzék állami iskolai hozzájárulás fizetésére azokat a híveket, akik anyagilag támogatják a hitvallásos iskolák működését; az elvett iskolaépületek visszaadása, vagy kártalanítás.

Erre válaszul a minisztérium egy 19 pontos törvényjavaslatot állított össze. A 13 pont néhány kérését helybenhagyta, de azokat valódi jelentőségüktől megfosztva, a legfontosabb követelések – mint a tannyelvre, az államsegélyre vagy a magántanulókra vonatkozók – pedig nem kerültek bele, csupán szóban ismerték el őket. Az épületek visszaadásán és az iskolafenntartó hívek állami iskolákhoz való hozzájárulásának kérdésében pedig a miniszter arra hivatkozva nem foglalt állást, hogy nem tartja magát illetékesnek.⁴¹⁴ Az álláspontok nem közeledtek kellő mértékben, így a tárgyaló felek csak feltételesen írták alá a megállapodást, de azt sem a Státus, sem a reformátusok, sem az unitáriusok nem fogadták el. Ennek ellenére a parlamentben december 2-án tárgyalni kezdtek a törvényjavaslatot, olyan intézkedéseket belefoglalva, melyek az egyházak tárgyalások során elért engedményeit nagyrészt hatástalanították. Emellett viszont az ezekről az engedményekről szóló 19 pontot elküldték Genfbe. December 11-én az egyházak szintén tudatták a Népszövetséggel továbbra is meglévő aggályaikat.⁴¹⁵

Nem ez volt az első alkalom, hogy a külföld szembesült az erdélyi magyarság helyzetével. 1924-ben és 1927-ben is érkeztek nemzetközi bizottságok az országrészbe,⁴¹⁶ és látták, hogy a kisebbségi egyezmény betartásával problémák vannak. Az 1927-es bizottság megállapította, hogy a kisebbségek érdekeit nem szolgálják az iskolai reformok, amelyek elsődleges célja

[...] intézményeinek hatósági üldözése,⁴¹⁷ [...] a nyilvánossági jog megvonása, a román nyelv követelése, az iskolai autonómia korlátozása, [...] az 1925-ös törvények a kisebbségekkel szemben szűkkeblű nacionalista, elnyomó politikai eszközöket képeznek, [...] a román nyelv nemcsak kötelező, hanem teljesen kizorítja az anyanyelven való oktatást, [...] a kisebbségek ki vannak zárva az iskolai felügyelő tanácsokból, [...] a román

⁴¹⁴ Uo., 97–98.

⁴¹⁵ Uo., 96–99.

⁴¹⁶ Többek között az amerikai unitáriusok képviselői.

⁴¹⁷ Ez néha egészen meglepő formát öltött. A Magyar Kisebbségben olvashatjuk a Keleti Újság 250. számában megjelent történetet, mely szerint Csíkszentsimonban az állami iskola igazgatója kicsalta a kántortanítótól a felekezeti iskola kulcsait, majd a karhatalommal elfoglalta az épületet. A tanfelügyelőség képviselője a megyei prefektus bejelentése után felkereste az érintetteket, de érdemi intézkedés nem történt az iskola visszaadása érdekében. Forrás: Ilyen iskolafoglalásra még nem volt példa! – A „Keleti Újság” 250-ik számából, *Magyar Kisebbség*, XIII. évf., 1934/21, 640–642.

közüoktatási politika rögeszméje, hogy hazaszeretetet vonakodó emberek millióinak torkába akar beleszorítani.⁴¹⁸

Annak elemzése, hogy ezeknek a bizottságoknak a jelentései, vagy a Népszövetséghez benyújtott panaszok miért nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, nem tartozik ezen fejezet témakörébe. Balázs András végső konklúzióként kijelenti, hogy túl sok eredményt nem is hoztak, talán csak annyit, hogy a román állam nem számolt fel mindent véglegesen.⁴¹⁹

Ugyanakkor érdemes megemlíteni egy lényeges momentumot, mely „minden külföldön megjelenő, úgynevezett »részhajlatlan« munkának, amely a mostani magyar kisebbségekkel foglalkozik, súlyos tévedése”.⁴²⁰ Szász Zsombor,⁴²¹ és előtte már Sulyok István⁴²² és Jakabffy Elemér is fájjalja, hogy ezek a közlések mindig párhuzamot vonnak a háború előtti magyar és a háború utáni román nemzetiségpolitika között. Mindkettő – igaz, eltérő mértékben – bevonta az iskolaügyet a kérdés kezelésébe, és az alkalmazott eszközök is hasonlóak, akárcsak a mindenkori kisebbségek igényei, az összehasonlítás így kézenfekvőnek látszik. Ugyanakkor ahogyan a vallásalapok ügyében, úgy itt sem szabad megfeledkezni a jogi környezetben végbement változásokról. Sulyok szavaival élve: „[...] mi a magyarországi román kisebbségnek óhaja és követelése volt, az ma a romániai magyar kisebbségnek nemzetközi egyezményekkel elismert joga.”⁴²³

A következőkben röviden kitérünk arra, hogyan támogatta a magyar kormány a román fennhatóság alá került erdélyi felekezeti iskolákat. Egyrészt a két világháború közti időszakban a Romániához csatolt területeken is kaptak támogatást a magyar intézmények a kormánytól, másrészt a 20-as évektől a határon az anyaországba átkelő magyarok létszámát csökkenteni igyekeztek, máskülönben a román hatóságok kezére játszottak volna az erdélyi területek „magyarmentesítésével”.⁴²⁴ Az új felekezeti iskolák alapítása már 1919-ben szükségessé vált, mert a Kormányzótanács a magyar nyelvű államiakat elvette. Pótlásukra összefogtak Erdély történelmi egyházai, az összefogás legfőbb intézménye az Erdélyi Magyar Egyházak Felekezeti Központi Tanácsa lett.

⁴¹⁸ Szász Zsombor: A vallási kisebbségek jogai. Egy amerikai bizottság jelentése a romániai kisebbség helyzetéről, *Magyar Szemle*, 4. köt., 1928/1, 65–66.

⁴¹⁹ Balázs: *Adatok*, 221–222.

⁴²⁰ Szász: *Vallási kisebbségek jogai*, 66.

⁴²¹ Szász Zsombor (1871–?), politikus, író, ügyvéd.

⁴²² Sulyok István (1859–1944), író, református lelkész.

⁴²³ Sulyok: *Végső veszedelemben*, 324.

⁴²⁴ Vincze: *A Keleti Akciótól*, 283, 285.

Lássuk azokat a tényezőket, amelyek közös érdekvédelmi fellépésre sarkallták a római katolikusokat, a reformátusokat és az unitáriusokat! Az egyik első törvény, mely gazdasági szempontból érintette az Erdélyi Katolikus Státust és az egyház finansziális helyzetét, illetve jövőbeli lehetőségeit az oktatás terén, az az 1921-es agrártörvény volt. A bevételek nagyrészt a státusi alapok jövedelmeiből származtak, ezért a 88%-os földbirtokelvonás drasztikusan visszavetette az oktatásra fordítható összegeket.

Az oktatási feladatok ellátását további intézkedésekkel nehezítették meg. Ezek részét képezték az 1920-as években megalkotott oktatási törvények, melyek szabályozták a tanítás menetét, és a kormányzat azon törekvéseit fejezték ki, hogy az egyházi iskolákban is az állami tanulmányi rend kerüljön alkalmazásra.

Az 1924-ben elfogadott állami népoktatási törvény, majd az ezt követő 1925-ös magánoktatási rendelkezés véget vetett az iskolai önkormányzatnak, és ezzel együtt azok autonómiájának is. Gyakorlatilag teljes állami felügyelet alá helyezte a római katolikus egyházi oktatási intézményeket, mivel a törvények végrehajtásának intézőjeként a román kormányt és annak hivatalos közegeit jelölte meg. Így az állam teljes mértékben kézben tarthatta a pedagógiai és adminisztratív irányítást, a katolikusok szerepköre pusztán az iskolák fenntartására szűkölt. Ezen törekvések megvalósulását tisztán mutatja, hogy az egyházi oktatási intézményekre vonatkozó tantervek, rendtartások, fegyelmi szabályzatok és a tankönyvkibocsátás kormányzati ellenőrzés, az egykorú beszámolók szerint szinte cenzúra mellett mehetett csak végbe.

Az oktatás struktúrájában pedig folyamatos változtatásokat hajtott végre a hatalom, ami permanens bizonytalanságot teremtett az oktatás megszervezésében is. 1924-ben az érettségit felváltotta az abszolváló vizsga a IV. és a VII. osztályban. Ezt egy évvel később már a baccalaureatusi vizsga váltotta, melynek során maximum két tárgyat lehetett anyanyelven letenni, a többi esetében a román volt a kötelező. Ez utóbbi momentum is tisztán kifejezi a kormányzat asszimiláló, a magyar identitástudatot eltörölni vágyó politikáját.

Az 1928-as középiskolai törvény bevezette az egységes hétéosztályú középiskolát (ez a megelőző nyolcosztályos rendszert váltotta), egységes tanrenddel, három alsó és négy felső osztállyal. A struktúrában ez éles törést okozott, mert a francia lycée mintáját követte, nem jelentett kontinuitást az ezt megelőző magyar oktatási hagyományokkal, problémát okozva a korábban már tevékenykedő tanárok számára. Ezzel olyan eszköz került az államhatalom kezébe, amellyel lehetősége volt a tanári kompetencia megkérdőjelezésére, és egyben okot adott a tanintézmények megszüntetésére is. Mindezek következményeként az 1927/28-as tanév végéig 104 iskola fejezte be működését, jellemzően hatósági beszüntetés

következtében. Több intézménynek beolvasztás lett a sorsa,⁴²⁵ a kisebb, vidéki iskoláknak az államsegély hiánya adta meg a kegyelemdőfést. Helyükön kizárólag román oktatási intézmények nyitották meg kapuikat.⁴²⁶

Az egyház számára a legnagyobb problémát a kormány és a kultuszminisztérium azon követelése jelentette, mely az állami tanrendhez való alkalmazkodást várta el az egyházi iskoláktól. Ez többek között újra felvetette a nyelvhasználat kérdését, hiszen a tanrend a kötelező román nyelvet és az azon történő vizsgázást írta elő, pedig a párizsi konvenció tizedik pontja⁴²⁷ biztosította a román nyelvoktatás jogát a nem államnyelvi elemi iskolákban, míg a kilencedik pont⁴²⁸ egyértelműen megadta az anyanyelvű oktatás jogát a kisebbségek számára.⁴²⁹

A minél centralizáltabb oktatás elérése és az állami iskolák számának növelése érdekében kezdődött meg az a kormányzati program, melynek célkitűzése a felekezeti oktatási intézmények számának csökkentése volt. Az 1918 után létesült egyházi iskoláknak – felekezetre való tekintet nélkül – nem járt államsegély, és megkezdődött az iskolák államosítása is.⁴³⁰

A magyar nyelvű tanárképzésnek is kérdéses volt a jövője. A katolikus közösség kompromisszumos megoldást javasolt arra nézve, hogy az állam mit vár el a tanároktól a képzés és a nyelv területén egyaránt. A kisebbség természetesen továbbra is igényelte, hogy a magyar nyelvű iskolákban az adott nyelven tudó tanárok oktassák a diákságot, hiszen például Csíkban ez sem volt magától értetődő szempont az oktatók kiválasztásánál – mindez az „elrománosító” törekvések szolgálatában. A halasi kántorképzőben pedig a hallgatóknak nem volt lehetőségük magyar éneket tanulni. Mivel a románok vallási megoszlása szerint római katolikus tanító csak a magyarok közül kerülhetett ki, biztosítani kellett volna számukra a képzést, hiszen ellentétes esetben nem katolikus tanító oktatta volna a diákokat az adott vallás iskolájában.

Az iskoláknak juttatott évi államsegély hiánya jelentős deficitet eredményezett abban a gazdasági helyzetben, melyben szinte az összes addigi megélhetést je-

⁴²⁵ Balázs: *Adatok*, 221.

⁴²⁶ Sarnyai: *Az erdélyi katolikusság*, 89–100.

⁴²⁷ „Olyan városokban és kerületekben, ahol nem román nyelvű román állampolgárok jelentékeny arányban laknak, a román Kormány a közoktatásügy terén megfélemlítő könnyítéseket fog engedélyezni avégből, hogy ily román állampolgárok gyermekeit az elemi iskolákban saját nyelvükön tanítsák. Ez a rendelkezés nem akadályozza a román Kormányt abban, hogy a román nyelv oktatását az említett iskolákban kötelezővé tegye.” Nagy: *A kisebbségek*, 219.

⁴²⁸ „[...] joguk van saját költségükön jótékonyági, vallási vagy szociális intézményeket, iskolákat és más nevelőintézeteket létesíteni, igazgatni és azokra felügyelni, azzal a joggal, hogy azokban saját nyelvüket szabadon használhatják és vallásukat szabadon gyakorolhatják.” Uo.

⁴²⁹ *Memorandum*, 13.

⁴³⁰ Sarnyai: *Az erdélyi katolikusság*, 89–100.

lentő lehetőség megszűnt.⁴³¹ A Memorandum megalkotói mindezt abból a szempontból találták méltánytalannak, hogy a kisebbségben lévő magyarok felemelt adóval járultak hozzá az állami jövedelmekhez, amiből viszont semmi sem jutott el az iskolákhoz. Pedig a párizsi konvenció tizedik pontja biztosította a méltányos részt a költségvetés terhére.

A konkordátum-tervezet nem tartalmazta az új iskolák alapításának jogát. Ezzel a román állam a párizsi konvenció kilencedik cikkével ellentétesen kívánt cselekedni. Tette mindezt annak ellenére, hogy a *Corpus Juris Canonici* kánonjai tartalmazták azt a lehetőséget, hogy bármilyen fokú oktatási intézmény alapítása és fenntartása adott jog legyen az egyház számára.⁴³²

A struktúrában bekövetkezett változások a tanulók nyelvhasználati jogait is korlátozták. Az 1924-es és 1925-ös törvények következtében olyan feltételeket támasztottak a diákok felé, melyek nyelvismeretük miatt nehezen, vagy egyáltalán nem voltak teljesíthetők számukra, hiszen a román nyelv és irodalom, Románia történelmének, földrajzának és alkotmányának tanítása román nyelven volt kötelező. Az 1925-ben bevezetett, a középfokú oktatást lezáró baccalaureatusi vizsgán négy tárgyból az államnyelven, egy tárgyból franciául kellett vizsgázni, míg anyanyelven maximum két tárgyat lehetett abszolválni.⁴³³

Az 1920-as években a Státus gyűléseinek állandó napirendi pontját jelentette az egyházi iskolák helyzetének megvitatása. A 7 fiúgimnázium, 7 középiskolai internátus, 197 elemi, 10 polgári, 2 elemi képző, 2 kereskedelmi, 1 leánygimnázium és 1 árvaház fenntartásának nehézségei biztosították a gyűlések állandó forró hangulatát.

Példaként említhető a csíkszeredai és a székelyudvari fiúgimnáziumokban a nyilvánosság hiánya, azaz az, hogy – mint nem állami iskolák – nem adhattak ki államilag elismert bizonyítványt. A Csík megyei állami népiskolákban magyarul nem beszélő tanárok oktattak, az állam a románosító név(félre)értelmességre támaszkodva csökkentette a tanulók számát mindaddig, amíg ez megfelelő okot nem szolgáltatott az intézmény bezárásához, Háromszékben pedig megfelelő indok nélkül is beszüntették az iskolákat.

⁴³¹ Balázs: *Adatok*, 223.

⁴³² A *Corpus Juris Canonici* 800. canonja a következőképpen fogalmaz: „1. §. Az egyháznak joga van arra, hogy bármilyen tantárgy oktatására, bármilyen típusú és fokozatú iskolát alapítson és vezessen.

2. §. A krisztushívők támogassák a katolikus iskolákat, és erejükhez mérten járuljanak hozzá azok alapításához és fenntartásához.” Erdő Péter (szerk.): *Codex Iuris Canonici. Az Egyházi Törvénykönyv*, Budapest, Szent István Társulat, 2015, 439.

⁴³³ Balázs: *Adatok*, 221.

A JOGI SZEMÉLYISÉG KÉRDÉSE AZ ERDÉLYI RÓMAI KATOLIKUS STÁTUST ILLETŐEN AZ 1932-ES EMLÉKIRAT TÜKRÉBEN⁴³⁴

AZ EMLÉKIRAT⁴³⁵

Az 1932-es évben a Státus igazgatótanácsa az Emlékirat nevezetű dokumentumban foglalta össze azokat az érveket és történelmi, jogi pontokat, amelyek a Státus létjogosultságát alátámasztották. Erdély területén az 1930-as hivatalos román statisztika alapján a római katolikus magyarok lélekszáma 590 846 volt.⁴³⁶ A világháború utáni időkben román csapatok vonultak be, és a nagyszebeni Román Kormányzótanács vette át a hatalmat. A két világháború között a katolikus egyház gazdasági/anyagi ellehetetlenítése mellett szinte folyamatos volt a magyar egyházi személyek üldözése. Csak két példa a katolikus egyház berkeiből: Glattfelder Gyula csanádi megyéspüspök hivatalos nyomásra 1923-ban kénytelen volt áttelepülni Magyarországra, Tréfán Leonárd ferences tartományfőnökök pedig minden különösebb indok nélkül a kolozsvári Fellegvárban tartották fogva.⁴³⁷

A lelkészeket ért rendszeres zaklatások száma a húszas évek végétől csökkenésnek indult. A lelkiismereti és a vallásszabadság megsértése azonban rendszeres a korszakban. Különösen igaz ez azokra az „elrománosítási” törekvésekre, amelyek főleg 1930 után kezdődtek meg a székelyek körében. Ebben a munkában a hatóságok a román tannyelvű iskolák mellett a Székelyföldön megalapított, és erőszakos módon terjeszkedő román egyházakra támaszkodtak. A görögkatolikus székelyek mellett az erdélyi római katolikus közösség volt a célcsoport. Csupán

⁴³⁴ Eredeti formájában megjelent: Sarnyai Csaba Máté: A jogi személyiség kérdése az erdélyi római katolikus státust illetően az 1932-es Emlékirat tükrében, *Közép-Európai Közlemények*, III. évf., 2010/4, 58–66.

⁴³⁵ Lásd: Fogalomtár.

⁴³⁶ Barabás Endre: *A magyar iskolaügy helyzete Romániában 1918–1940*, Kecskemét, Első Kecskeméti Hírlapkiadó és Nyomda Rt., 1944, 274.

⁴³⁷ Bíró: *Kisebbségben*, 336.

1929 és 1938 között – nem kis politikai nyomásra – 1657-en tértek át a görögkeleti „nemzeti” egyházba.⁴³⁸

Az Emlékirat megszületését közvetlenül az motiválhatta, hogy az 1927-es megállapodás nem rendezte az Erdélyi Római Katolikus Státus, az autonómia működésének kérdését. A IX. cikkely ugyan felsorolja azokat az egyházi szervezeteket, amelyeknek jogi személyiségük van, ezek között azonban nem említi a Státust.⁴³⁹ Pontosabban fogalmazva: a konkordátum szövege a Státust csak közvetve sorolja fel, „a többi kánonilag és törvényesen megalakult szervezetek” egyikeként. Az ellenzők – élükön Onişifor Ghibu kolozsvári professzorral – azt állították, hogy a Státus szentszéki elismerése ekképpen nem történt meg. Ennek a nyomásnak a hatása alatt a román külügyminiszter nyilatkozatot kért és kapott Dolci bukaresti pápai nunciustól, amely szerint „a katolikus egyház a 9. szakaszban felsorolt szervezeteken kívül nem gyakorolhat jogi személyiséget”.⁴⁴⁰ Más szóval: a Státus nem minősült jogi személynek. Az intézmény létét is fenyegető támadások így tovább erősödtek. Ennek leglátványosabb formája, hogy 1931. április 30-án a román vallásügyi minisztérium a Státus ügyének kivizsgálására Ghibu elnöklete alatt *történelmi jogi* bizottságot nevezett ki. A bizottság tagjai nem annyira a történelmi és jogi érvek összegyűjtésére, mint inkább a Státus elleni propaganda terjesztésére törekedtek.

Az igazgatótanács 1932 januárjában szánta rá magát arra, hogy egy olyan emlékiratban forduljon a román kormányhoz, amelyben kimutatni igyekezett a Státus létjogosultságát, törvényességét, jogi személyiségét és egyházi intézmény mivoltát. A következőkben ennek az írásnak a jogi személyiség melletti érvrendszerét vázoljuk fel.

A KATOLIKUS STÁTUS JOGTÖRTÉNETI ALAPJAI

Az Erdélyi Fejedelemségben az 1653-as *Approbata Constitutio*, II. Rákóczi György törvénykönyve szerint a Katolikus Státus törvényes intézmény, melyet az 1690-es Lipót-féle oklevél (*Diploma Leopoldium*) is megerősített. Ezek világosan

⁴³⁸ Oberding: *Agrárreform*, 12.

⁴³⁹ A IX. cikkely szerint: „[a]z állam a törvényes hierarchikus hatóságaitól képviselt katolikus egyháznak elismeri jogi személyiségét, az állam közjogának megfelelően. Következésképpen a plébániák, főesperességek, kolostorok, káptalanok, prépostságok, apátságok, püspökségek, érsekségek és a többi kánonilag és törvényesen megalakult szervezetek jogi személyek s bármely természetü javaik teljes tulajdonságát garantálja az állam, a királyság alkotmányának megfelelően, a törvényes hierarchikus hatóságai által képviselt katolikus egyház számára.” Forrás: Bitay Árpád (ford.): Törvény a konkordátum ratifikálásáról, *Magyar Kisebbség*, VIII. évf., 1929/12, 475.

⁴⁴⁰ Idézi: Bíró: *Kisebbségben*, 325.

mutatják, hogy az Erdélyi Római Katolikus Státus a Magyarországon és Erdélyben érvényes rendi törvények szerint törvényes intézmény volt, és hogy törvényes és állandó működést fejtett ki az Erdély fölötti román uralom kezdetéig, mindazoknak a tudtával és beleegyezésével, akik Magyarországon a törvényhozói hatalmat gyakorolták.⁴⁴¹

Az Emlékirat szerzői is hivatkoztak az 1918. december 1-jén tartott gyulafehérvári román népgyűlés korábban idézett határozataira. Emellett arra is, hogy amikor 1921. március 19-én Glattfelder Gyula püspök letette a hűségesküt, a Státust Gyárfás Elemér világi elnök és Balázs András előadó képviselhette. Ennek tudomásul vételével, szerintük, a román királyi kormány közvetve elismerte a Státus törvényességét.⁴⁴² Továbbá úgy értelmezték, hogy az 1923-as román alkotmány 137. szakasza fönntartotta a törvényeket,⁴⁴³ s így a Katolikus Státus működését 1931 végéig Románia egyetlen kormánya sem kifogásolta.⁴⁴⁴

A KATOLIKUS STÁTUS JOGI SZEMÉLYISÉGÉNEK KÉRDÉSE

Az Erdélyi Római Katolikus Státus Magyarországon jogi személy volt, és ez a joga megvolt Romániában is. De mi is a jogi személyiség fogalma? A régi királyságban és Romániában is teljesen eltérő jogi koncepciója volt a jogi személyek keletkezésének és elismerésének. A két különböző jogi koncepció:⁴⁴⁵

- a) A jogi személyek realitásának rendszere szerint a jogi személyt az azt alkotók szabadon hozzák létre. Teszik ezt azért, hogy bizonyos minimálisan előírt feltételeket teljesítsenek, világosan kifejezik a jogi személy létesítésére irányuló akaratukat, megjelölik annak célját és működési szabályait,

⁴⁴¹ *Emlékirat*, 12.

⁴⁴² Uo.

⁴⁴³ Az alkotmány említett szakasza a következőképpen szól: „[a] román állam különböző részeiben fennálló összes törvénykönyveket és törvényeket felülvizsgálat alá kell venni, hogy azok a jelen alkotmánnyal összhangba hozassanak és így biztosíttassék a törvényhozás egysége. Ezen törvények mindaddig érvényben maradnak, amíg az új alkotmányt kihirdetik. Az alkotmány kihirdetésének napjától kezdve azonban hatályon kívül helyeztetnek az összes törvények, rendeletek, szabályrendeletek és bármilyen más okmányok mindama intézkedései, amelyek a jelen alkotmány rendelkezéseivel ellenkeznek.” Forrás: Románia 1923. évi Alkotmánya, *Magyar Kisebbség*, I. évf., 1995/2, 101.

⁴⁴⁴ *Emlékirat*, 13.

⁴⁴⁵ Uo., 14.

mely előfeltételek teljesítésével az alapítók maguk megteremtették a jogi személyt, anélkül, hogy ehhez bármely hatósági vagy kormányengedély volna szükséges.

- b) A jogi személyek engedélyezésének rendszere, mely szerint a jogi személyek csak az államhatalom erre illetékes szerve által adott formális engedély alapján keletkezhetnek, s csak ennek erejénél fogva nyerik el létjogukat és személyiségüket.

A realitási rendszernél a jogi személyiség megalkotói maguk az állampolgárok, az engedélyezési rendszernél pedig az államhatalom kreálja a jogi személyt az engedély, illetve elismerés kiadásával. A modern jogelmélet egyre erőteljesebben a realitási elmélet mellett áll ki. Hangsúlyozva azt, hogy a jogi személyek jogi realitások, melyek egyéni akaratból lesznek. A régi román királyságban és Romániában 1924-ig az engedélyezési rendszer volt érvényben. Jogi személynek csak az a testület lett elismerve az államhatalom által, amelynek részére ez a személyiség külön törvénnyel, tehát a törvényhozás mindkét házának hozzájárulásával és a király szentesítésével történt meg.⁴⁴⁶

A jogi személyekről szóló 1924. évi törvény ezt részben átírta, de az engedélyezési elv nem szűnt meg. Az 1924. évi törvény közjogi és magánjogi jogi személyeket állapít meg. Eszerint közjogi jogi személyek azok, amelyeket maga a törvényhozás alkot, vagyis amelyeket külön törvény ismer el, magánjogi jogi személyek pedig azok, akiket az illetékes törvényszék így elismer. Az engedélyezési rendszert – mint látható – az 1924-es törvény fenntartotta, a jogi személyiség megalkotása e törvény értelmében is az államhatalomtól függ. Ezzel szemben a régi erdélyi és magyar törvények a realitási rendszert támogatták azért, hogy erkölcsi testületek és alapítványok számára a célvagyonot lehessen létrehozni és fenntartani.

Hogyan áll az Erdélyi Római Katolikus Státus jogi személyisége a romániai törvények szempontjából?⁴⁴⁷ A Katolikus Státus az erdélyi fejedelemségben jogi személy volt, a Státus már ősidőktől birtokló jogalany. A Magyarországgal való újraegyesülés után is jogi személyiség volt, teljes jogi cselekvőképességgel bírt, 1915-ben kormányhatóságilag jóváhagyott vagyonkezelési szabályzattal rendelkezett. A nagyszebeni Román Kormányzótanács hatalomátvétele után az általa kibocsátott 1918. évi *decret lege* is érvényben tartotta a régi törvényeket. Ez a helyzet az 1924-es törvény meghozataláig fennállt.

⁴⁴⁶ Uo., 16.

⁴⁴⁷ Uo., 17.

A kérdés a következőkben az, hogy milyen helyzetet teremtett az 1924-es jogi személyiséget érintő törvény, vagy más szóval: a Katolikus Státus magánjogi vagy közjogi személynek minősíthető-e annak alapján.

Az Erdélyi Katolikus Státus Erdély 1653. évi *Approbatae*-törvénykönyvében és az 1883. évi XXX. tc.-ben⁴⁴⁸ is törvényi elismerést nyert, ily módon megfelelt azoknak az előfeltételeknek, melyeket az 1924-es jogi személyiségi törvény kívánt a közjogi jogi személyiségektől. Ha a Státust csupán magánjogi jogi személynek tekintjük, akkor az 1924. évi törvény rendelkezéseire figyelemmel a Státus helyzete így alakul:

- a) a törvény 2. §-a értelmében bejegyezhető lett volna ez a minősége a törvényszéknél vezetett lajstromba, mert 1924 előtt jogi személyiséggel és cselekvőképességgel bírt, és a szabályzata mindenben megfelelt a törvényben előírt feltételeknek. A törvény szerint:

Az e törvény kihirdetésének időpontjában létező magánjogi jogi személyek továbbra is az őket létrehozó törvények, határozatok vagy ügyiratok rendelkezései szerint működnek, melyek e törvény közjogi rendelkezéseivel ellentétesek.

Ezek azonban kötelesek e törvény kihirdetésétől számított hat hónapon belül közzölni a bíróság jegyzőjével, abban a kerületben, ahol székelnek azokat a jogcímeket, amelyek alapján jogi személyi címet szereztek, alapszabályukat vagy létesítő okiratukat, valamint az e törvény végrehajtási rendeletében előírt információkat.⁴⁴⁹

- b) a bejegyzést a törvény életbe léptétől számított hat hónap alatt nem eszközölte, ennek a 94. articulus értelmében egyetlen jogkövetkezménye az, hogy harmadik, jóhiszemű személyeknél felmerülő jogvitáiban – vagyis

⁴⁴⁸ Az 1883. évi törvény 30. törvénycikke az oktatásról szól, és katolikus vonatkozásban a következőket tartalmazza: „41. § Az erdélyi részekben a katolikus status által fentartott és vezetett középiskolákra vonatkozólag mindazon jogok, melyeket eddig a katolikus status gyakorolt, érintetlenül hagyatnak.” Forrás: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88300030.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D31> (Letöltés: 2024. augusztus 11.)

⁴⁴⁹ Eredetiből fordította: Józsa Klára Lídia. A forrásszöveg ekképp szól: „[p]ersoanele juridice de drept privat existente la data promulgării legii de fata vor continua sa functioneze potrivit dispozițiilor legilor, hotărârilor sau actelor care le-au constituit si care vor fi contrare dispozițiilor de ordine publica ale acestei legi.

Ele sint obligate in sa, ca in termen de sase luni de la promulgarea acestei legi sa comunice grefei tribunalului, in circumscriptia careia functioneaza administratia lor principala, titlurile pe temeiul carora au dobândit personalitatea juridica, statutele sau actele constitutive, precum si informatiile ce se vor cere prin regulamentul de aplicatie al acestei legi.” Forrás: <https://lege5.ro/gratuit/g42tgnrr/legea-nr-21-1924-pentru-persoanele-juridice-asociatii-si-fundatii> (Letöltés: 2024. augusztus 14.)

konkrét esetekben – nem hivatkozhat a megtörtént bejegyzés tényére. A következőt olvashatjuk: „[a] nyilvántartásba vételhez kötött, de nyilvántartásba nem vett vagy nem közzétett okiratok a harmadik felek számára nem kötelezők.”⁴⁵⁰

- c) a törvény 25. §-a értelmében a bejegyzés elmulasztása következtében az illető testület nem veszíti el jogi személyiségét, és utólag bármikor bejegyezhető. Ilyen értelemben nyilatkozott az akkori kormány igazságügyminisztere is 1931. május 12-én Fiedler nagyváradi püspökhöz intézett állásfoglalásában. Ennek értelmében az egyház saját vagyoni jogi állományától világosan különálló, és általa csupán adminisztrált, korábban önálló jogi személyiséggel bíró alapítványokként tekintett a Státus vagyona.⁴⁵¹ A 25. § így fogalmaz: „[a] egyesületek és alapítványok teljes jogú vagy bírósági jogi személyi státuszukat elvesztik a jelen törvényben meghatározott esetekben.”⁴⁵²

Az irat szerzői szerint az Erdélyi Katolikus Státustól nem vitatható el jogi személyisége akkor sem, ha a Státust csak magánjogi jogi személynek minősítenék.

Az Erdélyi Katolikus Státus azonban nem magánjogi, hanem közjogi jogi személy.⁴⁵³

- a) közjogi jogi személy az 1924. évi törvény értelmében, mert az 1653. évi *Approbaták* és az 1883. évi XXX. magyar törvény elismerte e személyiséget, így az megfelelt az 1924. évi törvény azon előírásainak, hogy törvényhozásilag legyen elismerve.
- b) közjogi személy az 1928. évi kultusztörvény értelmében is. Ennek 11. articulusa mondja ki, hogy „[a] történelmi vallások azon szervezetei, amelyek az ő alkotmányuk szabályzata szerint alakulnak, képvisellel bírnak és e vallások jogelveiben gyökereznek [...] jogi személyek.”⁴⁵⁴ A Státus pedig az erdélyi egyházmegyének szerves alkotórésze, amelyet az 1917-es *Codex Juris Canonici* 100. canonjának 1. §-a is elismert.

⁴⁵⁰ Eredetiből fordította: Józsa Klára Lídia. A forrásszöveg a következő: „[o]rice act supus inscrierii si neinscriis sau nepublicat nu va fi opozabil tertilor.” Forrás: Uo.

⁴⁵¹ *Emlékirat*, 18.

⁴⁵² Eredetiből fordította: Józsa Klára Lídia. Az eredeti pedig: „[a]sociatiile si fundatiile isi pierd personalitatea juridica, de plin drept sau prin justitie, in cazurile determinate prin legea de fata.” Forrás: <https://lege5.ro/gratuit/g42tgnrr/legea-nr-21-1924-pentru-persoanele-juridice-asociatii-si-fundatii> (Letöltés: 2024. augusztus 14.)

⁴⁵³ Uo.

⁴⁵⁴ Bíró: *Kisebbségben*, 325.

- c) közjogi jogi személy az Apostoli Szentszék és a román királyság közti szerződés IX. szakasza szerint is, ezt az 1929. évi törvény rögzítette. A Katolikus Státus mind Magyarország, mind a Román Királyság polgári törvényeinek megfelelő törvényes intézmény.

16. kép. Angelo Maria Dolci (1867–1939),
romániai apostoli nuncius.⁴⁵⁵

⁴⁵⁵ A kép forrása: Photographie du cardinal Dolci parue dans le numéro hors série de février 1939 de *L'Illustration* consacré à la mort de Pie XI.

A KATOLIKUS MAGYARSÁG HELYZETE A DÉLVIDÉKEN A KÉT HÁBORÚ KÖZÖTT, A SZERBIAI BÁNSÁG PÉLDÁJÁN⁴⁵⁶

A KÉSŐBBI SZERBIAI BÁNSÁG TERÜLETÉN VÉGBEMENT VALLÁSI, FELEKEZETI, ILLETVE ETNIKAI JELENTŐSÉGGEL BÍRÓ ESEMÉNYEK VÁZLATOS ÁTTEKINTÉSE AZ IMPÉRIUMVÁLTÁSIG

A nyugati kereszténység a térséget – amint az a magyar történelemből ismeretes – Ajtony (Achtum, a szerbül Ahtum) 1028-as leverése után kezdi meghódítani, s itt mindjárt említhetünk egy adatot, amely a mai szerb Bánság területére vonatkozik: Csanád vezér a Szent Gellért-legenda elbeszélése szerint a Keresztelő Szent János tiszteletére alapított marosvári, azaz a csanádi bazilika szerzeteseit áttelepíti Oroszlámosra, ahol Szent György tiszteletére alapít monostort.⁴⁵⁷ E monostor a mai szerb Bánát északi csücskében, a 18. század közepén újraterleptett Oroszlámostól (Banatsko Arandelovo) néhány kilométerre északra, a mai Majdány területén volt található.

Az oroszlámosi monostorról szóló legenda rámutat egy fontos tényre: arra, hogy ebben a térségben a bizánci ortodoxia – már csak a földrajzi közelségből kifolyólag is – előbb jelenik meg, mint a Római Katolikus Egyház szervezete, s egészen a IV. lateráni zsinatig (1215), vagyis legalább a 13. század elejéig bizonyítottan együtt él itt a latin rítusú és a görög rítusú kereszténység:

E tekintetben föltétlen említést érdemel az az újabb kutatásban fölmerült tény, hogy három későbbi (14–16. századi) görög kéziratban föllelhető, a 12. századi állapotokat tükröző bizánci püspöklista is említi Turkia metropolitáját, ami arra enged következtet-

⁴⁵⁶ Eredeti formájában megjelent: Sarnyai Csaba Máté: A katolikus magyarság helyzete a Délvidéken a két háború között, a Szerbiai Bánság példáján, in Pap Tibor (szerk.): *Az első száz év. A kisebbségi magyar identitás szervezeti és intézményi kontextusa a Vajdaságban*, Szabadka, Vajdasági Magyar Képző-, Kutató- és Kulturális Központ, 2021, 7–15.

⁴⁵⁷ Orcsik Károly: A magyar katolikusok helyzete a Délvidéken 1918 és 2018 között, in Ördögh Tibor (szerk.): *Fejezetek Vajdaság egyháztörténetéből*, Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete, Szabadka, 2019, 11–18; Komáromi László: A bizánci kultúra egyes elemei és közvetítő tényezői a középkori Magyarországon, *Iustum Aequum Salutare*, III. évf., 2007/1, 217–219; Orčik Karolj: *La situazione dei cattolici tedeschi della Jugoslavia tra il 1918 ed il 1945*, doktori értekezés, Roma, PIO, 2015, 121.

tetni, hogy a 11–12. században önálló, Konstantinápoly alá tartozó metropólia volt Magyarországon, amelynek talán alárendelt püspökségei voltak az erdélyi, bihari és csanádi egyházmegyék. Bár a kérdés vitatott, a föltételezés jól beleilleszthető a keleti kereszténységnek az ország e táján való elterjedtségéről szóló adatokba.⁴⁵⁸

Az oroszlámosi monostor egyébként a 12. század végén kerülhetett a bencések kezébe, végleges pusztulását pedig valószínűleg az 1280-as kun lázadás okozhatta.⁴⁵⁹ Kalapis Zoltán⁴⁶⁰ szerint viszont az oroszlámosi monostort a kunok általi lerombolás után (vették) építették újjá a bencések, s a 14. században kisebb várszerű erősítéssel is körbevették.⁴⁶¹

Egy másik jelentős egyházi létesítményt, a mai Törökbecse közelében fekvő aracsi bencés monostort is meg kell említeni, különösen azért, mert az „aracsi pusztatemplom” néven ismertté vált romok az utóbbi időben a vajdasági magyarság politikai összetartozását jelképező, és a magyarság ezerszáz éves ittlétére utaló kultuszhellyé váltak.⁴⁶² Építési idejével kapcsolatban eltérőek a vélemények. Valószínűsíthető, hogy a mai romok a 13. század első feléből származhatnak, de lehetett itt egy korábbi templom is, aminek a meglétére utalhat a 11. századra datálható aracsi kő.⁴⁶³ E föltételezett templom romjaira még nem bukkantak rá. Miomir Petrović szerb régész 1978-ban megfogalmazott elmélete szerint az aracsi templom a 13. század előtt ortodox volt,⁴⁶⁴ ezt a nézetet képviseli a mai magyar szerzők közül Kalapis Zoltán is.⁴⁶⁵

A Bánság mai szerbiai területén ezeken kívül más bencés monostorok is léteztek a középkorban: a tatárjárásig fennálló Kanizsamonostora, melynek az emlékét a Kanizsamonostor (Banatski Monoštor) nevű kistelepülés őrzi. A mai Nagykinda közelében állt Galádmonostora a tatárjárásnak esett áldozatul.⁴⁶⁶

⁴⁵⁸ Komáromi: *A bizánci kultúra*, 219.

⁴⁵⁹ Koszta László: Dél-Magyarország egyházi topográfiája a Középkorban, in Kollár Tibor (szerk.): *A középkori Dél-Alföld és Szer*, Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, 2000. http://sulinet.hu/oroksegtar/data/megyek/oroksege/Csongrad_megye/pages/Kozepkori_del_alfold_es_szer/000_konyveszeti_adatok.htm (Letöltés: 2024. augusztus 15.)

⁴⁶⁰ Kalapis Zoltán (1928–2005), művelődéstörténész, publicista.

⁴⁶¹ Kalapis Zoltán: *Történelem a föld alatt*, Újvidék, Forum, 1995, 13.

⁴⁶² Szűgyi Ferenc: Az aracsi pusztatemplom mint a magyar identitás jelképe, in Papp Richárd – Szarka László (szerk.): *Bennünk élő múltjaink*, Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2008, 329–344.

⁴⁶³ Raffay Endre: *Az aracsi templomrom*, Újvidék, Forum, 2005, 27.

⁴⁶⁴ Takács Miklós: A középkori régészet a Vajdaságban 1918 és 1987 között, *Studia Caroliensia*, 2006/3–4, 168–169.

⁴⁶⁵ Kalapis: *Történelem*, 16–17.

⁴⁶⁶ Koszta: *Dél-Magyarország*.

A valamikori Keve vármegye egyetlen ismert korai egyházi intézménye az ittebői bencés prépostság volt.

A 13. század a bencés monostorok pusztulásának, válságának kora volt ezen a vidéken is, de ekkor jelennek meg a ferencesek is. Az utóbbi rendnek a konventuálisokat kiszorító obszerváns ága (Bosznia felől terjeszkedve) először a Délvidéken ver gyökeret, s itt építi ki erős bázisait. A szerbiai Bánság területén Kevevárán (Kovin) Nagy Lajos idejében telepedtek le a bosnyák ferencesek.⁴⁶⁷ 1390-től a kolostor a kusstódia székhelye, melyhez Örményes és Haram is hozzártazott. 1377 után az aracsi monostor is a ferencesek gondnokságába kerül. Erzsébet anyakirályné, Nagy Lajos király édesanyja újíttatta fel, és a ferencesek konventuális ágának adományozta, akiknek a birtokában maradt egészen annak török kori pusztulásáig.⁴⁶⁸

A 14. század vége az első török betörések ideje. A 15. század nehéz időszak a Délvidék életében, melynek következménye az addig virágzó vidék elnéptelenedése. Helyükre szerb és román telepések érkeznek már a 15. században, a magyar földbirtokos nemesség támogatásával, hogy a munkaerőhiányt enyhítsék. Ez egyúttal az ortodox vallás ismételt megerősödését jelenti a térségben. Az ortodoxia ekkor még nem tudja kiépíteni a saját egyházszervezetét. A 16. század elején a török–magyar határvonal északra tolódásával teljesen megnyílik a kapu a déli bevándorlás előtt. A török sereg jelentős részét muzulmán és pravoszláv vallású délszlávok és más balkáni népek alkotják.

A Bánságot meghódító, szerb származású beglerbég (később nagyvezír), Szokoli Mehmed (Mehmed Sokolović) támogatásával 1557-ben újjáalakul az ipeki (Peć, a mai Koszovóban) szerb patriárkátus, ami által a szerb pátriárka egyházi fennhatósága északon Budáig és Egerig terjed, keleti irányban pedig az egész Bánságra. Egyúttal a muzulmán vallás is megjelenik átmeneti jelleggel. Tudjuk például, hogy Nagybecskerek (Szokoli Mehmed wakufja) mecsettel rendelkezett.

A török korban, 1584-ben Lugostól és Karánsebestől keletre túlnyomórészt román lakosság élt, Temesvártól nyugatra pedig túlnyomórészt szerb. A Temesvár, Lugos és Karánsebes közötti területet román–szerb kevert lakosság lakta.⁴⁶⁹

Ez a helyzet a török kor után, a 18. század első felében sem változott jelentősebben: 1743-ban, illetve 1753-ban a keleti (a lugosi, a karánsebesi és az orsovai) körzetek tiszta román etnikumú területek voltak, a nyugatiak (a nagybecskereki, a pancsovai és a nagyikindai körzetek) pedig tiszta szerbek.

⁴⁶⁷ Kalapis: *Történelem*, 42.

⁴⁶⁸ Koszta: *Dél-Magyarország*.

⁴⁶⁹ Dušan J. Popović: *Srbi u Vojvodini: Od Karlovačkog mira 1699 do Temišvarskog sabora 1790*, Novi Sad, Matica srpska, 1990, 104.

A középső rész (a verseci, lippai, a temesvári, a csanádi és a csákovai) ugyanakkor szerb–román vegyes lakossággal rendelkeztek.⁴⁷⁰

Az 1771–1772. évi, nem teljes népszámlálás adatai szerint, melyet 520 településen végeztek a meglévő 635-ből, a Bánságban 181 639 román, 78 780 szerb, 43 201 német és francia, 8.683 bolgár, 5 272 cigány és 353 zsidó élt, összesen 317 928 lakos.⁴⁷¹

1774-ben 375.740 lakosa van a Bánságnak: 220 000 (58,55%) román, szerb és görög (cincár) 100 000 (26,61%), német 53 000 (14,11%), magyar és bolgár 2 400 (0,64%), zsidó 340 (0,09%).⁴⁷²

3. táblázat. A Bánság felekezeti megoszlása (1784/85).⁴⁷³

Megye	lakosság (fő)	római kat. (fő)	evang. (fő)	ref. (fő)	ortodox (fő)	ort. (%)	izr. (fő)
Krassó	188 200	15 076	50	30	173 000	92,3	44
Temes	215 545	40 227	2 000	1 200	172 000	79,8	118
Torontál	153 083	46 019	1 500	1 500	103 000	67,3	64
Temesvár	9 242	4 476	60	20	4 300	46,5	386
Összesen	566 070	105 798	3 610	2 750	452 300	79,9	612

A magyarok betelepítése később történik, s csak 1867 után válhat szervezetté. A megváltozott etnikai viszonyokat tükrözik az 1900-as népszámlálás adatai. Az egységes Bánság lakossága 1 431 329 ekkor, ebből 578 789 román, 362 487 német, 251 938 szerb, 170 124 magyar.⁴⁷⁴

⁴⁷⁰ Popović: *Srbi u Vojvodini*, 37.

⁴⁷¹ Miodrag Milin: *Vekovima zajedno (iz istorije srpsko – rumunskih odnosa)*, Temišvar, (k. n.), 1995, 50.

⁴⁷² Milin: *Vekovima zajedno*, 49.

⁴⁷³ Danyl Dezső – Dávid Zoltán (szerk.): *Az első magyarországi népszámlálás 1784/87*, Budapest, (k. n.), 1960, 389.

⁴⁷⁴ Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája III. Népszámlálási adatok 1869–1992 között. Arad, Krassó-Szörény és Temes megye*, Budapest – Csíkszereda, Pro-Print, 2000, 377–440, 567–636; valamint <https://www.banatul.com> (Letöltés: 2024. augusztus 13.)

4/a táblázat. A Bánság felekezeti megoszlása (1869).⁴⁷⁵

Megye	lakosság (fő)	római kat.		g. kat. (fő)	evang. (fő)
		fő	%		
Krassó	262 514	40 967	15,6	14 068	1 129
Szörény	101 388	9 821	9,7	8	296
Temes	345 182	114 378	33,1	12 221	8 259
Torontál	491 040	225 178	45,9	2 120	15 403
N[agy] becskerek	19 666	8 369	42,6	9	730
Nagykikinda	18 834	5 752	30,5	8	91
Pancsova	16 888	5 528	32,7	11	1 212
Temesvár	32 223	20 631	64,0	302	1 120
Versec	21 095	11 635	55,2	8	203
F[ehér]templom	8 284	6 254	75,5	-	27
Vinga	4 552	4 261	93,6	-	18
Lugos	11 654	4 568	39,2	646	438
Karánsebes	3 512	1 076	30,6	-	10
Összesen	1 336 832	458 418	34,3	29 401	28 928

4/b táblázat. A Bánság felekezeti megoszlása (1869).

Megye	ref. (fő)	ortodox		izraelita		egyéb (fő)
		fő	%	fő	%	
Krassó	1 183	203 802	77,6	1 335	0,5	60
Szörény	6	91 209	90,0	45	0,0	3

⁴⁷⁵ Kókai Sándor: Adatok a Bánság vallási összetételéhez, in uő (szerk.): *Geográfiai folyamatok térben és időben. Tanulmánykötet Hanusz Árpád 65. születésnapja tiszteletére*, Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézet, 2011, 294.

Megye	ref. (fő)	ortodox		izraelita		egyéb (fő)
		fő	%	fő	%	
Temes	254	202 970	58,8	2 777	0,8	96
Torontál	6 401	237 877	48,4	3 891	0,8	64
N[agy] becskerek	266	9 203	46,8	1 089	5,5	-
Nagykikinda	7	12 486	66,3	489	2,6	1
Pancsova	220	9 678	57,3	193	1,1	46
Temesvár	629	5 487	17,0	3 982	12,4	72
Versec	43	8 630	40,9	576	2,7	-
F[ehér]templom	11	1 879	22,7	113	1,4	-
Vinga	1	225	4,9	47	1,0	-
Lugos	88	4 779	41,0	1 118	9,6	17
Karánsebes	-	2 347	66,8	79	2,2	-
Összesen	9 109	790 552	59,1	15 734	1,2	359

1910-ben a Bánság, azaz Torontál, Temes, Krassó-Szörény vármegyék összlakossága 1 582 133, ebből 592 049 (37,42%) román, 387 545 (24,50%) német, 284 329 (17,97%) szerb, 242 152 (15,31%) magyar. A magyar lakosság lélekszáma tehát nagyobb arányban növekedett a többiekénél.

AZ IMPÉRIUMVÁLTÁS KÖVETKEZMÉNYEI, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A KATOLIKUS EGYHÁZRA

A Bánság későbbiekben a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz kapcsolt részében 1910-ben 566 400 lakos élt, amiből 229 568 (40,53%) volt szerb, 125 374 (22,14%) német, 108 662 (19,18%) magyar, 73 303 (12,94%) román, 16 223 (2,86%) szlovák, 3 685 (0,65%) horvát.⁴⁷⁶

⁴⁷⁶ Aleksander Ravlić (ed.): *Medjunarodni znanstveni skup „Jugoistocna Europa 1918–1995”*, Zagreb, Hrvatska matica iseljenika, 1996. <http://www.hic.hr/books/jugoistocna-europa/02tablice.htm> (Letöltés: 2009. december 5.)

5. táblázat. A szerbiai Bánság vallási megoszlásának alakulása 1910 és 1931 között.⁴⁷⁷

	1910	1921	1931
Ortodox	288 757	306 414	321 262
Római katolikus	188 756	209 370	196 087
Protestáns	37 379	39 226	37 179
Más felekezetek	8 015	6 948	11 932
Összesen	522 907	561 958	566 460

A fentiekből látható, hogy a két 1910-es adat között az összlakosság tekintetében mintegy 44 ezres eltérés mutatkozik (566 400 az 522 907 ellenében). Mindenestre nyugodtan kijelenthető, hogy a szerb lakosság szinte egésze pravoszláv vallású, és csupán az új protestáns kisegyházak tudtak kevés számú hívőt elhódítani közülük. A románok nagy többsége is ortodox; nem sikerült adatot találnunk arra, hogy pontosan hányan tartozhattak közülük a görögkatolikusok közé. Az arány visszamenőleg megbecsülhető az 1991-es népszámlálás adatából, ahol a vajdasági román lakosságból, amelynek óriási többsége a szerbiai Bánságban él, 81,61% nyilvánította magát ortodoxnak, 6,58% katolikusnak és 2,76% protestánsnak.⁴⁷⁸

Az 1910 és 1931 közötti adatokból világosan kiolvasható, hogy a szerb népesség határozott növekedésnek indult, nagyrészt a Jugoszláv területekről történő bevándorlások következtében. De ezenkívül fontos szerepet játszottak a betelepítések is, melyek közül a korszakban talán a legismertebb az első világháborús szerb önkéntesek, a dobrovoljacok betelepítése. Nikola Gaćeša szerint 1919 és 1941 között állami támogatással 92 905 lelket telepítettek be a Vajdaság területére; arról nincs adat, hogy ebből pontosan mennyi érkezett a Bánátba. Ugyanakkor valószínűsíthető, hogy ez a terület vallási megoszlására is ugyanilyen arányú hatással volt.⁴⁷⁹

⁴⁷⁷ Romsics Ignác: *Wartime American plans for a new Hungary: Documents from the US Department of States 1942–44*, New York, Columbia University Press, 1993. <http://www.hungarian-history.hu/lib/romsics/w25.htm> (Letöltés: 2009. december 5.)

⁴⁷⁸ Aleksandra Đurić: Rumunska pravoslavna crkva u srpskom banatu, in Čedomir Čupić (ed.): *Religije Srbije – Mreža dijaloga i saradnje*, Beograd, Beogradska Otvorena Skola, 2008, 203.

⁴⁷⁹ Mirinics Károly: Betelepítések, kitelepítések és vándormozgalmak, in Gábrityné Dr. Molnár Irén – Mirinics Zsuzsa: *Fészekhagyó vajdaságiak*, Szabadka, (k. n.), 2001, 50.

6. táblázat. A Jugoszláviához került bánási plébániák anyanyelv szerint.⁴⁸⁰

Plébánia nyelve	Lélekszám	Arány
német	36	58%
magyar	19	31%
német és magyar	7	11%
Összesen	62	100%

A trianoni béke – közzismerten – a csanádi egyházmegye 34 912 km²-es területét fölosztotta. A nagyobb része (25 254 km²) román; közel egynegyede (9387 km²) szerb fennhatóság alá került. 1923-ban az Apostoli Szentszék székhelyéül Szegedet jelölte ki; Glattfelder Gyula megyéspüspök Romániából való kiutasít(tat)ása után innen irányította a Magyarországon maradt legkisebb, 271 km²-es egyházmegyei részt. Nagybecskerek (Veliki Bečkerek, majd Petrovgrad, majd Zrenjanin) központtal pedig megszervezték a bánati apostoli kormányzóságot a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságnak jutott területből. 248 plébániából 62 került ide, 202 460 római katolikus és 5 068 görögkatolikus lélekkel. Az említett 202 460 katolikusból 138 ezer német, 61 000 magyar, a többi horvát vagy cseh.⁴⁸¹

Mivel az új délszláv államban magától értetődő volt, hogy magas egyházi pozícióba csak a többségi szláv etnikumból kerülhet vezető, a kormányzóság élére Ivan Rafael Rodić horvát ferences szerzetest nevezték ki, akinek pozícióját azzal erősítették tovább, hogy 1924-től belgrád-szendrői érsek lett. Ugyanettől az évtől a bánati apostoli kormányzóságot az előbb említett érsekség, illetve érsek fennhatósága alá vonták. Az átalakulást volt hivatott jelezni az is, hogy ezzel egy időben kialakították az új espereskerületi struktúrát: *a nagybecskereki kerület* tizenegy, *a törökkanizsai* kilenc, *a nagykikindai* nyolc, *a magyarcsernyei* hét, *a szécsányi* nyolc, *a pancsovai* hat, *a székelkevei* nyolc plébániát foglalt magában. Az egyes plébániák nemzetiségi arányait az 1935-ös *Schematismus* részleteiben is jelzi.⁴⁸²

1936-ban lemondott Rodić érsek, helyére Josip Ujčićot nevezték ki (belgrádi érsekké és bánati apostoli kormányzóvá is), aki egészen 1961-ig töltötte be hivatalát.

⁴⁸⁰ Orcsik: *A magyar katolikusok*, 17.

⁴⁸¹ Krunoslav Draganović: *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji*, Sarajevo, Akademija Regina Apostolorum, 1935, 397–403.

⁴⁸² Uo.

A hívek száma 1960-ra 120 ezerre, az egyházközségeké hatvannégyről negyvenre, az esperességeké nyolcra négyre csökkent, és 1968-ban már csak huszonhét plébániának volt saját papja. A színnémet plébániák teljesen elnéptelenedtek. tizenöt templom lebontására állami vagy járási rendelettel kötelezték a Bánsági Apostoli Kormányzóságot. Ahol a németek mellett magyar vagy más nemzetiségű hívek is voltak, ott megmaradtak a templomok, de a korábbi nagyszámú német katolikus lakossághoz képest a megmaradt hívek csak nagy nehézségek árán, vagy alig tudták a hatalmas templomok gondját viselni. A legtöbb német plébániából leányegyház lett, és egy-egy közelben fekvő aktív plébániáról látták el, és teszik ezt mind a mai napig.

Az idősebb Ujčić érsek mellé 1961-ben nevezik ki Gabriel Bukatkót belgrádi koadjutor érsekké és bánáti apostoli kormányzóvá. Ekkor töltötte be először ezt a tisztelet görögkatolikus főpap, aki latin szertartású tevékenységet is folytathatott.⁴⁸³ Josip Ujčić érsek 1964. évi halálát követően Bukatko lett a belgrádi érsek. Mivel az érsek magyarul nem tudott, a Szentszék 1971-ben Jung Tamást nevezte ki a bánáti apostoli kormányzóság élére, akit a következő évben Nagybecskerekben szenteltek püspökké. Végül II. János Pál pápa 1986-ban az apostoli kormányzóságból létrehozta a nagybecskereki püspökséget, amelyet a szabadkai püspökséggel együtt a belgrádi érsekség alá rendelt.

Az 1921-es délszláv alkotmány – követve a békeszerződések elvárásait – formai szempontból garantálta a vallásszabadságot. Mivel a politikai elit számára fontos volt az új államalakulat nemzetközi elismertetése, ezért törekedett a Szentszékkal való tárgyalások megkezdésére.⁴⁸⁴ Ezek célja egy konkordátum volt, amely biztosíthatta volna a katolikus egyház jogi státuszának rendezését az új államkeretek között.

A végül 1935-ben Jugoszláviával megkötött megállapodásban az állam vállalta a vallásszabadság biztosítását, a katolikus egyház birtokbírhatási és iskolaalapítási jogát. A Szentszék pedig kinyilvánította azon szándékát, hogy a Bánsági és a Bácskai Apostoli Kormányzóságot püspökségekké alakítja, ezzel elismerve az új államhatárok közé került területek egyházi önállóságát.⁴⁸⁵

A következő évben parlament elé került megállapodás ratifikálását a szerb ortodox egyház prominens képviselői megakadályozták, a püspöki kar ugyanis kiközösítéssel fenyegette a javaslatot megszavazó képviselőket. Ezenfelül a társadalmi nyomás erősítése érdekében azt is kilátásba helyezte, hogy a konkordátum törvénybe iktatása esetén minden ortodox templomra (szimbolikusan) fekete

⁴⁸³ Ennek alátámasztására a Nagybecskereki Egyházmegye honlapját használtuk forrásként.

⁴⁸⁴ Orcsik: *A magyar katolikusok*, 28–32.

⁴⁸⁵ Božo Goluža: *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Mostar, Crkva na kamenu, 2004, 259.

zászlót tűznek ki. A fentiek okán a konkordátum ratifikálása lekerült az alsóházi napirendről.

1937 nyarán végül az alsóház – utcai tiltakozó megmozdulások közepette – elfogadta a konkordátumot, de az ortodox egyházi vezetés által is gerjesztett, folytatódó tüntetések miatt nem került a felsőház elé.⁴⁸⁶

A fejlemények láttán előbb a Szentszék tiltakozott 1938 februárjában. Ezt követően a Katolikus Püspöki Kar 1938. májusi, a hívekhez címzett körlevelében követelte a konkordátumban államilag is garantált vallásszabadságot. Ennek jegyében elutasította a pravoszláv hit államvallássá tételét, és az ortodox egyházéhoz hasonló beleszólást követelt az egyházakat érintő politikai döntésekbe. Ugyanitt határozottan állást foglalt a katolikus tankönyvkiadás szabadsága és a katolikus egyházi intézményeknek a többi egyházéhoz hasonló mértékű állami támogatása mellett.⁴⁸⁷ Végeredményben a katolikus egyház államjogi helyzete a ratifikálás elmaradása okán a korszakban rendezetlen maradt.

Az agrárreform hatásának rövid bemutatása előtt néhány szóban fel kell vázolnunk, hogy milyen anyagi forrásai voltak az egyháznak a korban. Mindenekelőtt földterületekről, és azok jövedelmeiről kell beszélnünk. A templomok, a plébániák és az iskolák fenntartásának költségeit jelentős mértékben a földbérleti díjak fedezték. Ezenfelül többnyire ebből biztosították az egyházi tisztségviselők és alkalmazottak fizetését, és ez adta a nyugdíjalap forrását is. Az egyes célokra kirendelt földterületek külön-külön vagyonalapot képeztek. Az egyházközségekhez tartoztak még az ún. „szegényföldek”, amelyeket az egyházközség rászoruló családjai kaptak ingyenes használatra.

Az 1919 és 1923 között lezajlott agrárreform során az egyházi alapítványi, iskolai és tanítói földeket szinte teljesen kisajátították. Az ortodox egyházközségek, kolostorok, valamint a szláv ajkú katolikus és evangélikus egyházközségek esetében az 500 hold feletti birtokokat vonták a reform hatálya alá, míg a magyar és a német katolikus, valamint az evangélikus plébániák esetében a 400 hold felettieket. Egy egyházközség vagy püspökség a saját birtokaiból csupán 100 hektárt tarthatott meg. A szerb ortodox egyházat ez a reform csupán részben érintette. Ahol egyáltalán lezajlott, ott is – szemben a katolikusokkal – 150 hektár maradhatott a tulajdonukban egyházközségenként vagy kolostoronként.⁴⁸⁸

A magyarság helyzetét az is negatívan befolyásolta, hogy az 1904. évi szerbiai iskolatörvényt a belgrádi kormány már 1919-ben kiterjesztette az újonnan

⁴⁸⁶ Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*, Budapest, Lámpás, 2004, 55.

⁴⁸⁷ Erős Lajos: *Adalékok a Zrenjanini–Nagybecskereki Egyházmegye történetéhez*, Tóthfalu, Logos, 1993, 170.

⁴⁸⁸ Orčik: *La situazione*, (oldalszám nélkül).

szerzett területekre. Ez csak állami és magániskolákat ismert el, felekezetieket nem. Ezt egészítette ki az az 1920. évi minisztertanácsi rendelet, amely az 1912. évi szerb középiskolai törvény hatálya alá vonta az átcsatolt részek intézményeit is. A törvény szerint a középszintű oktatási intézmények is csak államiak lehettek. A magániskolákat (ahová az egyházi fenntartású tanintézeteket is sorolták) alsófokúra és nyilvánossági jog nélkülire fokozták le, így lehetetlenítve el azokat. A folyamatot tetézte, hogy az 1846-ben alapított nagybecskereki piarista gimnázium tanárait távozásra kényszerítették. Ezzel a Tiszától keletre teljességgel felszámolták a magyar tannyelvű egyházi oktatást.⁴⁸⁹

⁴⁸⁹ Forrás: <http://lexikon.katolikus.hu/N/nagybecskereki%20p%C3%BCsp%C3%B6ks%C3%A9g.html> (Letöltés: 2009. december 4.)

ÖSSZEGZŐ ÉRTÉKELÉS

Megvizsgáltuk az Erdélyi Római Katolikus Státus kialakulását, küzdelmét autonómiájának megtartásáért, illetve pusztá létéért a román állammal, jogi személyiségének kétségbevonását és az arra adott reakciókat, valamint gazdasági helyzetének alakulását, viszonyait.

A kiinduló problémánk Bochkor Mihályt idézve:

Az erdélyi katolikus autonómia eredetét homály borítja. Pedig ezen intézményben a tudomány egy, a sajátos magyar érdekeket messze túlhaladó érdekű és értékű alkotással áll szemben. A világegyház hierarchikus szervezetében ezen autonómia útján a világi hívek olyan jogálláshoz jutottak, amely az egész egyházban páratlanul áll. Az erdélyi kat. önkormányzatnak egyetemes jelentőséget annak egy egész egyházmegyére, sőt egész országra kiterjedő szervezete és hatásköre adott s ad [...].⁴⁹⁰

A következőkben a fentiek jobb megértéséhez szeretnénk néhány szóban kontextust és lehetséges értelmezést adni.

A 19. századtól megfigyelhető folyamat az állam egyházi intézményeket és szegmenseket érintő terjeszkedése, funkcióinak átvétele. Ezen új szerepköreiben a polgárok egyre inkább kötődnek és függenek az államtól, tehát az embereknek az addig egyházhoz és felekezethez kapcsolódó viszonyai mindinkább a nemzetállami struktúrákhoz kezdenek kötődni.

Más szóval: a tárgyalt dualizmus kori érveléseket az egyházpolitikai küzdelmek ellenhatásaként – formailag az előző mozgalom folytatásának szándékával – újraindult katolikusautonómia-törekvések felől is érdemes vizsgálni.⁴⁹¹ Ezt a „reakció-jelleget” jól demonstrálja a katolikus autonómia korabeli konzervatív-

⁴⁹⁰ Bochkor Mihály: *Az Erdélyi Katolikus Autonómia*, Kolozsvár, (k. n.), 1911, 5.

⁴⁹¹ Erről részletesebben: Hanuy Ferenc: *Hetvenéves küzdelem az autonómiáért*, Budapest, Szent István Társulat, 1918, 30–38; Csorba László: *A vallásalap „jogi természet”: az egyházi vagyoni problémája a polgári átalakulás korának Magyarországon: 1782–1918*, Budapest, ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 1999, 179–201.

egyházias szemléletű megközelítését összegző prominens egyházi író, Aschenbrier Antal 1893-ban.⁴⁹² Az autonómia funkciója csak az lehet, hogy az uralkodó a főkegyúri jogából fakadó, és eleddig a minisztérium által gyakorolt kompetenciákat (nevezetesen az egyházi javadalmak betöltését, az egyházi és az iskolai vagyon kezelését és rendezését, valamint a katolikus iskolák igazgatását) egy katolikus egyháziakból és világiakból alakítandó szervezet által gyakoroltatja. Ezek az autonómiaszervezetek nem őket eleve megillető jogon, hanem a főkegyúr és a püspökök megbízása alapján, azaz nem *jure proprio*, hanem *jure delegato* működnek. Ennek bizonyos mértékig mintája lehetne az egyedül az erdélyi egyházmegyében működő autonómiaszervezet, a Státus. A korábban említett hatásköröket és jogosítványokat az állam nem szívesen engedné át az egyháznak. Ugyanakkor a szabadelvű jogi gondolkodásban a teljes Erdéllyel való unió nélkülözhetetlen része az azonos egyházi szervezeti működés, amelybe a Státus (mint széles kompetenciájú, befolyásos intézmény) megmaradása nem fér bele.

Az ellenzők történeti, koncepcionális és jogi „kétségeinek” fő oka ebben keresendő. Csorba Ferenc egy konkrét konfliktusra is hivatkozik, amely az erdélyi katolikus középiskolák kapcsán robbant ki. Ennek kulcskérdése az volt, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, avagy az Erdélyi Római Katolikus Státus gyakoroljon-e bizonyos jogokat felettük.

A szabadelvű felfogás egyik kiindulópontja az, hogy a hatalom és a törvények eredője a kezdeti időktől fogva nem a király személye önmagában, hanem a rendi értelemben vett „ország”, azaz a rendi diéta, amelynek teljes körű jogutódja a népképviselői országgyűlés. Ezzel csupán a rendi felfogást viszik tovább a liberálisok. Ezt az elképzelést talán legtömörebben éppen Deák Ferenc foglalta össze 1834. augusztus 27-i felszólalásában, amikor megjegyezte, hogy a nemzet minden jogok forrása, így az ad jogokat a királynak. Ez vonatkozik a főkegyúri jog gyakorlására is. Azaz az utóbb létrejövő népképviselői országgyűlésnek felelős miniszter ellenjegyzése, azaz a politika komoly befolyása nélkül egyházi méltóságra nehezen volt valaki jelölhető. Ez a jelzett korszakban egyértelműen jelen volt, és az egyházpolitikai harc során a politika oldaláról tovább erősödött. Az autonómia-mozgalom újabb hulláma pedig kifejezetten törekedett arra, hogy a főkegyúri jog gyakorlása kapcsán az egyházra vonatkozó kormányzati jogköröket a létrehozandó autonómiaszervezet gyakorolja. Ennek megint csak egyfajta történetileg megalapozott hivatkozási alapja lehetett az Erdélyben működő Státus. Ez és az egységesítő, központosító állami szándék indokolhatta talán leginkább a Státussal szembeni szabadelvű ellenérveket.

⁴⁹² Aschenbrier Antal: *A katolikus egyház autonómiájáról Magyarországon*, Budapest, (k. n.), 1893, 46.

Az impériumváltás révén bekövetkezett állami birtokpolitika a Státus által kezelt iskolai és vallásalapok jövedelmeiben összesen mintegy 24 207 138 lej nagyságú deficitet okozott. A vallásalap mintegy 2 542 659 lej, a tanulmányi alap 8 480 086 lej, az ösztöndíjalap 139 376 lej, az elemi iskolai alap 13 619 274 lej hiánnyal küzdött az 1920 előtti évek bevételeihez képest. Egyedül a tisztviselők és a tanárok nyugdíjalapja jutott némi többletbevételhez.⁴⁹³

Más szóval: a Státus kezelésében lévő birtokok kisajátítása nagyon súlyos veszteséget jelentett. Az általuk működtetett intézményi költségek nagy részének fedezésére a földekből származó bevétel szolgált. Érthető, hogy ez a drasztikus bevételkiesés milyen súlyos következményekkel járt: az egyház földjeinek csupán 11%-a maradt meg.⁴⁹⁴ Ennek hatására a bevételek és a kiadások között a legnagyobb különbség a tanulmányi alap és az elemi iskolai alap esetében keletkezett. Az oktatás volt tehát az a terület, melyet az elvonások a leginkább érintettek, ahogy az a rendelet kibocsátóinak szándékában is állt. A felekezeti iskolák száma a forráselvonások és más rendeleti akadályok következtében lecsökkent az évek során, és a megmaradtak fenntartása is főként a hívek áldozatkészségének eredményeként valósulhatott meg.⁴⁹⁵

Az egyházi vagyon tulajdonjogát érintő problémák értelmezése kapcsán a szemlélet a klérus és az egyházat képviselő intézmények részéről lényegében változatlan.⁴⁹⁶ Ők úgy látják, hogy ez szerzés és bírás tekintetében a nemesi birtokkal teljesen megegyező jogi természetű magántulajdon. Azaz érdemekért járó adományként vagy szerzeményi úton jutott a kezére, és örök, elidegeníthetetlen módon birtokolja azt. Az egyházak és a nemesek egyazon nemesi kiváltságok birtokosai.

A reformkorban kialakult liberális érvelés, amely a dualizmus korában is tovább él, az egyházi vagyon tulajdonjogát tekintve abból indul ki, hogy a papság kulturális és vallási feladatokat ellátó államhivatalnoki kar volt. Az államhivatalnok az állam által meghatározott funkció ellátásáért kapta a fizetést, ami az adott korban nem pénz, hanem birtokadomány volt. A liberálisok célja az állam és az egyház szétválasztása. Így a deszakralizált államban az azonos nézetet vallók magánegyesületeként értelmezett egyházak tisztségviselői az általuk betöltött funkciók állami kézbe vétele után tovább már nem jogosultak a fizettségként kapott vagyon használatára. A tulajdonsértés vádját úgy cáfolja meg ez

⁴⁹³ Sas: *Az erdélyi római katolikus egyház*, 67.

⁴⁹⁴ Uo.

⁴⁹⁵ Sulyok: *Végső veszedelemben*, 497; Bíró: *Magyar iskola*, 31.

⁴⁹⁶ Az elemzés során főként Csorba László *A szekularizáció kérdése a reformkori országgyűléseken* (Világosság, XX. évf., 1979/10, 603–610.) és *A vallásalap „jogi természete”: az egyházi vagyon problémája a polgári átalakulás korának Magyarországon: 1782–1918* című írásait használtuk.

a gondolatsor, hogy a fentiek szerint az egyház vagyona soha nem is volt az egyházé, így az nem volt annak tulajdonosa, csak birtokosa. A tulajdonos végig az állam maradt. Így tehát nem igényelhető utána úrbéri kárpótlás sem.

A fentiek jogosságát igyekeztek történetileg is alátámasztani. Visszatekintésük során a feudális jogtörténeti tényeket polgári jogelvek szerint reinterpreáltak.

A klerikális és a liberális elképzelés közti különbség gyökere a feudális és a polgári tulajdonfelfogás közti lényegi különbség. A feudális megközelítésben a lényeges a tényleges birtoklás, amelynek idővel jogkeletkeztető hatása van. Így válhatott az ideiglenes beneficium örökölhető feudummá. Ezenfelül az egyházra még a visszaháramlási jog – a *jus fiscalitatis* – sem volt érvényes, mert csak a megadományozott egyházi személy veszíthette el adományát, de az továbbra is az egyház kezén maradt. A polgári tulajdonfogalom rendelkezéscentrikus. A liberális reformerek a törvényhozás által a rendelkezési jogot gyakorló nemzetet tekintették az egyházi vagyon valós tulajdonosának. Ebből kiindulva értelmezheték úgy, hogy a feudális adományozásban kapott birtok az egyháznak mint államhivatalnak szóló fizetés és költségértítés, amivel a nemzet rendelkezik.

A rendelkezésen alapuló polgári tulajdonfelfogás alapján elvileg sem lehetett eldönteni a problémát. Csorba László vallásalapra vonatkozó érvelését a tárgyalat vagyonrészekre is vonatkoztathatjuk.

A kezelő és a kedvezményezett kölcsönös kizárolagossága az államot is, az egyházat is megfosztotta attól, hogy a korabeli jogi normák szerint minden kétséget kizáróan bizonyíthassa saját tulajdonosságát. Hogy egészen pontosan fogalmazzunk: mivel nem léphettek túl saját koruk szellemi világának meghatározottságain, [...] számukra a valóságban éppúgy lehetett mindkettőé, ahogy egyiké sem a vallásalap, csupán azt nem állíthatták az adott pillanatban róla, hogy kizárolag az egyház vagy az állam kezében van. Egy korábbi korszak viszonyainak megfelelő összefonódottságban oszlott meg [...] mindazon jogosítvány, ami a polgári tulajdonviszonyok szabályrendszerében kizárolagos érvénnyel csupán egy természetes vagy jogi személyt illethetett volna.⁴⁹⁷

Az utóbb említett érvelést értelmezi újra már az impériumváltás után Kosutány Ignác:

A magyar katolikus egyházi vagyon tulajdona és tulajdonjoga a mi modern jogi foglaimaink és felfogásunk kategóriáiba bele nem illeszthető. [...] Nagyban különbözik

⁴⁹⁷ Csorba: *A vallásalap*, 43.

mindattól, amit a modern jogász tulajdon, tulajdonjog és birtok fogalma alatt ismer. [...] Mai fogalmaink szerint a magyar katolikus egyházi vagyon jogi fogalma nem konstruálható. Maradványa az egy régi és ma már letűnt időnek, amidőn azok a tényezők, amelyek a mai jogéletnek alaptényezői [...] még nem léteztek, vagy a fejlettségnek alacsony fokán állottak. Ellenben létezett olyan [...] mely ma már nem létezik. [...] A magyar egyházi vagyon csak részben tartozott és tartozik a magánjog keretébe, nagyrésze pedig átnyúlik a magyar államjog területére. Magánjog és államjog pedig egymással olyan összefüggésben állanak [...] ami minden modern meghatározást lehetetlenné tesz. Ez az oka annak, hogy a magyar egyházi vagyon tulajdonjogának alanyát adni a mai jognézet mellett nem lehet. Az egyházi vagyon fogalma egy történeti fogalom.⁴⁹⁸

Érdemes mindezt szem előtt tartani. Azoknak, akik a Státus felszámoltatásán igen sokat fáradoztak, ezen alapok vagyonának megszerzése volt az elsődleges céljuk. Ennek érdekében pedig igyekeztek összemosni a Státus és az alapok keletkezése idején létező jogértelmezést a saját korukéval. Egy ilyen összemosás pedig „a tudománnyal való visszaélés”, annak „erőszakolása”, és téves magyarázatokra ad lehetőséget.⁴⁹⁹

Onişifor Ghibu legfőbb érvei a Státus mielőbbi és teljes felszámolása mellett a fent említett mindkét dimenzióhoz kapcsolhatóak, ugyanakkor célzatosan leegyszerűsítőek. A román szerző támadásai során az autonómia fogalmát kettős értelemben használja. Egyrészt a történelmi magyar egyházak és oktatási intézmények autonómiáját érti alatta, másrészt az erdélyi római katolikusok önkormányzati szervezetét. Érdekes kettősséget lehet felfedezni a Státussal kapcsolatos nézeteiben 1918 előtt (a magyar fennhatóság) és 1918 után (a román uralom idején). A világháború vége előtt még elismerte a Státus létét, sőt, egyenesen az ortodoxiától eredeztette azt, míg utóbb tagadta, hogy annak bármiféle valós jogalapja lenne.

Ezzel összefüggésben meg kell említeni azt is, hogy támadásainak két szintje volt: gyakorlati és ideológiai. A gyakorlati célja mindenekelőtt az volt, hogy intézményi szinten visszaszorítsa a történelmi magyar egyházakat. Ennek egyik eszköze a telekkönyvekben rögzített tulajdonviszonyok hitelességének megkérdőjelezése volt. Mindezt azzal az ideológiai prekonceptióval erősítette meg, hogy az erdélyi magyar katolikusok legfőképpen a többi felekezeti kisebbség, különös tekintettel az ortodox románság elnyomására hozták létre és használták fel az évszázadok során a Státust.

⁴⁹⁸ Kosutány: *Római katolikus*, 21–22.

⁴⁹⁹ Uo.

Nikolai Jorga miniszterelnökhöz írt egyik előterjesztésében világosan megfogalmazza az erdélyi katolikus autonómia elleni politikai támadások valódi okát, s az általa vezetett bizottság igazi feladatát is egyben:

Mivel a Statusnak nincsen törvényes és kanonikus alakja, és mivel a román államra nézve kimondhatatlanul veszedelmes szervezetnek bizonyult, azonnal fel kell oszlatni és azokat a vagytonokat, amelyeket jogtalanul kezelt, az államnak kell átvennie és az állam adja át a bírásukra jogosult tényezőknek, elsősorban a kolozsvári egyetemnek. Mivel pedig a Status jogilag nem létező alany, az állam azt minden formalitás nélkül, egyszerű rendelettel megteheti.⁵⁰⁰

Ezekhez társul még az az érv, hogy a Státus állam az államban, hiszen bevételeit az államtól kapta, de ez a vagyon már a román államnak mint jogutódnak jár.⁵⁰¹

Holló László idekapcsolódó kulcsfontosságú megállapítása, hogy a két világháború között megjelent román tanulmányokban a *Statul Romano-Catolic* fordítást használták a Státusra, ami szándékos félreértelmezés volt, mivel a Státus sohasem használta magára a *stat*, vagyis az *állam* kifejezést. Ebből indul ki Ghibu (aki a Státus létjogosultságát tendenciózusan vizsgáló bizottság vezetője is volt) téves, de meghatározó interpretációja. Őt megelőzően senki sem állította párhuzamba a Státus intézményét a politikai állammal, azzal konkurens intézménynek láttatva azt. Ghibu viszont erre alapozva támadta a Katolikus Státust, mondván, hogy az *állam az államban*. Ezt a félreértelmezést sajnálatos módon kritikátlanul átvették a későbbi szerzők is.⁵⁰²

Marton József⁵⁰³ 1995-ben az Erdélyi Múzeum hasábjain megjelent *A Szenszék és Románia konkordátuma 1927-ben* című cikkében⁵⁰⁴ röviden ismerteti a konkordátum fogalmát és a konkordátumkötések történetét. Külön kiemeli a Szenszéknek az új földrajzi, etnikai és felekezeti határok közé került államokkal szembeni tárgyalási készségét. A konkordátum kezdeményezése az adott történelmi pillanatban (az első világháború utáni új hatalmi helyzetben) álláspontja szerint szükséges volt. Ő is beszámol az 1927-ben megkötött konkordátum előzményeiről, arról a folyamatról, mely a végleges változat megszületéséhez vezetett. Említést tesz a görögkatolikusok szerepéről a tárgyalások megkezdésében és a görögkele-
 tiék Rómával kötendő uniójának tervéről, amelynek ígéretét azok kezdetben olyan

⁵⁰⁰ *Emlékirat*, 11–12.

⁵⁰¹ Holló: *Státus tegnap, ma és holnap*, 26–62.

⁵⁰² Uo., 30–31.

⁵⁰³ Marton József (1950–), a teológiai tudományok doktora, pápai káplán.

⁵⁰⁴ Marton József: *A Szenszék és Románia konkordátuma 1927-ben*, *Erdélyi Múzeum*, LVII. köt., 1995/1–2, 50–59.

sikeresen hirdették, hogy a Szentszék is úgy hitte, van esély annak megvalósulására. Írásából megtudhatjuk, hogy azok a kérdések, melyek mentén a tárgyalások többször is elakadtak, éppen azok, amik a végleges változat megszületése után a legnagyobb port kavarták (még ha valamelyest finomodtak is addigra): a püspökök kinevezése, a szatmári és a nagyváradi püspökség megszüntetése, a katolikus iskolák ügye és a *Patrimonium Sacrum*. Ír az ortodoxok tiltakozásáról, és arról, hogy ezek milyen előnyökkel és hátrányokkal jártak a román kormány számára az előkészítő tárgyalások során. Ismerteti a román részről gyakorlatilag a ratifikálás feltételül szabott két utólagos, a szerzetesi iskolák tannyelvének meghatározására és a Státus jogi személyiségének megszüntetésére irányuló módosítást, valamint az okokat, melyek a Szentszéket ezek jóváhagyására készítették. Ezután négy pontban összefoglalja az aggályokat, melyeket a ratifikálás kapcsán folytatott parlamenti vitában Gyárfás Elemér és Jósika János a konkordátummal szemben megfogalmazott. Ezek a *Patrimonium Sacrum*, a püspökök szenátusi tagsága, a latin szertartású egyházmegyéknek a bukaresti érsekség alá rendelése és az örmények egyházszervezeti önállósodása. Ez utóbbi annyit jelentett, hogy a korábban Gyulafehérvárhoz tartozó hozzátétőlegesen 2000 örmény szertartású katolikus saját apostoli kormányzóságot kapott. Nem véletlenül érintette ez érzékenyen az erdélyi magyar katolikusságot, mert eközben a nagy múltú és sok hívet számláló temesvári és szatmári egyházmegyéket összevonták.⁵⁰⁵

Sas Péternek a konkordátumot érintő következtetései szerint az, hogy a Szentszék mindenáron meg akarta kötni a megállapodást, és az engedékenységet, amit a tárgyalások során mutatott, XI. Pius pápa álláspontjával magyarázható, melynek lényege „az egyház önkéntes önkorlátozása az állammal való szövetség érdekében”.⁵⁰⁶

A Státus körüli viták többségi nemzetbeli kulcsfigurája, Onişifor Ghibu szemléletmódja kapcsán tett fontos megjegyzése szerint az impériumváltás után „a hódítók általános történelmi példázatai alapján akart eljárni. Kifogásolta, hogy Erdély megszállása és átvétele túlzottan is civilizált módon történt.”⁵⁰⁷

Jakab Attila kötete vonatkozó részének summázatában leszögezi, hogy a román kormány a fent említett, főként a magyar többségű egyházakat korlátozó kisebbségpolitikája valódi célját nem érte el teljes mértékben, mert az egyházak „emberfeletti küzdelmet vívtak létfenntartásuk megőrzéséért, s egészen a kommu-

⁵⁰⁵ Sarnyai Csaba Máté: Az erdélyi katolikusok két háború közti helyzetének néhány interpretációja a közelmúlt történetírásában, *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, XXVIII. évf., 2016/1–4, 118–129.

⁵⁰⁶ Sas: *Az erdélyi római katolikus egyház*, 50.

⁵⁰⁷ Uo., 51.

nista államosításig a felekezeti iskolahálózatok a magyarság legkiterjedtebb intézményrendszerét alkották”.⁵⁰⁸

Orosz Krisztofer Levente az Erdélyi Katolikus Státus vagyonának eredetét tárgyaló tanulmánya szerint a Státus vagyona eredendően a jezsuitáknak adott fejedelmi donációból alakult ki. Ezt a vagyontestet a rend 1773-as feloszlása után a királynő a tanulmányi alapba olvastotta, és a kancellária Egyházügyi Bizottsága kezelte. Ezt a helyzetet értékeli úgy, hogy így nem került állami tulajdonba a vagyon. Felfogása szerint ez jelenti a jogi alapját annak, hogy a későbbiekben a Státus, és nem a mindenkori államhatalom a kezelője és a tulajdonosa a birtokoknak. Ennek kapcsán alapjában egyetértünk Kovács Kálmán Árpáddal: a Bizottságot az uralkodó elsődlegesen azért hozta létre, mert a vallás terjesztésére szánt alapok igazgatását az udvar államigazgatási ügynek (*publico-politicum*nak) tekintette, még ha „odaszánásuk szándéka a katolikus vallás terjesztése volt is”.⁵⁰⁹ Más szóval: az állam, a közjóra hivatkozva, befolyása alá vonta az egyházi és vallási életet, aminek ezek az alapok fontos anyagi forrását képezték.⁵¹⁰

Vincze Gábor tanulmányának kulcs gondolata az, hogy a korszakban a „felekezetieskedés” nem volt jellemző. A Felekezetközi Tanács munkájában a római katolikus, a református, az evangélikus és az unitárius egyház is részt vett. Itt osztották el a Magyarországról érkező, elsődlegesen oktatási célú összegeket, fejkvóta alapján.⁵¹¹ A szerző megállapítja, hogy a korrupció ekkor biztosan nem öltött látványos méreteket.⁵¹²

Az oktatási intézmények megóvása kapcsán Tamási Zsolt jól összegzi az érintett iskolák helyzetét: „a Státus-iskolák sorsát a folyamatos megszorító törvénykezés, az államsegély elmaradása, a nyilvánossági jog biztosítása, a tantervi beavatkozások alakították.”⁵¹³ Fontos kitétele az is, hogy az iskolák fennmaradásukat nagyban Gyárfás Elemér áldozatos munkájának köszönhetik.

Mint fentebb láthattuk, többen foglalkoztak az erdélyi magyar anyanyelvű katolikusok két háború közti helyzetével: a konkordátum történetével és a válásalapokkal kapcsolatos jogi kérdésekkel. Mások a Státus – megszüntetéséig/átalakításáig tartó – történetét vetették alá részletes vizsgálatnak, az erdélyi magyar kisebbség mindennapi küzdelmeit, életkörülményeit, anyanyelvhasználati, kultúramegőrzési, oktatási és szabad vallásgyakorlati lehetőségeit elemezve.

⁵⁰⁸ Jakab: *Vergődésben*, 60.

⁵⁰⁹ Kovács Kálmán Árpád: Az új egyházpolitikai irányvonal bevezetése Erdélyben (1773), *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, XV. évf., 2004/3–4, 31.

⁵¹⁰ Uo.

⁵¹¹ A támogatás a magyarországi tanügyi költségvetésnek csupán néhány ezrelékét tette ki, de az erdélyi felekezeti iskolák fenntartásához elengedhetetlen volt. Vincze: *A Keleti Akciótól*, 287.

⁵¹² Uo.

⁵¹³ Tamási: *Gyárfás*, 159.

Az impériumváltás utáni évtizedben az autonómiáért és az egyházi vagyonért folytatott küzdelmek középpontjában az Erdélyi Római Katolikus Státus állt. Az állam úgy akarta megszerezni a vallásalapok feletti rendelkezés jogát, hogy – a vagyon kezeléséhez való jogán túl – kétségbe vonta a Státus pusztá létének jogosságát, egyházi és világi elismertségét is elvitatva. Ezek a törekvések nem jártak teljes sikerrel, mert az alapok kezelésének joga nem szállt át az államra. A Státus azonban megszűnt az az egyedülálló autonóm szervezet lenni, mely négyszáz éven keresztül meghatározója volt az erdélyi római katolikus egyház működésének. Ezért bár továbbra is több tanulmány foglalkozott kánonjogi és főkegyúri elismertségének újbóli alátámasztásával, a későbbiekben a vallásalapok kerültek a figyelem középpontjába: kinek van joga birtokolni és kezelni azokat (akár világi, akár egyházi részről), van-e a két jogkör között valódi különbség, stb. Ezek a kérdések azért is váltak különösen hangsúlyossá a közelmúltban, mert azok az államosított egyházi vagyon visszaadásának ügyében kulcsfontosságú érvek és cáfolatok forrásai.

Mint láthattuk, a Státus létjogosultságát a fentebb említett okok miatt is többen kritizálták. A Státus igazgatótanácsa az 1932-es Emlékiratban foglalta össze azon pontokat, melyek alapján a Státus jogi személyiségét meg lehetett védeni, érvelni lehetett mellette. Az irat álláspontja a következőkben summázható a Státus létjogosultságát, törvényességét, jogi személyiségét és egyházi intézmény mivoltát illetően: az Erdélyi Római Katolikus Státus az erdélyi egyházmegyének régi egyházi intézménye, a polgári törvények szerint szabályosan létesült jogi személy, az egyházmegyei autonómia intézménye. Egyháziak és világiak alkotják, a püspök vezetésével és jóváhagyásával intézik és kezelik az egyházmegye iskolai és vagyoni ügyeit. A Katolikus Státus létét fenyegető történeti, jogi vagy egyházi kétségek tehát alaptalanok, és az erdélyi történelemben való jártasság hiányából, a jogi személyiség fogalmi zavarából és a történeti tények mellőzéséből származnak.

Végezetül meg kell említeni, hogy az Emlékirat kevés eredményt hozott. A román kormány eközben külön tárgyalásokat folytatott a Státus kapcsán a Szentszékkal. Ezeket a tárgyalásokat azért kezdeményezte a kormányzat, mert a román képviselőház jogi bizottsága szerint a kisebbségi szerződés alapján a Státust védők jogosan érvelhetnek, és ha igényeiket a Szentszék támogatja, akkor az nem lenne jót a kormányzat és az ország nemzetközi tekintélyének. Ezért azt javasolták, hogy a Státus ügyét Rómával egyeztetve kell megoldani. Mert akkor a katolikus magyarság a Szentszék által támogatott döntésbe kénytelen lenne belenyugodni, és az említett nemzetközi presztízs sem szenvedne csorbát. A kormány ezek alapján kezdeményezte a tárgyalásokat az ügy kapcsán a Szentszékkal 1932 elején.

Az előzetes bukaresti tárgyalásokon a román vezetés a következő célokat tűzte ki: a Státus neve változzon meg, ne legyen jogi személy, a Státus vagyonának kezelése, illetve ellenőrzése a bukaresti érsek irányítása alatt a római és a görögkatolikus püspökkel közösen történjék, és csupán a gyulafehérvári római katolikus püspök melletti tanácsadó testületként működhessen.⁵¹⁴

A Státus képviselői – Balázs András és Gyárfás Elemér – a fentiek közül leginkább e vagyon kezelésére vonatkozóakat utasították el. A román külügyminiszter, Valerian Popescu végig azt követelte, hogy azt úgy tekintsék, mint olyan „katolikus vagyont”, ami nemcsak a római, hanem a görögkatolikusoké is. A megegyezés alapja az lett, hogy Suciu görögkatolikus érsek hivatalos nyilatkozatban nyilvánította ki, hogy nem tart igényt erre a vagyonra.

Mielőtt Balázs András és Gyárfás Elemér a Státus képviselőjeként Rómába utazott volna a tárgyalások lezárására és a megállapodás megkötésére, Majláth Gusztáv Károly püspök Crăciunescu kultuszminisztériumi államtitkártól olyan levelet kapott, hogy – a római tárgyalások eredményétől függetlenül – az ingatlanvagyon telekkönyvileg már az állam kezébe került és továbbra is ott marad. Ennek oka, hogy e javak kérdése olyan jogi kérdés, ami a román igazságszolgáltatás kompetenciájába tartozik.

A római tárgyalások során a külügyminiszter mellett a kormány részéről jelen lévő Comnen Petrescu akadályozta meg, hogy Gyárfás és Balázs jelen legyen a megbeszéléseken. Ennek okán ők álláspontjukat írásban juttatták el Eugenio Pacelli pápai államtitkárhoz, aki ugyanilyen formában válaszolt. E szerint csak a magyar képviselők beegyezésével változtathatnak az előzetes tárgyalásokon elfogadott döntéseken, így a vagyonjogiakon is.

A megegyezés tervezetében a román kormány képviselői a bukaresti pontokon túl azt is követelték, hogy a kolozsvári egyetem melletti magyar katolikus templomot, amely a Státus kezelésében volt, adják át a román görögkatolikusoknak. Ennek kapcsán a Státus jelen lévő képviselői csak abba egyeztek bele, hogy vásárnap és ünnepnapokon 11 órakor román görögkatolikus pap tartson ott román misét.

A tárgyalások eredményeként 1932. május 30-án született ún. *Accord* (Római Egyezmény)⁵¹⁵ értelmében az Erdélyi Római Katolikus Státus megszűnt, és helyét a Gyulafehérvári Római Katolikus Püspökség Egyházmegyei Tanácsa foglalta el, amely így már nem minősült különálló jogi személynek. Vagyona a gyulafehérvári egyházmegye kezelésébe került, jövedelmét vallásos, iskolai és nevelési cé-

⁵¹⁴ Magát a dokumentumot a román törvényhozás nem cikkelyezte be. Csupán miniszteri rendeletként tették közzé a hivatalos lapban (*Monitorul Oficial*, 1932. augusztus 3., 180. szám). Lásd: Nagy: *A kisebbségek*, 103.

⁵¹⁵ Bíró: *Kisebbségben*, 326.

lokra kellett ugyan felhasználni, de a bukaresti érsek felügyelete és a román állam ellenőrzése mellett. Jól érzékelteti a kérdésben leginkább érintettek viszonyát a dokumentumhoz, hogy amikor az Egyezmény szövegét Balázs megismerte, sírva fakadt.⁵¹⁶

A Státus tagjai a megállapodást elkeseredéssel fogadták. Néhányan lemondtak státusgyűlési tagságukról, de a többség belenyugodott a megváltoztathatatlanba, a római Szentszék döntésébe.

A Státus és a romániai egyházak jogi helyzetének vizsgálatakor megállapítottuk, hogy az 1918-as gyulafehérvári pontok és az 1919-es kisebbségi szerződés is teljes vallásszabadságot és belső autonómiát ígért minden egyháznak, így a római katolikusnak is. Itt kell megjegyeznünk, hogy a korábbi – az első pontot kivéve – törvénybe sem iktatták, az utóbbi pedig 1920-ban bekerült ugyan a román *corpus juris*ba, de a mindennapi gyakorlatban sohasem alkalmazták.

Az 1923-as alkotmány már mást mond. Nem kis ellentmondást jelez, hogy egyfelől az összes vallásfelekezetnek egyenlő szabadságot és védelmet biztosít, másrészt viszont kijelenti, hogy Romániában az ortodox egyház az uralkodó egyház, a görögkatolikus egyháznak pedig „elsőbbsége van a többi felekezetek előtt”.⁵¹⁷

A román ortodox egyház szervezetéről szóló 1925-ös törvény⁵¹⁸ úgy fogalmaz, hogy az ortodox egyház román egyház, amely uralkodó helyzetű az országban, jelentős földbirtokokat is kapott, sőt, a többi egyházhoz képest – más kedvezmények mellett – nagy előnyt jelentett számukra, hogy az államsegélyt elsődlegesen a hívek száma alapján adták.

Az egyházak jogviszonyait a következő lépésben az 1928/1093. sz. vallásügyi törvény szabályozta. Itt már teljesen egyértelmű az egyházak és a felekezetek közti, az erdélyi magyar hívekre nézve kifejezetten hátrányos megkülönböztetés. Az egyházaknak öt csoportja különül el: az uralkodó ortodox egyház, az elsőbbséggel rendelkező görögkatolikus egyház, a magyar ajkú lakosság többségét magába foglaló történelmi egyházak csoportja, a következő hierarchiában: a latin, rutén, görög és örmény szertartású katolikus, a református, az evangélikus, az unitárius és a zsidó egyházak. Ezt követi az elismert felekezetként egyedül számontartott baptista egyház. Végül az el nem ismert felekezetek, a nazarénusok és az adventisták zárják a sort.

Az 1921-ben bevezetett agrártörvény gyakorlati következményeként az erdélyi római katolikus egyház 290 507 hold birtokából 13 040 hold maradt meg, azaz csupán 4,5%. Tudnunk kell, hogy itt az egyház oktatást szolgáló birtokairól is

⁵¹⁶ Uo.

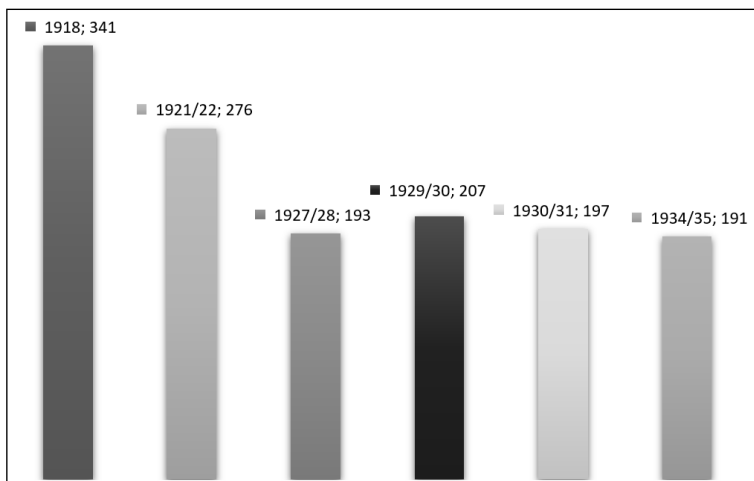
⁵¹⁷ *A kisebbségek*, 227–229.

⁵¹⁸ Uo., 102–103.

beszélünk. Ráadásul a földek megváltási árát az 1908 és 1913 közötti időszak átlagárából számították ki, ami a háború utáni infláció miatt a tényleges érték alig 5%-át tette ki.

1920-tól egy olyan programot indított el a kormány, melynek céljával a román állami iskolák számának növelését és a felekezeti iskolák számának csökkentését tűzte ki. Csak a régi magyar felekezeti középiskolák kaptak államsegélyt, az 1918 után létesített új egyházi intézmények nem. Megindult a felekezeti iskolák *államosítása*, majd a román egyházi iskolák után a magyar felekezeti intézmények számának erőszakos csökkentése következett. Az államsegély megtagadása miatt megszűntek a kisebb települések felekezeti iskolái, helyükbe kizárólag román tannyelvű állami tanintézetek léptek. Ahol az „önkéntesség” látszatát sem sikerült fenntartani, ott nyers erőszakot alkalmaztak. A nyíltan magyarellenes Onişifor Ghibu szerint 1919 és 1924 között a román kormányzat összesen 8076 magyar tanügyi intézetet zárt be, tiltott el működésétől vagy fosztott meg nyilvánossági jogától.⁵¹⁹

A kiegyezés után Erdélyben 2331 román nyelvű felekezeti iskola működött a magyar állam pénzügyi támogatásával.⁵²⁰ Ezek hatása a román értelmiségi réteg kialakulására, és általuk a nemzeti öntudat kifejlődésére, vitathatatlan tény.

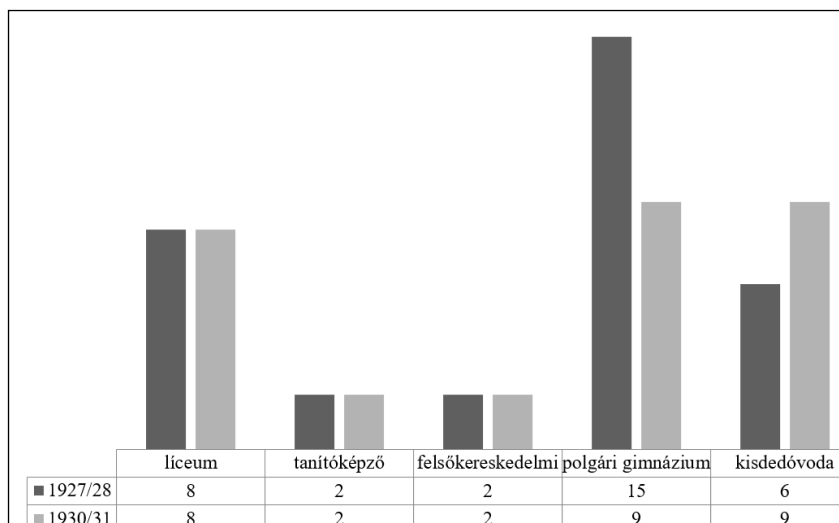

5. ábra. Az erdélyi római katolikus püspök joghatósága alatt működő elemi iskolák számának változása.

⁵¹⁹ Balogh Júlia: *Az erdélyi hatalomváltás és a magyar közoktatás 1918–1928*, Budapest, Püski, 1996, 42.

⁵²⁰ Kosutány Ignác: *A római katolikus egyház Erdélyben*, Szeged, Szegedi Városi Nyomda, 1924, 8.

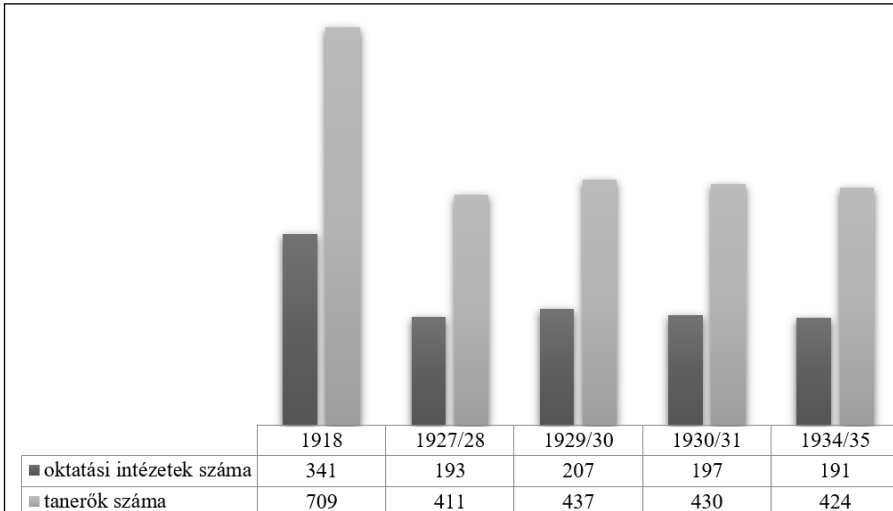
Az impériumváltás után a felekezeti iskolák száma csökkenésnek indult. Eleinte lassabb ütemben, mert a Kormányzótanács kétéves működése alatt a kisebbségi oktatást a felekezeti iskolák által akarta megoldani. Korábbi magyar törvények rendelkezései alapján új intézmények megnyitására is engedélyt adott. Az őket követő első Averescu-kormány 1922-ben kezdte meg a felekezeti iskolák kiszorításának programját. Ennek következtében a 20-as évek végére számuk az 1918-asnak majdnem a felére esett vissza. Az 1929/30-as tanévben kismértékben emelkedett, de azt követően folytatódott a csökkenés.⁵²¹

6. ábra. Az erdélyi római katolikus püspök joghatósága alatt működő oktatási intézmények az 1927/28-as és az 1930/31-es tanévben.

A változások nem csupán az elemi iskolákat érintették. A kedvezőtlen iskola-politika kicsúcsosodásának idején már csupán 2 tanítóképző, 2 felsőkereskedelmi iskola és 8 líceum működött Erdélyben, a római katolikus püspök fennhatósága alatt. És míg a kisdóvók száma a másfélszeresére emelkedett, a polgári gimnáziumok száma tovább csökkent, a 30-as évek elejére mintegy 40%-kal.

⁵²¹ Bíró: *Magyar iskola*, 27.

7. ábra. Az erdélyi római katolikus püspök joghatósága alatt működő elemi iskolák és oktatóik számának alakulása.

A felekezeti iskolákat rendeletekkel igyekeztek ellehetetleníteni: elvették az anyagi fedezetet,⁵²² megtagadták az állami támogatást,⁵²³ és nem adták meg az iskoláknak a nyilvánossági jogot.⁵²⁴ Mindezek következtében megcsappant a diákok száma, nagyjából az 1918-as szám 60%-ára.

A vizsgakötelezettségek, az iskolabezárások és a szűkös anyagi források miatt az évek során az oktatók száma is megfogyatkozott. Az 1925-ös magánoktatási törvény az új tanárok alkalmazását miniszteri engedélyhez kötötte,⁵²⁵ a meglevőknek pedig időről időre újabb vizsgákat kellett tenniük, ami sok energiát emésztett fel.⁵²⁶

⁵²² Scheffler: *Erdélyi Katolikus*, 300.

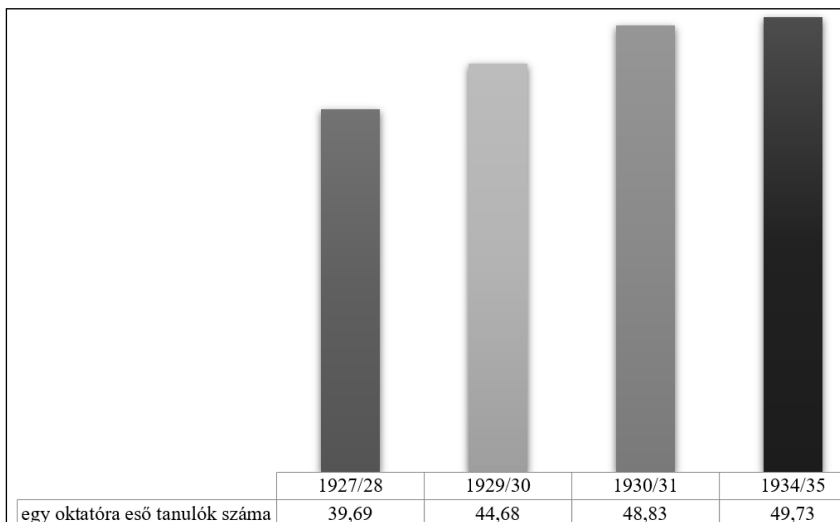
⁵²³ Sulyok: *Végső veszedelemben*, 497; Bíró: *Magyar iskola*, 33.

⁵²⁴ Bíró: *Magyar iskola*, 34.

⁵²⁵ Uo., 29.

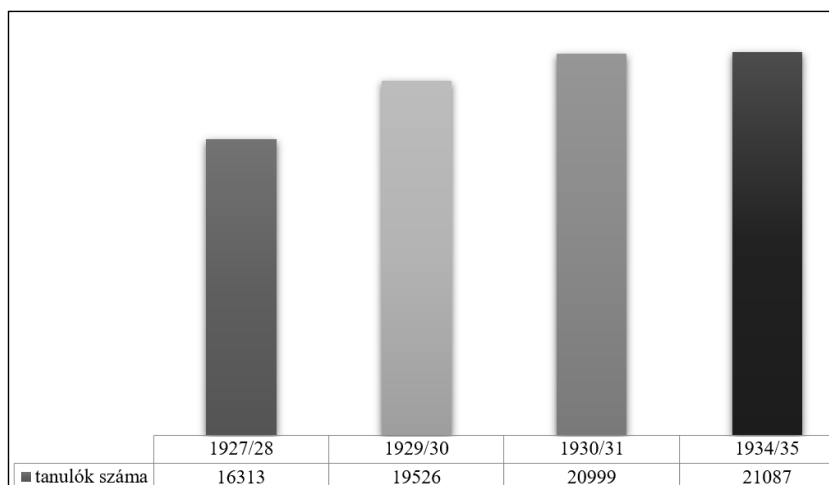
⁵²⁶ Uo., 31.

ÖSSZEGZŐ ÉRTÉKELÉS

8. ábra. Az erdélyi római katolikus püspök joghatósága alatt működő elemi iskolákban az egy oktatóra eső tanulók számának alakulása.

A felekezeti iskolák tanulóinak száma az 1930-as években a nehézségek ellenére fokozatos emelkedésnek indult. A tanárok számának növekedése azonban nem tudott lépést tartani ezzel a tendenciával, ezért fokozatosan nőtt az egy oktatóra jutó diákok száma. Mindez hosszú távon veszélyeztethette az oktatás minőségét.

9. ábra. Az erdélyi római katolikus püspök joghatósága alatt működő elemi iskolák tanulóinak száma.

A román kormány oktatáspolitikája három megegyezéssel és saját hivatalos ígéretével került szembe: a gyulafehérvári gyűlés határozatával,⁵²⁷ a párizsi kisebbségi konvenció rendelkezéseivel és a *Corpus Juris Canonici* 1372-től 1382-ig tartó kánonjaival.

A román kormányok oktatáspolitikájának elsődleges célja az volt, hogy minél több gyerek járjon az állami iskolákba annak érdekében, hogy a magyarságtudatot és a római katolikus hitet őrző és ápoló felekezeti oktatás helyett olyan képzésben legyen részük, ami az ország hű alattvalóivá teszi majd őket.⁵²⁸ A cél elérése érdekében kivették a szülők kezéből a nemzetiségi hovatartozás meghatározásának kérdését, és megnehezítették a felekezeti iskolákba való beiratkozás lehetőségét.⁵²⁹ A szülők viszont ragaszkodtak hozzá, hogy gyerekeik a megfelelő vallásos nevelést kapják, és – amennyire lehetséges – ápolhassák hagyományait, ezért komoly anyagi áldozatokat hoztak a felekezeti iskolákért. Az 1930-as években a püspökség által fenntartott elemi iskolákba beíratott diákok száma folyamatos emelkedésnek indult.

Végezetül megvizsgáltuk a Délvidék katolikus magyarságát is. Láthattuk, hogy ebben a térségben az ortodoxia – már a földrajzi közelségből kifolyólag is – előbb jelenik meg, mint a római katolikus egyház szervezete, s egészen a 13. század elejéig bizonyítottan együtt él a latin és a görög rítusú kereszténység.

A 15. századtól – amikortól a törökök előbb szórványosan, majd fokozatosan állandósulva jelen vannak a Délvidék életében – az addig virágzó vidék pusztulásnak indul. A magyarság helyére szerb és román telepések érkeznek már a 16. század második felétől, a magyar földbirtokos nemesség támogatásával, hogy a munkaerőhiányt enyhítsék. Ez egyúttal az ortodox vallás újbóli megjelenését jelenti, az egyházszervezet kiépülése nélkül.

A török korban Lugostól és Karánsebestől keletre túlnyomórészt román lakosság élt, Temesvártól nyugatra pedig többségében szerb. A Temesvár, Lugos és Karánsebes közötti területet román–szerb kevert lakosság lakta. Ez a helyzet a két nációra vonatkozóan a török kor után, a 18. század első felében sem változott jelentősebben. Az új elem a német ajkú katolikus lakosság Habsburgok által szervezett betelepítése. A magyarok betelepülését a bécsi császári kormányzat tiltotta. 1779-ben a Bánságot visszacsatolják Magyarországhoz, és a polgári részeket létrehozzák a megerendszert. Ugyanakkor a határőrvidék igazgatása változatlan marad.

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc alatt szerb felkelők a Bánság nyugati felén kikiáltották a Szerb Vajdaságot. A Bach-korszakban újólag elsza-

⁵²⁷ A határozatok – az első pont kivételével – soha nem emelkedtek törvényi szintre.

⁵²⁸ Bíró: *Magyar iskola*, 31.

⁵²⁹ Barabás: *Magyar iskolák*, 145.

kíttották a Bánságot Magyarországtól. A létrehozott Szerb Vajdaság és Temesi Bánság a Habsburg Birodalom koronatarományává lett.⁵³⁰

A magyarok betelepítése később történik, s csak az 1867. évi kiegyezés után válhat szervezetté. Ez az oka annak, hogy a magyar lakosság lélekszáma nagyobb arányban növekedett a többiekénél, de a modern kori *Bánság sohasem volt/lett* etnikailag magyar karakterű terület, Trianon előtt sem.

Az első világháború után már azt mutatják a felmérések, hogy a szerb lakosság száma határozott növekedésnek indult, ami a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság (1929-től Jugoszlávia) más vidékeiről történt bevándorlás eredménye. Ennek három fő forrása volt: egyrészt a szerb közigazgatás létrehozása, másrészt a természetes vándormozgalmak, harmadrészt pedig a szervezett betelepítés.

Az egyházkormányzati változások gyakorlati végrehajtása is az új állam többségi szláv etnikai befolyásának erősítését szolgálta. A csanádi egyházmegye Szerb–Horvát–Szlovén Királyságnak jutott területéből létrehozott bánati apostoli kormányzóság élére úgy került egy horvát származású főpap Rafael Rodić személyében, hogy a hívek döntő többsége magyar és német volt. Az átalakulást volt hivatott jelezni a fent vázolt új espereskerületi struktúra is.

A bánsági katolikus egyház az új államkeretben elsősorban a kisebbséggé vált magyarság és németség egyházává vált. Érdekei és problémái többnyire meg-egyeztek a nevezett kisebbségekével. A létrejövő új államalakulat egészét tekintve az egyházon belül a horvátok és a szlovének lélekszáma a meghatározó, míg a magyarság felekezeti nem egységes. Ennek okán a katolikus egyház a kisebbségi létbe került magyarság körében nem tudta oly mértékben betölteni azt az identitásmegtartó szerepet, mint például a szomszédos Romániában.

Jugoszlávia 1935-ben ugyan megkötötte a konkordátumot a Szentszékkal, de azt a szerb ortodox egyház és papság ellenállása miatt nem terjesztették a felsőház elé, így nem ratifikálták, ami még bizonytalanabbá tette a Bánságban is a többnyire kisebbségi hívek helyzetét.

Az alapítványi és iskolai földek, valamint a „szegényföldek” teljes egészében, a többi birtok pedig döntő többségében az agrárreform hatálya alá esett. Ennek következtében a katolikus egyház elveszítette vagyonának nagyobbik hányadát. Ezzel már röviddel az impériumváltás után anyagilag is módfelett nehezzé vált, hogy fenntartsa oktatási intézményeit, betöltse korábbi, és az adott kisebbségi léthelyzetben még inkább szükségessé vált kulturális és társadalmi szerepét.

Az állami oktatáspolitikai fontos eleme volt a kisebbségi létbe került magyarságot erőteljesen érintő asszimilációs és kirekesztő törekvéseknek. Ez utób-

⁵³⁰ Gulyás László: Szerb etnoregionalista törekvések 1848–1849, *Közép-Európai Közlemények*, V. évf., 2011/1, 55–64.

bit azért húzzuk alá, mert alkalmasint *külön kell választani az asszimilálást/beolvasztást és disszimilálást/kirekesztést*. Röviden szólva: kisebb részben asszimilációs, nagyobbbrészt disszimilációs tendenciák érvényesültek. Azzal, hogy az új hatalom nem ismerte el az egyházi iskolák létjogosultságát, fokozatosan felszámolták a magyar tannyelvű egyházi oktatást. Ez abban az esetben még akár akceptálható is lehetne bizonyos mértékig, ha megfelelő világi/állami magyar nyelvű iskolák lennének, de erről nincs szó. A történetek elsődleges motivációja éppen az, hogy a kisebbségi értelmiség kialakulását megakadályozza az állam. Mivel az egyházi értelmiség és a magyar nemzeteszme szervesen *összefonódott* az 1918 előtti Magyarországon, így a szerb állam szemszögéből logikusnak tűnik, hogy az egyházat és az államot minden téren szét kell egymástól választani, *különösen ott, ahol az egyházi értelmiség többnyire magyar szellemiségű*.

Zárszóként meg kell jegyezni, hogy a magyar kisebbséget is erősen érintő, a katolikus egyházat sújtó, fent vázolt intézkedések egyik fő mozgatórugója a világi állam társadalmi befolyásának növelése az egyházakkal szemben. Ebben a délszláv állam nem tért el a korabeli európai országok többségétől. Azonban – mint a korábbiakból kitűnik – az intézkedések hatóköre és gyakorlati végrehajtása a többségi szláv és az egyes nemzetiségi egyházközségek körében látványosan különbözött. Konzekvensen az utóbbiak hátrányára. Más szóval: az állam jogi, oktatási és kulturális társadalmi befolyásának erősítése a vallási közösségekkel szemben együtt járt a magyar és a német kisebbség identitásának fenntartásában fontos egyházi intézmények ellehetetlenítésével. Ezt az időszakot a Bánságban is „a szerb nemzetállam megteremtésének és területi stabilizálásának a szándéka dominálja”.⁵³¹

⁵³¹ Soós Edit – Pap Tibor: Regionális és kisebbségpolitikai válaszok az EU-csatlakozás kihívásaira, *Deturope*, VII. évf., 2015/1, 21–43.

FÜGGELÉK

FORRÁS

Az erdélyi világi katolikusok memoranduma az Apostoli Szentszékhez⁵³²

Szentséges Atya!

Erdély katolikus közönsége jól tudja, hogy Szent Péter utódját nem egyetlen plebánia, hanem Krisztus egész egyházának gondja terheli. S ha Péter hajóját a béke éveiben is nehéz volt veritek nélkül kormányozni, egy világháború véres romjai között nem lehet azt könnyek és belső gyötrelmek nélkül vezetni.

Ha most mégis odaborulunk Szentséged lábai elé, akkor, midőn pusztuló missiók és pusztuló európai egyházak emlékeztetik a Szentatyát a régi szóra: „religio depopulata”, biztat az a tudat, hogy e rendkívüli időknek rendkívüli pápájuk van, akinek elég nagy a szíve, hogy összes könnyező gyermekeivel együtt tudjon szomorkodni s felbátorít az a meggyőződés, hogy egyházunk sorsa összeszenőtt a nyugati kereszténység és civilizáció ügyével.

Azok a boldog emlékezetű pápák, kik a magyar hazának tragikus éveiben ültek Szent Péter örökében, azon meggyőződéstől vezéreltetve foglalkoztak behatóan hazánk helyzetével, hogy Magyarország bástya és ótalom Krisztus egyháza számára. Magyarország ütközője pedig, hol hadak jártak, pogányok dultak, eretnekek romboltak: Erdély, melynek mi alulirottak és megbízóink mindnyájan szomorú, de töretlen, számkivetett, de nem reménytelen fiai vagyunk.

Erdélynek itt szabadon szóló világi katolikus férfiai fordulnak egyházuk szorongatásának napjaiban Krisztus helytartójához.

⁵³² A fenti dokumentum kötetünk *Az erdélyi világi katolikusok helyzetértékelése az impériumváltás után (1921)* című fejezetében bemutatott Memorandum szövege. Lásd a 249. számú lábjegyzetet! A szöveget változtatás nélkül közöljük. A közlés során meghagytuk az eredeti helyesírást.

I.

Az egyháztörténelem minden ismerője tudja, hogy IX. Gergely pápa 1241 június 16. (jul. 1.) az egész keresztény világot keresztes hadjáratra szólította a tatároktól sanyargatott Magyarország védelmére. A tatárok kitakarodtak, a pápa meghalt, de a levél fennmaradt, mint a pápa gondosságának kiváló emléke. (Theiner: Monumenta 183, 185).

Nem kevésbé ismert I. Lajosnak (1342–1382), nagy királyunknak buzgalma a szomszédos országok eretnekségeinek és szakadárságainak leküzdésében, melyet korának pápai lelkesen támogattak. VI. Kelemen, ki a török veszedelem jelentőségét elsőnek ismerte fel, VI. Ince, a buzgó főpap, V. Orbán, a szentéletű és tudós férfiú, XI. Gergely nemcsak támogatták e törekvésében, hanem a hatalmas király fegyveres erejét is igénybe vették olaszországi ellenfeleikkel szemben. VI. Orbánnak az egyházszakadás idején Lajos királyunk volt hű támasza.

Köztudomásu a XV. sz. pápáinak buzgalma a török veszedelemmel szemben s az a nagy támogatás, melyben Hunyadi Jánost, Magyarország kormányzóját és fiát, Mátyást részesítették. S mikor a nagy király, akinek emlékét nemcsak egy nagy könyvtár, hanem egy nemzet halhatatlan hálája őrzi, meghalt, a fenyegetett ország védelmére nem a meggyöngült Németország, hanem a Szentszék – és csak a Szentszék nyújtotta ki kezét.

A mohácsi sikon 4000 pápai zsoldos küzdött Magyarország integritásáért és a pápai zászló becsületéért.

Ők elestek, Magyarország dicsősége porba omlott, s mikor mindenki elhagyott, csak a Szentszék gondja virrasztott felettünk. Az európai keresztény hatalmak sorban összeköttetést létesítettek a pogány-török hatalommal, csak a Szentszék buzgalma nem lohadt, míg 1686 szeptember 2-án Buda falaira ki nem tűzhatték a Máriás lobogót.

Közben pedig egy nagy pápa, XIII. Gergely s egy igazán egyházi diplomata, Possevino Antal S. I. fáradtak azon, hogy az Isten országa érdekeit Erdélyben biztossítsák. Abban az Erdélyben, mely a török veszedelem s az eretnekek részéről eredő üldözések miatt oly rossz hírű volt, hogy a Jézus társaságában így tették fel a kérdést: „Quis se promptum declarat pro missionibus etiam Transsilvanicis?” Oda indulni a legnagyobb heroizmus volt.

Nem hálálhatjuk meg eléggé VIII. Kelemennek se azt a sok anyagi áldozatot, buzditást, harcosainak értünk, Erdély ügyeért kiontott vérért. Kegyelettel emlékezünk Malaspina pápai nuntiusra, aki a maihoz hasonló oláh orvtámadás idején, 1599-ben, ezer veszély között szolgált önzetlenül az Isten országa és különösen szegény egyházmegyénk ügyének.

A Szentszék önzetlen barátunk volt, lelkünk üdvösségét kereste s a végletekig ment áldozatkészségében.

Jó helyre fordulunk tehát, mert a Szentszék megért s a világegyház gondjai között is szeretettel emlékszik reánk.

Szentséged eddig is megmutatta, hogy atyánk: kérjük, figyelmezzon a közelgő veszélyre.

II.

Szentséged előtt ismerős a világháborúnak Magyarország részéről való befejezése.

Mikor négy évi hősi küzdelem után nyilvánvaló lett az amerikai Egyesült Államok elnökének 1918 októberében közzétett üzenete, mikor a II. pontban azt olvashatták honfitársaink, hogy:

„Olyan területi kérdéseket, melyeket e háború felvetett, az illető lakosság érdekében és javára, nem pedig a versengő felek kiegyezésének vagy kompromisszumának része gyanánt kell megoldani”, megnyugodtak abban, hogy hazájuk, melyért küzdöttek, ép és szabad maradt.

Kinosan csalódtak.

A Magyarországgal szemben álló hatalmak kormányai sem ezen ünnepélyes kijelentést nem tartották magukra nézve kötelezőnek, sem az 1918. november 3-án és november 13-án kötött fegyverszüneti szerződést nem tartották be. Erdélyben román kir. csapatok vonultak fel, átlépték a demarkációs vonalat s e csapatokra támaszkodva, egy forradalmi bizottság, a nagyszebeni román kormányzótanács magához ragadta az imperiumot.

Bár e testület s a helyét elfoglaló többi román illegitim hatóság sokáig eredményesen meggátolta egyházmegyénknek a Szentszékkal való érintkezését, ma már nem titok Szentséged előtt a mártírium, melyet 1918 december óta kath. testvéreink véresen és könnyesen szenvednek. Már meghallottad jó Atyánk az erdélyi katakombák falán a vészjelző kopogtatást.

Erdélynek áldott, apostoli lelkű főpapját, Majláth Gusztáv grófot zaklatták, majd letartóztatták. Számos papját elfogták, börtönbe vetették, megverték. Terrorisztikus házkutatások folynak. Vád és ítélet nélkül a hívek ezreit hurcolták el. Nem tudjuk elszámolni a hadbírótság által fogvatartottak és elítéltek neveit. Számos hívőt halálra botoztak, agyonlőttek. A magántulajdon szentsége megsértve, a szabadság és élet bizonytalan. Jogrend, igazságszolgáltatás nincs csak üldözés.

Egy görögkeleti balkáni nép börtönnel és halállal akarja nemromán katolikusok százazreit elhallgattatni, megfélemlíteni, kiirtani.

Erdély főpásztora, miként a többi egyházmegye püspöke is, ismételten óvást emelt a jogtalanságok és erőszak tényei ellen a nagyszebeni román kormányzótanácsnál. Hivatkozott a történelmi és természetjogra. Hivatkozott a történelmi és természetjogra, hivatkozott a gyulafehérvári 1918. december 1-én tartott román népgyűlés határozatára, melynek 3. pontja polgári, oktatási, vallási szabadságot biztosított, hivatkozott a hágai egyezménynek Románia által is aláírt és törvénybe iktatott 43. és 46. fejezeteire. Tiltakozása eredménytelen volt.

Némi remény támadt akkor, midőn 1919. december 9-én a szövetséges hatalmak és Románia között Párisban egyezmény kötött, melynek 2-12. cikkelyei betartásuk esetén a Regnum Marianumtól elszakított egyházak helyzetét türethetőbbé tehetnék.

A román kormány e cikkelyeket tudatosan nem tartja be s az entente hatalmakkal szemben vállalt kötelezettségeit következetesen megszegi.

Tudomásunk szerint ezidőszere a román állam a Szentszékkal kötendő szerződésben rendezni óhajtja azon 3 millió katolikusnak egyházjogi helyzetét, kik oly szerencsétlenek voltak, hogy a békekonferencia végzése következtében imperiuma alá jutottak.

Az a szerződésszöveg, mely Bukarestben nyilvánosságra jutott, s a görögkeleti papság megbeszélésének tárgyát képezte, csak nagyon kevés cikkelyében elégíti ki kath. érzékünket, sok hiányosságot tüntet fel, számos pontjában pedig mélyen sérelmes egyházunkra.

Szentséged a fiúi bizalom és ragaszkodás jelének fogja tartani, hogy hódolattal és teljes nyíltsággal elő fogjuk adni e javaslatra vonatkozó jelentősebb kifogásainkat, aggodalmainkat, és kérjük, hogy egy általunk szövegezett javaslatot tegyen atyai megfontolása tárgyává.

III.

Azon concordatum-javaslat szerint, mely ezen év február havában Bukarestben nyilvánosságra jutott, s amely nemszámazhatik se latin püspököktől, se az Apostoli Szentszéktől, kath. egyházunk a román imperium alatt következőképpen szerveztetné meg:

A bukaresti latin érsekség alá tartoznék a jászvásári és czernowitzi püspökség; az ősrégi nagyváradi püspöki szék eltöröltetvén, hivei a csanádi püspök joghatósága alá kerülnének, hasonlóképen a szatmári püspöki szék eltörlésével plébániái az erdélyi egyházmegyéhez csatoltatnának. A két püspöki székeknek csak a neve maradna meg. A csanádi és erdélyi egyházmegye pedig kivétetnek a kalocsai érsek egyháztartományából.

Nem akarunk a keleti ritusu hittestvéreinket érdeklő egyházi felosztáshoz hozzászólni, sem a bukovinai, dobrudzsai és bessarábiai róm. kath. hívők nevében beszélni; bizonyára ők is megragadják az alkalmat, hogy esetleges kifogásaikat Szentségeddel megismertessék.

Mi csak a bennünket közlelről érdeklő új egyházi rendezés ellen emeljük fel Szentséged előtt szavunkat. Sérelmesnek tartjuk, hogy két egyházmegye, a csanádi és erdélyi elvonatnak régi metropoliájuktól, hová sok század óta tartoznak; sérelmesnek a történelmi jogok szempontjából, melyek iránt egy közületnek sincs olyan érzéke, mint Krisztus kétezer éves egyházának; sérelmesnek az egyházi biráskodás szempontjából, mert e két megye a kalocsai másodfoku egyházi bíróságban régtől fogva bevált, munkás, önzetlen, gyakorlott és pártatlan fórumot birt.

De főképen óvást kell emelnünk két püspöki székek önkényes megszüntetése ellen. Szentségeddel töröltetne el a román kormány egy főpapi széket, melyet dicső királyunk, Szent László 1080-ban alapított s egy másikat, melyet a hivek nagy számára való tekintettel szervezett Magyarország apostoli királya 1804-ben.

A Szentszék nem szokta a püspöki székeket eltörölni. Epüléssel látjuk, hogyan őrzí meg Itália nagyon apró egyházmegyéit is, csak azért, mert régiek.

De nemcsak az ősiség címén emelünk óvást a román javaslat ellen, hanem az egyházi administratio szempontjából is.

A magyar királyság területéről – az 1910. tudományos becsű népszámlálás adatait véve figyelembe 5,265.444 Romániának ítelt lakos között – 1,007.503 latin szert. kath. hívő került román imperium alá. E hivekkel egy területen él 1,238.637 gör. kath. hívő, a kik közül 1,129.000 román, 32.000 ruthen, 77.637 magyar anyanyelvű, továbbá 719.162 református, 262.732 lutheranus, 68.763 unitárius, 1,789.776 gör. kel. és 178.871 izraelita. A román imperium alá jutott latin szert. hivek óriási területen és 3,019.304 másvallású között élnek. Administrációjuk úgy a nagy kiterjedés, mint különböző felekezetekkel való együttélés szempontjából is szerfölött nehéz.

A tervezet szerint e rengeteg területen (102.787 km²) élő több mint egymillió hívőt csak két püspök kormányozná ezentúl az új gör. kel., tehát ellenséges irányú államban.

Egyebütt a nagy világban az Ap. Szentszék az administratio egyszerűsítése s a 343. canonban előirt visitatiók érdekében megosztja a tulságosan népes egyházmegyéket. A román imperium alatt sínylődő egyházakban is bizonyára következetes marad a Szentszék önmagához s nem töröl el régi püspöki székeket, sőt esetleg ujakat erigál.

Bizonyos idő múlva amugy is szükségessé lesz új egyházmegyékek szervezése. Tekintettel ugyanis arra, hogy az utolsó 30 évben a róm. katolikusok termé-

szetes szaporodása Erdélyben 42.2 %, míg gör. katolikusoké és gör. keletieké együttvéve csak 24.5 %-ot tett ki, előre látható, hogy a tiszta családjában folyton gyarapodó róm. kath. egyház az administratio könnyebbsége érdekében további megosztásra szorul. Tekintettel továbbá arra, hogy az 1903-1910 közötti időszakban Magyarországon a latin szert. egyház + 12.089 főnyi gyarapodást, a gör. kath. – 70 főnyi, a gör. keleti egyház pedig – 1255 főnyi veszteséget mutat fel áttérések révén, előrelátható, hogy ezen a címen is nőni fog egyházunk.

Ha ezzel szemben valaki azt a kifogást emeli, hogy a román imperium alatt alig remélhető a latin egyháznak áttérésekből eredő gyarapodása, mert a türelmetlen gör. kel. román államhatalom inkább a gör. kel. államegyháznak gyarapodását fogja erőltetni, az a válaszuk, hogy a román államhatalom kétségtelenül mindent megtesz a latin egyház ellen, melynek hívei nem a román fajhoz tartoznak s szorgalmazni fogja a gör. egyesülteknek újabb elszakadását Rómától, ami a Szentszék előtt tudott dolog, de sohasem fogja elérni, hogy a műveltebb protestánsoknak szívbéli konverziója a babonákkal teli ortodox egyházhoz történjék. Az igazságot szomjuhozó protestánsok ezentúl is csak a latin egyházban keresnek üdvöt, ahonnan elődjek kiváltak.

Az Ap. Szentszék figyelmét egyébként bizonyára nem kerülte el a tervzet ama része, mely a szatmári és váradai püspöki megyék megszüntetését célozza ugyan, egyidejűleg azonban Czernovitzban kevesebb számú hívő kedvéért új latin, Szucseávában 25.000 bukovinai ruthén hívő számára ruthén püspökséget, Bukarestben pedig román gör. kath. érsekség felállítását tervezi, noha ennek hívei ugyanis csak a Kárpátokon innen, a régi Regnum Marianum területén élnek. Az unió csak nálunk élhetett meg, a gör. kel. államvallású Románia ellensége volt a Rómával való egyesülésnek és ma is az. Ha figyelemmel van a concordatumjavaslat a bukovinai lengyel és ruthén kisebbségekre, nem lehet figyelmetlen a Magyarországtól elszakított kath. hívők iránt se.

E méltányosságra kényszeríteni fogja egyébként Romániát az a körülmény is, hogy a nevezett két egyházmegye a magyar és részben a cseh imperiumok alá is esik s ezen államok hozzászólása nélkül, ezen érdekelt államok teljes semmibe vételével nem köthet a román kormány a Szentszékkal egyoldalu szerződést.

Hasonlóképpen tartózkodásra int az a körülmény is, hogy a politikai határok véglegesen megállapítva nincsenek s ezért a XXXV. cikkelyben tervezett határkijáró bizottság munkálkodása korai, rendelkezése esetleg semmis.

Mindezek figyelemre méltatásával kérjük a Szentszéket, hogy a latin egyházmegyek szervezetében egyideig semminemű változtatást ne engedélyezzen.

IV.

Nem tagadhathatjuk el súlyos aggályunkat a javaslatnak azon cikkelyével szemben se, mely széküresedés esetén a püspökválasztás módját szabályozza.

Szomoruan látjuk, hogy a javaslat ugyanazon katolikus egyház kétféle szer-tartásának kétféle mértékkel mér.

Míg a kel. szert. főpapokat egyházmegyei zsinat választaná s a Szentszéknek csak a megerősítés maradna fenn, a latin főpapokra a 329. can. 2. §. alkalmaztatik.

Semmiképen nem tudjuk belátni e különleges elbánás indokolt voltát.

Azt hisszük, a Szentszék nem viseltetik a keleti papság egyházas érzületével, itélőképességével szemben nagyobb bizalommal, mint a latin papsággal szemben.

Nem hivatkozhatnak a keletiek azonos történeti előzményekre se, mert a román suffraganeus püspöki székekre eleddig az apostoli magyar király nevezett ki főpapokat, a balázsfalvi érseki széket pedig a zsinat választotta három jelölt egyikével töltötte be a magyar király mint főkegyúr. A Szentszék csak megerősítette a kinevezett főpásztorokat.

A latin püspöki székek betöltése az utolsó időben ugyan kizárólagosan főkegyúri kinevezés alapján történt – egy országban, melynek többsége, melynek kultuszminisztere, melynek királya katholis volt; azonban a régmúlttól eltekintve az erdélyi püspöki szék betöltése a XVIII. században az erd. róm. kath. autonómia, az u. n. Status közreműködésével foganatosított.

Antalfi Jánost (1722), Sorger Gergelyt (1729), Bajtai Antalt (1760), Rudnay Sándort (1815) az autonómia jelöltjei közül nevezte ki a főkegyur Erdély püspökeivé.

Most, amikor a magyar király főkegyuri joga Keletmagyarország négy egyházmegyéjében nem gyakoroltatik, méltányos, hogy ne csak az erdélyi autonómia joga éledjen újra, hanem a többi egyház-megye tervbe vett autonómiájának sarkalatos jogai között állapittassék meg a püspökjelölés joga is.

Ugy találjuk méltányosnak, hogy a püspökjelölést arra alkalmas egyházmegyei bizottságok, melyek a papság és laikusok 24 tagu állandó testületéből állanak, abszolút szótöbbséggel hármaskandidáció formájában ejtsék meg az Ap. Szentszék számára. A Szentszék kizárólagos joga maradjon a három jelölt egyikének kinevezése.

Méltányos, hogy ott, ahol a róm. kath. hívőközönség a protestáns, gör. kel. és zsidó vallású polgárok, sőt a gör. szert. katolikusok választási befolyását látja, önmaga se legyen megfosztva azon jogtól, hogy főpásztora személyét a római Szentszék előtt javaslatba hozhassa.

Minden választói jogosultság érdeklődést kelt; kedves, szenvedő erdélyi testvéreinkre nézve pedig, akik földalatti életet élnek nem mindegy, hogy egy gör. kel. állam ezerféle támadása között mennyi érdekszál fűzi őket egyházukhoz.

Méltányos azért is, mert az egyházmegye közönsége legközelebről tudja, hogy a főpásztori tiszt hordozására kik a leginkább alkalmasak az egyházmegye vagy a szomszéd megyék papságából. Ők tudják, ki ismeri nyelvüket szóban és írásban, ők tudják, ki ismeri a nyáj szükségleteit, veszélyeit, kiben él a lelkekért való buzgalom.

Óvó példa és intelem számunkra e tekintetben a szomszéd román királyság katolikusainak szomorú sorsa. Tudvalévő, hogy Moldvában és Havaselvén a kath. hívők legnagyobb része, körül belül 80% magyar anyanyelvű. Azokból az egyházközségekből tömörülnek, melyek már a románok bevándorlása előtt megvoltak a régi Kunországban (Cumania), részben pedig az Erdélyből bevándorolt kath. hívőkből népesednek be. A középkorban püspökeik, a milkói püspökök rendesen magyarok voltak. Mióta azonban a XVI. század végén létesített bakói püspökség (Episcopatus Bacoviensis) fennáll, lengyel püspökök kerültek élére, mióta pedig a bukaresti érsekséget (1883) s a jászvásári püspökséget (1884) létesítették, nemcsak magyar, de még magyarul tudó főpásztor se állott soha azoknak élén. Amit az amerikai kormány sohasem kifogásolt, hogy a hivek anyanyelvén értő főpásztor és papság működjék az Isten országáért, azt a román kormány következetesen meghiúsította. A misszionáriusok első dolga állomáshelyük nyelvét elsajátítani, de ha Romániában kísérelték ezt meg, a kormány elmozdította őket. A következmény az, hogy Moldvában száznál több olyan község van, mely egy századdal ezelőtt még magyar katolikus volt, ma pedig román, s temploma tornyán a bizanci kereszt diszlik. S ott, ahol nem is pusztultak ki, megfogytak: Tamásfalván pl. 1807-ben 2370 róm. kath. hívő élt, ma már csak 1126 van. Minő más a szomszédos Csik megye vallási képe! A Kárpátokon túl a religio depopulata szenved.

Moldva és Havaselve püspöki székeinek eddigi betöltési módja aggodalommal tölt el. Vagy az a veszély fenyeget, hogy az egyházi férfiak leggyöngébbjei jutnak Erdély egyházának élére, mint a legközelebbi múlt események mutatták a Felvidéken vagy a néptől idegen férfiak a messze Svájcból, akiknek semmi gyökerük a hivekben nincs. A román államnak csak ez az érdeke.

Ezek mérlegelésével kérjük az Apostoli Szentszéket, elevenítse fel újból Erdélyben a korábban érvényben volt önkormányzati püspökjelölést, s ha a fenti érvek egyebütt is állnak, léptesse életbe a többi latin testvér-egyházmegyéekben is, melyeknek a mienkhez hasonló balsors jutott osztályrészül.

A román államot köti e tekintetben a gyulafehérvári 1918. december 1. tartott népgyűlés határozatainak 3-ik §. 2. alpontja: „Egalité de droits et complète liberté confessionnelle autonome pour toutes les confessions de l'État.”⁵³³

Ezen autonómiának legelemibb megnyilvánulása, hogy az autonóm testület eredményesen foly be előljárói személyének meg választásába.

De ezen népgyűlési határozatnál, melyet sose vettek javaslói komolyan, inkább köti Romániát az 1919. december 9. kötött párisi konvenció 11. cikkelye: „La Roumanie agréé d'accorder, sous le contrôle de l'État roumain aux communautés des Szecler et des Saxons en Transsilvanie, l'autonomie locale en ce, qui concerne les questions religieuses et scolaires”.⁵³⁴

Az erdélyi keresztény vallások hiveinek autonómiáját Románia kénytelen tiszteletben tartani, különben a Népszövetség elmarasztaló ítéletét provokálhatja.

A román kormány tehát semmikép nem jogosult ezen egyházi belügy korlátozására. A jelölt kinevezésébe azonban se pozitive, se negative nem folyhat be.

Beavatkozását kizárja a Cod. Jur. Can. 311. can. 3-ik §., mely a jelölt alkalmas voltának elbírálását kifejezetten és kizárólagosan az Ap. Szentszéknek tartja fenn. Az Ap. Szentszéknek szomorú tapasztalatai vannak a püspöki kinevezések ügyében katolikus többségű államok kormányai részéről is, melyek az exequatur-t nem mindig adták meg. Mire számíthat egy mindig rosszindulatu gör. kel. állam részéről, ha a román titkos rendőrség véleményezésére kell az Apostoli Szentszéknek várnia, míg akár a legkiválóbb egyházi férfit is kinevezheti.

Kérjük Szentségedet, óvja meg egyházunk szabadságát a román állammal szemben, s keltse uj életre az egyház javára a püspökkandidacio régi autonómiái jogát.

V.

Az Apostoli Szentszéknek a román parlamenti tárgyalásokból és konkordatumjavaslatokból alkalma nyílik megállapítani, hogy egyházi, alapítványi, sőt földesuri ingatlanaink legnagyobb része kisajátítás alá kerül, más szóval a katolikus egyház és annak módosabb hivei jórészt földnélküliekké lesznek a román imperium területén.

Szentséged előtt tudva van, hogy 1918 novemberében román forradalmárok kirabolták nálunk az egyházi és alapítványi birtokokat és pótolhatatlan károkat okoztak.

⁵³³ „Egyenlő jog és teljes autonóm felekezeti szabadság az állam összes felekezetei számára.” Nagy: *A kisebbségek*, 209.

⁵³⁴ „Románia hozzájárul ahhoz, hogy az erdélyi székely és szász közületeknek a román Állam ellenőrzése mellett, vallási és tanügyi kérdésekben helyi önkormányzatot engedélyezzen.” Uo., 219.

1919 őszén az egyházak és alapítványok, nemkülönben földes uraink szántóit és legelőit bántóan csekély összegekért, holdanként 10-50 koronáért, kényszerbérletek céljaira parcellázták. A bérlethez róm. kath. szegény nem jutott, csak román, ámbar a róm. katolikus elem is viselt háborút s közöttük sokkal több a nincstelen (48.4%), mint a románság körében (31.5%). Nyilvánvaló volt már akkor is e parcellázás faji célzata: veszítsék el a magyar katolikus egyház és hivei birtokukat, hogy helyüket románok foglalhassák el.

Az újabb agrártörvény tovább megy. Holdanként 300-500 leiről szóló 5%-kal kamatozó hitellevelet kap a birtokos, másszóval: akinek 100 hold birtoka volt, amelynek terményeiből maga családotul jól megélt, ma évenként 2000 leit kap, mely a türehetlen drágaság miatt egy kéttagu családnak egy óra se elegendő.

Szentséged előtt nyilvánvaló e román törvénynek faji célzata és káros volta. Nem földbirtokreform ez, hanem a katolikus magyarság depossideálása.

Ma, amikor a nemzetgazdászok megegyeznek abban, hogy fontosabb államfentartó elem a föld, mint a mozgó tőke, ma, amikor a városok lezüllött élete fokozottan a falu felé tereli a figyelmet s Antaeusként a földből remél erőt és megújodást, a katolikus elem földjét veszíti a románok megszállta magyar területen, hogy kivándorlásra kényszerüljön.

Szentségedet kérjük, emelje fel szavát ezen depossideálás ellen, melyet érthető módon a régi román területre nem terjesztenek ki.

Szentségedet kérjük, ne engedje meg, hogy az egyes egyházmegyéek javára szánt ősi magyar királyi alapítványok elvonassanak sajátos céljuktól. Ne engedje meg, hogy a latin egyházak alapítványainak, birtokainak hozadékát a javaslat XXV. cikkelyének rejtett célzata szerint román többségű püspöki kar a keleti egyházmegyéek javára rendelje és használja fel.

Az alapítók szándékának, XI. századbeli szent királyaink terveinek megghiusítása volna, ha ezen javakat a századok mulva hozzánk menekült, nálunk megszaporodott románság élvezné. Azt hisszük, nem kívánunk igazságtalant, ha a román görögkatolikusokat a román királyhoz és főurakhoz utasítjuk, hogy az ő bőkezűségüket vegyék igénybe, amint magyar jámbor királyaink és főuraink a középkorban sajátjukból gondoskodtak magyar egyházainkról.

Lehetetlennek tartjuk, hogy a Szentszék a román állam tervezte egyházrabláshoz s az alapítványok rendeltetésének megghiusításához hozzájárulását adja és ne küzdjön ellene a római egyház törvénykönyvével és történeti öntudatával.

De ha legjobb szándéku közbelépése eredménytelen, sürgesse – kérjük – Szentséged, hogy a felosztásra kerülő egyházi javak csak az illető egyházmegyéek föld nélkül szüköiködő róm. katolikus hiveinek jussanak s a róm. kath. földbirtokosok is róm. kath. hívők között – akiket a román hatalom eddig tényleg kizárt – parcellázhassák birtokállományukat. Legyen meg számukra az a tudat, hogy a

gyorsan szaporodó és éppen azért mindig több földet áhító róm. kath. szegény földmives elem tényleg földhöz jutott, másfelől, hogy Krisztus egyháza nem veszíti el kezéből a földet, ideiglenes boldogulásának első istápját, otthonát, erősségét.

Mert ha nem, száz év múlva minden szaporaságunk, hitéletünk, ezeréves történetünk dacára, a mi templomainkra is a bizanci kereszt kerül.

Földünket elveszik, iparosainkat türhetetlen adóval sujtják, a közmunkákból kirekesztik, városaink intelligens lakóit elűzik a régi colonusok tehát elköltöznek s a római egyház idegenné lesz Erdélyben.

VI.

Azon cikkelyek, melyeket a román concordatumjavaslat a kath. iskolaügyre vonatkozólag tartalmaz, nemcsak a Cod. Jur. Can. ide vonatkozó 1372–1382. canonjainak nem tesznek eleget, de még a gyulafehérvári népgyűlés határozatahoz s a párisi conventio rendelkezéseihez se alkalmazkodnak kellőképpen.

Először is hiányzik belőlük új kath. iskolák alapítási jogának biztosítása, ám-bár ezt a párisi conventio 9. art. kifejezetten kiköti: „Les ressortissant roumains ... auront notamment un droit égal, à créer; diriger et contrôler à leurs frais des ... écoles et autres établissements d'éducation, avec le droit d'y faire librement usage de leur propre langue et d'y exercer librement leur religion”.⁵³⁵

Kifogásolnunk kell, hogy csak az „erdélyi és határos részek” katolikus iskoláiról történik említés, ám-bár a párisi conventio idézett cikkelye az összes kisebbségi iskolákra kiterjeszti védelmét. Minthogy azonban Havaseljén, Moldvában és Bukovinában is vannak nagy számmal katolikusok, akikre a párisi conventio ótalma szintén vonatkozik, jogtalannak s önkényesnek kell neveznünk a concordatumjavaslatban foglalt geográfiai megszorítást.

Az Apostoli Szentszék az 1375. canon szellemében bizonyára ragaszkodni fog ahhoz is, hogy mindenféle katolikus iskola, tehát a kath. egyetem alapítási és fenntartási joga is biztosítassék. A román felsorolás e tekintetben feltűnően hiányos.

Nem biztosítják e cikkelyek az oktatás nyelvének szabadságát, sőt azt kizárni is látszik az állami iskolák tanulmányi rendjének emlegetése. Reá kell azonban mutatnunk a magyar törvényhozás 1868. évi XLIV. tc. 26. §-ára, mely azt annak

⁵³⁵ „[...] a román állampolgárok[nak] [...] hasonló joguk van saját költségükön [...] iskolákat és más nevelőintézeteket létesíteni, igazgatni és azokra felügyelni, azzal a joggal, hogy azokban saját nyelvüket szabadon használhatják és vallásukat szabadon gyakorolhatják.” Uo.

idején biztosította a román iskolák számára, aminek következtében az a helyzet alakult ki, hogy 1910-ben Magyarországon 2,934.000 román részére 2471 románnyelvű iskola volt 3071 tanítóval. Ugyanekkor Romániában 7,500.00 lakos számára 5073 elemi iskola volt, melyből csak 2008 volt megfelelően elhelyezve.

Reá kell mutatnunk továbbá a párisi conventio idézett 9. cikkelyére, mely semmit se szól az állami iskolák tanulmányi rendjéről, hanem biztosítja az iskolák igazgatási jogát „diriger” és saját nyelvük használatát „avec le droit d’y faire librement usage de leur propre langue”.⁵³⁶

Ami a román állam azon követelését illeti, hogy iskoláink alkalmazkodjanak állami iskoláik tanulmányi rendjéhez, ez ellen óvást emelünk úgy az egyetemes katolikus művelődés szempontjából, melynek nem érdeke, hogy magas színvonalú iskoláink romániai szintásra süllyedjenek alá, mint a párisi conventio 10. art. értelmében, mely biztosítja ugyan a nem román nyelvű állami elemi iskolákban a román nyelv oktatási jogát, egyebet azonban nem. A katolikus iskolák szabad nyelvhasználatára a 9. art. nyer teljes biztosítékot.

A tanerők képzésének román részről javasolt új rendje nem vonatkozhatik a régi tanerőkre, kiknek már szerzett jogaik vannak s az új tanerőkre is csak korlátolt mértékben állhat, amennyiben az autonomia magában foglalja az ilyen képzés kriteriumainak szabad megállapítását s legfeljebb barátságos megegyezésre s bizonyos közös alapelvek elfogadására készíti az autonóm hatóságot s a nyilvánossági jogot biztosító állami közeget.

Nem szabatos a szakasz befejező mondata sem, mert föltevése szerint az „Erdély és határos részein” levő katolikus iskolák javainak igazgatását bizonyos autonomia intézte. Erdélyre áll ugyan e föltevés, de Szatmár, Várad és Csanád katolikus iskoláira nem, mert azon egyházmegyékben nem volt még autonomia.

Csak akkor válik szabatosá a szakasz, ha az egyházmegyei autonomiákra ruházza az igazgatás jogát, ha az iskolákon kívül — a párisi conventio 9. art. hiven — a nevelőintézetekre is kiterjeszti s biztosítja új alapítványok elfogadásának jogát is.

Megvalljuk azonban, hogy csak akkor tekinthetnők komolynak a román javaslatot, ha a román kormány nemcsak a javak igazgatását, hanem az igazgatásra szoruló javakat is a katolikus intézmények kezében hagyja.

Kifogást kell emelnünk a román javaslat ellen abból a szempontból is, hogy nem biztosít évi államsegélyt katolikus iskoláinknak.

Szentség előtt tudott dolog, hogy annak idején a magyar kormány rendszeres évi államsegélyt juttatott erdélyi katolikus iskoláinknak. 1917–18-ban a segély 2,172.837 koronát tett ki. Ugyanekkor a román iskolák is nyertek 2,215.361

⁵³⁶ „[...] saját nyelvüket szabadon használhatják [...]” Uo.

koronányi segélyt. Megjegyzendő egyébként, hogy az egyenesadók 65%-át az erdélyi magyar s német lakosság fizette, a románok, akiknek kezében a földbirtok 36.3%-a van, csak 35% egyenes adót fizettek. A nagyobb államsegélyben a román iskolák nem az adók a-rányában részesültek.

A román imperium bekövetkezte óta a magyar katolikusok tovább fizetik a sokszorososan felemelt adót, de katolikus iskoláink semminemű államsegélyben nem részesültek.

Az erdélyi róm, kath. statusnak 1921 március hóban Bukarestben időzött képviselőivel azt is közölték a román kormánykörök, hogy államsegélyre ezután se számítsanak.

Hogy ezen államsegély nem Románia belügye, mutatja a párisi conventio 10. cikkelye, mely kiköti, hogy a vallási kisebbségek a nevelési célokra az évi költségvetés terhére méltányos részt kapjanak (une part équitable⁵³⁷).

Ha hosszasan időztünk a tárgynál, tekintse Szentséged indokoltnak aggodalmainkat, mert előttünk áll a moldvai katolikusok sorsa, előttünk becsukott templomaik, elnémult harangjaik. Ott a katolicizmus ki volt szolgáltatva a gör. kel. román állam minden hatalmi eszközének. Püspökei, papjai nem állottak hivatásuk magaslatán. 1893 óta tilos volt a hívők anyanyelvén prédikálni. A tilalom betartására csendőr ügyelt. 1894 óta állami román nyelvű katekizmusokat kellett a moldvai iskolákban használni, melyekből hiányoznak a gör. kel. kereszténységgel kontrovers tanok. Azok a hivek kisebbségben voltak. Lassanként nyelvük se választotta el a gör. keletiektől. Csatlakoztak hozzájuk, hisz az apostasiának anyagi és politikai haszna volt.

Előttünk a szomoru román statisztika, hogy 1901-ben 1120 román tanítóképző növendék közül egyetlenegy volt róm. kath., a többi mind görög keleti s 397 tanítónőképző növendék közül csak 3 katolikus volt. Románia nem törekedett arra, hogy katolikus gyermekeket katolikus tanító oktasson s nem is tud ilyen kötelezettségnek eleget tenni.

Előttünk a szomoru tény, hogy a halasi (halaucesti) kántorképzőben nem tanulhatnak a róm. kath. kántorjelöltek magyar éneket, amelyet később hiveik nyelvén énekelhessenek. Románia miként a többi balkáni bizantinus rendszertű állam szokta, a szószék és kórus nyelvét is szabályozta.

Hangsúlyozmunk kell azt a tényt, melynek igazolására az Oroszországhoz csatolt lengyelség is szolgál: míg hiveink megőrizhetik külön fajiságukat, fajuk is megőrzi őket az ortodoxiától. Míg megmaradnak magyarnak, németnek, lengyelnek, nyelvük is védi a türelmetlen és kiméletlen ortodoxiától; mikor eloláhosodnak, mint az elhagyott moldvai csángók, áldozatul esnek a schismának.

⁵³⁷ „[...] méltányos részt [...]” Uo.

Teljesen igazat kell adnunk az 1921. február 7-én Bukarestben tartott gör. kel. papi gyűlés szónokának: „Az ortodox román egyház kebelén fejlődött ki a román nemzet lelke”, másszóval: román és ortodox majdnem azonos fogalmak.

S ettől a meggyőződéstől nem tántorit el az a tény se, hogy 1,300.000 román gör. kath. is van. Ismerjük őket, ismerjük papságukat, hiveik tömegét. Közöttünk éltek magyar földön. De az az unio csak a Regnum Marianumban élhetett; a gör. kel. román államban halálra van szánva; nemcsak hódítani, de élni se tud.

Nem hagyhatjuk szó nélkül a román javaslatban olvasható súlyos történelmi sérelmet, mikor Erdély s a határos részeknek a román királysághoz való visszacsatolásáról történik említés. Szentséged jól tudja, hogy Erdély soha Romániához nem tartozott. A két oláh vajda, a moldvai és havasalföldi, rendesen hűbérese volt a magyar királynak, majd az erdélyi fejedelemnek, de viszont Erdély soha román jogar alatt nem élt.

Mikor 1599-ben Mihály havaselji vajda esküszegőn Erdélybe tört, hűségesküt követelt a lakosságtól. Malaspina pápai nuncius akkor figyelmeztette a katolikus és protestáns lakosságot, hogy mint Erdély urának nem tehetnek neki esküt, csak mint a magyar király helytartójának.

A pápai nuncius magatartása e pontban is helyes volt.

Mi azt kérjük az Apostoli Szentszéktől, hogy írott okmányaiiba ne engedje felvételni a román történelmi költészet auxesiseit. Kimélje meg amugy is szomoru lelkünket e fájdalomtól a Szentszék igazságszeretete és történelmi érzéke.

VII.

Az Apostoli Szentszék jól tudja, hogy az erdélyi egyházmegyében századok óta élő autonómia akkor alakult ki, mikor egy protestáns többségű államban egyházunk léte veszélyeztetve volt. Fennmaradt akkor is, mikor egyesült Magyarország minden része, ámbár az ország lakóainak többsége és a dinasztia katolikus volt. Most, hogy egyházmegyénk területére kiterjesztett a román impérium, egy alkotmányában, többségében és jövő uralkodóiban ortodox állam gyakorol fölötte politikai hatalmat.

Látva a gör. kel. román egyház szolgálai szerepét, kath. testvéreink, egyházunk szorongattatását, kérjük Szentségedet, hogy százados autonómiát hathatós védelmébe fogadni méltóztassék.

Ezen autonómia egyházi jogi alapját az 1520–1523. kanonok alkotják, történelmi alapjai pedig a XVI. században tétettek le hitükhöz hű világi urak részéről.

Ezen autonómiát biztosítja a gyulafehérvári népgyűlés határozatai 3. pontjának 2. alpontja:

„Complète liberté confessionnelle autonome pour toutes les confessions de l'État.”⁵³⁸

De biztosítja e soha be nem tartott határozatoknál inkább a párisi konvenció 11. cikkelye is.

„La Roumanie agréée d'accorder, sous le contrôle de l'État roumain aux communautés des Szekler et des Saxons, en Transylvanie, l'autonomie locale, en ce qui concerne les questions religieuses et scolaires.”⁵³⁹

Ezen cikkelyben említett székely katolikusok régtől fogva élvezik az autonómiát, mert hisz' székely a keleti magyar lakos neve. A párisi konvenció ujat nem nyújt, csak a régit biztosítja; egy régi autonómiát, melynek példájára nyertek az Erdélyben élő gör. katolikusok és gör. keletiek is az 1868. évi IX. t.-c. 3., 4., 6. és 9. §-ai értelmében messzemenő autonómiát, olyan önkormányzati jogokat, melyeket a Romániában élő ortodox egyház soha nem élvezett.

Az erdélyi kath. autonómiának századok óta ingatlan vagyona is van. 1918 novemberében e vagyon 27.293 hold szántó, erdő, legelőből állott.

E vagyon jövedelméből gyujtottunk számos templomban örök lámpát, építettünk hajlékot plébániának, iskolának, az Urnak. E vagyonból javadalmaztunk lelkészeket, tanítókat, oktattunk sok ezer tanulót, neveltünk szegény diákokat és elhagyott árvákat.

Ingatlanaink tulnyomó részét 1919-ben kényszerbérlet céljaira parcellázták románok között, most pedig ki akarják azokat sajátítani.

Kérjük Szentségedet, védje meg az erdélyi autonómia birtokait, védje meg templomaink épségét, az oltár előtt lobogó lángot, papjaink, tanítóink kenyerét, az iskolák fennmaradását, diákjaink, árváink szegényes falatját.

A Regnum Maríanumban virágzott autonómiánk, a Regnum Valachorumban pusztulásra van szánva.

VIII.

Mikor Szentséged előtt bátrak vagyunk a román konkordatum javaslat főbb pontjaival szemben való aggályainkat kifejtteni, nem hallgathatjuk el azt se, hogy a javaslat több más pontja sem elégíti ki katolikus érzésünket és számos cikkely hiányát észleljük melyek kimaradása a Szentsékekkel kötött szerződésből katolikus érdekeinkre később szemmel láthatólag hátrányos lesz.

⁵³⁸ „Egyenlő jog és teljes autonóm felekezeti szabadság az állam összes felekezetei számára.” Uo., 209.

⁵³⁹ „Románia hozzájárul ahhoz, hogy az erdélyi székely és szász közsületeknek a román Állam ellenőrzése mellett, vallási és tanügyi kérdésekben helyi önkormányzatot engedélyezzen.” Uo., 219.

Hiába keressük a katolikus szervezetek egyesülési, gyülekezési, tanácskozási és határozati jogának elismerését. Hiába keressük az istentiszteletek rendjének védelmét a román hatóságokkal (can. 1260.) szemben.

Nem történik említés az intercalaris jövedelmekről. Nincs szó a templomépítés, diszítés és restauráció szabadságáról. Hogy ezt nem ok nélkül sürgetjük, kiviláglik a temesvári esetből, ahol a piarista gymnasium oromzatáról a román hatóságok el akarták távolíttatni árpádházi Szt. István, Szt. László és Szt. Imre szobrait. Valóban kicsinyesség és kegyetlenség e beavatkozás. Hisz' a katolikus iskolák román területen a román dinasztia szentté avatott tagjainak szobrait is bizonyára készséggel kiteszik egykor!

Nélkülözzük a ker. sajtótermékek előállításának és behozatalának szabadságát biztosító cikkelyt is. Jogállamban fölösleges e szabadságot kifejezetten biztosítani, de a román hatalommal szemben parancsoló szükséglet. Ig a kath. sajtótermékek ki voltak zárva, addig kormánytámogatással bolsevista lapok (Uj Ember) jelenhettek meg. Kívánnunk kell, hogy román imperium alatt szenvedő katolikus testvéreink elemi közművelődési joga s a művelt világ szellemi mozgalmaiba való bekapcsolódása óvassék meg, illetve tétessék lehetővé.

E jogokat különben a románok a gyulafehérvári népgyűlésen fennen ígérték: Liberté absolue de presse, d'association et de réunion, liberté de propaganda pour toutes les idées humaines.⁵⁴⁰ (3. pont, 4. alpont.) Természetesen ebbeli ígéretüket se tartották be.

Nem látjuk biztosítva a javaslatban a hivek abbeli jogát, hogy külföldi katolikus szervezetekkel érintkezzenek, hogy külföldi kath. egyesületek tagjai lehessenek.

Nem látjuk biztosítva az oktatás szabadságát tantermekben és nyilvános helyeken, hová a püspök belátása szerint egyházmegyei és külföldi jeles előadókat, szónokokat, misszionáriusokat hívhat meg.

Nem szabályozza a javasolt szöveg a egyes ritusú házasságjogot. Nem biztosítja a róm. katolikus vallásra való áttérés korlátlan szabadságát.

Nélkülözzük az egyházi személyek immunitásának a 120. can. 1. §., 121. can., 139. can. 3. §-ban lefektetett elveit.

Hiába keressük továbbá azon adóbeli kedvezményeket is, melyeket a katolikus intézetek, könyvtárak, muzeumok, temetők, alapítványok Magyarországon élveznek s azelőtt, a magyar imperium alatt az erdélyi egyházmegyében is élveztek.

Örmény és görög-magyar szertartású testvéreink jogait se biztosítja e román javaslat semminemű formában.

⁵⁴⁰ „Korlátlan sajtó-, egyesülési és gyülekezési szabadság; minden emberi gondolat szabad terjesztése.” Uo., 209.

Nincs összhangzásban az egyetemes egyház törvénykönyvének számos cikkelyével, se a párisi konvenció bár hevenyészett, némileg mégis méltányos kikötéseivel.

Nem védi meg iskoláink szabadságát, sőt korlátozza, nem tiszteli az egyház birtokjogát, csak sanyargatja a latin katolikus intézményeket. A multhoz kegyetlen kézzel nyúl s a kath. egyház jövőjét veszélyezteti.

* * *

Szentséges Atyánk!

Possevino Antal, a Szentszék híres, hü követje nehéz időkben, 1582 december 7-én kelt jelentésében megörökíti Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel királynak következő fontos kijelentését: „Óhajtóm, hogy Erdély fekvését és természeti viszonyait megismerjétek: meg fogtok győződni arról, hogy ezen védőbástya elestével az egész kereszténységet súlyos veszteség éri, fönntartásával pedig megnyílik a kapu minden jóra”. (Nunt. Pol. V. 15.)

A román concordatum-javaslat

XXI. cikkely. Az állam elismeri, hogy a törvényes tekintélyei és hierarchicus rendjei által képviselt egyháznak van igazi és tulajdonképeni jogi személyisége és képessége, hogy őt megillető jogait gyakorolja.

I. cikkely. A román királyságban a görög-román szert. egyház és a latin szert. egyház hivei által vallott katolikus, apostoli, római vallásnak meglesz a szabad és nyilvános gyakorlata és a román kormány a királyság összes többi egyházával teljesen azonos elbánást biztosít számukra.

III. cikkely. A román gör.-kat. és latin érsekek, kiknek egyházi jog hatósága alá tartoznak a román királyság, összes katolikusai, egyházi ügyekben közvetlenül és kizárólag a Szentszéktől függenek, amellyel szabadon közlekedhetnek mindkét ritusnak úgy püspökei, mint hiveik.

VII. cikkely. Hivatalba lépés előtt, ami nem történhetik meg a Szentszéktől nyert kánoni beiktató levél átvétele előtt, a román gör.-kat. és latin érsekek és püspökök a király kezeibe vagy egy megbízottja jelenlétében a következő formában tesznek hűségesküt : „Isten előtt és a szent evangeliumokra esküszöm és fogadok engedelmességet és hűséget ő felségének, Románia királyának, ígérem, hogy nem veszek részt semminemű megállapodásban, nem leszek jelen semminemű tanácskozáson, se nem buzdítom vagy engedem közreműködni az alárendelt

papságot bárminemű vállalkozásban, mely az állam közbiztonságának megzavarását célozza.”

IV. cikkely. A román gör. kat. érsekeket és püspököket illető egyházmegyéik választó zsinatja választja, mely az egyes érseki vagy püspöki káptalanok kánonjaiból, az egyes esperesekből, minden esperesség két egyházi képviselőjéből, a szerzetes papság egy képviselőjéből, az érseki vagy püspöki seminárium egy képviselőjéből, az érseki vagy püspöki liceumok és tanítóképzők egy képviselőjéből áll. A választók azonban az érseki vagy püspöki székre csak egy személyt jelölnek, akit a király jóváhagy s a római pápa megerősít.

A latin püspököket a közjog szerint választják s a római pápa megerősíti és beiktatja őket, de nem előbb, mielőtt az illető jelölt személyét nem közölné a kir. kormánnyal, hogy nyilvánvaló legyen, vajon nem szólnak-e ellene a politikai vagy társadalmi rend tényei vagy szempontjai.

VIII. cikkely. A román görögkatolikus és latin érsekek és püspökök teljes szabadságot élveznek egyházi hivataluk gyakorlatában és egyházmegyéik kormányzatában s az egyház által jóváhagyott fegyelem szerint gyakorol hatják összes jogaikat és pásztori hivataluk előjogait; tőlük függenek, az illető egyházmegyekben, a katolikus papság összes tagjai a szent hivatal gyakorlata dolgában.

VI. cikkely. A román gör.-kat. és latin érsekek és püspökök 60.000 lei, illetve 45.000 lei évi jövedelmet élveznek, mely a földreform által érintetlenül hagyott ingatlanokból vagy az ingatlanok nélkül szűkölködő egyházmegyeknek a földreform útján juttatott ingatlanokból, továbbá a kisajátított ingatlanok kártalanítására a kormány adta hitellevelekből s az állam által kiutalt jövedelmekből ered, ha a nekik juttatott ingatlanok nem hoznák meg a fennevezett összegeket. A fennevezett összegeken felülít az illető egyházmegyek szükségleteire kell fordítani. Az összes kanonokok évi 12.000 lei fizetést kapnak, 1000 lei ötödéves korpótlékkal. Ez összeget túlhaladó kanonoki jövedelmek az egyházmegyek szükségletére fordíthatnak.

II. cikkely. Románia görög-román és latin szert. egyháza a következő egyháztartományokra oszlik:

- a) a balázsfalvi román egyháztartomány a suffraganeus lugosi, nagyváradai és szamosújvári egyházmegyével, melynek székhelye Kolozsvár s két más új püspökség Nagybanján és Bukarestben;
- b) a bukaresti latin egyháztartomány a jászvásári, gyulafehérvári és csanádi (Temesvár) suffraganeus püspökségekkel.

V. cikkely. Kivételesen az összes érseki és püspöki román gör.-kat. kanonokokat az érsek vagy püspök elnöklése alatt a káptalan választja a gyulafehérvár-

fogarasi főegyházmegyei káptalan szabályzata alapján, melyet 1853. nov. 27. IX. Pius a Babb-alapítvány kanonokjaira nézve jóváhagyott. A latin kanonokok az eddigi gyakorlat szerint választatnak, azonban csak román állampolgárok választhatók. A nagyváradi latin kanonokok száma 8 vagy 6 stallumra szállíttatik le.

IX. cikkely. A királyi kormány tudtával a román gör.-kat és latin érsekek és püspökök dolga illető egyházmegyéikben plebániák felállítása. A plebánosok kinevezése kizárólagosan az ő joguk. Azonban, ha a királyságon kívüli személyek kinevezéséről van szó, a román kormánnyal megegyezve járnak el. A kormányok a papság megfelelő fizetésére évenként szükséges összeget bocsátanak az egyházi főhatóság rendelkezésére.

XXVI. cikkely. Világi és szerzetes papok és papnövendékek nem kényszeríthetők a szent hivatással és papi élettel összeférhetetlen nyilvános hivatalok viselésére.

XII. cikkely. Az egyháznak előírhatatlan jogában áll minden egyházmegyében theologiai seminariumokat alapítani és fenntartani, e seminariumok elöljáróit és tanárait kinevezni, megállapítani a tanulmányok rendjét s a kánoni rendelkezések értelmében a belső fegyelmet.

XIII. cikkely. A román kormány különös módon segíteni fogja a gör.-kat. román és latin püspöki seminariumokat, föltéve, hogy nincsenek alapjaik, – hogy fenntartók legyenek, nagybirtokokat jelölve ki azok számára, melyeknek nincs – a földreform keretein belül – vagy megfelelő évi segélyt juttatva nekik.

XIV. cikkely. A román kormány a román gör.-kat. és latin clerus magasabb képzése céljából az ország fővárosában, Bucarestben katolikus theologiai kart létesít az egyetem mellett, egyuttal egy seminariumot állítva fel, mely e kar növendékeit magába fogadja. A facultas tanárainak kinevezését az időszerinti kancellár érsek eszközli az akadémiai tanács jelentése alapján. A tanárok elmozdítását a kancellár eszközli az akadémiai tanáccsal egyetértésben.

XV. cikkely. A román kormány teljesítve a román gör.-kat. püspöki kar s az egész gyulafehérvári-fogarasi érseki tartomány papságának egyöntetű óhaját, azzal a tervvel foglalkozik, hogy – amint csak megengedik a pénzügyi források – Rómában felállít vagy szerez a papságra törekvő román növendékek akadémiai oktatása és felsőbb nevelése céljából egy theologiai seminariumot. A Szentszék tanácsaival fogja megkönnyíteni e terv megvalósítását.

XI. cikkely. Elismertetik mindkét ritusú egyház azon joga, hogy egyházmegyéikben fenntartsa, betelepítsen vagy alapítson bárminemű szerzetes- vagy apácarendet, melyeket az apostoli, római egyház elismert és jóváhagyott.

XXIV. cikkely. A kat. papságot megilleti a szabad végrendelkezési jog. Végrendelet nélkül elhunyt nőtlen papok ingatlanai és ingóságai az egyházra szállnak.

XVII. cikkely. A román kormány a gör.-kat. román és latin szert. katonák lelki gondozását püspökeik javaslatára e két ritus katonalelkészeinek lelki gondozására bizza.

XVIII. cikkely. A királyi kormány elismeri a katolikusok között kötött s az egyház törvényei szerint a kat. plebános előtt kötött vegyes házasságok érvényességét.

XIX. cikkely. Katolikusok és kat. plebános előtt kötött vegyes házasságok feleinek házassági ügyei a tisztán polgári következmények kivételével, kat. egyházi bíróságok elé tartoznak.

XX. cikkely. A katolikus házaspárnak jogában áll megállapítania, hogy a kat. plebános előtt kötött vegyes házasságokból származó gyermek a kat. vallásban neveltessék.

XVI. cikkely. A görög-román szert. és latin szert. egyháznak jogában áll fenntartani felekezeti iskoláikat, akár elemiek azok, akár gimnasiumok vagy liceumok, akár tanítókénzők, vagy bármineműek. Az állam összes iskoláiban a kat. ifjuság vallásos oktatása az illető megyék érsekeinek vagy püspökeinek van alárendelve, s azt hitoktatók végzik, kik a püspök s a vallás- és közoktatásügyi minister közös megegyezés alapján neveztetnek ki. A püspökök még az állami iskolákban is eltilthatják a vallásoktatástól azokat a hitoktatókat, kik a neki szánt küldetésre alkalmatlanoknak mutatkoznak, közölve ezt a vallás- és közoktatás ügyi ministerrel, hogy új kinevezés történjék. A királyi kormány fizeti az állami s a felekezeti iskolákban is a hitoktatókat. A kir. kormány egyuttal segélyeket nyújt bárminemű egyházi iskolának, amint azt az osztrák–magyar kormányok gyakorolták az anyaországhoz ma már visszacsatolt területeken.

X. cikkely. Az Erdélyben és kapcsolt részekben eddig a kincstárt, különböző főurakat, egyes városokat megillető kegyuri jog az új uralom alatt, ami a kincstári kegyuri jogot illeti, kiváltságaival és terheivel a román kincstárra háramlik. Amennyiben pedig a főrangúak nagybirtokai kisajátíttatnak, a román állam, a nevezett nagybirtokosokat kártalanítva visszatart a kegyuri terheknek megfelelő bizonyos összeget (tőkét), átadván azt a érdekelt egyházi főhatóságoknak. Az egyes városok vagy községek kegyuri joga érintetlen marad. Ha történetesen egyes kegyurak a mai Magyarországon maradnának, a román kormány, ha lehet, gondoskodni fog, hogy az eddig s jelenleg Romániához tartozó kegyurasági egyházak ne nélkülözzék azon javadalmakat (jövedelmeket) melyeknek gyümölcsét élvezték.

XXII. cikkely. Saját céljaira s a királyságban levő intézeteinek javára az egyháznak jogában áll igaz jogcímen szerezni, birtokolni és szabadon kezelni ingó és ingatlan javakat; s szerzett javai, valamint alapítványai olyan sértetlenek, mint az állampolgárok tulajdon javai. Ha az állami földreform közérdekből az egyhá-

zat is kisajátítaná, az egyház teljes kimélettel kezeltetik, kijelöltetvén a püspökségek, seminariumpok, nevelőintézetek számára az az ötszáz hold, mely az erdélyi földreform által a nyilvános intézmények számára nmegállapítottatott, a plebánosok számára 32 hold, a hitvallásos iskolák tanítói számára 16 hold, érintetlenül hagyva az ingó javakat. A kisajátított ingatlanokért az egyház 4%-os hitellevelekkel kártalanittatik, amint azt az 1912. évi márc. 15/31. Hivatalos Közlönyben 278. sz. alatt közzétett állami törvény megállapítja.

XXV. cikkely. Abból, amit a román kormány átvesz az osztrák–magyar vallás-és tanulmányi alaptól, továbbá a kisajátított nagybirtokosok kártalanítása után fenntartott összegből, valamint esetleges más, rendelkezésre álló összegekből alap szerveztetik minden gör.-kat. és latin egyházmegye javára. Ezen alap kezelése a püspök közvetlen felügyelete és vezetése alatt működő egyházmegyei autonóm szervezetre háramlik. E szervezet tagjai 1:3 arányban világiak is lehetnek. A püspöki kar gondja lesz megalkotni az autonóm szervezet szabályzatát, valamint az ő dolga az egyházmegyei szervezetek egyesítésével az autonomiai szervezet nek egyháztartományi jelleget adni.

XXVII. cikkely. Püspöki vagy érseki székiüresedés esetén a püspöki vagy érseki ingatlanokból eredő jövedelmek a püspöki vagy érseki megyét illetik. A XXV. cikkelyben említett alapba folynak s az illető egyházmegyékben érvényes egyházi szabályok szerint használtatnak fel.

XXII. cikkely. Miként más állampolgárok javai, a kath. egyház tulajdonai is közadózás alá eshetnek, kivéve azonban az istentiszteletre szánt épületeket s a püspökök és plebánosok házait, melyek adómentesek s más célra sohasem rendelkezők vagy használhatók.

XXVIII. cikkely. Ha az előbbi cikkelyek magyarázata iránt vagy bennük történetesen nem érintett kérdés felől valamelyes nehézség támadna, a Szentszék és a kir. kormány a kánonjoggal egybehangzóan közös egyetértéssel barátságos megállapodásra jutnak.

XXIX. cikkely. E megegyezés közvetlenül a Pápa Őszentsége és Ő felsége, Románia királya által történt ratifikálás után lép életbe.

XXX. cikkely. A ratifikált jegyzékek kicserélése a lehető legrövidebb időn belül Rómában történik.

A második román concordatum-javaslat

A Szentszék és a román királyság között kötendő concordatum tervezete.

XXIX. cikkely. Az állam elismeri, hogy a törvényes hatóságai által képviselt katolikus egyház igazi és tulajdonképeni jogi személy és megvan a képessége, hogy e személyiségből eredő jogokat gyakorolja; többek között, hogy pört viselhet, végrendelkezhetik s a közönséges jog határai között Szerződéseket köthet.

I. cikkely. Ugy a latin, mint a görög román és görög rutén ritusu aprstoli róm. kath. vallás szabadon és nyilvánosan gyakoroltatik az egész román királyságban s a királyság összes többi felekezeteivel teljesen azonos eibánás ban részesül (I).

VII. cikkely. Lelki dolgokban s egyházi ügyekben a püspököknek, a papságnak és a népnek a Szentszékkal való egyenes érintkezése és viszont teljes és se a Szentszéktől, se az illető egyházmegyékben az egyes pispököktől eredő bárminemű ügyíratra vonatkozólag nem engedélyeztetik a „placet regium”.

IV. cikkely. Egyházmegyéjük birtokbavétele előtt a püspökök a következő forma szerint esküsznek a királynak hűséget : „Isten előtt, a szent evangeliumokra esküszöm és ígérek engedelmességet és hűséget ő felségének, Románia királyának, esküszöm továbbá, hogy nem veszek semmi megállapodásban részt, nem leszek jelen semminemű tanácskozáson, nem buzdítom s amenynyire tőlem telik, megakadályozom a joghatóságom alá rendelt clerust, hogy az állam nyugalma, biztonsága és épség ellen irányuló tevékenységben vagy összeesküvésben részt vegyen.”

III. cikkely. A püspökök kinevezés a katolikus egyház kánonjai szerint történik. a) A román egyesült püspökökre nézve: a megüresedett egyházmegye egyházi személyei, kiknek szokáson alapuló joguk van, az érsek (vagy ha ennek kinevezéséről van szó, az egyháztartomány legidősebb püspökének) elnöklete alatt zsinatba gyűlve választják meg püspöküket (4). A lefolyt választás ügygyiratai egy hónapon belül a Szentszék elé terjesztetnek, amely a megválasztott tulajdonosságai és alkalmas voltára vonatkozó kánoni eljárás elrendelése és kánoni megerősítése előtt megkérdezi a királyi kormányt, hogy vajjon vannak-e megerősítése ellen szóló politikai és polgári rendbéli tények vagy szempontok. A kánoni megerősítés megtörténte után nincs semmi akadály annak, hogy a királyi kormány a királyság Hivatalos Közlönyében közétegy a megtörtént kinevezést. b) A latin ritusu érsek és püspökök kinevezése az új egyházi törvénykönyv szabályai szerint teljes mértékben Szentszékre szált vissza, mely azt megelőzőleg közli a királyi kormánnyal. a jelölt nevét, hogy megtudja, vajjon nem szólnak-e ellene a politikai vagy polgári rend tényei vagy indítékai.

V. cikkely. Az (egyház-) jog kívánta tulajdonságokon kívül megválasztottnak egyuttal román állampolgárnak kell lennie s ha még nem volna az, a törvényt szabta időre meg kell szereznie a román állampolgárságot.

VI. cikkely. Egyházi ténykedésük gyakorlatában s egyházmegyéik kormányzatában bárminemű rítus püspökei teljes szabadságot élveznek s az Egyház által jóváhagyott rendszabály szerint gyakorolják pásztori tisztjük összes jogait és előjogait: a szent hivatal gyakorlása dolgában kizárólag tőlük függ minden pap (6) s szabadságukban áll a néphez vallásos és egyházi oktatásokat és rendeleteket intézni (7).

VIII. cikkely. Minden érsek és püspök jövedelme a következőképen állapittatik meg: 1. a) agrárreform által érintetlenül hagyott ingatlanok jövedelmén kívül; b) minden érsek évi 48.000 leit s minden püspök évi 36.000 leit kap a 24. cikkelyben említett egyházi törzsvagyon pénztárából. 2. Ha a jelenlegi püspökök és érsekek között vannak olyanok, kik a földbirtoktörvény életbelépése idején a fent említettnél nagyobb conruában részesülnek, a javadalom megtartásáig élvezik a többletet. A javadalom elhagyása esetén azonban (lemondás, előléptetés, halál) a többlet az egyházi törzsvagyon pénztárának tartatik fenn és utódaik nem kívánhatnak többet, mint amennyi fenebb megállapittatott. 3. Ha a jelenlegi javadalmazások között van olyan, kinek congruája kisebb a fent megállapittottnál, a kormány pótolni fogja a különbséget, míg szükségtelenné nem válik, amint a 2. §-ban eleve megállapittatott.

IX. cikkely. Az ország kath. érsekei és püspökei rítus különbség nélkül – ugyanazon polgári és tiszteletbeli jogokat élvezik, mint amelyek a román királyságban az ortodox vallás érsekeit és püspökeit illetik.

II. cikkely. A román királyságban a katolikus hierarchia a következőképen van megszervezve: a keleti rítusu katolikusok számára: 1. a fogarasi egyház tartomány: a fogarasi érseki megye székhelye Bukarest; suffraganeus püspöki megyék: a lugosi egyházmegye (a Bánát számára), a szuczavai egyházmegye (Bukovina számára). 2. A balázsfalvi egyháztartomány: balázsfalvi érseki megye, székhelye Balázsfalva; suffraganeus püspöki megyék: nagyvárad egyházmegye, a szamosujvári egyházmegye (2). A latin rítusu katolikusok számára: 1. A bukaresti egyháztartomány: a bukaresti érseki megye Havasalföld és Dobrudda számára; suffraganeus püspöki megyék: a jászvásári egyházmegye Moldva és Besszarábia számára, a czernovitz egyházmegye Bukovina számára. 2. Közvetlenül (a Szentszék) alá rendelt egyházmegyek: a) az egyesített erdélyi és szatmári egyházmegyek; b) a temesvári-nagyvárad egyházmegye (3).

X. cikkely. 1. A püspökök egyházkormányzatának támogatására minden székesegyházban fenntartatik a káptalan abban a jogi és vagyoni állapotban, melyben a jelen concordatum ratifikálása idején találtatott. 2. A káptalanokba

csak román állampolgárok vehetők fel, akik a sz. kánonok kívánta képességeken kívül dicséretesen gyakorolták magukat a szent hivatásban és a lelkipásztorkodásban, vagy legalább legyenek külön leges érdemeik, tudományuk vagy az egyházmegyei kormányzatra való rátermettség címén. 3. A Szentszékeknek van fenntartva a káptalan előterjesztése alapján minden székesegyház prépostjának s a szatmári és nagyváradai megszüntetett két székesegyház összes kanonokjainak kinevezése. A többi kanonoki helyre vonatkozólag minden üresedés esetén a káptalan maga terjeszt a főpásztor elé jelöltet, akire a főpásztor reáruhazza a javadalmat, miután bizonyosságot szerzett afelől, hogy a választottban megvannak-e a sz. kánonok kívánta kellékek, nincs-e ellene a kormánynak a politika vagy társadalmi rend szempontjából kifogása s hogy a választás szabályszerűen folyt-e le. 4. A káptalanok ingatlanainak értéke az egyházi törzsvagyon pénztárába folyik s ennek megfelelően minden kanonoknak évi tizenkétezer lei jut. 5. A nagyváradai és szatmári régi latin székesegyházak káptalanai megmaradnak s azon volt székesegyházak minden kanonokja számára 6000 lei jövedelem állapittatik meg. A váradai kanonokok száma 15-ről 6-ra szállittatik le (10) s ezentul a szatmári katedrálisban is hasonlóképen hat kanonok lesz. 6. Ha az egyes székesegyházak tényleges kanonokjai között vannak olyanok, kik a földbirtoktörvény életbeléptekor a 4., 5. §-ban megállapítottnál nagyobb javadalmazásban részesülnek, a javadalom megtartásáig élvezik a többletet, de, ha bármi okból megválnak a javadalomtól, a többlet az egyházi törzsvagyon pénztárába folyik be s utódaik a fenti cikkelyben megszabottnál többet nem igényelhetnek.

XI. cikkely. A plebánosok kinevezése a főpásztor kizárólagos hatáskörébe tartozik, amint a szükséghez képest a kánonok szerint új plebániák szervezése is a főpásztor joga; új plebániák szervezésénél a püspökök a kir. kormánnyal egyetértésben járnak el. (11).

XII. cikkely. 1 A földbirtoktörvénytől érintetlenül hagyott ingatlanok jövedelmén s a stóla jogon kívül évi 300 lei congrua állapittatik meg a plebánosok számára, amely a „patrimonium ecclesiasticum” pénztárából vétetik (12). 2. Azok a plebánosok, akik a földbirtoktörvény végrehajtása idején a fent megszabottnál nagyobb congruát élveznek, a javadalomban való maradásuk tartalma alatt megőrzik azt; a javadalomtól megválva a többlet nem száll át utódaikra, hanem a patrimonium sacrum pénztárában őriztetik meg. 3. Azoknak a plebánosoknak, kiknek congruája a földbirtoktörvény végrehajtása idején nem éri el az 1. §-ban meg szabott összeget, a kormány téríti meg a különbözetet. 4. Lassankint, amint a 2. §. említett plebánosi javadalmak jelenlegi haszonelvezőikről átszállanak utódaikra, gyarapodik a patrimonium sacrum alapja, s fokozatosan megszűnik a kormány azon kötelme, hogy a 3. §-ban említett helyzetben levő plebánosokról gondoskodjék.

XVIII. cikkely. 1. Míg egyházi állapotban maradnak, a seminarium s a theol. főiskola papnövendékei felmentetnek a katonai szolgálat alól. 2. A szerzetesek és rendtagok, akik ünnepélyes vagy örök fogadalmat tettek, püspökük kérésére felmentetnek a katonai szolgálat alól. A szerzetes állapottól megválva, elvesztik e kiváltságot.

XIII. cikkely. A püspökök kizárólagos joga megyéikben az egyházi állapotba felvenni s kánoni szabályok szerint az egyházi rendekhez bocsátani, akiket egyházmegyeik számára szükségesnek és hasznosnak tartanak s csupán csak az ő joguk távol tartani azokat, kiket méltatlanoknak találnak (13).

XIV. cikkely. Minden egyházmegyének meglesz a saját seminariuma a fiatal papság képzésére s ahol nincs, ott szerveznek. A seminarium rendtartása, kormányzása, igazgatása a főpásztor kizárólagos hatáskörébe tartozik, ezért a kánonok szerint ezen intézmények teljesen alája vannak rendelve. A püspököknek szabadságában áll a seminariumba növendékeket felvenni és onnan kiüzni, az elöljárókat és tanárokat kiválasztani s mindannyiszor elbocsátani, valahányszor belátása szerint szükségesnek és hasznosnak tartja. A seminariumokban a sz. kánonok szerint annyi növendéket tartanak el és nevelnek, amennyit az egyházmegye terjedelme és szükséglete megkíván; egyébként csak a püspök dolga a szám megállapítása.

XV. cikkely. A seminariumokban előadandó tanulmányok rendje egyöntetű lesz s minden főpásztor saját seminariumában gondoskodik annak megtartásáról. 2. A seminariumokban, a román nemzeti nyelv művelésén kívül az illető egyházmegyékben a nép által beszélt nyelveket is művelik.

XVII. cikkely. Bukarest városában egy theológiai főiskola alapíttatik, mely a kir. tudományegyetemhez csatoltatik. Szabályzatát a Szentszék és a kir. kormány közös megegyezése alapján szerkesztik meg (17).

XVI. cikkely. Meg van engedve az egyház által kellően jóváhagyott rendeknek és szerzetes társulatoknak a román királyságban rendházakat és kolostorokat fenntartani és nyitni, ha betartatnak a kath. egyház törvénykönyvében foglalt rendelkezések. Minden szerzetes a főpásztor alá rendeltetik, kivéve azokat a latin ritusúakat, akik az exemptio kiváltságát élvezik (16). Az állam elismeri a rendek és szerzetestársulatok igazi és tulajdonképeni jogi személyiségét s a képességet a belőle származó jogok gyakorlására, csak tartsák be a polgári törvényeknek az erkölcsi személyekre vonatkozó feltételeit. A szerzetesrendek és társulatok tulajdonát képező nagybirtokoknak a földbirtoktörvény végrehajtásakor bekövetkezett eladásából nyert érték az illető szerzetesrend vagy társulat pénztárának tartatik fenn. Az államnak jogában áll ellenőrizni, hogy a jövedelmek az alapítók kifejezett szándéka szerint s minden egyes, az országban levő intézmény sajátos célja szerint használatnak-e fel?

XXII. cikkely. A kormány elismeri a katolikusok között kötött s a vegyes vallású házasságok érvényességét és felbonthatatlanságát.

XXIII. cikkely. Katolikus és vegyes vallású házastársak házassági ügyeiben katolikus egyházi bíróságok ítélkeznek, fenntartva azonban a polgári hatóságnak a házasság tisztán világi következményeire vonatkozó illetékességet. (20.)

XXV. cikkely. A katolikus egyház törvénye szerint kötött vegyes házasságokból származó gyermekek nemre való különbség nélkül a katolikus vallásban neveltetnek.

XIX. cikkely. Az elemi- és közép-, tanítóképző és paedagogiai hitvallásos iskolák, melyek Erdélyben s a határos részeken vannak, az illető főpásztoroktól függésben maradnak meg s ugyanazon szabályzatuk, jogaik és kiváltságaik lesznek, melyeket azon részeknek a román királysághoz történt visszacsatolásuk alkalmával a megszünt osztrák–magyar kormány alatt élveztek. Az állam elismeri az ilyen iskolákban nyert bizonyítványokat, azonban: a) tananyag szempontjából az állami iskolák tanulmányai rendjéhez fognak alkalmazkodni s a közoktatásügyi miniszter felügyelete alá helyezhetők; b) a tanerőknek habilitációs jogcímrel kell birniok, mint a nyilvános iskolák tanerőinek; de kizárólagosan a püspök nevezi ki őket. Ezen iskolák javainak igazgatását jelen concordatum XXVI. cikkelyének megállapítása szerint az autonomia tartja meg, amely a megszünt kormány alatt élvezte.

XXI. cikkely. Azon vidékeken, ahol a lakosság kizárólagosan vagy nagy többségében katolikus, a megnyitandó iskolák számára a kormány – a lehetőséghez képest – kath. vallású egyéneket választ tanítókul.

XX. cikkely. Azon állami iskolákban, melyekben vallásoktatás folyik, azt a kat. tanulóknak a püspök és közoktatásügyi miniszter közös megegyezésével kinevezett s a kormány által fizetett kath. tanítók nyújtják. A főpásztor kizárólagos joga azon hitoktatók szabadságolása, akik vagy ortodoxiájuk, vagy erkölcsi magatartásuk címén alkalmatlanok e nemű oktatásra.

XXVII. cikkely. Az ország minden, úgy latin, mint román rítusú egyházmegyéjére kiterjesztetik az egyházi autonomia, melyet a korábbi uralom alatt az erdélyi latin egyházmegye élvezett az egyházmegye egyházi és közművelődési javainak kezelésében.

XXVIII. cikkely. 1. A vallásalap javain alapuló azon kegyuri jog, melyet Ausztria–Magyarország császára gyakorolt akár közvetlenül, akár a különböző miniszteriumok útján, az utolsó császárnak, Károlynak a Szentszék előtt tett kifejezett lemondása alapján eltörölve marad (24). 2. Hasonlóképpen eltöröltettek mindazon kegyuri jogok, melyek a földbirtoktörvény által kisajátított egyházak alapítványi vagyonán alapultak. 3. Azok a nagybirtokosok, akikre kegyuri terhek neheztedek, megszabadulnak azoktól, ha a teher értéke háromnegyed részének

megfelelő tőkét fizetnek a „patrimonium sacrum”-ba, elvesztve az egyházi javadalmakra való bárminemű előterjesztési jogot. A régi jog elismerésére megkivánhatják, hogy korábbi kegyuri templomaikra cimerük tétessék. 4. Idegen államok alattvalóinak a román királyságban levő templomok és egyházi javadalmak fölött gyakorolt bárminemű kegyuri joga eltöröltetik. 5. A községek és városok kegyuri jogai a jelen concordatumnak függelécikelyében említett bizottság különös tanulmányainak tárgyát képezik.

XXV. cikkely. 1. A földbirtoktörvény által kisajátított kizárólagosan egyházi rendeltetésű s a püspökségek, a káptalanok, a kanonokok, a plébániák és szemináriumok tulajdonába tartozó ingatlanok [értékéből] „patrimonium sacrum” (egyházi törzsvagyon, vallásalap) szerveztetik. 2. A patrimonium sacrum kezelése az állam ellenőrzése mellett a püspöki kar egyetemére hárul.

XXVI. cikkely. Az iskolák, nevelő- és jótékonyági intézetek s minden más egyház megyei alapítványinak a földbirtoktörvény által kisajátított ingatlanaiából befolyó jövedelem az „egyházmegyei pénztárba” folyik és a korábbi szabályokkal megegyezően az állam ellenőrzése alatt kezeltetik és az [egye] alapítványok által kitűzött és szándokolt célra fordítatik.

XXX. cikkely. A katolikus egyháznak joga van a királyság egész területén ingó és ingatlan javakat szerezni, birni és kezelni. E javak kezelése, a püspök elnöklete alatt a XXVI. cikkelyben említett egyházi autonomia törvénye szerint szabályoztatik.

XXXI. cikkely. A földbirtoktörvény által püspökségeknek, egyházi javadalmaknak, plébániáknak és szemináriumoknak juttatott ingatlanok eltulajdoníthatatlanok (25).

XXXII. cikkely. Az egyházak tulajdonai megadóztathatók, kivéve a) az istentisztelet céljaira szánt épületeket, a szemináriumokat, a püspöki és plébánosi házakat, a rendházakat, szerzetesházakat 19. cikkelyben említett iskolai épületek; b) az istentisztelet, a szemináriumok fentartására szolgáló, a misealapítványok és a halottak javára szolgáló hasonló alapítványok tőkéi és jövedelmei.

XXXIII. cikkely. A fenti cikkelyek magyarázata és a felmerülhető kérdések körül támadó összes nehézségek, mindig a kath. egyház törvénykönyvével egyezően döntetnek el a királyi kormány és a Szentszék közös megállapodásával.

XXXIV. cikkely. A fenti concordatum közvetlenül a Szentszék és a királyi kormány által ratifikált jegyzékek kicserélése után lép életbe.

XXXV. Függelécikely. Az új egyházi határok megállapításában, a földbirtoktörvény végrehajtása idején az egyes egyházmegyék javainak biztosításában, s a kegyuraságból származó jogok és terhek liquidálásában a Szentszék képviselőjének elnöklete alatt álló bizottság jár el, melynek tagjai a kormány és a püspöki kar egy-egy képviselője.

Az erdélyi világi hívők concordatum javaslata. Általános elvek

I. cikkely. A román állam elismeri a katolikus egyház és az illetékes felsőbbség által kebe-lében szervezett erkölcsi személyek jogi személyiségét. (can. 100.)

II. cikkely. A román állam biztosítja a kath. vallásnak bármiféle rituson történő nyilvános, teljesen szabad gyakorlatát (Párisi conv. 8. cikkely), biztosítékot nyújt, hogy az egyház szolgálai az istentisztelet végzésében csak az egyházi előljáróktól függenek. (can. 1260.)

Részletes megállapodások

IV. cikkely. A Szentszék a róm. kath. püspökökkel és hivekkel egyházi és valósi ügyekben közvetlenül érintkezhetik és viszont (can. 1569.)

V. cikkely. Sea Szentszéktől, se a püspöktől eredő egyházi jellegű iratokra nem terjeszthető ki a placetum regium.

VI. cikkely. A latin szert. egyházmegyékben széküresedés esetén az egyházmegyei 24 tagu püspökjelölő bizottság választ az ország papságából a hivek nyelvét szóval és írásban bíró három jelöltet, akiknek egyikét a Szentszék főpásztorrá nevezi ki. (329. §. 3.)

VII. cikkely. Annak elbírálása, hogy ki alkalmas e jelöltek közül, csak az Ap. Szentszékhez tartozik. (can. 331. §. 3. can. 332.)

VIII. cikkely. A kath. főpásztorok a világi hatóságoktól függetlenül a római pápa fősege alatt a kánonjog rendelkezései szerint kormányozzák törvényhozó, bírói, kényszerítő hatalommal lelkiekben és anyagiakban egyházmegyéiket. (can. 329. 335.)

IX. cikkely. A latin szert. főpapok javadalma azon ingatlanok jövedelméből származik, melyeket jámbor elődök ajándékoztak az illető egyházmegyék céljaira s a régi földtehermentesítési kötvények kamatjaiból áll.

III. cikkely. A latin szert. róm. kath. egyház szervezete az ujabban román imperium alá jutott területen érintetlen marad.

X. cikkely. A püspök kizárólagos joga egyházmegyei papot nevezni ki a székesegyházi vagy társas káptalanok megüresedett helyeire. (can. 403.)

XI. cikkely. A kanonokok alapítványaik, ingatlanaik és a régi állami hitellevelek évi jövedelmét élvezik.

XII. cikkely. A plébánosok, segédlelkészek és egyéb egyházi funkcionáriusok kinevezési és áthelyezési joga kizárólag a püspököt illeti. (can. 455.)

XII. cikkely. A plébánosok évi fizetése egyelőre legkevesebb 6000 lei, a segédlelkészeké legkevesebb 3600 lei: az esetleg hiányzó összeget a román állam egészíti ki (Páris con. 10. cikkely.)

XIV. cikkely. A román királyságban minden róm. kath. clericus mentes a katonai szolgálattól s a papi hivatástól idegen nyilvános világi hivataloktól és tisztségektől. (can. 121.)

XV. cikkely. A román királyságban csak a pör színhelye főpásztorának engedélyével lehet polgári és bűnügyekben pörölni a róm. kath. clerus tagjait. (can. 120. §. 12.)

XVI. cikkely. A papság képzésére a román királyságban minden egyházmegyének lehet a püspök által választott helyen nagyobb és kisebb szemináriuma (can. 1354.) melyeknek elöljáróit és tanárait kizárólag a főpásztor nevezi ki, valamint ő szabja meg a tanulmányi rendet és fegyelmet. (can. 1357.)

XVII. cikkely. A román állam semmi formában nem gátolja meg kath. egyetem alapítását (can. 1375–1377. 1379. 2. §.) valamint a kath. növendékeknek bármely, az egyház által jóváhagyott egyetemre való diszpozícióját. (can. 1380.)

XVIII. cikkely. A román állam elismeri a római Szentszék vagy a püspökök által jóváhagyott bármely szerzetesrend vagy vallásos társulat jogi személyiségét, rendházak alapításának és fentartásának jogát (466. 30. 99) úgy a rend, mint a rendtartomány és rendház birtokszerzési, kezelési és hasznélvezeti jogát. (can. 531.)

XIX. cikkely. A szerzetesek az egyházmegye főpásztora alá vannak rendelve, a kiváltságosokat kivéve (can. 500.) szabadon közlekedhetnek külföldön, esetleg Rómában élő rendi elöljáróikkal (can. 611.) akik az egyes házakat ellenőrzés céljából bármikor meglátogathatják. (can. 511. 512.)

XX. cikkely. A szerzetes elöljáró növendékeit bármely külföldi iskolába küldheti s bárhonnan hívhat rendtársat növendékei oktatására. (can. 587.)

XXI. cikkely. A szerzetesházak számadásaikat rendi elöljáróiknak, illetve az egyházmegye főpásztorának terjesztik be jóváhagyás végett. (can. 532. 535.)

XXII. cikkely. A román állam a világi és szerzetespapság örökösödési jogára vonatkozólag azt tekinti irányadónak, amit az egyházi közjog és egyházmegyei jog megállapítottak. (can. 1298–1301. can. 569. §. 3., can. 583. n. 2., can. 239. §. 1. n. 19.)

XXIII. cikkely. A román állam nem gátolja meg bármilyen koru és nemű személynek a r. kath. vallásra való áttérését.

XXIV. cikkely. A román állam minden római kath. állampolgárnak a többiekkel egyenlő polgári és politikai jogokat biztosít. (Párisi conv. 2. 8. cikkely.)

XXV. cikkely. A román állam elismeri a kath. hitbuzgalmi, közjótékonyági, közművelődési, közgazdasági, közegészségügyi szervezetek egyesülési, gyülekezési, tanácskozási és határozati jogát s biztosítja az illető testületek által választott vagy választandó nyelvi írásban és szóban való használatának szabadságát. (Párisi conv. 8. cikkely.)

XXVI. cikkely. A román állam elismeri a kath. állampolgárok abbeli jogát, hogy külföldi kath. egyesületeknek is tagjai lehessenek. (Missionsverein, Palaestinaverein, Sz. István Társ. stb.)

XXVII. cikkely. A katolikus katonák szám arányához mérten a katonai kincstár terhére a csapattestekhez és kórházakhoz papokat jelöl ki a főpásztor.

XXVIII. cikkely. Miként a többi szentséget, a házasság szentségét is teljes szabadsággal szolgáltatja ki az egyház; a román állam a kath. plébános és két tanu jelenlétében kötött házasságok érvényességét és felbonthatatlanságát elismeri (can. 1092.) a vegyes ritusu katolikusok házasságai megállapodás szerint kötötnek egyik vagy másik fél plébánosa előtt (can. 1097. §. 2.)

XXIX. cikkely. Katolikus házaspár házassági ügye a tisztán polgári következményektől eltekintve, kath. egyház bíraskodása alá tartozik. (can. 1960.)

XXX. cikkely. Vegyes vallású vagy vegyes ritusu házaspáraknak a gyermekek katolikus vagy meghatározott rituson való keresztelésére és nevelésére vonatkozó írott biztosítékát a román állam érvényesnek fogadja el. (can. 1061. §. n. 20.)

XXXI. cikkely. A katolikus egyház kizárólagos joga, hogy cultus céljaira templomokat, tornyokat, haranglábakat, kápolnákat, imaházakat, keresztekemeljen, szobrokat, festményeket készíttessen, tartson fenn vagy javíttasson. (can. 1162, 1186, 1469.)

XXXII. cikkely. A kath. egyháznak jogában áll, hogy saját temetői legyenek. (can. 1206. §. 1.)

XXXIII. cikkely. A román állam elismeri a kath. egyház abbeli jogát, hogy kórházakat, árvaházakat, aggházakat, museumokat, könyvtárakat, nevelő és charitativus intézeteket, bármily nemű és foku, – nemcsak elemi, de közép és felső iskolát is alapítson és tartson fenn a püspök fönn hatósága alatt, akinek az egyházmegyei autonómiai bizottsággal együttesen jogában áll ezen intézetek és iskolák elöljáróit, tanárait, személyzetét kinevezni. (can. 1375. Paris. conv. 9 cikkely.) A kath. iskolák bizonyítványai az állami iskoláékkal azonos jogot élveznek.

XXXIV. cikkely. Az oktatás és hitoktatás a kath. iskolákban teljesen, a többi iskolákban a hitoktatás a gyermekek anyanyelvén történik.

XXXV. cikkely. Mária congregatiók s egyéb hitbuzgalmi társulatok nemcsak a katolikus, de minden más iskolában szervezhetők.

XXXVI. cikkely. A kath. ifjúság vallásos oktatása és nevelése az ország bármely iskolájában a főpásztor vagy megbízottjának vezetése és ellenőrzése alatt áll. (can. 1381. §. 1.)

XXXVII. cikkely. A tanulók nyelvét értő hitoktatók jóváhagyása és kinevezése csak a főpásztor részéről történik, aki az állami iskolákban kinevezett hitoktató nevét a közoktatásügyi miniszterrel közli tudomásvétel végett: mindennemű

iskola hitoktatóinak fizetését a román állam folyósítja a tanárokéval azonos összegben. (Paris. conv. 10. cikkely.)

XXXVIII. cikkely. A főpásztor joga vallási erkölcsi okokból fegyelmi eljárás útján a kath. iskolákban minden tanítót, az állami iskolákban a kath. hitoktatót elmozdítani. (can. 1381. §. 3.)

XXXIX. cikkely. A tanítók és tanulók számarányához mért évi államsegélyt a román állam a püspök kezébe teszi le folyósítás céljából. (Paris. conv. 10 cikkely.)

XL. cikkely. A fő-főpásztor joga, hogy templomon és iskolán kívül is előzetes hatósági censura nélkül tartson vagy tartasson szentbeszédeket, conferentiákat és előadásokat s e célból kath. szónokokat és előadókat bármely egyházmegyéből vagy bármely országból meghívhasson (can. 1327, 1328, 1334, 1336, 1237, 1341, 1349, 1350.)

XLI. cikkely. A főpásztor joga jóváhagyni és a hivek anyanyelvén kiadni az ifjuság oktatására könyveket, valamint könyveket, folyóiratokat, napilapokat, képeket, kegytárgyakat, szobrokat, lobogókat, melyek a hivek épülésére vagy oktatására szolgálnak (can. 1384–1385.) a román állam semmiképp nem gátolja meg, hogy a hívő közönség javára szolgáló lapok, folyóiratok, könyvek, képek, szobrok, lobogók, kegytárgyak, a kath. hivek által akár külföldről is hozassanak.

XLII. cikkely. A román állam elismeri az erdélyi róm. kath. autonomia összes jogait s a többi egyházmegyékben esetleg szervezendő autonomiákat is.

XLIII. cikkely. A román állam tiszteletben tartja az összes kegyuri jogokat és vállalja a kincstári plébániák kegyuri terheit.

XLIV. cikkely. A róm. kath. egyháznak jogában áll a világi hatóságtól függetlenül szerezni, megtartani, ajándékképpen vagy végrendeleti hagyományképpen elfogadni, kezelni és felhasználni ingó és ingatlan javakat. (can. 1495, 1513.)

XLV. cikkely. Mindennemű, 1918. dec. 1. előtt vagy azóta szerzett s a jövőben szerzendő kath. egyházi, alapítványi, iskolai ingó és ingatlan vagyon épségét sérthetlenségét saját kezelésben használhatóságát és védelmét biztosítja a román állam s azokra a földbirtokreformot ki nem terjeszti.

XLVI. cikkely. Mindennemű költség levonásával a megüresedett javadalmak jövedelme az egyházmegyei szabályok szerint egyházmegyei célokra fordíttatik. (can. 148.)

XLVII. cikkely. A kath. egyház ingatlanai rendes adó alá esnek, kivéve a kegyes alapítványokat, iskolákat, tudományos, nevelő, charitativus (jótékonyossági) intézményeket, templomokat, kápolnákat, imaházakat, temetőket, püspöki és plébániai épületeket. Az egyházi épületek nem esnek requirálás alá.

XLVII. cikkely. E cikkelyek értelmezése körül vagy előre nem látott esetekből eredő nehézségek megoldása az egyházi törvénykönyv szerint történik a Szentszék és a román kormány közös megállapodásával.

XLIX. cikkely. A fenti concordatum Szentszék és a román kormány által rafikált: jegyzékek Rómában történt kicserélése után, lép életbe.

**Az 1919. december 9-én Párisban kötött
külön megegyezés fontosabb cikkelyei**

Első cikkely

Románia kötelezi magát arra, hogy a jelen fejezet 2–3. cikkelyében foglalt határozmányokat alaptörvényeknek tekinti, hogy semmiféle törvény, semmiféle rendelet, sem pedig hivatalos ténykedés nem lehet ezekkel a határozmányokkal ellentmondásban vagy elentétben s hogy egyetlen törvény, rendelkezés vagy hivatalos ténykedés sem élvez velük szemben előjogot.

Második cikkely

A román kormány kötelezi magát arra, hogy minden lakós számára biztosítja élete és szabadsága teljes vedelmét, születési, nemzetiségi, nyelvi, faji és vallási különbségre való tekintet nélkül.

Románia minden lakosának jogában áll nyilvánosan is, magánúton is gyakorolni minden hitet, követni minden vallást, vallásfelekezetet, melynek gyakorlása nem ellenkezik a közrenddel s a jó erkölcsökkel.

Nyolcadik cikkely

Románia minden polgára egyenlő a törvény előtt s ugyanazon polgári és politikai jogokat élvezi tekintet nélkül faji, nyelvi és vallási különbségre. A vallási, hitbeli vagy felekezeti különbség nem lehet egy román állampolgárnak sem ártalmára, polgári és politikai jogainak gyakorlása s különösen közhivatal viselesi képessége, hivatali teendők ellátása, tiszteletbeli állások elfoglalása, ipar és kereskedelemzés tekintetében.

A nyelveknek minden román állampolgár által való szabad használata, akár vallási ügyekben, akár a sajtóban vagy más bárminemű közleményekben, akár pedig nyilvános egyesületekben semmiképpen nem korlátozható.

Habár a román kormány megállapíthatja a hivatalos nyelvet, a nemromán nyelvű román állampolgároknak nyelvük használata a bíróságok előtt szóban és írásban is megkönnyítendő.

Kilencedik cikkely

A népi, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartozó román állampolgárok ugyanolyan bánásmódban részesülnek s ugyanoly garanciákat élveznek, mint a többi

román állampolgár. Nevezetesen ugyanolyan joguk van ahhoz, hogy saját költségükön vallási vagy szociális jóléti intézményeket, iskolákat és más nevelő intézményeket állítsanak, igazgassanak és azok felett a felügyeletet gyakorolják, nyelvüket azokban szabadon használhassák s vallásukat gyakorolják.

Tizedik cikkely

A közoktatásügy terén a román kormány azokban a városokban és azokon a vidékeken, ahol jelentékeny tömegű nem románnyelvű állampolgár lakik, megfelelő könnyítéseket fog tenni, hogy ezen állampolgárok gyermekei számára a saját nyelvükön való tanítást biztosítsa. Ez az intézkedés nem akadályozza a román kormányt abban, hogy az említett iskolákban a román nyelv tanítását kötelezővé tegye.

Azokban a városokban és azokon a vidékeken, ahol nagy tömegben laknak olyan román állampolgárok, kik népileg, vallásilag vagy nyelvileg kisebbséghez tartoznak, ezek a kisebbségek biztosítatnak afelől, hogy az állami, megyei vagy más költségvetésekben nyilvános alapokból, nevelési, vallási vagy jótékonyági célokra fordítandó összegekből igazságos hányad fog nekik kiutaltatni.

Tizenegyedik cikkely

Románia a román állam felügyelete alatt az erdélyi székelyeknek és szászoknak vallási és iskolai téren helyi autonómiát ad.

Tizenkettedik cikkely

Románia hozzájárul ahhoz, hogy amennyiben az előző cikkelyeknek a faji, vallási és nyelvi kisebbségekre vonatkozó határozmányai nemzetközi jellegű kötelezettségeket foglalnak magukban, a népliga védelme alá helyeztessenek. A népliga tanácsa többségének hozzájárulása nélkül meg nem változtathatók. Az Észak-amerikai Egyesült Államok, Nagybritannia, Franciaország, Olaszország és Japán kötelezik magukat arra, hogy nem tagadják meg hozzájárulásukat a jelzett cikkelyek egyetlen olyan változtatásához sem, amelyet a népliga tanácsának többsége megfelelő módon elfogad.

Románia beleegyezik abba, hogy a népliga minden tagjának joga legyen ahhoz, hogy a tanácsnak ezen kötelezettségek bármelyikének megsértéséről vagy a megsértés veszélyéről jelentést tegyen s hogy a tanács úgy járhasson el és olyan utasításokat adhasson, melyek az adott körülmények közt megfelelőek és hathatósak.

Románia ezenfelül beleegyezik abba, hogyha jogi vagy ténybeli kérdések tekintetében ezen szakaszokra vonatkozólag a román kormány és valamely szövetséges vagy társult hatalom, vagy bármely más oly hatalom közt, mely tagja a

népligának, véleményeltérés merülne fel, ez a véleményeltérés olyan vitás ügynek tekintessék, mely a népliga paktumának 14. cikke szerint nemzetközi jellegű. Románia hozzájárul ahhoz, hogy minden ilyen természetű vitás ügy, ha a másik fél kívánja, az állandó nemzetközi bíróság elé utaltassék. Az állandó bíróság döntése nem vihető feljebb s olyan ereje lesz, mint a paktum 14. cikke alapján hozott döntéseknek.

Megjegyzés nélkül közöljük a bukaresti gör. keleti egyháziak hozzászólását a concordatumjavaslathoz. Az értelmes olvasó önmaga is kritikát gyakorolhat fölötte.

A bukaresti Templomi Egyesület: az „Ajutorul” és a Teológiai Hallgatók Egyesülete a következő memorandumot intézték a kultuszminiszterhez:

A Vatikán által a román kormánynak küldött concordatum-javaslat jogos méltatlankodást váltott ki a papirendből (klérus) és az ortodox egyház hiveiből a román ortodox egyházat és államot sértő kéréseivel.

A megriadás még nagyobb volt, mikor a külügyminiszter egy papképviselő kérdésére azt válaszolta a kormány nevében, hogy a concordatumra vonatkozólag mindaddig nem ad felvilágosítást, míg az befejezett ténnyé nem válik.

Szemben ezen nyilatkozattal s szem előtt tartva, hogy az elmúlt októberben sem a „Szent Szinodus”, sem az „Egyházi legfelsőbb Consistorium” nem hivatott össze teljes ülésbe, sem a megüresedett főpapi helyek nem lettek betöltve, amint az az 1920 május havi ülésen elhatározott; hogy a Ramnicul Nouliu Severin és Arges püspökök székei már több mint két éve betöltetlenek, hogy két püspök beteg, a címzetes főpapi székek közül három betöltetlen, egy főpap pedig beteg, szem előtt tartva tehát, hogy a régi királyság (vechiul Regal)-nak az ortodox egyházat képviselő szervei nincsenek kiegészítve és még így, ahogy jelenleg találhatók sincsenek egybehíva, hogy az egyház érdekeivel foglalkozzanak akkor, amikor a Vatikánnal kötendő concordatummal meg akarják rövidíteni az ortodox román egyház évszázados jogait, amely egyháznak kebelén fejlődött ki a román nemzet lelke, amely egyház részese volt úgy szenvedéseinek, mint örömeinek, áldozatokat hozott s kétségbe nem vonható jogokról is lemondott az állam és egyház békéje érdekében.

A bukaresti Templomi Egyesület „Ajutorul” és a Teológiai Hallgatók Egyesülete összehívta a papokat, a teologusokat és az ortodox egyház ügyét szíven viselő intelligens hiveit és több, az egyesület helyiségében tartott gyűlésen megvitatta ezen ügyet egyházi és állami szempontból, megállapítva a következő conclusiókat:

1. A Vatikánnal concordatumot kötni sem nem időszerű, sem nem szükséges.

A vallások jövőbeli helyzete Nagyromániában a jövő alkotmányozó (constitutie) nemzetgyűlésben lesz megállapítva. Abban minden vallásnak egyenlő jog lesz

biztosítva, ép úgy, ahogy eddig is teljes szabadságnak örvendett minden vallás országunkban. Nem favorizálható tehát a katolikus vallás a többi vallások kárára és nem szabad kötelezni a többi alkotmányozó gyűlést, hogy a Vatikánnal kötendő concordatum dispositióit fogadja el.

A concordatum megkötése nem feltétlenül szükséges. A párisi egyezmény minden nemzetnek szabad vallási gyakorlatot biztosít. Ezen jogok pozitív törvények által is meghatározhatók államunk parlamentje által, ahol a kisebbségek is képviselve legyenek, hogy észrevételeiket megtehessék. Meghallgathatók a kisebbségek azon fejei is, kiktől ezeknek vallási gyakorlata függ. Ha feltétlenül szükséges a concordatumnak a megkötése a Vatikánnal, miért nem kötnénk egy ugyanilyen concordatumot a törökök szultánjával is, hiszen ő is minden muzulmánok egyházi atyja.

2. Ezen concordatumtervezet által a mi intézményeink sérelmet szenvednének s ezelőtt nem lehet mindaddig napirendre térni, míg azok nem lesznek módosítva.

Az alkotmány 21. §-a azt mondja, hogy: »a keresztény ortodox vallás az állam uralkodó vallása« 82. §. pedig azt mondja, hogy »a király leszármazói a keleti ortodox vallásban nevelendők«. A concordatumtervezet azt kívánja, hogy a katolikus vallás absolut egyenlőségnek örvendjen a királyság többi vallásaival. Ebből világosan érthető, hogy ugyanazon paritást kéri az állam uralkodó vallásával szemben is.

A concordatum megakarja szüntetni az alkotmány azon óvó intézkedéseit, amelyek megalkotására oly nagy figyelmet fordítottak őseink, hogy a román ortodox egyházat senki ne érinthesse. A jövő nemzetgyűlés nem törölheti el ezen jogokat anélkül, hogy az ortodox románok öntudatában megrázkódtatást ne idézzon elő, ellenben megadhatja minden vallás szabad gyakorlatát, mely ellen egyházunknak nem is volt sohasem kifogása és nem is lesz.

3. A 2. §. toldalékaival együtt a római katolikus és görög katolikus érsekségek és püspökségek számának emelését kéri. Két és félmillió római és görög katolikus részére összesen 11 érsekséget és püspökséget kér. Ezzel szemben a 14 millió ortodoxnak van összesen 15 érseksége és püspöksége, szinte egy a millióhoz, a katolikusok részére kérnek, kevesebb mint 23,000 lakosnak egy püspökséget, amennyi hívője van a királyságbeli esperesi kerületnek. Melyik tehát a püspökségek gyarapításának indító oka? Nem látszik-e ebben egy éber propagandának előkészítése a román ortodox egyház hátrányára?

Ugyanazon paragrafus második részében egy fogarasi görög katolikus érsekség felállítását kéri Bukarest székhellyel. A kánon- és egyházjogban seholsem fordult még elő, hogy egy kerületnek a székhelye a kerületen kívül essék.

Bukarestben a román görög katolikusoknak (egyesült) egy kis templomocskájuk van, amely semmi esetben nem szolgálhatna érseki katedrálisul. Ezen érsekség felállításának kérésével szintén propaganda célokat akarnak elérni.

Nem engedhető meg tehát egy egyesült román érsekség felállítása Bukarestben. A római katolikus és görög katolikus egyházmegyéknek arányban kell lenniök hiveiknek számával viszonyítva az ortodox egyházmegyék hiveihez. Legteljebb annyi maradhat, mint amennyi most van. De másokat felállítania nem szabad.

4. A 3. és 4. §-ban a concordatum arról beszél, hogy az érsekeknek és püspököknek a kinevezését direkt a Vatikán eszközölné. Kérdjük a kormányt, hogy ez ellen sem politikai, sem személyes kifogása nincsen? Az 5. §-ban azt mondja a concordatum, hogy idegenek is kinevezhetők, akiknek aztán román állampolgárságot kell adni. A katolikus egyház ezen gyakorlata, hogy direkt a Vatikán nevezze ki a metropolitát, érsekeket és püspököket, sok vitára adott már okot, sőt haragnak is a katolikus államokban, különösen Franciaországban. A mostani időben, mely a demokrácia korszaka, hazánkban még a pápának sem engedhetjük meg, hogy direkt kinevezéseket eszközöljön. A katolikus vagy illetőleg a görög katolikus klérus és hívők által kell azokat választani s a kormány által elismertetni s a Vatikán által kánonilag megerősíteni, épügy amint az ortodox és más vallások főpapjai választatnak.

Idegenek megválasztása, illetőleg kinevezése semmi szín alatt sem engedhető meg, mivel a kormány nem ismerheti őket, pedig kinevezésük után állampolgárságot kell adni nekik. Ez következik a 2. §. utolsó bekezdéséből, amely azt mondja: »a kánoni megerősítés után semmi akadály nincs annak, hogy a királyi kormány a királyság hivatalos lapjában a *Monitorul Oficial*-ban közzé ne tegye.«

Ha idegenek kinevezését megengednők, akkor nagyon sok, az államra veszedelmes idegen megszerezhetné a román állampolgárságot. Ugyszintén kérjük, hogy a katolikus egyház minden papja s más szolgálói a Vatikán, illetőleg illetékes fellebbvalója által ajánlva, de a vallás- és közoktatásügyi miniszter által megerősítve legyen állásában.

5. A concordatum ezen joga pedig meg volt az osztrák-magyar kormánynak. A román kormánytól sem tagadható meg. Az ortodox metropoliták és püspökök a nem ortodox egy házi főnökökkel való hivatalos és egyházi levelezéseiket nem intézhetik direkt, csak a külügyminisztérium útján. Hogyan kér tehát a pápa olyan jogokat, melyekkel még az ország főpapjai sem rendelkeznek. Egy olyan Törökországot akar csinálni országunkból, ahol a politikai hatalmak képviselői azt csinálták, amit akartak?

Szabad emberi méltóságunk nem engedi, hogy ilyen, az államra nézve sérelmes és káros rendelkezéseket elfogadjunk.

6. A concordatum 9. §. kéri, hogy a római és görög katolikus főpapok ép oly polgári jogoknak és tiszteletnek örvendjenek, mint az ortodox főpapok.

Erthető ezen paragrafusból, hogy szenatori joguk is legyen. Ez azonban az alkotmány 76. §. 2. bekezdésének a lábbal tiprása, mert ez azt mondja, hogy csak az ortodox metropoliták és érsekek lehetnek jogos senatorok.

Bármennyire is igyekeznék valaki ezen paragrafust a katolikus metropolitákra és püspökökre rámagyarázni, nem teheti anélkül, hogy az eddigi gyakorlatba bele ne ütközzék, mely szerint jogszerinti senatorok csak az ortodox metropoliták és püspökök lehettek. Történelmi szempontból is tudható, amikor 1866-ban megszavaztatott és 1879- és 1884-ben módosított az alkotmány, hogy a katolikus hazai püspökök nem voltak elismerve s így nem is lehetett szó róluk az alkotmány megalkotásánál.

Ha a concordatum 9. §-át elfogadjuk, a jövő alkotmányozó gyűlés már kötelezve lenne elfogadni olyan rendelkezéseket, amelyekhez még hozzá szólni sincs joga.

7. A concordatum 15. és 16. §-ai a katolikus püspökségek mellett semináriumok felállítását is kéri; a 18. §. pedig katolikus theologiai fakultást kíván Bukarestben; a 20. §. már oly felekezeti iskolák, gimnáziumok, tanítóképzők felállítását kéri, melyeknek joga legyen az állami törvényekben előírt bizonyítványokat adni. A kinevezéseket a püspök eszközli, az államnak pedig nem lesz több joga, mint a román nyelv előadását ellenőrizni.

Ha minden római és görög katolikus püspökség mellett egy-egy szeminárium állíttatnék fel, akkor 11 szeminárium lenne, amely középszámitás szerint évenként 300-400 absolválót jelent. Két és fél millió római és görög katolikusnál ezen szám körülbelül a számukra szükségelt papság felét jelenti. Meg fog halni, vagy visszavonulni a papi klérusból évenként fele a római és görög katolikus papságnak és diákonusoknak? Nem, bizonyosan nem. A Vatikán ezzel csak gyarapítani akarja propaganda eszközeit hazánkban.

A katolikus theologiai fakultás nem feltétlenül szükséges az országban, különösen azért nem, mert azok, akik a magas klérusba bejutni akarnak, nem fognak megelégedni ezen fakultáson tanultakkal, hanem más katolikus fakultásokra fognak menni. Felállításával csak szakadást akar előidézni a román lelkekben s a gyenge öntudatnak eltévelyedését.

A mi egyházi és állami érdekünk azt kívánja, hogy több felekezeti iskola ne állíttassék fel, s a már meglevőkben is a román nyelvet, történelmet és földrajzot a kultuszminiszter által kinevezett román tanárok tanítsák s a vallást az orthodox vallásuaknak pedig egy ortodox paptanár, akit az iskola helyének egyházfőjével egyetértve szintén a kultuszminiszter nevezzen ki.

Felekezeti tanítóképzők pedig semmi szín alatt sem engedélyezhetők. Az állami tanítóképzőkben a tudományt tanítják, nem pedig azt, hogy hogyan kell egy felekezetet propagálni; aki tanító akar lenni, tanuljon ottan.

A katolikus iskolák tanárait az említetteken kívül iskolaelöljáróságnak ajánlatára szintén kultuszminiszter nevezze ki, még pedig csak olyan román alattvalókból, akiknek az állami iskolai törvény kívánta feltételei megvannak.

8. A Conc. 17. §. az országban meglevő és még létesítendő kongregációk elismerését kéri.

A kath. kongregációk sok fejtörést okoztak már a nyugati államoknak. Egyesek, mint a jezsuiták is, nagyon veszedelmesek az állambiztonságra. Az összes katolikus kongregációk mind nemzetközi. Nekik nincs semmi közös érdekük a különböző államok nemzeti érdekeivel és a nép lelkével. Legnagyobb veszély lenne az országra nézve ezen kongregációk engedélyezése. Még azokat, amelyek az országban már megvannak, sem szabad tüzetes átvizsgálás nélkül elismerni.

Semmi szín alatt sem fogadható el azon kérés, hogy az országban megtelepedni akaró kongregációk megnyerjék a kormány beleegyezését. Ők tudni fogják az ilyen beleegyezés megszerzésének módját, különösen a mi politikai szokásaink mellett.

A legnagyobb veszélyt azon kérés képezi, hogy a katolikus templomok mellett még a katolikus kongregációk jogi személyiségét is ismerjük el, hogy vagyonnal rendelkezhetnek s hogy ezen vagyonok elidegeníthetetlenek legyenek, miután a földreformkvánta kvótát belőle elvették.

A katolikus egyház Erdélyben s más helyeken jelentékeny vagyonnal rendelkezik. Ha a kongregációk jogi személyiségét is elismerjük, nem lesz messze azon idő, amikor ők az ország vagyona nagy részének birtokosai lesznek. A katolicizmus és nyugati államok történelméből ismeretes, mennyire tudták a kongregációk a gazdag embereket befolyásolni abban, hogy vagyonukat a kongregációra hagyják. Mások meg birtokokat vesznek különböző módon, mint a bűnmegbocsájtás eladása, abszint és más szédítő italok készítésével gyűjtött pénzekből.

Rövid időn belül megint visszatérünk a görög barátok (fanariot) korára, akik az ország vagyonának nagy részét birták és akiket a kormány el tudott kergetni és vagyonukat elvenni, mivel nem voltak oly erő által protezsálva, mint amilyen a pápai hatalom is. A katolikus szerzetesek nem kergethetők majd el, mint a görögök, ha pedig el akarnók üzni, az államnak nagy megerőltetésébe és áldozatába fog kerülni.

Nem lehet tehát semmi szín alatt a katolikus kongregációknak jogi személyiséget adni. Templomjaiknak (egyház) is csak azon feltétellel, hogy vagyonuk egy vegyes bizottság által adminisztráltatnék, amely ép úgy, mint az ortodox egyház vagyonának kezelése, egyháziakból és világiakból állana, még pedig román alattvalókból és ugyanazon hatóságnak volna alávetve.

9. A 21. §. kéri, hogy az állami iskolákban, ha római vagy görög katolikus hallgatók vannak, a vallásban katolikus tanárok által legyenek tanítva, akiket a püspök nevez ki vagy hív vissza, a kormány pedig csak fizesse őket.

Az állami iskolákban a tanítás nem lehet más által ellenőrizhető, mint csak az állam által. A másvallású tanulóknak nem lehet más joguk, mint az állami vallás tanulása alól felmentésüket kérni. A katolikus püspökök kötelezhetik aztán ezen tanulókat, hogy vallástant tanuljanak, akiktől éppen akarják, de nem állami iskola helyiségeiben.

Hogy mennyire mennek a felekezetiiséggel, bizonyítja az is, hogy az egyesült vallású románok közbenjártak a kultuszminiszternél, aki aztán elrendelte, hogy a bukaresti

középiskolákban a görögkatholikus növendékek a görögkatholikus lelkészhez küldendő vallástanítás céljából. Ismeretes dolog, hogy 1700-ig az ortodox-egyház magába foglalta az összes románokat, tehát a görögkatholikusokat is. Az ő vallási kultuszuk és tanulmányuk ép olyan kell, hogy legyen, mint a miénk, kivéve a négy különböző eltérési pontot. Mi készítette tehát őket és kérték, hogy gyermekeik ne az ortodox vallást tanulják, ha nem a felekezetiiség?

Éppen ezért tehát, nem engedhető meg, hogy az állam iskoláiban a római- vagy görögkatholikus tanulóknak a püspökük által kinevezett katolikus tanárok tanítsák a vallástant, mivel ez egy katolikus propagandaeszköz lenne és sokszor alkalmat adhat a tanárok és a tanulók közti viszálykodásnak.

10. A 22. §. azt kéri, hogy a vegyes házasságoknál a házasfeleknek joguk legyen a katolikus lelkész-nek nyilatkozatot adni, hogy gyermekeiket katolikus vallásban fogják nevelni.

Nem is lehetne nagyobb mérvű megsértése az öntudat szabadságának, mint ezen kérés. Azt fogják mondani, hogy ezen nyilatkozat nem lesz kötelező. A katolikus papok tudni fogják hogyan tegyék azt majd kötelezővé! A concordatum által minden lehetőséget ki akarnak használni arra, hogy a katolikus hívők számát szaporítsák, kötelezve fentebbi által azokat is, akikben nincs meg a hajlandóság katolikusokká lenni.

Az akarat szabadságának és felekezeti toleranciának – mely eddig hazánkban eddig meg volt – nevében nem engedhetők meg ilyen kérések.

11. A 31. §-ban a Vatikán azt kéri, hogy a közte és a román kormány között felmerülő contraversiákat a katolikus egyház kánonjoga szerint intézzék el.

Ugy látszik, hogy a Vatikán az aggályos kérdésekben is biztosítani akarja győzelmét. A katolikus egyház, kánonjoga természetes, hogy saját egyházának fog igazat adni. Ezen dispositio által a Vatikán azt kéri, hogy az állam ismerje el az ország területére érvényesnek a katolikus egyház kánonjogát, kérés, amit egy katolikus többségű nyugati állam sem fogadott el.

A román kormány és állam semmi szín alatt sem fogadhatja el a 31. §. intézkedéseit, mivel a kormány a felmerülő kérdéseket az ország javának érdekében kell, hogy elintézzze, nem pedig a kánonjogban annyira védett katolikus egyház érdekei szerint.

Hogy a Vatikán kérései mennyire túlzottak, kitűnik a következő §-ból is, hol az új püspöki megyék meghatározására egy olyan bizottságot akar, mely a katolikus egyház két és a román állam csak egy képviselőjével állana. Mindenütt azt akarja, hogy országunk érdekeink képviselői kisebbségben legyenek.

A fentebbiekből kilátszik, mennyire sérelmesek és veszedelmesek úgy a román államra, mint az ortodox vallásra a Vatikán által küldött concordatum tervezetben foglalt kérések. A legfontosabbak mind élénken összeütköznek hazánk alkotmányával.

Igazságos tehát az a nyugtalanság, mely nemcsak a régi királyság, hanem a többi tartományok ortodox klérusát és hiveit is elfogta.

Épp ezért azon állhatatos kívánsággal fordulunk a kultuszminiszterhez, hogy látva az indokokat, melyeket itt kifejtettünk, a kormánynál járjon közbe fáradságot nem kímélve, hogy ne fogadja el ezen concordatum tervezetet és semmiféle concordatumot ne kössön a Vatikánnal. Addig, míg alkotmányt nem módosítják, amelyben aztán megállapítandó volna az ország összes vallásainak helyzete.

Csak így fog lecsendesedni az ortodox románok lelkiismerete és mérsékelődni az az izgalom, mely ma még mind jobban terjed.

Ezen memorandum felolvastatott és megszavaztatott a klérus és hiveinek 1921 február 7-én az „Ajutorul” bukaresti papi egyesületnek helyiségében tartott gyűlésén.

Ecou D. Georgescu,
az „Ajutorul” Papi Egyesület elnöke.

ADATTÁR

7. táblázat. Felekezetek szerinti megoszlás 1790-től 1910-ig.⁵⁴¹

Felekezet	1790 Magyar- ország és Erdély	1805 Magyar Szent korona országai (közelítő adatok)	1840 Magyar Szent korona országai (közelítő adatok)	1850 Magyar Szent korona országai	1900 Magyar Szent korona országai	1910 Magyar Szent korona országai
Római kat	4 853 000 (48,82%)	5 105 381	6 130 180	6 259 000 (47,5%)	9 919 913	10 888 000 (52,3%)
Görög- kat	628 000 (6,32%)	815 523	1 322 344	1 365 000 (10,4%)	1 854 143	2 026 000 (9,7%)
Ort	2 078 000 (20,91%)	2 026 007	2 283 505	2 359 000 (17,9%)	2 815 713	2 987 000 (14,3%)
Evang	855 000 (8,60%)	787 906	1 006 210	1 008 000 (7,6%)	1 288 942	1 340 000 (6,4%)

⁵⁴¹ Balogh Margit – Gergely Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992, in Glatz Ferenc – Burucs Kornélia (szerk.): *História Könyvtár, kronológiák, adattárak*, 4. köt., Budapest, História–MTA Történettudományi Intézete, 1996, 149.

FÜGGELÉK

Felekezet	1790 Magyar- ország és Erdély	1805 Magyar Szent korona országai (közelítő adatok)	1840 Magyar Szent korona országai (közelítő adatok)	1850 Magyar Szent korona országai	1900 Magyar Szent korona országai	1910 Magyar Szent korona országai
Ref	1 400 000 (14,08%)	1 195 466	1 846 844	1 780 000 (13,5%)	2 441 142	2 621 000 (12,6%)
Unit	34 000 (0,34%)	38 352	47 248	46 000 (0,3%)	68 568	74 000 (0,3%)
Izr	88 000 (0,89%)	127 816	244 035	369 000 (2,8%)	851 378	932 000 (4,5%)
Egyéb	4 000 (0,04%)	-	-	-	14 760	17 000 (0,1%)
Összesen:	9940 000	10006 441	12 880 398	13 192 000	19 254 559	20 886 000

8. táblázat. A Magyar Királyság latin és görög szertartású
római katolikus egyházmegyéi 1880.⁵⁴²

Egyházmegye	Plébánia	Lelkész	Latin/görög. sz. kat.	Összlakosság
Esztergomi érsekség	475	718	1 021 271	1 361 061
Besztercebányai püspökség	111	163	164 660	-
Győri püspökség	236	342	377 809	480 708
Nyitrai püspökség	148	248	287	-
Pécsi püspökség	175	292	398 331	-
Székesfehérvári püspökség	92	136	185 201	271 677
Szombathelyi püspökség	187	263	345 677	440 164
Váci püspökség	124	224	424 034	703 784

⁵⁴² Balogh–Gergely: *Egyházak*, 185.

KERESZTTŰZBEN

Egyházmegye	Plébánia	Lelkész	Latin/görög. sz. kat.	Össztlakosság
Veszprémi püspökség	225	355	458 147	-
Eperjesi gk. püspökség	187	206	152 649	-
Munkácsi gk. püspökség	379	418	413 473	-
Kalocsai-bácsi érsekség	112	221	459 359	710 676
Csanádi püspökség	217	310	664 101	1 813 939
Erdélyi püspökség	216	254	273 684	-
Nagyvárad püspökség	68	126	102 758	907 554
Egri érsekség	197	328	454 278	944 043
Kassai püspökség	197	287	292 719	609 135
Rozsnyói püspökség	99	158	147 579	306 279
Szatmári püspökség	93	168	109 252	789 336
Szepesi püspökség	163	247	214 986	305 767
Zágrábi érsekség	344	598	936 116	1 031 446
Diakovári püspökség	89	177	183 597	353 435
Zenggi-modrusi püspökség	136	206	270 579	385 507
Körösi gk. püspökség	22	24	18 386	-
Gyulafehérvári-fogarasi gk. érsekség	722	821	370 122	-
Lugosi gk. püspökség	154	167	92 731	627 397
Nagyvárad gk. püspökség	167	-	108 558	-
Szamosújvári gk. püspökség	502	493	414 542	-
Összesen	5837	-	9 343 907	-

9. táblázat. Erdélyi püspökség (Ep. Transsylvaniensis) 1885. évi birtokállománya.⁵⁴³

Művelési ágak szerinti birtokállomány	Terület (kh.)	Arány (%)
szántó	n. a.	10,93
kertek és rétek	n. a.	9,25
szőlőbirtok	n. a.	n. a.
legelő	n. a.	8,73
erdő	n. a.	69,20
nádas	n. a.	n. a.
művelés alá nem vont területek	n. a.	n. a.
Összes birtok: 11 872 kh.		

10. táblázat. Erdélyi Katolikus Státus 1885. évi birtokállománya.⁵⁴⁴

Művelési ágak szerinti birtokállomány	Terület (kh.)	Arány (%)
szántó	n. a.	n. a.
kertek és rétek	n. a.	n. a.
szőlőbirtok	n. a.	n. a.
legelő	n. a.	n. a.
erdő	n. a.	n. a.
nádas	n. a.	n. a.
művelés alá nem vont területek	n. a.	n. a.
Összes birtok: 19 860 kh.		

⁵⁴³ A témára, valamint az adatokra vonatkozóan: Holló László: Hierarchikus püspöki vezetés és katolikus autonómia, in Marton József – Oláh Zoltán (szerk.): *Minden kegyelem! A 65 éves Jakubinyi György érsek köszöntése*, Budapest, Szent István Társulat, 2011, 432–449; Holló: *Az erdélyi római katolikus autonómia*, 73–90; Sarnyai Csaba Máté: A püspöki kar által támogatott autonómia-törekvések 1848-ban, in uő (szerk.): *Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon, 1848–1918*, Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2001, 63–88.

⁵⁴⁴ Holló: *Az erdélyi római katolikus autonómia*, 85; Bochkor: *Erdélyi Katolikus*, 400–423.

11. táblázat. A római és görögkatolikus egyházi javadalmak fölbirtokaira, valamint kataszteri jövedelmére vonatkozó 1893. évi adatok.⁵⁴⁵

Püspökségi és érsekségi javadalmak	Összes hold föld-birtok	Erdő (kh)	Kataszteri jövedelem (Ft)	Törzstőkéek kötelezvényekben, készpénzben, követelésben	Törzsvagyont terhelő kölcsönök	A törzstőkéek kamatjövövedelme
I. Esztergomi érsekség	95 447	36 026	258 890	3 837 173	755 621	163 272
Kalocsai érsekség	77 491	20 277	237 325	791 596	40 569	34 434
Egri érsekség	42 357	28 915	88 818	1 658 164	206 840	70 136
II. Besztercei püspökség	268 535	23 062	22 052	676 145	28 164	28 365
Csanádi püspökség	12 302	272	69 075	811 664	96 735	34 210
Erdélyi (Gyulafehérvári) püspökség	11 939	8 212	20 691	1 007 126	-	-
Győri püspökség	18 486	4 742	58 795	1 134 077	109 969	51 284
Kassai püspökség	9 126	3 095	23 709	214 522	54 228	11 020
Nagyváradai püspökség	185 804	125 812	199 536	2 522 966	380 617	105 924
Nyitrai püspökség	17 146	6 696	66 617	974 641	100 340	40 923
Pécsi püspökség	26 653	10 847	44 648	1 218 269	328 302	49 130

⁵⁴⁵ Forster: *Katolikus*/250, 187.

FÜGGELÉK

Rozsnyói püspökség	7 196	5 363	10 686	450 375	2046	19 467
Szatmári püspökség	29 834	5 462	70 370	249 551	379 985	10 752
Szepesi püspökség	24 631	19 443	21 005	79 235	19 200	3 873
Székes- fehérvári püspökség	7 656	3 204	22 005	547 837	16 032	24 037
Szombathelyi püspökség	7 495	3 994	24 348	700 814	21 840	29 558
Váci püspökség	22 352	12 369	51 967	1 192 100	121 299	53 279
Veszprémi püspökség	63 597	31 246	151 180	996 226	13 506	44 171

Káptalani javadalmak	Összes hold földbirtok	Erdő (hk)	Kataszteri tisztajöve- delem (Ft)	Törzstőkék, kötelezvé- nyekben, készpénz- ben, köve- telésekben
VI. Gyulafehérvári görögkatolikus főkáptalan	13	-	68	49 415
Eperjesi székeskáptalan	2 490	1 723	637	92 139
Lugosi káptalan	10	-	31	-
Munkácsi káptalan	4	-	28	-
Nagyváradai káptalan	15	-	40	-
Szamosújvári káptalan	95		96	-

12. táblázat. Egyházi fenntartású római katolikus iskolák 1851–1890.⁵⁴⁶

Fenntartó	Főgimnázium	Algimnázium	Reál	Összesen
Királyi katolikus	27	11	1	39
Erdélyi katolikus	13	3	1	17
Erdélyi katolikus (Státus)	4	3	-	7

⁵⁴⁶ Balogh–Gergely: *Egyházak*, 212.

KERESZTTŰZBEN

Fenntartó	Főgimnázium	Algimnázium	Reál	Összesen
Közösségi	4	5	-	9
Alapítványi	3	-	-	3
Érseki	1	-	-	1
Görögkatolikus	2	-	-	2
Bencés rendi	3	3	-	6
Ciszterci rend	3			3
Piarista	6	12	-	18
Ferences	1	5	-	5
Minorita	1	1	-	1
Jezsuita	1	-	-	1

13. táblázat. A Romániának ítelt lakosok felekezeti megoszlása.⁵⁴⁷

Romániának ítelt lakosok								
5 265 444								
Kat.	Gör. kat.			Egyéb				
1 007 503	1 238 637			3 019 304				
	román	ruthén	magyar (anya- nyelvű)	ref	lut	unit	gör k	izr
1 129 000	32 000	77 637	719 162	262 732	68 763	1 789 776	178 871	

⁵⁴⁷ Memorandum, 6.

FOGALOMTÁR

Accord: az 1927-es konkordátum nem rendezte az Erdélyi Római Katolikus Státus, az autonómia működésének kérdését. Az intézmény elleni támadások tovább erősödtek, a román kormány külön tárgyalásokat folytatott ennek kapcsán a Szentszékkal. Ennek eredményeként született 1932. május 30-án egy ún. Accord (Római Egyezmény). Ennek értelmében az Erdélyi Római Katolikus Státus megszűnt, helyét a gyulafehérvári római katolikus püspökség Egyházmegyei Tanácsa foglalta el. Vagyona a gyulafehérvári egyházmegye kezelésébe került, jövedelmét vallásos, iskolai és nevelési célokra kellett ugyan felhasználni, de a bukaresti érsek felügyelete és a román állam ellenőrzése mellett.

Biztosítási alap: a kötelezett vagy jogosult biztosítottak (szerzetesrendek, káptalanok) befizetéseiből jött létre. Ez sem tekintendő a Státus tulajdonában lévő alapnak; olyan közös alapról van szó, amely az érintettek befizetéseiből jött létre, megszűnés esetén pedig a befizetések arányában osztandó szét.

Catholica Commissio: Katolikus Bizottság, melyet Mária Terézia hozott létre 1767-ben, és Erdély területén volt hivatott a katolikus egyház javai és tanítói hivatala fölött rendelkezni.

Elemi iskolai alap: Mária Terézia hozta létre 1776-ban, azzal a céllal, hogy az általa szervezett elemi iskolák fenntartását szolgálja.

Emlékirat: mivel az 1927-es megállapodás nem rendezte a Státus, az autonómia működését, a Státus Igazgatótanácsa Emlékirattal fordult a román kormányhoz 1932-ben, melyben a Státus létjogosultságát, törvényességét, jogi személyiségét és egyházi intézmény mivoltát kívánták bemutatni.

Erdélyi Római Katolikus Státus: a Státus az erdélyi katolikus hívők és egyházi személyek közösségéből szerveződő intézmény, autonómiával bíró katolikus önkormányzat, mely az erdélyi püspöki megyében alakult ki nagyjából a 17. század elején. A státusgyűlés hozza a döntéseket, határozatokat, amelyeket az igazgatótanács hajt végre, élén – legalábbis formálisan – a püspök áll. Hatásköre vita tárgyát képezte. Csak az egyházi vagyon és iskolák tartoznak bele, vagy minden, ami nem a hitletétel tárgyát képezi? Bagossy megfogalmazásában a Státus „az erdélyi katolikus hívők összessége által választott egyházi és világi képviselők azon szervezete, mely a papokat az egyházmegyei vagyon

egy részének kezelésében és a jelzett vagyonból fenntartott intézmények kormányzásában segíti”. (Bagossy: *Az erdélyi katolicizmus*, 376.)

Gyulafehérvári határozatok: az 1918. december 1-i gyulafehérvári román népgyűlésen megszavazták Erdély, Bánát, Máramaros és a Körösök vidékének elszakadását a Magyar Királyságtól, és a Román Királysághoz csatolását.

Konkordátum: a román állam és a Szentszék között létrejött szerződés, melyet 1927-ben írtak alá Rómában, és 1929-ben cikkelyeztek be. A szerződés szabályozta a román fennhatóság alatt álló katolikus egyház viszonyait. A konkordátum szövegét – az eredeti francia és román nyelvből fordítva – közli az 1929. június 16-i *Magyar Kisebbség* című folyóirat (473–478).

Nyugdíjalap: három részből tevődik össze: az elemi iskolák tanítóinak nyugdíjalapját I. Ferenc hozta létre 1808-ban, ehhez társult később a gimnáziumi tanárok és a Státus tisztviselőinek nyugdíjalapja. Mindhárom alapot a Státus vagyonának kell tekintenünk, melyek a nevükben jelzettek nyugdíját biztosították.

Ösztöndíjalap: az ösztöndíjalap nem tér el jelentősen a tanulmányi alaptól, hisz mindkettő oktatási célokat igyekezett szolgálni. Vagyonának jelentős részét a jezsuita vagyon tette ki, de – a többi alaphoz hasonlóan – ennek keretén belül is működtek egyéb alapítványok.

Patrimonium Sacrum: a végül megkötött konkordátumban az erdélyi és az új államhatár menti püspökségeket – az eredeti román állami szándéknak megfelelően – a bukaresti római katolikus érsek fennhatósága alá rendelték. Elmentételezésként a Vatikán nem szüntette meg a váradi és a csanádi (temesvári) egyházmegyéket. Az előbbi azonban egybeolvasztotta a szatmárral, és engedélyezte az ötödik román görögkatolikus püspökség felállítását. Így a görög- és római katolikus püspökökből alakult tanácsban a román (görögkatolikus) püspökök kerültek többségbe. A magyar katolikusok birtokában levő állampapírokból ún. Patrimonium Sacrumot szerveztek, melyet a konkordátum szerint a görög- és a római katolikusok közösen kezeltek. Így a magyar vagyon fölött is a románoké lett a döntés joga.

Systematica Commissio: Rendszeres Bizottság, melyet 1715-ben állítottak fel a törvények és az intézkedések korrigálása és fejlesztése céljából. 1717-ben Pozsonyban ült össze, de törvényhozás végül nem történt.

Szubszidiaritás elve: avagy a kisegítés elve, ami azt jelenti, hogy egy döntést mindig a kapcsolódó legalacsonyabb szervezeti szinten kell megoldani, amennyiben ott elegendő kompetenciával rendelkeznek a megoldáshoz.

Tanulmányi alap: II. József hozta létre 1782-ben, a Mária Terézia által 1773-ban megszüntetett jezsuita rend vagyonából (később más felszámolt szerzetesrendek vagyona is belekerült), és az egyházi oktatási rendszer finanszírozására szolgált. Az alap – mint a vallásalap – magában foglalt kisebb adományokból származó jövedelmeket. Erdélyben idesorolták a kolozsvári intézetek fenntartását szolgáló kolozsmonostori uradalmat is.

Teréz árvaházi alap: Mária Terézia adományára épült. 1770-ben ugyanis létrehozta a szebeni Teréz árvaházat.

Vallásalap: a vallásalapot (*Cassa Parochorum*) eredetileg III. Károly hozta létre 1733-ban, a plébánosok segélyezése céljából. Ehhez csatolta Mária Terézia a jezsuita rend 1773-as feloszlása után a fundus lusitanicus néven ismert portugál jezsuita missziós alapot. Ezt követően II. József 1782-ben a feloszlott szerzetesrendek és kolostorok javai mellett a főpapok ún. várépítési hozzájárulását is a vallásalapba olvasztotta. Az alapot a magyar kamara kezelte. Ezenfelül az uralkodó ugyanebben az évben összeíratta az egyház vagyonát és jövedelmeit, és azokat is a vallásalap ellenőrzése alá helyezte.

IRODALOMJEGYZÉK

- AJTAI András: A kultúrzóna, *Magyar Kisebbség*, III. évf., 1924/15–16, 615–619.
- ASCHENBRIER Antal: *A katolikus egyház autonómiájáról Magyarországon*, Budapest, (k. n.), 1893.
- Az Erdélyi Katolikus Státus a Szenátus előtt, Cluj, Különnyomat az „Erdélyi Tudósító” 5. számából, 1932.
- Az erdélyi római kath. Státus fontosabb jogtörténelmi okmányai. Közli az Igazgatótanács, Cluj-Kolozsvár, Minerva, 1926.
- Az Erdélyi Római Katolikus Státus. Emlékirat, melyet az erdélyi róm. kath. Státus igazgatótanácsa Románia kormányához román nyelven terjesztett fel 1932. január 20-án, Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet, 1932.
- Az Erdélyi Római Katolikus Státus 1931-ben leszögezett Működési Szabályzata, in *KSL, Különkezelt iratok*, 1932, IV/4 h.
- Az Erdélyi Római Katolikus Státus Károlyfehérvárra 1868. február 9-ére egybehívott gyűlésről vezetett jegyzőkönyv VII. fejezete, a Státus közvagyonát tekintve, in *Erdélyi Katolikus Státus Levéltára*.
- Az erdélyi világi katolikusok memorandumja az Apostoli Szentzsékhöz, in *A román konkordátum-javaslat*, Budapest, Pallas, 1921, 84–104.
- BAGOSSY Bertalan (et al.): *Az erdélyi katholicizmus multja és jelene*, Dicsőszentmárton, Erzsébet Könyvnyomda Részvénytársaság, 1925.
- BALÁZS András: Az erdélyi egyházak lépése Genfben, *Magyar Kisebbség*, V. évf., 1926/3, 93–95.
- BALÁZS András: *Adatok az erdélyi kisebbségek iskolavédelmi küzdelmeihez 1919–1929*, Cluj-Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részvénytársaság, 1929.
- BALÁZS Sándor: *Onisifor Ghibu – Álarc nélkül*, Kolozsvár, Komp-press, 2005.
- BALOGH Júlia: *Az erdélyi hatalomváltás és a magyar közoktatás 1918–1928*, Budapest, Püski, 1996.
- BALOGH Margit – GERGELY Jenő: *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992*, Budapest, História–MTA Történettudományi Intézete, 1996.
- BARABÁS Endre: A magyar iskolák a román uralom alatt, *Magyar Szemle*, 4. köt., 1928/2, 143–150.
- BARABÁS Endre: *A magyar iskolaügy helyzete Romániában 1918–1940*, Kecskemét, Első Kecskeméti Hírlapkiadó és Nyomda Rt., 1944.

- BAYER József: *A politikai legitimitás. Elméletek és viták a legitimitásról és a legitimációs válságról*, Budapest, Napvilág, 1997.
- BÍRÓ Sándor: Az erdélyi magyar iskola keresztútja, *Magyar Szemle*, 40. köt., 1940/1, 27–35.
- BÍRÓ Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867–1940*, Csíkszereda, Pro-Print, 2002.
- BITAY Árpád (ford.): Törvény a konkordátum ratifikálásáról, *Magyar Kisebbség*, VIII. évf., 1929/12, 473–478.
- BOCHKOR Mihály: *Az Erdélyi Katolikus Autonómia*, Kolozsvár, (k. n.), 1911.
- BOZSÓ Péter Tamás: Az albán nacionalizmus és Hroch elmélete, *Közép-Európai Közlemények*, XIII. évf., 2020/4, 231–250.
- BRUNCZEL Balázs: *Modernitás illúziók nélkül*, Budapest, L'Harmattan, 2010.
- CSORBA Ferenc: Az erdélyi katolikus autonómiáról, *Budapesti Szemle*, 68. köt., 1891/180, 337–368.
- CSORBA László: A szekularizáció kérdése a reformkori országgyűléseken, *Világosság*, XX. évf., 1979/10.
- CSORBA László: *A vallásalap „jogi természete”: az egyházi vagyon problémája a polgári átalakulás korának Magyarországon: 1782–1918*, Budapest, ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 1999.
- DANYL Dezső – DÁVID Zoltán (szerk.): *Az első magyarországi népszámlálás 1784/87*, Budapest, (k. n.), 1960.
- DRAGANOVIĆ, Krunoslav: *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji*, Sarajevo, Akademija Regina Apostolorum, 1935.
- ĐURIĆ, Aleksandra: Rumunska pravoslavna crkva u srpskom banatu, in Čedomir Čupić (ed.): *Religije Srbije – Mreža dijaloga i saradnje*, Beograd, Beogradska Otvorena Skola, 2008.
- EMBER Győző – HECKENAST Gusztáv: *Magyarország története 1686–1790*, I–II, Budapest, Akadémiai, 1989.
- ERDŐ Péter (szerk.): *Codex Iuris Canonici. Az Egyházi Törvénykönyv*, Budapest, Szent István Társulat, 2015.
- ERŐS Lajos: *Adalékok a Zrenjanini–Nagybecskerekai Egyházmegye történetéhez*, Tóthfalu, Logos, 1993.
- FAZAKAS Zoltán József – FEGYVERESI Zsolt – VERESS Emőd (szerk.): *Források Erdély jogtörténetének a tanulmányozásához*, Kolozsvár, Forum Iuris, 2021.
- FORSTER Gyula: A Katolikus autonómiáról, *Budapesti Szemle*, 91. köt., 1897/248, 161–195.
- FORSTER Gyula: A Katolikus autonómiáról, *Budapesti Szemle*, 91. köt., 1897/249, 351–371.
- FORSTER Gyula: A Katolikus autonómiáról, *Budapesti Szemle*, 92. köt., 1897/250, 26–51.
- FORSTER Gyula: A Katolikus autonómiáról, *Budapesti Szemle*, 92. köt., 1897/251, 170–194.
- FORSTER Gyula: A Katolikus autonómiáról, *Budapesti Szemle*, 92. köt., 1897/252, 351–447.
- FRITZ László: Ghibu Onişifor. Egy anakronizmus és egy kihívás, *Magyar Kisebbség*, XI. évf., 1932/3–4, 106–116.

- FRITZ László: Ghibu Onişifor. Egy anakronizmus és egy kihívás II., *Magyar Kisebbség*, XI. évf., 1932/5, 144–150.
- GERGELY András: *Magyarország története a 19. században*, Budapest, Osiris, 2003.
- GHIBU, Onişifor: *Acţiunea catolicismului unguresc şi a Sfântului Scaun în România întregită*, Cluj, Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, 1934.
- GOLUŽA, Božo: *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Mostar, Crkva na kamenu, 2004.
- GULYÁS László: Szerb etnoregionalista törekvések 1848–1849, *Közép-Európai Közlemények*, V. évf., 2011/1, 55–64.
- GULYÁS László: *A Délvidék története, 3. köt. Trianontól a királyi Jugoszlávia összeomlásáig (1941)*, Szeged, Egyesület Közép-Európa Kutatásáért, 2013.
- GYÁRFÁS Elemér: A német birodalommal kötött konkordátum, *Magyar Kisebbség*, XII. évf., 1933/19–20, 566–580.
- GYÁRFÁS Elemér: A konkordátum és az erdélyi katolikusok, *Magyar Kisebbség*, VIII. évf., 1929/12, 445–470.
- GYÁRFÁS Elemér: A német birodalommal kötött konkordátum, *Magyar Kisebbség*, XII. évf., 1933/19–20, 566–580.
- HANUY Ferenc: *Hetvenéves küzdelem az autonómiáért*, Budapest, Szent István Társulat, 1918.
- HEGEDŰS Nándor: Megjegyzések Dr. Kovács Árpád fejtegetéseihez, *Magyar Kisebbség*, XIV. évf., 1935/22, 614–616.
- HOLLÓ László (szerk.): *Katolikus autonómia. Fejezetek az Erdélyi Római Katolikus Státusz történetéből*, Csíkszereda, Státusz, 2007.
- HOLLÓ László: Az erdélyi római katolikus autonómia: az Erdélyi Római Katolikus Státusz, in Fodor György – Török József – Tusor Péter (szerk.): *Felekezetek az Igazság szolgálatában. Történelem – Teológia – Önazonosság (1500–2000)*, Studia Theologica Budapestinensia 34, Budapest, Új Ember – Márton Áron, 2009/34, 73–90.
- HOLLÓ László: Az Erdélyi Római Katolikus Státusz és Márton Áron püspök viszonya, in Bodó Márta – Lázár Csilla – Lövétei László (szerk.): *Az idők mérlegén. Tanulmányok Márton Áron püspökről*, Budapest–Kolozsvár, Szent István Társulat–Verbum, 2013, 67–79.
- HOLLÓ László: Az Erdélyi Római Katolikus Státusz tegnap, ma és holnap, in Holló László (szerk.): *Gyárfás Elemér a „civil püspök”*, Budapest–Kolozsvár, Szent István Társulat–Verbum, 2016, 26–62.
- HOLLÓ László: Hierarchikus püspöki vezetés és katolikus autonómia, in Marton József – Oláh Zoltán (szerk.): *Minden kegyelem! A 65 éves Jakubinyi György érsek köszöntése*, Budapest, Szent István Társulat, 2011, 432–449.
- HROCH, Miroslav: A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig: a nemzetépítés folyamata, *Regio*, XI. évf., 2000/3, 3–24.
- Ilyen iskolafoglalásra még nem volt példa! – A „Keleti Újság” 250-ik számából, *Magyar Kisebbség*, XIII. évf., 1934, 21. szám, 640–642.

- JAKAB Attila: *Vergődésben. Magyar kisebbségek „történelmi” egyházai az átalakuló Európában*, Budapest, Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, 2009.
- JAKABFFY Elemér: Az erdélyi magyarság helyzete nemzetközi vonatkozásaiban, *Magyar Szemle*, 4. köt., 1928/2, 169–172.
- JAKABFFY Elemér: A konkordátumok, *Magyar Kisebbség*, VIII. évf., 1929/12, 441–444.
- JAKABFFY Elemér: A konkordátum és a nemzetkisebbségek, *Magyar Kisebbség*, X. évf., 1931/2, 49–52.
- JAKABFFY Imre: *Magyarázat Közép-Európa nemzetiségi térképéhez 1942*, Budapest, Teleki László Alapítvány Könyvtára, 1994.
- JANCSÓ Benedek: A katolikus egyház helyzete Romániában, *Magyar Szemle*, 1928/1, 59–64.
- JANCSÓ Benedek: Kisebbségi magyar sors. A katolikus egyház helyzete Romániában, *Magyar Szemle*, 4. köt., 1928/1.
- JESZENSZKY Géza: Seaton-Watson és a magyarellenesség, *História*, 1987/1, 20–22.
- KALAPIS Zoltán: *Történelem a föld alatt*, Újvidék, Forum, 1995.
- KARÁCSONYI János: Ne faljuk fel egymást, *Magyar Kisebbség*, III. évf., 1924/7, 296–302.
- KARÁCSONYI János: *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970–1900*, Budapest, Históriaantik Könyvesház, 2010. (Reprint)
- KERESZTURY Sándor: A bukaresti patriárkátus és az erdélyi magyar kisebbségek, *Magyar Kisebbség*, V. évf., 1926/1, 22–25.
- KÓKAI Sándor: Adatok a Bánság vallási összetételéhez, in Kókai Sándor (szerk.): *Geográfiai folyamatok térben és időben: tanulmánykötet Hanusz Árpád 65. születésnapja tiszteletére*, Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézet, 2011, 289–300.
- KOMÁROMI László: A bizánci kultúra egyes elemei és közvetítő tényezői a középkori Magyarországon, *Iustum Aequum Salutare*, III. évf., 2007/1, 215–228.
- KOSUTÁNY Ignác: A római katolikus egyház Erdélyben, Szeged, Szegedi Városi Nyomda, 1924.
- KOSUTÁNY Ignác: A római katolikus egyház Erdélyben, Szeged, Szegedi Városi Nyomda, 1925.
- KOSZTA László: Dél-Magyarország egyházi topográfiája a Középkorban, in Kollár Tibor (szerk.): *A középkori Dél-Alföld és Szer*, Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, 2000. http://sulinet.hu/oroksegtar/data/megyek_oroksege/Csongrad_megye/pages/Kozepkori_del_alfold_es_szer/000_konyveszeti_adatok.htm
- KOVÁCS Árpád: Erdély nemzetiségi statisztikája I., *Magyar Kisebbség*, XIV. évf., 1935/19–20, 556–559.
- KOVÁCS Árpád: Erdély nemzetiségi statisztikája II., *Magyar Kisebbség*, XIV. évf., 1935/21, 590–596.
- KOVÁCS Kálmán Árpád: Az új egyházpolitikai irányvonal bevezetése Erdélyben (1773), *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, XV. évf., 2004/3–4, 5–40.
- KULPINSZKY Eleonóra: Az Erdélyi Római Katolikus Státus 1873. évi újjászerveződése a státusgyűlés jegyzőkönyve és a Pesti Napló tükrében, in Kötél Emőke – Szarka László (szerk.): *Határhelyzetek II: Kultúra, oktatás, nyelv, politika*, Budapest, Balassi Intézet, 2009.

- LUHMANN, Niklas: Die Organisierbarkeit von Religionen und Kirchen, in Lukas Tacke (hg.): *Schriften zur Organisation* 3., Wiesbaden, Springer, 2019, 3–54.
- LUHMANN, Niklas: *Die Politik der Gesellschaft*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 2002, 170–188.
- LUHMANN, Niklas: *A Modernség megfigyelései*, ford. Böröczki Tamás, Brunczel Balázs, Budapest, Gondolat, 2010.
- MARTON József: A Szentsek és Románia konkordátuma 1927-ben, *Erdélyi Múzeum*, LVII. köt., 1995/1–2, 50–59.
- METZGER Márton: A konkordátum, *Magyar Kisebbség*, III. évf., 1924/22, 877–879.
- MILIN, Miodrag: *Vekovima zajedno (iz istorije srpsko – rumunskih odnosa)*, Temišvar, (k. n.), 1995.
- MIRINICS Károly: Betelepítések, kitelepítések és vándormozgalmak, in Gábrityné Dr. Molnár Irén – Mirnics Zsuzsa (szerk.): *Fészekhagyó vajdaságiak*, Szabadka, (k. n.), 2001.
- MÜNCH, Richard: *Az Európa-projekt*, ford. Balogh István, Budapest, József Műhely, 2001.
- NAGY Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*, Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet, 1944.
- OBERDING József György: *Az erdélyi agrárreform*, Kolozsvár, Minerva, 1930.
- ORČIK Karolj: *La situazione dei cattolici tedeschi della Jugoslavia tra il 1918 ed il 1945*, doktori értekezés, Roma, PIO, 2015.
- ORCSIK Károly: A magyar katolikusok helyzete a Délvidéken 1918 és 2018 között, in Ördög Tibor (szerk.): *Fejezetek Vajdaság egyháztörténetéből*, Szabadka, Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete, 2019, 28–32.
- OROSZ Krisztofer Levente: *A Státus-alapok jogi természete*, szakdolgozat, Kolozsvár, Babeş–Bolyai Tudományegyetem Római Katolikus Teológia Kar, 2010.
- PÁL Gábor: Konkordátum és a katolikus magyarság, *Magyar Kisebbség*, VII. évf., 1928/18, 678–693.
- PAP Tibor: A kisebbségpolitikától a társadalompolitikáig: támogatáspolitikai a Vajdaságban, in Pap Tibor (szerk.): *Az első száz év*, Szabadka, Vajdasági Magyar Képző-, Kutató- és Kulturális Központ, 2021, 252–263.
- PÉNZES Lóránd: A Státus újjászervezése és jelenléte az erdélyi közéletben, *Keresztény Szó*, 2009/6, https://epa.oszk.hu/00900/00939/00106/2009_06_09_00106.htm
- POMOGÁTS Béla: *Változó Erdély*, Budapest, Lucidus, 2001.
- POPOVIĆ, Dušan J.: *Srbi u Vojvodini: Od Karlovačkog mira 1699 do Temišvarskog sabora 1790*, Novi Sad, Matica srpska, 1990.
- RAFFAY Endre: *Az aracs templomrom*, Újvidék, Forum, 2005.
- RAVLIC, Aleksander (ed.): *Medjunarodni znanstveni skup „Jugoistocna Europa 1918–1995”*, Zagreb, Hrvatska matica iseljenika, 1996. <http://www.hic.hr/books/jugoistocna-europa/02tablice.htm>
- Románia 1923. évi Alkotmánya, *Magyar Kisebbség*, I. évf., 1995/2, 83–103.
- ROMSICS Ignác: *Wartime American plans for a new Hungary: Documents from the US Department of States 1942–44*, New York, Columbia University Press, 1993. <http://www.hungarian-history.hu/lib/romsics/w25.htm>

- SAJTI Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*, Budapest, Lámpás, 2004.
- SÁNDOR József: Beszéde a kisebbségi főiskolák jogának törvénybe iktatásáról a szenátus 1932 március 9-iki ülésén és Iorga miniszterelnök válasza, *Magyar Kisebbség*, XI. évf., 1932/6, 191.
- SARNYAI Csaba Máté – PAP Tibor: Personal autonomy and/or National Councils in Vojvodina, in Horváth István – Tonk Márton (eds.): *Minority Politics within the Europe of Regions*, Kolozsvár, Scientia Publishing House, 2011.
- SARNYAI Csaba Máté: A püspöki kar által támogatott autonómia-törekvések 1848-ban, in Sarnyai Csaba Máté (szerk.): *Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon, 1848–1918*, Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2001, 63–88.
- SARNYAI Csaba Máté: Az erdélyi katolikusok két háború közti helyzetének néhány interpretációja a közelmúlt történetírásában, *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, XXVIII. évf., 2016/1–4, 118–129.
- SARNYAI Csaba Máté: Az erdélyi katolikusság „kiáltó szava” a pápához (1921). A román konkordátum-javaslat és az erdélyi hívek reagálása, *Székyföld*, XIII. évf., 2009/9, 89–99.
- SAS Péter: A Vatikán és Románia államközi megállapodásai a két világháború között, *Egyház-történeti Szemle*, IV. évf., 2003/1, 80–89.
- SAS Péter: *Az erdélyi római katolikus egyház 1900–1948*, Budapest, Mundus, 2008.
- SAS Péter: Az erdélyi Római Katolikus Státus, *Egyháztörténeti Szemle*, III. évf., 2002/2, 66–73.
- SCHEFFLER János: Az „Erdélyi Katolikus Státus” küzdelmes húsz éve, *Magyar Szemle*, 60. köt., 1941/5, 299–310.
- SOÓS Edit – PAP Tibor: Regionális és kisebbségpolitikai válaszok az EU-csatlakozás kihívásaira, *Deturope*, VII. évf., 2015/1, 21–43.
- SULYOK István: A 6505. számú körrendelethez, *Magyar Kisebbség*, II. évf., 1923/9, 325–328.
- SULYOK István: Végző veszedelemben középfokú oktatásunk III., *Magyar Kisebbség*, II. évf., 1923/13, 496–497.
- SZÁSZ Zsombor: A vallási kisebbségek jogai. Egy amerikai bizottság jelentése a romániai kisebbség helyzetéről, *Magyar Szemle*, 4. köt., 1928/1, 65–66.
- SZÁSZ Zsombor: Az Erdélyi Római Katolikus „Státus”, *Magyar Szemle*, 17. köt., 1933/2, 193–200.
- SZÁSZ Zsombor: Az Erdélyi Római Katolikus „Státus” II., *Magyar Szemle*, 17. köt., 1933/3, 290–296.
- SZÖVÉRDY Zoltán: Milyen az erdélyi agrárreform a valóságban?, *Magyar Szemle*, 2. köt., 1928/4, 345–348.
- SZÜGYI Ferenc: Az aracsi pusztatemplom mint a magyar identitás jelképe, in Papp Richárd – Szarka László (szerk.): *Bennünk élő múltjaink*, Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2008, 329–344.
- TAKÁCS Miklós: A középkori régészet a Vajdaságban 1918 és 1987 között, *Studia Caroliensia*, 2006/3–4, 147–180.

- TAMÁSI Zsolt: Gyárfás Elemér és a katolikus iskolák (Státus-iskolák), in Holló László (szerk.): *Gyárfás Elemér a „civil püspök”*, Budapest–Kolozsvár, Szent István Társulat – Verbum, 2016, 148–165.
- TÓTH Szilárd: A „kultúrzóna” szükség vagy politikai cél? Gondolatok a két világháború közötti román tanügyi törvények kapcsán, in Kinda István (főszerk.): *Acta Siculica*, Sepsiszentgyörgy, Székely Nemzeti Múzeum, 2009, 525–532.
- TÖRÖK Jenő: *A katolikus autonómia-mozgalom 1848–1871*, Budapest, Stephaneum, 1941.
- VARGA E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája III. Népszámlálási adatok 1869–1992 között. Arad, Krassó-Szörény és Temes megye*, Budapest–Csíkszereda, Pro-Print, 2000.
- VINCZE Gábor: A Keleti Akciótól a revízióig, Bethlentől Telekiig: Budapest Erdély-politikája az 1920–30-as években, in Miklós Péter (szerk.): *Újragondolt negyedszázad – tanulmányok a Horthy-korszakról*, Szeged, Belvedere, 2010, 283–290.

Internetes források

- Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. http://mek.niif.hu/03600/03630/html/1791.évi_XX.,_XXI._és_XXII._törvénycikk.html
1791. évi XX., XXI. és XXII. törvénycikk: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyi?keyword=1791>
1791. évi XV., XVII., XVIII. és XIX. törvénycikk: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=2&k=3&f=4874&s=0>
1868. évi népiskolai törvény: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyi?docid=86800038.TV>
1744. évi törvény 8. törvénycikk: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyi?docid=74400008.TVT&searchUrl=/ezer-ev-torvenyi?keyword%3D1744>
1883. évi törvény 30. törvénycikk: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyi?docid=88300030.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyi%3Fpagenum%3D31>
- Nagybecskereki püspökség: <http://lexikon.katolikus.hu/N/nagybecskereki%20p%C3%BCsp%C3%B6ks%C3%A9g.html>
- <http://www.banatul.com>

A KÖTET SZERZŐJE

Sarnyai Csaba Máté történész a PhD-fokozatot 2001-ben szerezte meg, 2022-ben habilitált. 2008-tól a Károli Gáspár Református Egyetem Szabadbölcészeti Tanszékének egyetemi docense. Fő kutatási területe a 19. századi magyar egyháztörténet. Különös érdeklődéssel fordul a polgári átalakulásnak a katolikus egyház belső életére és az államhoz való viszonyára gyakorolt hatásai felé. Az utóbbi időben írt több tanulmányában már az ezt követő időszak történéseire is reflektál. Emellett eszme- és vallástörténeti, vallástudományi és aktuális kisebbségpolitikai témákban is publikál.

A jelen kötetben közölt kutatásokra a szerző 2008-ban négy évre elnyerte az Országos Tudományos és Kutatási Alap támogatását, 2022-ben pedig megkapta a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karának egyéni kutatói ösztöndíját.

A SOROZATBAN EDDIG MEGJELENT

MONOGRÁFIA

Lovász Irén: *Szakrális kommunikáció*

Galsi Árpád: *Jakab, az Úr testvére*

Pap Ferenc: *Templom mint teológia. Kulcsok az Ezékiel 40–48. értelmezéséhez*

Tóth Sára: *A képzelet másik oldala.*

Irodalom és vallás Northrop Frye munkásságában

Tari János: *A néprajzi és az antropológiai filmkészítés.*

Történeti, elméleti és gyakorlati példák

Buda Béla: *Empátia. A beleélés lélektana*

Németh Dávid: *Pasztorálanropológia*

Szenczi Árpád: *Az ember természete – természetes(en) nevelés.*

A reformpedagógia egy lehetséges reformja

Váradi Ferenc: *Vázlatok az óvodai anyanyelvi-irodalmi nevelésről*

Semsey Viktória (szerk.): *Latin-Amerika 1750–1840.*

A gyarmati rendszer felbomlásától a független államok megalakulásáig

Bagdy Emőke: *Pszichofitness. Kacagás – kocogás – lazítás*

Balázs Siba: *Life Story and Christian Metanarration. The importance of the research results of narrative identity to practical theology*

Kocziszky Éva: *Antifilozófusok huszonöt időszerű kérdése a kereszténységhez*

Honti László: *Magyar nyelvtörténeti tanulmányok*

Szummer Csaba: *Freud, avagy a modernitás mítosza*

Kun Attila: *A munkajogi megfelelés ösztönzésének újszerű jogi eszközei*

Dr. Lenkeyné dr. Semsey Klára: *Életútinterjú*

Görözdí Zsolt: *Protestáns egyházértelmezés a reformáció századában a jelentősebb egyházi rendtartásokban*

Békési Sándor: *Sisi személyének teológiai portréja*

- Török Emőke: *Munka és társadalom.*
A munka jelentésváltozásai a bér munkán innen és túl
- Sepsi Enikő: *Pilinszky János mozdulatlan színháza*
Mallarmé, Simone Weil és Robert Wilson műveinek tükrében
- Erdélyi Ildikó: *A lélek színháza. A pszichodráma és az önismeret útjai*
- Szummer Csaba: *Pszichedelikumok és spiritualitás*
- Papp Sándor: *Török szövetség – Habsburg kiegyezés.*
A Bocskai-felkelés történetéhez
- Bolyki János: *Teológia a szószéken és a katedrán*
- Balogh Eszter: *Túlélési stratégiák a magyar gazdaságban.*
Esettanulmányok a 2000-es évek elejéről
- Falussy Lilla: *Trendek a kortárs olasz drámában*
- Bekő István Márton: *Jézus csodáiról szóló elbeszélések Márk evangéliumában*
- Kovai Melinda: *Lélektan és politika. Pszichotudományok a magyarországi*
államszocializmusban 1945–1970
- Spannraft Marcellina: *Költészet és szakralitás*
- Németh István: *Műtárgyak a boncteremben. Tanulmányok az orvoslás és*
a képzőművészet tárgyköréből
- Homicskó Árpád Olivér: *A magyar társadalombiztosítási*
és szociális ellátások rendszere
- Fabiny Tibor: *Az eljövendő árnyékai. A figurális tipológiai olvasás*
- Szetey Szabolcs: *Adatok a magyar református prédikációs gyakorlat*
újraértékeléséhez 1784–1878 között
- Balogh Tamás: *Huizinga Noster.*
Filológiai tanulmányok J. Huizinga magyar recepciójáról
- Dávid Gyula: *Angol fogalmi idióma szótár.*
Angol idiómák és magyar megfelelőik
- Beke Albert: *Gyulai Pál személyisége és esztétikája*
- Németh Dávid: *Vallásdidaktika. A hit- és erkölcstan tanítása*
az 5–12. osztályban
- Sepsi Enikő: *Kép, jelenlét, kenózis a kortárs francia költészetben és Valère*
Novarina színházában

- Papp Ágnes Klára: *A tér poétikája – a poétika tere. A századfordulós
kisvárostól az ezredfordulós terekig a magyar irodalomban*
- Lányi Gábor János: *A kálvinizmus nyitánya. Berni zwingliánusok és francia-
svájci kálvinisták vitája az egyházfegyelem gyakorlásáról*
- Kovács Dávid: *Nemzetfelfogás és történelemszemlélet
a 20. századi Magyarországon*
- Pap Ferenc: *Az egyházi év*
- Farkas Ildikó: *A japán modernizáció ideológiája*
- Horváth Csaba: *Megtalált szavak*
- Csízy Katalin: *Az ideális vezető politikus alakja a görög-római hagyományban*
- Siba Balázs: *Pasztorálteológia*
- Indries Krisztián, Szummer Csaba: *Freud és a felkelő nap országa*
- Bognárné Kocsis Judit: *A vallás mint forrás Karácsony Sándor nevelési
koncepciójában*
- Vető Miklós: *Jonathan Edwards gondolatvilága*
- Kodácsy Tamás: *A homiletikai aptum. Hogyan lesz a szószéki beszédből
igehirdetés?*
- Brandt Györgyi: *A hungarológia intézményrendszerének létrehozása.
Gragger Róbert a berlini egyetemen*
- Simon Gabriella: *A mentorálás elmélete és gyakorlata. A mentori kompetenciák
attitűdelemei és a kezdő pedagógusok mentormodellek szerinti támogatása*
- Legény Kristóf: *A természettudományos és a teológiai megismerés modelljei*
- Siba Balázs: *Pasztorálteológia (Második, javított kiadás)*
- Szabados Ádám: *Az apostolok hagyománya*
- Lukács Olga: *Az erdélyi egyházak ezeréves együttélésének szinopszisa*
- Literáty Zoltán: *Homiletika és retorika*
- Toókos Péter János: *A III. szibillakönyv. Irodalmi és teológiai bevezetés*
- Borsi Attila János: *Elhívástól kihívásig. Vázlatok az egyház és a keresztyén
gondolkodás megértéséhez*
- Szalma József: *A biztosítási szerződés. A biztosítói kárfelelősség az európai és
a magyar magánjogban*
- Kövi Zsuzsanna: *Az alternatív ötfaktoros személyiségmodell és
a személyiségkласzterek*

- Nemeshegyi Péter SJ: *A kelet-ázsiai vallások története*
- Bethlenfalvy Ádám: *Dráma a tanteremben. Történetek cselekvő feldolgozása*
- Sólyom Réka: *Szaknyelvi szemantika. Funkcionális kognitív elemzések*
- Dér Csilla Ilona: *Diskurzusjelölők és társulásaik a magyar nyelvben*
- Csontos Nóra: *Szakszöveg-tipológia. Szakszövegtípusok vizsgálata társas-kognitív keretben*
- Visky András: *Mire való a színház? Útban a theatrum theologicum felé*
- Kovács Dóra: *Az empátia tudománya és művészete*
- Korpics Márta: *A késő modern vallásosság közösségi mintázatai*
- Fóris Ágota: *Fordítás és terminológia. Elmélet és gyakorlat*
- Gálffy László: *Anjou és grófjai. A politikai területformálódás útjai és sajátosságai Franciaországban (9–13. század)*
- Szabados Ádám: *Az apostolok hagyománya* (Második, javított kiadás)
- Csűrös András: *Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején. A magyar reformátusság egy válságos korszakban*
- Nagy József: *Élet és halál, örök élet és örök halál a Jelenések könyvében*
- Boros Gábor: *Georg Misch és az önéletírás*
- Karasszon István: *Az ószövetségi teológia üzenete*
- Birher Nándor: *Értékalapú (köz)igazgatás*
- Jakab Éva: *Állam és demokrácia: törvényhozás és törvénykezés az ókori Athénban*
- Nagy József: *Élet és halál, örök élet és örök halál a Jelenések könyvében*
- Bölcskei Andrea: *Az egyház mint egykori birtokos a magyar helynevekben*
- Szontagh Pál: *Miért (nem) leszek pedagógus? Hivatás- és pályamotiváció a Kárpát-medencei pedagógusjelöltek körében*
- Mészáros László: *Az ókori Európa nevelésügye*
- László Emőke: *Kiválasztás Krisztusban*
- Szűcs Ferenc: *Az imago Dei értelmezése a barthi és a Barth utáni teológiában*
- Németh László: *Vidéki ellenségképek a Szabad Népben*
- Frazer-Imregyházi Monika: *Életmód, asztrológia és mágia a reneszánszban*
- Schmidt Ildikó: *A sikeres iskolai inklúzió tényezői*
- G. Komoróczy Emőke: *Földbolygó szívmagasságban*

- Várad Ferenc: *Krúdy keresése*
- Szalma József: *A kárfelelősség alapelvei*
- Prontvai Vera: *Költészet és ritualitás a kortárs magyar színházban*
- Beretzky Ágnes: *A nemzeteszme brit szemmel*
- Nádor Orsolya: *A kelet-közép európai nyelvi térség*
- Bene Sándor: *Egy reneszánsz magyar író – Andreas Pannonius*
- Rácz Edit: *Nyelvkönyvek nevelési potenciálja*
- Csontos Nóra: *Az idézés működése a magyar nyelvben*
- Szummer Csaba: *Spontán értelemképződés módosult tudatállapotban*
- Beretzky Ágnes: *A nemzeteszme brit szemmel*
- Kustár György: *Követhető-e Jézus?*
- Heltai Pál: *Bevezetés a fordítástudományba – Posztgraduális szakfordítói képzések számára*
- Sitku Tibor: *A fowleri hitfejlődés-elmélet értékelése és alkalmazási területei*
- Kovács Enikő Hajnalka: *Egyéni panaszénekek a Zsoltárok könyvében*
- P. Márkus Katalin: *Kéziszótárak az ezredfordulón*
- Várad Ferenc: *Gyermekek központú médiaismeret*
- Péntek Dániel Gábor: *Kiáltás a mélységből – Alvilágkép a zsoltárköltészetben*
- Kiss Gabriella: *A tette kész néző*
- P. Márkus Katalin: *Kéziszótárak az ezredfordulón*
- Balogh Dávid: *A lekió a magyar református istentiszteleti gyakorlatban*

L'Harmattan France
5-7 Rue de l'École Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20
Email: diffusion.harmattan@wanadoo.fr

L'Harmattan Italia SRL
Via Degli Artisti 15
10124 Torino
Tél: (39) 011 817 13 88 / (39) 348 39 89 198
Email: harmattan.italia@agora.it

Nyomdai előkészítés: Károli Könyvműhely
Szakmai koordinátor: Gáspár Katalin
Olvasószerkesztő: Marsó Paula
Műszaki szerkesztő: Bödecs László
Borító: Kára László
Nyomdai kivitelezés: Prime Rate Kft.
Felelős vezető: Tomcsányi Péter